

Sport i nasilje u Europi

Dominique Bodin, Luc Robène, Stéphane Héas

Council of Europe Publishing
Editions du Conseil de l'Europe

Agencija za odgoj i obrazovanje
Education and Teacher Training Agency

KNJIGA TRGOVINA d.o.o.

Sport i nasilje u Europi

Dominique Bodin

Luc Robène

Stéphane Héas

KNJIGA TRGOVINA d.o.o.
Zagreb, svibanj, 2007.

Nakladnik: Council of Europe Publishing

Naslov izvornika: Sport and Violence in Europe / Sports et violences en Europe

© Council of Europe, June 2005

Mišljenja izražena u ovome djelu odgovornost su autora i ne moraju uvijek odražavati stavove Vijeća Europe.

Nakladnik: Knjiga trgovina d.o.o.

Books Trade & Services Ltd

Zagreb/Hrvatska/Croatia

Za nakladnika: Branko Vuković

© Knjiga trgovina, 2007, izdanje na hrvatskom jeziku

ISBN 978-953-6414-09-3

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati – elektroničkim putem (CD-Rom, internet, i sl.) bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Hrvatsko izdanje: prijevod, redaktura, dizajn i priprema za tisak

KNJIGRA d.o.o., Jabukovac 15, Zagreb, Hrvatska; knjigra@knjigra.hr

Za nakladnika: Verica Zorić

Tisak

JiB, Zagreb, Dudovec 3

Distribucija

Neretva d.o.o., Donji prečac 19, Zagreb, Hrvatska

Sport i nasilje u Europi izdana je u suradnji sa:

Vijećem Europe

Agencijom za odgoj i obrazovanje

Ministarstvom znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Gradskim uredom za kulturu i šport, Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 632543

ISBN 978-953-6414-09-3

Sadržaj

Autori	7
Predgovor	9
Priroda sporta	11
Podrijetlo sporta	11
Sport i nasilje	13
Nasilje u sportu: od lošega ponašanja do krvoprolića	15
Ima li u sportu čega osim nasilja?	17
Nogometni stadioni i nasilje	19
Je li huliganstvo oblik nasilja tipičan za moderno društvo?	19
Huliganstvo u antičkim igrama	21
Huliganstvo i nogomet danas	23
Huligani kao obični mladi ljudi	42
Kako se može procijeniti razvoj huliganstva u Europi?	43
Problem neuspjelog definiranja huliganstva	43
Samo obični mladi ljudi	44
Huliganstvo i socijalna dezorganizacija	46
Društvena dezorijentiranost	46
Nedostatak odnosa i <i>laissez-faire</i> pristup ostavljaju prostora huliganstvu.	46
Huliganstvo i granica između ponašanja <i>laissez-faire</i> i tajnoga dogovora	48
Posljedice primjene ili neuspjeha primjene društvenih pravila	51
Poteškoće pri uvođenju učinkovite politike nadzora publike	53
Političke ideologije na nogometnom stadionu	59
U početku: britanski pokret skinheada	59
Navijačka kultura i političke ideologije	60
Priroda ideologije na stadionima	61
Pojavljivanje sjena ekstremizma	66
Trebaju li sport biti išta bolji od ostatka društva?	68
Tragedije – još jedan oblik nasilja	69
Organizacijski propust ili slaba reakcija policije i osoblja osiguranja: Sheffield i Heysel	69

Zla sreća	71
Koristoljubivi motivi klupskih šefova	71
Dotrajala infrastruktura	72
Sport, politika i nasilje koje im je zajedničko	75
Kako se sport rabi kao političko oruđe, i o političkim funkcijama nasilja u sportu	77
Sport kao pozornica za političko nasilje i protunasilje.	77
Sport kao sredstvo osвете ili kažnjavanja	82
Sport kao žarište nasilja u politici.	85
Sport i državni razlozi.	86
Tjelesna i ideološka izobrazba	86
Država i oblici političkoga nasilja u sportu	89
Nasilje u sportu iz ekonomske perspektive.	93
Novac i sport u Europi: snage i slabosti	95
Ekonomski portret sportske Europe pokazuje bitne razlike	95
Nejednaka dostupnost sportskih infrastruktura i opreme.	101
Novac u sportu i nejednačenosti među različitim sportovima	104
Proračunske nejednakosti između europskih klubova: primjer nogometa	107
Dovodi li prevlast ekonomije u europskome sportu neizbježno do nejednakosti?.	111
Deregulacija tržišta sporta: posao protiv etike	116
Od presude u slučaju Bosman do fleksibilnoga pristupa	116
Sportaši podložni utjecaju	120
Reklamiranje sportske srčanosti i trgovina sportašima i igračima	125
Dehumanizacija sporta.	130
Sponzorstvo i sportaši kao ljudi-reklame	132
Sportski skandali u Europi	135
Mafijaški interesi na djelu	135
Korupcija kao oblik uređenja	137
Sučeljavanje poduzetništva i terorizma	139
Sport i poduzetništvo: putovanje nemirnim vodama	141
Nasilje u medijima i manipulacija pomoću sporta	147
Sport, mediji i propaganda	147
Nejednakosti u raspodjeli minutaže	150
Sport, poslovanje i mediji: nastanak “proizvoda”	152

Razočaranje.	158
Ljudska tijela i nasilje	161
Poteškoće pristupa i kutovi tumačenja.	161
Kako Europljani pristupaju sportu i drugim oblicima fizičke aktivnosti.	162
Fizičke ozljede i nesreće u sportu: slika u medijima i stvarnost	165
Masovni mediji i nasilje povezano sa sportom: je li nasilje naglašeno ili previđeno, spriječeno ili namjerno?	165
Izaziva li nasilje dodatno nasilje?	165
Sport kao “opijum za narod”: moderna verzija cirkusa?.	169
Sportske se nesreće događaju – čak postoji i dokumentacija o njima	172
Uznemirujući podaci o iznenadnim smrtima među sportašima	173
Znanost o nesrećama: uvjerljiv skup podataka	176
Ovisnost, sport i ljudsko tijelo: snažne političke i društvene implikacije za Europu	187
Razmatranje ovisnosti izvan okvira medicinskoga problema	188
Ovisnost kao personalizirani biokemijski pristup ljudskim bićima.	189
Pokušavamo li učiniti fizičku aktivnost pretjerano “umjerenom”?	193
Doping kao obrazac ponašanja: strano ili poznato?	196
Jesu li sport i doping moderni imperativi?	197
Pronalaženje pristupa doping u između kontrole i pregovora	200
Nasilje usmjereno prema manjinskim grupama	205
Precijenjenost rada i umjerenosti.	205
Rani i intenzivni trening i snaga dominantnoga društvenoga i kulturnoga načina razmišljanja	207
Demistifikacija sporta i provedba zakona i prava	210
Koje vrijednosti treba vratiti?	212
Stvarno nasilje ili simbolično nasilje: pitanje roda	216
Gdje i kada su žene uključene u bavljenje sportom?	218
Kako nasilje u različitim oblicima isključuje sportaše kao i sportašice: od ginofobije do homofobije	224
Zaključak	231
Postoji li u sportu u Europi i nešto više od nasilja?	231
Bibliografija.	239

Autori

Dominique Bodin

Predavač sociologije na Odsjeku znanosti i tehnologije za fizičku kulturu i sport Sveučilišta u Rennesu 2 i suradnik u sveučilišnome Istraživačkome centru za metode, vještine i tehnologiju poučavanja u fizičkoj kulturi i sportu. Stručni suradnik Istraživačkoga centra za odgoj i obrazovanje pri Sveučilištu u Bordeauxu 2.

Luc Robène

Predavač povijesti na Odsjeku znanosti i tehnologije za fizičku kulturu i sport Sveučilišta u Rennesu 2 i suradnik u sveučilišnome Istraživačkome centru za metode, vještine i tehnologiju poučavanja u fizičkoj kulturi i sportu.

Stéphane Héas

Predavač sociologije na Odsjeku znanosti i tehnologije za fizičku kulturu i sport Sveučilišta u Rennesu 2. Suradnik u sveučilišnome Istraživačkome centru za metode, vještine i tehnologiju poučavanja u fizičkoj kulturi i sportu te stručni suradnik Istraživačkoga centra za društveni razvoj, koji se nalazi u sastavu Katedre za sociološku analizu.

Predgovor

Pripremajući se za pisanje knjige pod naslovom *Sport i nasilje u Europi*, shvatili smo da nam prijete mnoge zamke. Kao prvo, postojala je opasnost od stvaranja turobne slike na kakvu često nailazimo čitajući medijske napise o sportskim događajima na svim razinama – slike kojom dominiraju korupcija, uzimanje dopinga, mešetarenje, prijevare i nasilje u različitim oblicima. Naravno, sve to ne može se u potpunosti izbjeći jer je sport puno više od organizirane igre. On uključuje probleme, želje i ciljeve, uspjeh i neuspjeh, potvrđivanje i izgrađivanje identiteta pa, stoga, predstavlja društvenu aktivnost unutar natjecateljskoga sustava.

Također, bojali smo se da ne ograničimo analizu sporta (ili sportova) na njegovu (njihovu) sociološku kritiku tvrdnjama da je razlog povremene, ili uistinu ipak prečeste, nemogućnosti razlikovanja nasilja i sporta to što sport ima političke funkcije: izvanjske funkcije, koje pomažu pri promicanju postojećega političkoga sustava, ili unutarnje funkcije jednostavnoga „opijuma za narod“, koje pomažu pri promatranju društva kroz neizoštren fokus te pristupom „kruha i igara“ zamagljuje klasne podjele i društvene probleme.

Postojala je i zamka suprotnoga predznaka – opasnost od ponavljanja hvalospjeva kojima se prečesto obasipa sport kao odvojeni svijet, manje stresan od „običnoga“ civilnoga društva te onaj koji se stavlja u službu promocije obrazovanja, inkluzije, integracije te sprječavanja nasilja i u društvu općenito i među mladim ljudima, dobro zdravlje i brojne druge prednosti da i ne spominjemo. Hvale znaju ići tako daleko da se sport smatra univerzalnim rješenjem, čudotvornim lijekom za društvene bolesti i probleme te neuspjeha pojedinaca.

Osim toga, imali smo bojazan da će se pokazati nemogućim ilustrirati odabrane teme primjerima iz cijele Europe, a takvi primjeri olakšali bi razumijevanje problema i proširili čitateljevu svijest izvan nacionalnoga konteksta na onaj europski. Navođenjem primjera iz različitih zemalja širi se i referentna baza i time osigurava ravnomjerno upućivanje kritika na račun europskih država. Odlučili smo suočiti se sa svim tim izazovima odjednom, pretpostav-

ljajući da strast i zadovoljstvo sudjelovanja u sportu mogu ponekad sa sobom povući mehanizme društvene isključenosti ili dominacije, uzrokovati nacionalističke i ksenofobne ispade i oblike nasilja, podjednako fizičkoga i nefizičkoga. Može biti da sport (poput moderne verzije srednjovjekovnih zabava na gradskim tržnicama) jednostavno zrcali naša društva, njihovu složenost, funkcije i disfunkcije te kulturni, ekonomski i društveni razvoj. Ni ne pokušavajući temu iscrpiti do kraja – što je, u svakome slučaju, nerealan cilj – odlučili smo obraditi određen broj problema iz konkretnih razloga. S jedne strane, istražujući poznati „teritorij“, želja nam je staviti naglasak na problematičan odnos između sporta i nasilja te na pojavu europskih propisa i sportskih programa donesenih s ciljem promicanja međukulturnih razmjena u širem smislu kao načina sprječavanja nasilja. S druge strane, proučavajući različite oblike nasilja u sportu i navodeći niz ključnih djela s najnovijim podacima, poticajnih za daljnje istraživanje, čitatelje pozivamo da započnu vlastito intelektualno putovanje.

Riječ „Europa“ pojavljuje se u našem naslovu, no na koju se Europu zapravo misli? Govorimo li o zemljama članicama Europske unije? Treba li uključiti i zemlje koje čekaju da u nju uđu? Ili se pod Europom podrazumijeva nešto šira cjelina, što obuhvaća i „neeuropske“ države koje su, zbog blizine Europskoj uniji te političkih veza i gospodarske razmjene s njom, njezini „partnari“: zemlje poput, naprimjer, Ruske Federacije, s kojom su odnosi takvi da nužno utječu na njezine odluke i izbor?

Odlučili smo usvojiti taj drugi pristup, temeljeći svoju odluku na činjenici da, baš kao što se politike (pa tako i sportske politike) isprepleću, tako i kretanjem naroda, kultura i etničkih skupina preko granica može doći ili do oblika nasilja koji se, po svemu sudeći, temelje na povijesno-kulturnim antagonizmima ili, upravo suprotno, do razvoja i daljnjega unaprjeđivanja međukulturne razmjene i čvršćih veza među narodima.

I na kraju, ova knjiga ima za cilj na jednome mjestu sabrati najbitnije teme relevantne za odnos između sporta i nasilja i donijeti objektivne zaključke temeljene na podacima prikupljenim iz medija, sudskih izvješća, pravne prakse, statistika i istraživanja. Budući da je tema preopsežna za jednu knjigu – očekivati bilo što drugo bilo bi nerealnim – potrudili smo se i navesti bibliografiju koja će čitateljima ponuditi široki raspon suvremenih djela te im tako omogućiti da, ovisno o vlastitim interesima, detaljnije istraže to područje.

Priroda sporta

Podrijetlo sporta

Ova knjiga nije povijest sporta i nasilja. Mnogo je takvih knjiga tijekom godina napisano i malo je vjerojatno da bismo mogli dodati išta više. Pokušati to ne bi samo bilo izvan naših mogućnosti; i u metodološkome bi pogledu taj pothvat bio dvojbena poprilično linearan obrazac koji većina povjesničara već odavno odbacuje. Naš je, stoga, cilj promatrati i analizirati bliske i zamršene veze koje danas postoje između sporta i nasilja. Svjesno koristimo množinu jer, iako su „sport“ i „nasilje“ blisko povezani koncepti, zasebno su kompleksni i višeznačni.

Neki autori smatraju da je korijen sporta u nasilju, u drevnim ritualima ili ratovima kao prekretnicama u životu društva (Jeu 1975). Televizija i dalje mnogo vremena posvećuje razgovorima i programima s temama kao što su „Sport? To je rat!“ ili „Sport kao nadomjestak za rat“. Dovoljno je napomenuti da se nasilje i ono što će postati „sport“ od davnih vremena dovode u vezu – premda je posljednji nastao kao niz određenih tjelesnih aktivnosti. Antičke igre (korinthske, istamske, nemejske i olimpijske) u određenoj su mjeri nudile predah od sukoba. One uistinu jesu predstavljale nadomjestak, ili alternativni oblik ratovanja, oblik potvrđivanja nadmoći grada-države nad rivalima. Tjelesne su aktivnosti kao što je *pancratium* (hrvanje grčko-rimskim stilom) bile izrazito nasilne i gdje su rezultirale smrću boraca (Jeu 1987). Uziman je i doping, premda se u većoj mjeri odnosio na religiozna i narodna vjerovanja, nego na niz proizvoda (uglavnom sintetičkih, no i bioloških) koji su danas u uporabi. Vjerovanja su kao i danas imala veliku ulogu u postizanju učinka raznih stvari koje su se utrljavale, gutale ili udisale kako kod pojedinaca tako i na kolektivnoj razini. Neki su atleti jeli određenu vrstu mesa koja je bila sklada s njihovom specijalnošću: masna svinjetina za hrvače koji su htjeli povećati tjelesnu masu, jaretina za poboljšanje skakačkih sposobnosti, bičje meso za šakače (De Mondenard 2000: 7). Povjesničari i filozofi ostavili su i zapise o ponašanju gledatelja, rušenju amfiteatara i sukobima između protivničkih navijačkih skupina, koji vrlo nalikuju događajima s današnjih nogometnih utakmica.

Namjera nam je, međutim, usredotočiti se na vezu između nasilja i modernih sportova, koji su se potkraj 18. stoljeća razvili u Engleskoj.

Usprkos sličnostima između modernoga sporta i antičkih igara (aspekt natjecanja, važnost fer-pleja itd.), moderni se sportovi razlikuju u četirima ključnim čimbenicima: rašireni su unutar svih društvenih skupina i širom svijeta, dobro/kvalitetno su organizirani, u njima je smanjen element tjelesnoga nasilja i imaju specifičnu društvenu ulogu.

Najočitija je razlika način na koji su se sportovi proširili unutar društva i širom svijeta. Dok je u antičkim igrama sudjelovao samo malen broj pojedina, moderni su sportovi potencijalno dostupni svakomu. To, međutim, ne znači da ne postoji i nejednakost. Stanovništvo se manje razvijenih zemljama rjeđe bavi sportom, a u umjereno se bogatim ili industrijaliziranim zemljama sportom bavi drukčije, u drukčijim kontekstima i s drukčijom svrhom, ovisno o društvenoj, kulturološkoj i nacionalnoj pozadini sudionika. Najizraženija je, međutim, činjenica da je sport u velikoj mjeri postao globalni fenomen i rijetki su oni koji ga danas mogu izbjeći. Usprkos očitim nejednakostima između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju te između stanovnika razvijenih zemalja i njihove razine prihoda i količine slobodnoga vremena, gradi se sve više i više sportskih objekata, a televizijski su prijenosi raznih sportskih manifestacija toliko česti da se ponekad čini kako se od sporta ne može pobjeći. Sport je u svakom slučaju postao univerzalni fenomen.

Sljedeća je razlika u organizaciji. Za razliku od starih igara (kao što je francuski *soule*) moderni sportovi nemaju eksplicitnu ritualnu ili ceremonijalnu namjenu, i nisu vezani uz vjerski kalendar (Bourdieu 1979; Chartier i Vigarello 1982; Elias i Dunning 1986).

Afirmacijom sporta postupno je nastao i zaseban kalendar, odvojen od uobičajenoga života zajednice, sa standardiziranim lokalnim običajima (u vezi s brojem igrača, pravila, veličinom igrališta i slično) te je olakšano miješanje sudionika različitih društvenih skupina.

Treći je faktor nedvojbeno smanjivanje tjelesnoga nasilja među sudionicima. Sport je u svojemu modernome obliku „saniran“. Nasilje koje se odigrava na igralištima i borilištima simboličke je naravi (Jeu 1975, 1987) – kada komentator izjavi da je poražena momčad „satrvena“, to ne treba shvatiti doslovno – u rijetkim slučajevima smrti obično je riječ o zakašnjoj posljedici zado-bivenih ozljeda ili bolesti. Ukratko, sport više nema jednaku svrhu. Dok su antičke igre u svojoj srži bile priprema ili nadomjestak za rat, sport je u 20. stoljeću počeo odražavati drukčije vrijednosti i ciljeve, kao što su obrazo-

vanje, hedonizam, tjelesna sprema i snaga, glad za natjecanjima i spektaklima, društvena ili profesionalna integracija, osjećaj pripadnosti i društvena kohezija. Postoje, međutim, i drugi razlozi za smanjenje nasilja. Društva su postala miroljubivija, a pojedinci manje tolerantni prema nasilju.

Isti su se procesi odigrali i unutar sporta, te je sudjelovanje u najnasilnijim sportovima, poput boksa, izrazito smanjeno u razdoblju od stotinu godina, a ljudi su se postupno okretali novim oblicima tjelesnih aktivnosti (ritmička gimnastika, alpinizam, surfanje) s naglaskom na estetici ili doticaju s prirodom. Sport zrcali naše društvo i promjene koje se u njemu događaju, naše različite kulture i načine na koje one upravljaju/djeluju i tumače pojedinačna iskustva i osjećaje. Elias i Dunning (1986: 19), štoviše, zaključuju da je „znanje o sportu ustvari znanje o društvu“.

Najjasnija je razlika, međutim, između modernih sportova i antičkih igara njihova društvena funkcija jer moderni sportovi imaju značajnu ulogu u kontroli nasilja. U svojoj studiji „procesa uljuđivanja“ Elias (1969 a/b) pokazuje kako su moderna društva utemeljena na osudi nasilja i državnim monopolom nad njime???? te kako su, tim procesom ratnici postali agenti vrhovne vlasti¹, uvedeni su standardi uljudnosti, čistoće i poštovanja, nasilje je „eufemizirano“², a pojedince se stalo uči da obuzdavaju svoje impulse.

Izvorno osmišljen da zaokruži obrazovanje sinova „engleske više klase, zemljoposjednika i plemića“, s povećanjem slobodnoga vremena, sport se polako proširio i na ostatak društva: on nije nudio samo načine učenja prihvaćanja kontrole i primjene samokontrole (poštivanjem pravila, poštivanjem protivnika i suca, treninzima i zajedničkim radom svih članova momčadi), nego i mjesto gdje su se emocije mogle izraziti, i gdje su gledatelji mogli bodriti ili iskazivati gnjev. Naslov i podnaslov knjige Eliasa i Dunninga *Potruga za uzbuđenjem: sport i slobodno vrijeme u procesu uljuđivanja* dobar je pokazatelj uloge koju oni pripisuju sportu u društvu.

Sport i nasilje

Tu, međutim, nailazimo na prvu dvoznačnost koja je inherentna modernomu sportu. Sport uistinu jest kodificirano, ili eufemizirano područje društva u kojemu nasilje ne nalikuje nasilju antičkih igara jer je više simbolično nego

¹ Elias (1985) u tome kontekstu rabi riječ „uglađivanje“ da bi opisao postupnu transformaciju srednjovjekovnih plemića ratnika iz feudalnih vremena u uglađeno plemstvo okupljeno oko suverena, proces koji se ponavljao manje-više svugdje u Europi

² Smanjenje učestalosti i ozbiljnosti nasilja

stvarno, no ipak, riječ je o području koje ne nalikuje ni jednomu drugomu području u današnjemu društvu u kojemu ljudi mogu izraziti strasti, očaj, žar, nezadovoljstvo i nasilje te ih iz sebe izbaciti.

No, kako bismo definirali nasilje? Elias sport opisuje kao način kanaliziranja nasilja jer je njegova definicija nasilja ograničena na tjelesnu manifestaciju. U tome on zauzima jednak stav kao i Chesnais, koji poriče da nasilje može uzeti moralni i simbolički oblik, i ustvrđuje da je govoriti o nasilju na taj način zloraba jezika od strane određenih zapadnjačkih intelektualaca (Chesnais 1981: 13).

Prihvatiti tako usku definiciju znači previdjeti razmjer nasilja koje u različitim oblicima postoji u sportu, i promijeniti način na koji ga tumačimo. To isto tako znači i isključivo fokusiranje na vidljivo – te stoga „standardizirano“ – nasilje. Takav je pristup svakako nerealan. Kao što su Skogan (1990), Roche (1996, 2001) i Debarbieux (1996, 2002) prikazali u relaciji s drugim područjima gdje postoje antagonizmi, nemoguće je pojmiti nasilje samo u njegovim najgrubljim manifestacijama, napadima ili premlaćivanjima s namjerom ili bez nje, a još manje kao zločin s predumišljajem ili nešto treće. Činjenica je da mnoge manje značajne pojave, kao što je osorno ponašanje, mogu generirati spiralu nasilja unutar koje ljudska percepcija nasilja varira – ovisno je li riječ o agresoru ili žrtvi, slabijoj ili jačoj strani, žitelju zapadne Europe ili neke od zemalja u ratu, nekome tko dolazi iz bijede stambenoga naselja ili otmjenoga predgrađa, muškarcu ili ženi, mladome ili starijemu čovjeku, osobi koja je već iskusila nasilje ili osobi koja se s njime još nije susrela. Te razlike mogu biti toliko izražene da se percepcija nasilja može klasificirati kao objektivna ili subjektivna (Wieviorka 1999). Bodin zaključuje da ono što nazivamo nasiljem, ili barem ono što se u modernome zapadnome društvu smatra nasiljem svakako ne bi imalo isto značenje na drugim mjestima ili područjima. Sam čin i percepcija nasilja uvjetovani su, dakle, društvenim, prostornim i vremenskim kontekstom (Bodin 2001: 11).

Prihvatimo li samo ograničenu definiciju, kako bismo klasificirali verbalno nasilje? Kako bismo klasificirali izljeve rasizma i ksenofobije koji stoje tek korak od rasističkoga napada? Kako bismo pristupili ulozi žena u sportu, na razini natjecanja podjednako kao i upravljanja? Ili ulozi osoba s invaliditetom? Što bismo učinili s dopingom ili vezama između sporta i kriminalnoga, štoviše, organiziranoga kriminalnoga miljea? Kako bismo mogli protumačiti huliganstvo ako ne pokušamo shvatiti i identificirati brojne primjere grubosti, bezazlenih „šala“ ili provokacija koje mu prethode?

Za opisivanje i razumijevanje svega što se odigrava na području sporta, boljom se čini definicija koju predlaže Hérítier, koju smo i sami preuzeli u istraživanju odnosa između sporta i nasilja. Ona smatra da se riječ „nasilje“ može primijeniti u različitim kontekstima gdje dolazi do situacija obilježenih nasiljem: ne samo djelima nasilja, mržnje, bijesa, masakra, okrutnosti ili kolektivnih zločina, nego i „mekšim“ oblicima nasilja koji se javljaju zbog problema ekonomske dominacije, odnosa kapital - rad ili podjele sjever - jug, kao i „svakodnevnim“ nasiljem koje trpe ugroženiji dijelovi društva: žene, djeca i društveno marginalizirani (Hérítier 1996: 13).

Konačno, u opisivanju modernoga sporta ne smije se previdjeti ono najvažnije. Kako se postupno organizirao u institucionalni sustav mahom tjelesnih natjecanja određenih, usustavljenih i vođenih dogovorenim nizom pravila te s jasnom svrhom uspoređivanja izvedba, podviga, uspjeha ili tjelesnoga dostignuća radi određivanja pobjednika ili postavljanja rekorda (Brohm 1992; 89), sport je postao „totalni društveni fenomen“ koji je stoga u stanju poticati društvo i društvene institucije (Mauss 1923: 274). I premda sport svakako sadrži slavljenički aspekt i pruža okupljenoj gomili aspekt izazova (Jeu 1993), on također nudi i prigodu, sredstvo ili okvir za mnoga nasilna djela. Nasilje različite vrste nastaje ne samo zbog sudara pojedinačnih putanja, nego i zbog načina na koje se one koriste u političke ili ekonomske svrhe. Sport bi valjalo promatrati ne samo kao nešto čestito, vrijedno hvale (zbog promicanja obrazovanja, zdravlja, osjećaja pripadnosti integracije i društvene kohezije), nego kao mnogo složeniju društvenu stvarnost.

Nasilje u sportu: od lošega ponašanja do krvoprolića

Primjeri lošega ponašanja³ (svađanje sa sucem ili podbadaње protivnika) događaju se redovito, a uobičajeno je i verbalno i simboličko nasilje (uvrede upućene igračima ili sucima ili provokacije suparničkih navijača). Sportašice su nerijetko žrtve zlostavljanja, seksualne ili kakve druge naravi, iako se takvi slučajevi često svjesno zaboravljaju ili prikrivaju⁴. Isključivanje, u bilo kojem obliku, utječe na mnoge sportaše: neadekvatni rasporedi utakmica i drugorazredno treniranje za sportašice, odbijanje žena u upravi⁵ te isključi-

³ Manji, nekažnjivi incidenti koji zasebno možda ne zaslužuju kaznu, no u konačnici negativno utječu na međuljudske odnose

⁴ Sportašicama često treba velika hrabrost i ustrajnost da bi dokazale tjelesno ili psihičko zlostavljanje. Evidentno je to u slučaju iz 1993., kada su četiri člana francuske atletske federacije optužena za silovanje kolegice.

⁵ Poučno je vidjeti koliki je broj nacionalnih sportskih federacija u Europi koje vode žene ili koliki je broj žena na funkciji od nacionalnog interesa u različitim sportovima.

vanje ljudi s invaliditetom, manje talentiranih pa čak i izrazito talentiranih sportaša koji su iz kakva razloga pali iz milosti raznih moćnika. U takvim se slučajevima može čak govoriti o „institucionaliziranome nasilju“. Naravno, najuočljiviji su tjelesni oblici nasilja: slučajevi sportaša koji se ozljeđuju u natjecanjima ili preintenzivnim treninzima, zbog čega ponekada propadaju i karijere, kao u slučaju gimnastičarke Elodie Lussac koja je usprkos ozljedi bila prisiljena na natjecanje; brojni slučajevi dopinga i smrti među sportašima; divljih sukoba navijača; urušavanja dijelova stadiona uz veliki broj mrtvih i ozlijeđenih te slučajevi krvava gušenja sukoba među navijačima, kao u Moskvi 1984., kada je poginulo 340 ljudi. Sport također pruža priliku i ponovno potiče lokalne, nacionalne i međunarodne antagonizme. U svakoj zemlji postoje sukobi između glavnoga grada i provincije. Sportski susreti između Francuske i Njemačke izrazito rasplamsavaju strasti, a prodaja karata i interes za prijenos nogometne utakmice između SAD-a i Irana na Svjetskome prvenstvu 1998. bila je posve neproporcionalna nogometnomu umijeću tih dviju momčadi.

Teško bi, stoga, bilo poreći postojanje „domaćih i međunarodnih političkih funkcija“ u sportu (Brohm 1992). Dokaze nije teško pronaći. Postoje ekstremistički pokreti koji na sportskim stadionima beskrupulozno paradiraju svojim ideologijama, zbog čega stadioni postaju mjesta rasističkih i ksenofobičnih manifestacija. Sportski se događaji mogu isto tako premetnuti u poprišta etničkih, kulturoloških ili religijskih konflikata. Sukob između hrvatskih i srpskih navijača na europskome prvenstvu u vaterpolu 2003. jedan je primjer. Na međunarodnoj razini, sportsko rivalstvo između istoka i zapada tijekom hladnoga rata u svakome je slučaju bilo jedna vrsta ratovanja, ili barem način stjecanja i isticanja nadmoći određenoga političkoga i ekonomskoga sustava. Brojni bojkoti Olimpijskih igara dobri su pokazatelji tih političkih tenzija. Jedino u tome kontekstu možemo razumjeti reakciju generala de Gaullea, koji je nakon debakla na Olimpijskim igrama u Rimu rekao „Nikad više!“, ili izjavu bivšega istočnonjemačkoga kancelara Ericha Honeckera na konferenciji za tisak povodom otvaranja Olimpijade 1984.: „Sport sam po sebi nije cilj; on je sredstvo za ostvarivanje drugih ciljeva“.

Nakon pada Berlinskoga zida, politika je pala u drugi plan iza ekonomije. Naravno, nisu svi aspekti komercijalizacije modernoga sporta negativni. Vrhunski su sportaši u nekim sportovima prvi imali koristi od promjene. No, u sport se uvukla korupcija (uključujući, primjerice, Međunarodni olimpijski odbor, u skorije vrijeme i predsjednika Portugalske nogometne lige) te mutne veze s organiziranim kriminalom i terorističkim organizacijama.

Ima li u sportu čega osim nasilja?

U sportu, naravno, ima mnogo više od samoga nasilja. U konačnici, on je onakav kakvim ga ljudi čine. I premda ponekada djeluje kao poprište bezumlja, sport je odušak za mnoge entuzijaste. Djeca o njemu sanjaju, identificiraju se s prvacima, oponašaju njihove pokrete i maštaju kako će jednoga dana i sami biti prvaci. Sport je i snažan motor integracije i društvenoga prihvaćanja. U Francuskoj, primjerice, nitko više ne razmišlja jesu li Zidane ili Platini druga generacija imigranata ili jednostavno francuski državljani. Sport je slavlje koje spaja ljude i pruža im priliku za povezivanje. Ceremonije otvaranja i zatvaranja Olimpijskih igara služe kako bi nas podsjetile da je sport više od suprotstavljanja i sukobljavanja između pojedinaca i nacija; on okuplja različite nacije na jednome mjestu, gdje se ljudi susreću, međusobno odmjeravaju, te na taj način upoznaju i uče prihvaćati međusobne razlike. Uz to, sport je i način „rehabilitacije“ pojedinaca. To je, primjerice, vidljivo u zatvorima, gdje je stoljećima stara politika nadzora i kazni (Foucault 1975), odraz utilitarne logike kažnjavanja, zamijenjena obrazovanjem zatvorenika, zajedno sa sportom kao dijelom procesa, i to ne samo kao vrstom terapije, nego i kao mogućnošću da se kroz rekreaciju zatvorenici socijaliziraju. Sličan se pristup može naći i u zemljama u ratu – dobar je primjer rad organizacije „*Sports sans frontières*“ na Kosovu, koja potpomaže suradnju između djece iz različitih zajednica.

Ne sudi se, dakle, sportu, nego onomu što od njega ljudi čine ili žele učiniti. Važno je da oni koji su na različitim razinama uključeni u sport, od sudionika do visokih dužnosnika, imaju to na umu kako bi sportska igrališta i dalje bila mjesto fuzije, mjesto komunikacije među pojedincima na posve suprotnim stranama u pogledu kulture, politike i religije te mjesto na kojemu ti pojedinci postižu ono što političarima malokad polazi za rukom, a to je određeni oblik humanizma. (Bodin 2001: 202)

Nogometni stadioni i nasilje

Je li huliganstvo oblik nasilja tipičan za moderno društvo?

Ako postoji jedan određeni oblik nasilja koji se obično povezuje sa sportom ili barem navijačima, to je huliganstvo. Moglo bi se reći da je u svakodnevnoj komunikaciji huliganstvo jedini prepoznatljiv oblik nasilja, zanemarimo li nasilje među samim sportašima bilo na igralištima ili zbog prekomjernih napora. To fokusiranje na huliganstvo vjerojatno je odraz medijskoga preuveličavanja određenih nasilnih događaja ili možda stava većine ljudi da je huliganstvo nemoguće izmiriti sa tradicionalnim, slavljeničkim aspektom sporta.

Da bi se, međutim, huliganstvo shvatilo, valja gledati dalje od uobičajenih definicija i kolektivne percepcije problema te prevladavajućih stereotipa i predrasuda. Uobičajena je predodžba huligana kao mladoga engleskoga muškarca koji se teško uklapa u društvo, delikvent je u svakodnevnom životu te se napija i koristi nogometne utakmice kao izliku za divljanje na stadionu. No, događaji su pokazali da je društvena realnost fenomena mnogo složenija, nego što zamišljamo na temelju takve pojednostavljene slike. Primjera je mnoštvo: pretučeni policajci na tribini Boulogne stadiona Parc des Princes, 28. kolovoza 1993. za utakmice između Paris Saint-Germainea i Caena; napad četvorice huligana na žandara Daniela Nivelu u blizini stadiona Bollaert u Lensu 21. lipnja 1998. za Svjetskoga prvenstva; sve učestaliji izljevi rasizma i ksenofobije na stadionima širom Europe, od Rima i Parme u Italiji, do stadiona Atletica i Real Madrida u Španjolskoj, PSG-a u Francuskoj, Crvene zvezde u bivšoj Jugoslaviji; ili sukob između suparničkih navijača na utakmici Lige prvaka između PSG-a i Galatasaraya 13. ožujka 2001., u kojemu je ozlijeđeno 56 ljudi. Huliganstvo ima mnoga obliča i postoji svugdje u Europi. Iskrivljena percepcija stvarnosti ima možda svoje korijene u tragičnim događajima iz 1985., koje je prenosila i televizija, kada je na stadionu Heysel, tijekom utakmice Uefine Lige prvaka između Liverpoola i torinskoga Juventusa, poginuo 31 gledatelj te u naknadnim interpretacijama te tragedije i sankcijama koje su potom nametnute engleskim klubovima i navijačima. Pa ipak, Heysel nije izolirani slučaj u povijesti nogometa ili sporta općenito, niti je to bio arhetipski slučaj huliganstva.

Takvi oblici nasilja utječu na nogomet širom svijeta, no ne mogu se svi pripisati engleskim navijačima, niti običnim prekršiteljima zakona.

Kako bismo razumjeli huliganstvo, nije dovoljno promatrati samo česte slučajeve ekstremnoga tjelesnoga nasilja. Umjesto toga, događaje trebamo smjestiti unutar povijesnih i društvenih procesa, kako bismo ih pravilno mogli protumačiti. Huliganstvo se prečesto karakterizira na osnovi njegovog krajnjega izraza: tjelesnoga nasilja ili štete načinjene nad imovinom i infrastrukturom. Nasilje može biti djelo grupe navijača na nogometnome stadionu, ili – uzevši u obzir današnje sigurnosne mjere (zaštitni prsten oko igrališta, nazočnost redara na stadionu, nazočnost policije, videonadzor i privođenje izgređenika na sud istoga dana) – može se dogoditi i na određenoj udaljenosti od stadiona. Ono može biti usmjereno protiv policije ili prolaznika koji nemaju veze s utakmicom, cilj može biti razbijanje automobila i izloga trgovina ili kamenovanje autobusa sa suparničkim navijačima. Očito je da huligansko nasilje ima mnoge oblike, no tako ih navesti ne otkriva nam zašto se pojedinci – i to često prilično beznačajni pojedinci – tako ponašaju. Štoviše, takvo nas viđenje potiče da nasilje promatramo isključivo kroz njegovu aktivnu manifestaciju, kao kršenje ustaljenih društvenih norma na koje se uzvraća odgovarajućim kaznenim mjerama, čime naše poimanje nasilja ne ide dalje od sociološke definicije samoga kriminalnoga čina (Durkheim 1895).

Trebalo bi, umjesto toga, promatrati nizove pojedinačnih, naizgled beznačajnih ispada (otimanje znakovlja, izmjena uvreda ili provokacije), kako bi se identificirali korijeni mnogo ozbiljnijih događaja. Gore navedeni oblici nasilja samo su „praktično ispunjenje“ (Garfinkel 1967) dugoga procesa suptilnih i kompleksnih društvenih interakcija među različitim grupama koje sudjeluju u određenome sportskome događaju (navijači, uprava, policajci, novinari). Ti procesi mogu uključivati sportsko rivalstvo, provokacije ili osвете, zrcaleći načine na koje povijest nogometa i nogometnih klubova, podjednako na „mikro“ i „makro“ razini, oblikuje identitete i kulture. Ne valja ograničavati percepciju nasilja nogometnih navijača samo na iznenadne i dramatične događaje, kao što je recimo napad nožem na britanskoga navijača u uličici početkom 1998.

U mnogo je slučajeva huliganstvo strpano u isti koš s nekim drugim, nezanim fenomenima: je li, primjerice, tragedija na stadionu Heysel posljedica huliganstva ili bar djelomice propusta u pasivnim mjerama osiguranja (provjera i nadzor gomile, evakuacijske procedure ili odvajanje suparničkih navijača), što je u konačnici dovelo do usvajanja europske konvencije o tome pitanju? Slično tomu, mediji – pristupajući udarnim vijestima senzacio-

nalistički, s načinom izvještavanja koji diže gledanost – imaju tendenciju pripisivati huliganstvu događaje kao što je onaj u Sheffieldu 1989. godine, kada je 95 ljudi pregaženo dok je gomila ljudi bez karte pokušavala ući na stadion Hillsborough na polufinalnu utakmicu FA kupa između Liverpoola i Nottingham Foresta. Takvi događaji imaju više veze s nesposobnošću policije ili (kao u slučaju nesreće Furiani u Bastiji na Korzici 5. svibnja 1992.) s organizatorima koji nastoje prodati više karata, nego što stadion može primiti gledatelja.

Huliganstvo u antičkim igrama

Iako se huliganstvo uglavnom, premda ne isključivo, pripisuje modernomu nogometu, sukobi su se događali i na tjelesnim natjecanjima u antičko doba, kao što se događaju i danas u mnogim drugim sportovima.

Neosporna je činjenica da nasilno ponašanje sportskih navijača nije ništa novo. Time, kao što smo ranije naznačili, ne pokušavamo smjestiti moderni sport u kontinuum koji seže do antičkih igara; jednostavno želimo istaknuti da je i u drugim povijesnim razdobljima, na drugim mjestima i vezano uz drukčija natjecanja dolazilo do određenih oblika kolektivnoga ponašanja koji imaju mnogo sličnosti s modernim huliganstvom. Štoviše, ponekad su, kao odgovor na takve incidente, implementirane i određene mjere kontrole koje djeluju iznenađujuće moderno: gruba uspostava reda, udaljavanje pojedinaca iz gledališta, zabrana unošenja određenih predmeta.

Bez dubljega ulaženja u historiografiju, poučno je promotriti primjere iz povijesti koji pokazuju ponavljajući obrazac odnosa gledatelja spram spektakla ili natjecanja i nasilja koje pritom može nastati.

Jedan od najranijih zapisa o sukobima između suparničkih navijača potječe od Tacita (*Anali*, 14.17), i opisuje nered u Pompejima 59. godine. Tijekom gladijatorskih igara koje je u gradu organizirao Livenius Regulus, skupina gledatelja iz Nucerije i Pompeja stala se međusobno nabacivati uvredama a potom i kamenjem, da bi neredi naposljetku prerasli u oružani sukob. U sukobu je ubijeno i ozlijeđeno toliko ljudi da je građanima Pompeja nametnuta desetogodišnja zabrana sudjelovanja na sportskim natjecanjima, a navijački su klubovi raspušteni. Začuđuje sličnost s engleskim huliganstvom 1980-tih i zabranom sudjelovanja određenih klubova na europskim natjecanjima.

U svojoj studiji *Le sport dans la Rome antique* [Sport u antičkome Rimu] Thuillier (1996) opisuje spektakle koji su uključivali oblike sporta s točno određenom funkcijom: oni su, s jedne strane, predstavljali oblik vojne obuke, no

bili su isto tako i rekreacijska „poslastica“ koja je uz velike troškove darivana puku. Iako su takve aktivnosti, koje su se odigravale u cirkusima i amfiteatrima, svakako bile predviđene kao „opijum za mase“, one su svejedno izazivale brojne incidente. Postoje zapisi o nekoliko nesreća nalik na onu na Heyselu, kada su u Velikome cirkusu u Rimu, koji je mogao primiti više od 150 000 gledatelja, pregaženi brojni ljudi. U istome se razdoblju dogodilo se i urušavanje amfiteatra u gradu Fidenae nedaleko od Rima (izgrađenoga na brzinu kako bi primio velik broj gledatelja), pri čemu su poginule i ozlijeđene stotine ljudi.

Nešto bliže današnjemu dobu, srednjovjekovne igre *soule* – koja se igrala u ruralnim dijelovima Francuske i uključivala borbu dviju momčadi za posjed nad svinjskom mješinom, koju bi pobjednici potom odnijeli kući i objesili na zvonik seoske crkve – bila je popraćena s tolikim strastvenim ispadima i sukobima među navijačima (koji su često rješavali osobne razmirice), da je Crkva u više navrata igru službeno zabranila zbog poticanja nemira (Mendiague 1993). Engleski narodni nogomet, koji potječe iz istoga vremena, a s modernim sportom dijeli samo ime, uključivao je slične incidente i također je u mnogo navrata bio zabranjivan.

Iz istoga doba potječe i vrlo moderna slika nasilja vezana uz viteške turnire, u kojem su sudjelovali i sudionici i gledatelji. Nije bilo neobično da se na natjecatelje bacaju svakojaki predmeti, a vrijedili su i zakoni o zabrani unošenja oružja u prostor gledališta, iz straha da će se suparničke grupe u tolikoj mjeri poistovjetiti sa svojim prvakom da će se međusobno i potući (Jusserand 1901).

Bredkamp (1998) opisuje brojne mjere održavanja reda među gledateljima (odvajanje suparničkih skupina navijača, zabrana ulaska navijača na igralište, niska razina tolerancije prema ispadima, i nazočnost redarstvenih snaga). Da ovdje nije riječ o igri *calcio fiorentino*, obliku nogometa koji se igrao u Firenzi između 16. i 18. stoljeća, lako bi se moglo pomisliti da su opisane mjere primijenjene za obuzdavanje gomile na nogometnim stadionima u Europi 1970-tih i 1980-tih! U kasnome 18. stoljeću prvi uzleti balonima bili su poprišta redovitih prosvjeda te gdje kojega slučaja gnjevnih nereda, ekstremnoga nasilja i vandalizma, do te mjere da su u Bordeauxu dvojica gledatelja koja su huškala neredu osuđena na smrt i obješena (Robène 2001).

Iz nešto skorijega razdoblja – kraja 19. stoljeća – Granter (1895) daje opis nereda u Cappielowu, tijekom utakmice polufinala kupa između Greenock Mortona i Port Glasgow Athletic Cluba 8. travnja 1899., u kojima je sudjelovalo 200 navijača. On ne opisuje samo oštro policijsko suzbijanje nereda, nego navodi i da je razina nasilja u britanskome nogometu u to doba u porastu.

Svi nabrojani incidenti zvuče iznenađujuće moderno, i u njima nalazimo mnoge sličnosti s načinima ponašanja današnjih huligana, kao i oblicima mjera koje se provode za sprečavanje incidenata i uspostavu reda.

Ti su primjeri dovoljno demonstriraju – ako je demonstracija uopće potrebna – da ono što spominjemo kao „nasilje gomile“ nije isključivo fenomen modernoga sporta i današnjega društva.

Godine 1997. francuski je sportski list *L'Equipe* nabrojio 1300 smrti prouzročenih huliganskim incidentima na nogometnim utakmicama, i to manje-više širom svijeta. Neki su događaji, tragičniji čak i od nesreće u Heyselu, mnogo godina bili zataškavani. U Moskvi je 1982., primjerice, nakon izjednačenja u utakmici Kupa UEFA između Spartaka i nizozemskoga Haarlema, 340 ljudi ubijeno u energičnoj policijskoj akciji protiv razuzdanih Spartakovih navijača. U istom bi se tonu moglo nastaviti s cijelim nizom incidenata koji su nagrdili lice mnogih igara i sportova, a posebno nogometa.

Taj kratki kronološki pregled pokazuje kako je nasilje vezano uz veće skupine ljudi i elemente natjecanja i spektakla, čini se, neizbježna životna činjenica, premda dolazi u različitim oblicima, od izgređništva, simboličnoga ili verbalnoga nasilja, do navala na terene, tučnjava, nereda i ubojstava. Primjeri također potvrđuju i zaključak da nasilje vezano uz tjelesna natjecanja nije novo, niti se može usko shvatiti kao moderan društveni fenomen, prouzročen zabrinjavajućim socijalnim problemima prigradskih sredina i općinskih stambenih naselja pa čak ni utjecajem siromaštva na dio stanovništva.

Tri faktora razlikuju huliganstvo od oblika nasilja gomile koji u sportskim događajima postoje od antičkih vremena: učestalosti nasilnih incidenata, njihova specifična povezanost s nogometom, i činjenica da je huliganstvo inicijalno bilo vezano uz jednu jedinu zemlju – Veliku Britaniju. Postavlja se prirodno pitanje kako su i zašto taj sport i ta zemlja huliganstvu izloženi ranije i intenzivnije od drugih.

Huliganstvo i nogomet danas

Prvi razlog jest strukturalni. Kada je Engleska sredinom 19. stoljeća izumila moderan sport i počela ga razvijati u njegovim kolektivnim oblicima (Elias i Dunning, nav. dj.), u središtima gradića i gradova određena posebna mjesta gdje su se te tjelesne aktivnosti trebale prilagoditi određenim standardima i pravilima. Ta središta reguliranoga spektakla i sukoba, drukčiji od ranijih, privremenih poprišta tjelesnih natjecanja, bili su sportski stadioni. Paralelno

s razvojem sporta, razvijali su se i stadioni – sa zahtjevima da se natjecateljske tjelesne aktivnosti održavaju na lokalnim igralištima određenima baš za tu svrhu, na kojima vrijede posebna pravila (Beaulieu i Perelman 1977), čime je – u kontekstu zajedničke svrhe (strasti za sportom) i posebnoga cilja (privrženosti i podržavanja određene momčadi) – na suprotstavljene pozicije doveden mnogo veći broj gledatelja. Godine 1930. Duhamel opisuje kako u Americi gomile gledatelja zauzimaju stadione nalik na „osvojene tvrđave“, navodeći da spektakl sporta ne samo da nije ograničen na igralište, nego se uglavnom i odvija „na tribinama, među gomilom“ (Duhamel 1930).

Uz same sportske događaje, stadioni – i njihova neposredna okolina – postali su tako mjesta natjecanja kulturološkoga i društvenoga isticanja, te stoga i mjesta simbolične i stvarne konfrontacije, ojačavajući samu bit sporta. Kada se govori o ambivalentnome odnosu sporta i nasilja, treba imati na umu da je načelo koje spaja pojedince u sportu želja da se suprotstavi onomu drugomu (Jeu 1972: 156). Dok se to, prije svega, izražava kroz sam sport, jasno je da se i razlike u kulturi i identitetu spajaju sa takvim sportskim suparništvom na način da potiču nasilnije oblike sukoba. Ignorirati ovo značilo bi opovrgnuti činjenicu da je sport dio društva, odnosno tvrditi da svatko tko ulazi na sportsko igralište pred ulazom ostavlja sve svoje svakodnevne anksioznosti i probleme (uključujući i socijalizacijske probleme).

Ne zna se, međutim, zbog čega se nogometno nasilje Europom proširilo sporije od same igre. Određena obilježja britanskoga iskustva vjerojatno su pridonijela razvoju naročito postojane i žestoke forme huliganstva. Moguće je da je sam rani rast i intenzitet fenomena u Velikoj Britaniji djelomično potisnuo činjenicu njegova širenja na druge zemlje, navodeći promatrače da prevede porast huliganstva u Europi kako u nogometu tako i u drugim sportovima, uključujući i amaterske. Košarkaške utakmice u Grčkoj i Turskoj bile su, primjerice, zahvaćene nasiljem, kao i natjecanja u kriketu u Indiji te utakmica Europskoga prvenstva u vaterpolu na kojoj su se sukobili suparnički hrvatski i srpski navijači. Incidenti su narušavali i ragbijaške utakmice nižih liga u Francuskoj, a skupine francuskih studenata sudjelovale su u sukobima na sveučilišnim igrama 1997. i 1999. Unatoč takvim primjerima, manifestacije nasilja nisu bile učestale. Nogomet je jedini sport koji je u Europi, ali i širom svijeta, zahvaćen huliganstvom na svim razinama – jer, nasilje ni u kojem slučaju nije bilo ograničeno samo na utakmice profesionalnoga nogometa koje su postale medijski spektakli. To je promatranje zanimljivo stoga što otvara dodatna pitanja: – zbog čega je nogomet, više od ostalih sportova, ne samo pozadina nego i vektor takve vrste nasilja?

Igra riječima

U 1960-tima, u Velikoj je Britaniji zabilježen porast novih oblika nasilja vezanih uz nogometne utakmice. Tučnjava i sukoba na utakmicama bilo je već od kasnoga 19. stoljeća, no oblici nasilja koji su se počeli vidati na nogometnim stadionima i oko njih doimali su se manje spontanima. Oni nisu nužno bili prouzročeni čime u samoj igri, rezultatom utakmice ili incidentima na terenu (odlukom suca, prekršajem, ponašanjem igrača na klupi ili u igri), pa čak niti izazvani od strane protivnika. Gdjekad je nasilje bilo ekstremno i uključivalo velik broj ljudi. Ono više nije bilo povremeno ili impulzivno, povezano s rezultatom ili određenim elementima prema obrascu frustracije i agresije, nego je postalo organizirano, promišljeno i često kolektivno. Pojava huliganstva kao koncepta obilježila je promjenu ponašanja i promjenu paradigme (Bodin 1999). Kako bi opisao navedene događaje, i sa željom da skuje novi izraz, jedan je novinar nasilne navijače nazvao „hoolihani“, po prezimenu irske obitelji čiji su članovi zbog asocijalnoga ponašanja i izazivanja nereda u viktorijanskoj Engleskoj često bili zatvarani. Ne zna se, međutim, u kojemu je trenutku riječ „hoolihan“ postala „hooligan“. Posrijedi je možda bila tiskarska pogreška jer su na tipkovnici s rasporedom slova QWERTY slova g i h smještena jedno pokraj drugoga. U svakome slučaju, izraz se počeo koristiti za označavanje novih vrsta ponašanja te se počeo rabiti širom Europe. Valja, međutim, napomenuti da sami Britanci radije rabe riječ *thugs*, koja dolazi od imena ubojitoga religioznoga bratstva u Indiji, štovatelja božice Kali. Odabir pojmova je, stoga, sam po sebi važan, uzevši u obzir njihove pogrdne konotacije. Zbog riječi koje se koriste da bi ih se opisalo, huligani su već stigmatizirani kao nenormalni pojedinci s ruba društva te unaprijed klasificirani kao kršitelji zakona, bez obzira na podrijetlo njihova nasilja ili razloge zbog kojih se upuštaju u huliganstvo.

Velika Britanija kao ishodište huliganstva

Moguće je identificirati šest stupnjeva razvoja huliganstva u Europi.

Promjenjivi obrasci nasilja

Prva faza obuhvaća razdoblje od kasnih '50-tih do ranih '60-tih godina 20. stoljeća, kada su novinari i istraživači – većinom sociolozi – identificirali porast nasilja ne samo izvan nego i unutar nogometnih stadiona. Ti oblici nasilja bili su naizgled drukčiji od onoga što se ranije događalo: primije-

ćen je pomak od „ritualnoga, dionizijskog nasilja“, vezana uz logiku igre i antagonizme koje ona pobuđuje, do „promišljenoga nasilja“ (Bodin 1999: 19). Uobičajene su manifestacije nasilja ranije bile manje-više neredovite, odražavajući i proizlazeći iz višeznačne biti samoga sporta – koji, kao što smo već istaknuli, ima ulogu zbližavanja ljudi kako bi ih podijelio (Jeu 1992).

U razdoblju od početka 20. stoljeća do 60-tih godina, nasilni incidenti nastajali su zbog gledateljske percepcije suđenja igre (do određene mjere uvijek pristrane) te općenitog sportskog rivalstva. Oni su se uglavnom izražavali šovinizmom, bijesom ili spontanom izgredništvom, kao obilježjima kulture tipične nogometne publike, mahom pripadnika radničke klase. Ti oblici nasilja još se i danas mogu pronaći u nekim sportovima, primjerice ragbiju. Novonastali oblici sukoba, međutim, naglašavali su i društvene i kulturne podjele.

Od toga trenutka nadalje, huliganstvo se počelo definirati kao nasilje koje je izvršeno svjesno, na organiziran, strukturiran i osmišljen način, zapravo, ne toliko različito od organiziranoga kriminala (Dufour-Gompers 1992: 94). Pristupiti problemu huliganstva na taj način znači odvojiti od njega moguće uzroke te stvoriti brojne probleme od samoga početka. U pokušaju razgraničenja spontanoga nasilja i nasilja s predumišljajem, istraživači su iz djelokruga svojega rada prije svega isključili čimbenike vezane uz samu igru, rezultat pa čak i pretjeranu konzumaciju alkohola. Činjenica je da nisu svi uhićeni huligani bili alkoholizirani. Isto tako, nasilno ponašanje dijela gledatelja ne potječe nužno od sudačkih pogrešaka, proturječnosti na terenu pa čak niti poraza. Nasilni se incidenti, stoga, ne mogu promatrati isključivo kao djelo alkoholizirane, fanatične gomile bez savjesti (kao što opisuje Brohm 1993), robova sporta čija je svrha i politička uloga biti „opijum za mase“ i koji prikriva društvene sukobe i probleme. Pa ipak, ako izostavimo istraživanje što sve stoji na kocki u sportskome pogledu i u neizvjesnosti rezultata utakmice ili ako ignoriramo studije pojedinačnih i kolektivnih frustracija i njihovih mogućih učinaka na strastveno pristrane navijače, ostaje nam definicija huliganstva koja je ograničena na socioekonomske čimbenike. Thom, s druge strane, koristi teoriju katastrofe kako bi objasnio da je paradigma bilo koje neodređene situacije – sukob (1980: 38). Pojedinci koji promatraju sukob – čak i ako je riječ o ritualiziranom sukobu utakmice – poistovjećuju se s jednim od protagonista, a svi se vole poistovjećivati s pobjednikom.

Povlačeći paralelu s kazalištem, Thom polemizira da se, dokle god postoji mogućnost da zaplet promijeni smjer, nalazimo u području komedije. I obrat-

no, čim kraj postane izvjestan, komedija postaje tragedija (1980: 310). Promjena iz promjenjivoga u nepromjenjivo, iz komičnoga u tragično, može djelomično objasniti zbog čega nogometni navijači pribjegavaju nasilju. Odlučiti se za ograničenu definiciju huliganstva značilo bi unaprijed odrediti put bilo kojega proučavanja. Ograničavanjem istraživanja na promatranje tjelesnoga nasilja, analitičari u stvari isključuju čimbenike koji nisu dovedeni u vezu s mladenačkom delinkvencijom – zadirkivanje, verbalno nadmetanje, podbadanje, povijest antagonizama u danoj situaciji, jaz između očekivanog i stvarnoga – što sve može biti prisutno u predigri tučnjava i nereda (Lepoutre 1977; Duret 1996, 1999; Wieviorka 1999; Roché 2001).

Marsh (1978) je taj koncept huliganstva kritizirao kao prejednostavan. Po njegovu viđenju, nemoguće je usredotočiti se samo na tjelesno nasilje i isključiti psihološke i simboličke oblike nasilja jer se time poriče postojanje fenomena „aggro“ – ritualnoga glumljenja nasilnoga ponašanja koje služi za zastrašivanje protivnika. Doimati se jakim i opasnim i pokušati uliti strah u kosti protivniku često je bilo važnije od same tjelesne akcije – posljednjoj se pribjegavalo samo kada bi bila prekršena nepisana pravila „aggra“ (napadom na djevojku, primjerice)⁶, ili kada bi se uključila policija. Sposobnost zastrašivanja protivnika do te mjere da on pobjegne bez konfrontacije, doživljavana je među huliganima kao glavni pokazatelj borbenoga duha. Pa ipak, granice između fizičkog, psihološkog i simboličkog nasilja mogu biti gotovo nevidljive. Nasilna djela jednostavno predstavljaju određene trenutke ili stadije u društvenim procesima te hrane ili potiču druge oblike nasilja do te mjere da se oni ponekad otmu kontroli (Wieviorka 17). Psihološko i simboličko nasilje – „aggro“ – u mnogim je slučajevima, stoga, osnova za obrazac ekstremnih nasilnih sukoba ili antagonizama između navijačkih skupina koji mogu trajati godinama.

Novi tip nogometne publike

Čak i ako prihvatimo da se priroda nasilja među sportskim navijačima promijenila, još uvijek nismo objasnili zbog čega je nogomet više od ostalih sportova naročito obilježen nasiljem. Čimbenik koji nudi odgovor na to pitanje – promjena u sastavu nogometne publike – predstavlja drugu fazu razvoja huliganstva. Od 1950-tih, nogomet je u Velikoj Britaniji prolazio kroz brojne transformacije. U prvoj polovini 20. stoljeća Engleska je dominirala

⁶ Taj primjer upućuje na još jedan aspekt problema, ulogu spola u tjelesnim i sportskim aktivnostima.

nad drugim europskim zemljama. Engleska je izumila sport i u Ujedinjenom je Kraljevstvu on prvi put postao propisno organiziran, demokratiziran i populariziran. Wahl (1990) bilježi da su škole imale važnu ulogu u širenju nogometa kroz sve segmente društva: 1948. godine 8000 škola pripadalo je Engleskom školskom nogometnom savezu. Pa ipak, do 50-tih godina nogometni su klubovi privlačili sve manje ljudi. Britansko se društvo mijenjalo i moderniziralo, i pojedinci su se oslobađali društvenih ograda u procesu koji je imao korijene u postupnoj dekristijanizaciji društva od 1930-tih. Razdoblje poslijeratne obnove bio je razdoblje prosperiteta. Slobodno se vrijeme povećavalo i ljudi su uživali u novoj, bezbrižnoj atmosferi, tražeći nove i različite rekreacijske interese. Bio je to početak mnogo individualnijega i individualiziranijega potrošačkoga društva. Sport je postao samo jedan od niza dostupnih užitaka; dnevnih i večernjih izlazaka, odlazaka u kino i na godišnje odmore te više nije bio oblik rekreacije isključivo ili većinom za radničku klasu. U to su se doba pojavili i neki individualni sportovi, kao što je džudo, a mnogi su se sportovi demokratizirali, postavši pristupačnijima većemu broju ljudi. Ljudi su se počeli baviti sportovima koji su im se činili zabavnijima ili koji su bili pomodni.

Nogomet više nije bio jedini oblik zabave koji je svatko sebi mogao priuštiti i nogometne su utakmice privlačile sve manje i manje gledatelja. Prava radio-televizijskih prijenosa i sponzorstvo, u svojem današnjemu obliku, još uvijek nisu imali današnji značaj. U to su doba neki igrači bili poluprofesionalci, a drugi još uvijek amateri, no svi su oni – osim ako nisu bili zaposleni u nekoj industrijskoj grani – manje-više ovisili o prodaji karata. Britansko je rješenje problema gubitka interesa bilo učiniti igru spektakularnijom i profesionalizirati nogomet, poboljšati komfor gledatelja i obnoviti stadione kako bi primili više ljudi. Ovo je obično uključivalo građenje novih tribina – takozvanih „krajeva“, koji su položajem odgovarali vrhovima ovalnih stadiona – na kraćim stranama pravokutnoga igrališta, iza golova. Demokratizacija nogometa i njegova rastuća popularnost u svim segmentima društva, kombinirani s promjenama na stadionima, počeli su privlačiti različite vrste ljudi; gledatelji su sve češće bili iz različitih slojeva i po svojoj prilici manje poznavali samu igru. Te su promjene revolucionirale društvenu ulogu stadiona i izmijenile veselu i slavljeničku atmosferu koja je njima ranije prevladavala. Razvoj nogometa i njegova transformacija u spektakl promijenili su standarde aktivnosti koja je ranije bila izrazito klasno određena, jer su i igrači i gledatelji bili mahom iz radničke klase.⁷

⁷ Vidi rad Bourdieua (1979, 1984) i Pociella (1981, 1995).

To, međutim, nije bila jedina promjena. Neki su se, kao primjerice Bromberger (1995), služili fotografijama da bi dokazali kako nogometna publika postaje sve mlađa⁸. Za to su postojali brojni razlozi. Prvi je razlog vezan uz sam sport, jer – budući da je nogomet bio promican u školama – bilo je sasvim prirodno da nove generacije mladih ljudi koje ga igraju postanu gledatelji ili strastveni navijači. Postojali su također i društveni faktori, budući da je to bilo razdoblje snažnih promjena u društvu, naročito u pogledu sve veće autonomije mladih koji su polako razvijali vlastite načine provođenja slobodnoga vremena. Treći je razlog promjene bio ekonomske prirode. Ponudom jeftinih sjedala na rubovima tribina, nogometni su klubovi poticali mlade ljude na okupljanje u tim, lošijim dijelovima stadiona. Konačno, postojali su i kulturološki razlozi jer se u Velikoj Britaniji od 1960-tih javljaju brojne adolescentske kulture i supkulture – razbijači, *teddy boys*, *skinheads* i pankeri. Nogomet je prestao biti „obiteljska zabava“ pod roditeljskom paskom. Obitelji više nisu išle na nogometne utakmice kao što bi, primjerice, išle u kazalište, kako bi dijelile zajednički entuzijazam koji nije poznao generacijsku podjelu. „Krajevi“ stadiona postali su teritoriji mladih koji su se počeli grupirati ne samo prema momčadima koje su podržavali nego prije svega po područjima iz kojih su potjecali i supkulturama kojima su pripadali. Počele su se oblikovati zajednice s vlastitim identitetima, ritualima, amblemima, simbolima, osjećajima pripadnosti, znakovima prepoznavanja i načinima odijevanja: elementima kojima su se razvijale navijačke skupine. Od današnjih su se navijačkih skupina razlikovale jedino po tome što nisu imale nazive koji bi ih povezivali s klubovima za koje su navijale. U ovome su stupnju na stadion uvezene i ksenofobne političke ideologije (prije svega *teddy boys* i *skinheads*), a počele su se pojavljati i bande (*skinheads* i 'razbijači').

Slavljenički je ambijent, koji se ranije povezivao s utakmicama, ustupio mjesto klimi sportskih suparništva kombiniranih sa sukobima identiteta te kulturološkim i društvenim antagonizmima. Ta nova, aktivnija, požrtvovnija, bezrezervna potpora nogometnim momčadima, uz postojanje različitih supkultura, dovela je do pojave huliganstva stvaranjem kulture suprotstavljanja koja više nije bila usko vezana uz sport. Navale na terene i tučnjave između navijačkih grupa postale su učestale. Huliganstvo, ekstremni izljev

⁸ Ideju radikalne promjene u tome pogledu treba ipak uzeti s dozom opreza. Nema dvojbe da je na gledateljskim tribinama bilo mnogo mladih ljudi, no, isto tako, zdravstveno osiguranje i prehrana bili su bolji, a odjeća kvalitetnija, zbog čega su gledatelji na fotografijama možda izgledali mlađe od svojih vršnjaka iz prethodne generacije, koji, pak, možda nisu bili ni tako stari kako su se činili.

adolescentskih supkultura na nogometnim terenima, zajednička je tema mnogih studija i komentara (Elias i Dunning 1986; Taylor 1971, 1973 i 1982, pišući o Velikoj Britaniji; Zimmerman, 1987., o Njemačkoj; Ehrenberg, 1991., o Velikoj Britaniji; i Mignon, 1993. i 1995., koji je usporedio britanska i francuska iskustva).

Još je 1968. lord Harrington u službenome izvještaju o nogometnome huliganstvu zapisao u da su uhićeni huligani pravi navijači, mladi (mlađi od 21 godine) i dobro obaviješteni, s odličnim znanjem o nogometu, klubovima koje podržavaju, igračima i tehničkim stranama igre te da su mnogi od njih nosili obilježja svojih skupina. Harringtonov je izvještaj trebao riješiti raspravu koja u Velikoj Britaniji i Francuskoj traje i danas: činjenicu da su počinitelji huliganskih djela istinski nogometni navijači, a ne autsajderi/postranici koji na nogometne utakmice dolaze samo izazivati nered. Postoji nekoliko razloga za ustrajnost u zabludi o podrijetlu huligana, i oni su vrlo jasni. Nogometni svijet ne samo da želi zadržati imidž sporta čistim (Ehrenberg 1991), nego se želi i riješiti moralne odgovornosti za privlačenje navijača novoga tipa, kao i za to što je takvima, svjesno ili nesvjesno, dopušteno kršenje zakona. Konačno, želi se osloboditi i svake financijske odgovornosti za počinjene prekršaje.

Umjesto da pridonese sprečavanju nasilja, politika odvajanja suparničkih navijača podizanjem ograda unutar stadiona čak je pojačala problem. Odjeljivanje navijačkih tribina i segregacija različitih skupina prouzročile su „teritorijalizaciju“ tih tribina, stavile ih u središte pažnje i promovirale rivalstva između skupina. Svaka grupa – gonjena željom za potvrđivanjem, sukobima s protivnicima i demonstriranjem svoje nadmoći te žudnjom da bude viđena i prepoznata, željom za osvećivanjem poraza ili produljenjem pobjede – nastojala je osvojiti suparničku tribinu. Postupno su pokrenuti procesi „antagonističke akulturacije“ u kojima je nasilje postalo samo jednim načinom kovanja identiteta. I dok je uspostava sigurnosnih kordona oko stadiona, zajedno s dizanjem ograda, trebala poslužiti smanjenju razine nasilja unutar stadiona, nasilje se nije uspjelo potpuno eliminirati.

„Kao posljedica službene politike odvajanja suparničkih navijača – koja je uvedena 60-tih godina u svrhu sprečavanja nogometnog huliganstva, no koja je uspjela jedino ojačati solidarnost navijačkih tribina i izvesti fenomen van stadiona – velike su tučnjave na tribinama postale relativno rjetke tijekom 1970-tih i 1980-tih“ (Elias i Dunning 1986: 247).

Aktivna, organizirana navijačka scena koja se u britanskome nogometu razvila 1960-tih (Broussard 1990) bila je, međutim, prilično drukčija od kulture Ultrasa

– francuskih i talijanskih navijačkih skupina. I dok su Ultrasi isticali *tifose* (raznolike višebojne prikaze i sljedove pokreta), koristeći velike plastične plahte ili oblike od šarenih papira koji su predstavljali njihov klub ili zajednicu, mnogi su britanski navijači pokazivali samo šalove i bedževe, no svoju su potporu izražavali glasno za vrijeme utakmica, uz neprekidno pjevanje i provokativno skandiranje.

Društveni problemi zaoštravaju huligansko ponašanje

Mnogi istraživači (Taylor, nav. dj.; Clarke 1978; Elias i Dunning 1986) treće razdoblje u razvoju huliganstva dovode u vezu s oštrim socioekonomskim padom Velike Britanije u 1970-tim i 1980-tim. Nekoliko laburističkih vlada (s premijerima Haroldom Wilsonom od 1964. do 1970. te od 1974. do 1976., i Jamesom Callaghanom od 1976. do 1980.) nije uspjelo zaustaviti inflaciju i rastuću nezaposlenost, a zemlja je bila na rubu bankrota. Ranih 1970-tih 14% stanovnika Velike Britanije živjelo je ispod razine siromaštva, što je brojka koja nikada nije dosegnuta u Francuskoj, gdje se razina siromaštva 1990-tih stabilizirala oko 10%. Inflacija je u Velikoj Britaniji dosegnula 25% sredinom 1970-tih, a nezaposlenost je od 3.8% u 1972. narasla do 11.5% u 1983. Samo je u industrijskome sektoru, između 1966. i 1986. godine, u Velikoj Britaniji izgubljeno tri milijuna radnih mjesta; za usporedbu, u cijelome je francuskome gospodarstvu toliki gubitak radnih mjesta dosegnut tek 1993. Zbog takva je ekonomskoga kolapsa pozdravljen dolazak Margaret Thatcher na vlast i uvođenje politike stroge štednje, privatizacije i razvoja striktno ekonomije slobodnoga tržišta. Političke odluke dana bile su jasne: gospodarski oporavak bio je imperativ, makar i na štetu radničke klase i društveno zanemarenih. Slučaj štrajka rudara jasno priziva iskustvo britanske radničke klase iz toga doba: štrajk je trajao punih godinu dana prije nego što ga je konzervativna vlada nasilno slomila. Jedan je to od mnogih primjera tadašnjega ekonomskoga restrukturiranja i socijalne podjele koja je uslijedila. Gospodarske i socijalne mjere koje su išle na štetu radničke klase djelovale su kao katalizator za razvoj huliganstva.

„Brutalnost tačerističkoga plana da ga kulturološki i politički izbriše, snažan je faktor u objašnjavanju rastuće autonomnosti fenomena nogometnih navijača i strategija koje su huligani koristili da bi dospjeli pred oko javnosti“ (Mignon, nav. dj., str. 22).

Huliganstvo je, međutim, u manjoj mjeri bilo odraz klasne borbe, a u većoj mehanizam preživljavanja i društvenoga potvrđivanja – nogometno je nasilje u tome razdoblju stajalo uz bok uličnim neredima, no oni nisu bili međusobno povezani. Huligani nisu naglašavali društvenu pripadnost ili branili rad-

ničku klasu. Bez obzira na to, kao što je pokazao Coser (1956), huliganstvo je zajednici signal za opasnost, a u Velikoj je Britaniji ono bilo indikator duboko ukorijenjene socijalne disfunkcije. Poput uličnih nereda, to je oblik nasilja koji prije svega svjedoči o činjenici da su politički i institucionalni odgovori na zahtjeve društva nedostatni (Wievorka, nav. dj., 30). Nogomet je postao instrument i sredstvo izražavanja mladih ljudi bez socioekonomskih korijena, koji su bili isključeni iz društva.

Na temelju socioantropoloških studija Taylor (1973) i Clarke (1973) opisuju oblikovanje navijačkih skupina – kompleksnih entiteta unutar kojih dolazi do društvenoga povezivanja. U vrijeme kada se činilo da se britansko društvo dezintegrira/razjedinjuje, navijačke su skupine nudile članovima potvrdu, potporu i solidarnost. Skupine su nastale ne samo zbog toga što su njihovi članovi bili u jednakoj situaciji kao društveno odbačeni, nego i kao način obrane od „stranaca“ koji su krali britanske poslove. Određene grupe (ponajviše *skinheadsi* i desničarski ekstremisti) nisu više ni pokušavale prikriti svoju ideologiju, nego su otvoreno skandirale rasističke slogane. U svoje su redove stale privlačiti rastuće brojeve razočaranih mladih ljudi bez smjernica ili izgleda, koji su odustali od želje za društvenim statusom.

Rasizam koji su ti navijači iskazivali odražavao je ne samo osjećaj odbačenosti iz modernoga svijeta, nego i strah od takva odbacivanja, od nemogućnosti društvenoga napredovanja i nemogućnosti postizanja ikakva položaja ili statusa u društvu (Wieviorka 1998, 1992). Rasizam nije bio samo vrsta „prirodnoga stanja“: u tome kontekstu on je bio reakcija na isključivanje. Nogometni su navijači bili „gonjeni“ svojom socijalnom situacijom/društvenim položajem i socioekonomskom bliskošću s imigrantskim zajednicama na traženje „žrtvenoga jarca“ (Girard 1972, 2004). Huliganstvo je za njih bio način života, način predstavljanja i isticanja, način kultiviranja onoga što ih je razlikovalo od drugih (Broussard, nav. dj., str. 308). Navijačka kultura i nasilje nudili su alternativu bijedi svakodnevne egzistencije. Bio je to bijeg iz dosadne rutine, koji je nudio temelj i osjećaj svrhe ljudima kojima je nedostajala vizija budućnosti. Ekstremno nasilje koje su takve grupe prakticirale priskrblijvalo im je društveno prepoznavanje i omogućilo im, kao što sugerira Van Limbergen i dr. (1992), da oblikuju identitet koji je možda bio izrazito ružan, no bolji od prijezira i društvenog omalovažavanja.

Određene su se grupe organizirale u takozvane „borbene skupine“, među kojima ICF (Inter City Firm) u West Hamu, Main Firm u Camebridgeu, Service Crew u Leedsu i Headhunters u Chealseu.

Sportsko se suparništvo spojilo sa suparništvom unutar skupina, a njihova je egzistencija ovisila o prepoznatljivosti. Medijsko praćenje nasilja donijelo je skupinama šire društveno priznanje. Počeo se razvijati tipski imidž te-toviranoga navijača obrijane glave, u čizmama marke Dr Martens i *spitfire* vjetrovci, po mogućnosti ukrašenog neonacističkim znakovljem – dokonog fanatika s ekstremnim desničarskim stavovima. ICF je bila najzastupljenija i najnasiljnija skupina, a njezini su pripadnici najdalje otišli 1982. godine kada su .izboli Arsenalova navijača na izlasku iz stanice podzemne željeznice te na njemu ostavili „podsjetnicu“ s riječima: „Čestitamo. Upravo ste imali posla s ICF-om“. Bilo je, naravno, uobičajeno pronaći fizičke radnike i mlade nezaposlene ljude među članovima navijačkih klubova i, slijedom toga, među huliganima.

Nogomet je dio kulture radničke klase i on veliča vrijednosti te kulture: trud, fizičku požrtvovnost, solidarnost, muževnost, organiziranost, pokoravanje grupnoj disciplini te timski duh. On pruža zanos koji je pristupačan svakomu i s kojim se mnogi mogu poistovjetiti jer nogomet i nogometaši utjelovljuju demokratski ideal da svatko može postati „netko“ (Ehrenberg, nav. dj.). U Britaniji je u doba tačerizma, međutim, svakodnevno rastao jaz između igrača, koji su postajali sve bogatiji, i njihovih navijača, od kojih su mnogi bili isključeni iz društva i bez ikakve perspektive.

Taylor, i kasnije Clarke, identificirali su rastuću buržujsku prirodu nogometa i sve veću distanciranost između navijača i igrača kao dodatne razloge zbog kojih su se navijači okrenuli nasilju. Neki su promatrači opisali taj proces kao borbu za samoočuvanje. Wahl, pak, sugerira da je taj trend bio vidljiv već neko vrijeme.

„U Europi se javljaju znaci regresije. Toplina koja se izvorno povezivala s igrom je nestala. Bliskost između igrača i publike samo je uspomena; navijači više ne priznaju igrače kao jednoga od svojih koji je uspio“ (nav. dj., str. 109).

Za određene je navijače, stoga, huliganstvo postalo sredstvo – negativno i zastrašujuće, možda, no ipak sredstvo – opravdanja njihove egzistencije, postajanja društveno vidljivima i transformacije odbačenosti u priznanje, poraza u uspjeh.

„Oni utjelovljuju odbijanje radničke klase da postane buržoazija, obranu načela koja se temelji na grubosti ... Kroz svoj *skinhead* stil oni proklamiraju divlju muževnost i duh odanosti ... Oni su rasisti ... Oni postavljaju stil tribina na krajevima stadiona, budući da je njihova sustavna grubost ideal koji dijele mnogi“ (Mignon, nav. dj., str. 24).

Kroz nasilje, oni su dobili status koji je zamijenio njihov stvarni status, dajući im prepoznatljiv, jak identitet koji im je nedostajao ili bio zanijukan u svakodnevnom životu.

Huliganstvo kao „normalan“ oblik nasilja među mladim, odbačenim pripadnicima radničke klase

Četvrto su razdoblje Elias i Dunning dokumentirali (nav. dj.) nastavljajući se na temeljni Eliasov rad o procesima uljudivanja u zapadnjačkim društvima (Elias 1969, 1985), i proširujući ga na području sporta. Elias je ustvrdio da su društva s jedne strane izgrađena na uspostavljenim načelima uljudbe (pristojnosti, obzirnosti i verbalnome rješavanju razmirica), a s druge strane na nasilju pod kontrolom države („uglađivanje“⁹ ratnika i monopolizacija nasilja). Njih također grade i pojedinci postupnim usvajanjem procesa samokontrole. Sport je samo jedan način kontrole nasilja u društvu ili nasilja koje provodi društvo jer nudi „socijalnu enklavu gdje se u uzbuđenju može uživati bez društveno i osobno opasnih implikacija“, mjesto gdje igrači i gledatelji (u općem smislu) mogu osloboditi svoje emocije, no i mjesto gdje se primjenjuju standardi društvenosti koji nameću pokoravanje pravilima i kontrolu emocija. Elias i Dunning pristupaju, stoga, fenomenu huliganstva postavljajući jednostavno pitanje: budući da je moderni sport jednim svojim dijelom izvorno zamišljen kao sredstvo kontrole nasilja, kako to da je iznjedrilo takav oblik nasilja u nogometu?

Nastavljajući se na raniji rad, Elias i Dunning ustvrđuju da većina huligana potječe iz tvrde radničke klase, najnižega sloja radničke klase te, zapravo, pripadaju najsiriomašnjemu segmentu te društvene skupine:

„Na dnu društvene ljestvice ... jaz između njih i nestajuće niže radničke klase ... se proširio. Iako je njihov broj možda porastao kao posljedica trenutačne recesije, upravo se te skupine mladih pripadnika „tvrde“ radničke klase svojim ponašanjem približavaju standardima koji nastaju iz onoga što Suttles naziva „uređenom segmentacijom“¹⁰. Ti mladići ... čine većinu u skupinama koje se upuštaju u najozbiljnije oblike nogometnog huliganstva“ (nav. dj., str. 262).

Usprkos tomu, autori nalaze da je nemoguće generalizirati ili automatski izjednačavati huliganstvo s određenom društvenim slojem. Da bi se razumjelo

⁹ Kako su se plemići-ratnici, zajedno sa svojim vazalima, vojskom i moći prikupljanja poreza, pretvarali u uljudeno plemstvo okupljeno na jednome mjestu pod „zaštitom“ monarha, postupno su gubili interes za međusobne oružane sukobe.

¹⁰ Sustav implementiran među bandama u Chicagu, koji karakterizira visoka razina segregacije, naglašena važnost normi muževnosti i razrađen sustav savezništava.

zbog čega ta veza postoji, potrebno je ići dalje od statusa i ispitati što se događa u praksi. Tu je prije svega činjenica da, premda većina huligana doista potječe iz društveno zapostavljenih slojeva, obratno ne vrijedi: ne postaju nužno svi društveno ugroženi pojedinci na nogometnim utakmicama huligani ili prijestupnici. Kao drugo – i premda Elias i Dunning to pitanje nisu potanje obradili, na njega ćemo se još vratiti – ne pripadaju svi uhićeni huligani tvrdoj radničkoj klasi¹¹. Prema viđenju autora, sama pripadnost radničkoj klasi nije toliko važna koliko su važni načini njezina funkcioniranja, oblici socijalizacije i društvenosti. Ako se tvrdoj radničkoj klasi može pripisati nasilnost, to je stoga što su pripadnici te klase na nižem stupnju procesa uljudživanja.

U Eliasovu radu, ključni aspekt procesa uljudživanja ovisi o promjeni obrasca društvenoga zblizavanja, koja se može usporediti s onime što Durkheim (1893) naziva promjenom mehaničke solidarnosti u organsku solidarnost. U opisivanju toga aspekta procesa, Elias rabi izraz „segmentno zblizavanje“ i „funkcionalno zblizavanje“ te ustvrđuje da društveno funkcioniranje radničke klase karakterizira segmentno zblizavanje. U tome je obrascu nasilje tradicionalni način rješavanja sukoba i, prema Eliasu i Dunningu, inherentan i nerazlučiv dio načina društvenoga funkcioniranja tih skupina. Nasilnim ponašanjem na nogometnim utakmicama huligani samo reproduciraju način ponašanja koji im je normalan i uobičajen: „Norme fizičkih sukoba u takvim segmentno vezanim skupinama analogne su sustavima vendete (krvne osвете) koje još uvijek nalazimo u mnogim mediteranskim zemljama ...“ (nav. dj., str. 235).

Elias i Dunning primjećuju četiri aspekta huliganstva koji potvrđuju takav koncept društvenoga funkcioniranja:

1. Činjenica da obuhvaćene skupine djeluju jednako, a gdjekad i više, zainteresirane za međusobni sukob nego za gledanje nogometa;
2. Činjenica da se suprotstavljene skupine regrutiraju iz istoga društvenoga segmenta, takozvanoga 'tvrđog' sloja radničke klase. To znači ... valja objasniti činjenicu da njihovo sukobljavanje predstavlja unutarklasni sukob umjesto međuklasnoga sukoba;
3. Činjenica da sukobi između takvih skupina imaju oblik vendete (krvne osвете), u smislu tako što ... pojedinci i skupine postaju metom napada samo zbog isticanja znakova pripadnosti suparničkoj skupini. Višegodišnje zavade koje razvijaju suprotstavljene huliganske skupine navijača i koje ne prestaju unatoč izmjenama njihovih članova ... pokazatelj su visokoga stupnja poistovjećenja nekih huligana sa skupinom kojoj pripadaju;

¹¹ Najnižemu sloju radničke klase, u kojemu je nasilje još uvijek smislen element društvenoga funkcioniranja.

4. Izraziti stupanj konformizma i jednoobraznosti u djelovanju vidljiv u pjevanju i skandiranju nogometnih huligana. Stalna je tema tih pjesama jačanje predodžbe o muževnosti vlastite grupe te istodobno omalovažavanje i ponižavanje suprotstavljene grupe“ (nav. dj., str. 242).

Spolni sastav skupina, općeprihvaćene norme agresivne muževnosti i muške dominacije, obrazac bliske povezanosti od djetinjstva među članovima bandi, kompleksni sustav savezništava (koje Elias i Dunning nazivaju „beduinski sindrom“¹²) konzumacija alkohola čimbenici su koji olakšavaju pribjegavanje nasilju.

Snažni osjećaji povezanosti unutar skupine i neprijateljstva spram drugih grupa kod takvih segmentno povezanih skupina znače da je rivalstvo gotovo neizbježno kada se njihovi pripadnici susretnu. Norme agresivne muževnosti i komparativne nemogućnosti samokontrole znače, pak, da međusobni konflikt lako prerasta u tučnjavu“ (nav. dj., str. 243).

Ovaj pristup zahtijeva komentar. Prvi problem nastaje pri pokušaju definiranja norme, odnosno devijantnoga ponašanja. Je li osoba koja zaobilazi norme što ih je postavio jedan dio društva radi očuvanja mira u zajednici i zadržavanja društvene kohezije – devijant? Ili je ovdje posrijedi sud određenih ljudi o ponašanju koje smatraju abnormalnim zato što odudara od ponašanja većine ili glavne struje (Becker 1963)?

Elias smatra da moderna društva postaju pacificiran društveni teritorij. Kako se sve rjeđe i rjeđe suočavamo s nasiljem, svatko će od nas od njega sve više strahovati. Sukobi se danas uglavnom rješavaju konsenzusom, a razina tolerancije na nasilje sve nam je niža. Sama je ideja nasilja postala neprihvatljiva. Sukobi između nogometnih navijača uznemiruju nas jer se početkom 21. stoljeća više ne smatraju „normalnima“. Ljudi ih doživljavaju kao opasnost i znak rastuće nesigurnosti. No, je li tomu tako? Drugi problem nastaje kada odgovornost za nasilje prebacujemo na ljude koji su „manje uljuđeni“, odnosno manje napredni u procesu uljuđivanja. Iz rečenice „budući da je muškarcima iz ‚tvrdih‘ dijelova niže radničke klase mnogo teže dosegnuti smisao, status i zadovoljenje te oblikovati zadovoljavajuće identitete u školovanju i radu, postoji veća mogućnost da će smisao tražiti u oblicima ponašanja koji uključuju zastrašivanje, tučnjave, pijančevanje i iskorištavačke seksualne odnose“ (Elias i Dunning, nav. dj., str. 258), opravdano se postavlja pitanje je li posrijedi prijezir prema radničkoj klasi ili bar pretjerano uopćavanje njezina društvenoga i emotivnoga funkcioniranja. Postoji također i mogućnost da odražava, u specifičnom i ograničenom kontekstu huliganstva, teoriju koju su neki autori, kao

¹² Prijatelj je prijatelj prijatelj; neprijatelj je neprijatelj prijatelj; neprijatelj je prijatelj neprijatelj.

Taylor (nav. dj.), Williams (1991) i Hargreaves (1992), odmah odbacili zbog latentnoga evolucionizma. Temeljni je doprinos Eliasove figurativne sociologije – utemeljene na središnjoj teoriji „procesa uljudivanja“ i balansu između ideografskoga i nomotetičkoga pristupa – opisivanje razvoja, učenja i dotjerivanja standarda društveno prihvatljivoga ponašanja koje je dovelo do oblikovanja zapadnih društava između srednjega vijeka i 20. stoljeća (Bodin 2002).

Međutim, izvan ograničenoga konteksta huliganstva studije provedene u različitim dijelovima Europe pokazale su da fizički radnici nisu nužno nasilniji od intelektualaca ili pripadnika viših klasa. Studije nasilja nad djecom i ženama to, na žalost, potvrđuju (Jaspard i dr. 2003; Marinova 2004).

Mediji kao katalizator huliganskoga nasilja

Premda su istraživanja u Velikoj Britaniji pružila mnogobrojna slična i oprečna tumačenja, ovisno o području na kojemu su provođena te o pristupu istraživača, nepobitno je da je tragedija na Heyselu pospješila širenje huliganstva u Europi te istodobno uvelike izoštrila javnu percepciju.

U svibnju godine 1985. Liverpool (prvak 1984.) i torinski Juventus (pobjednik utakmice) susreli su se u finalu Lige prvaka na stadionu Heysel u Bruxellesu. I premda navijači Liverpoola nisu bili među najopasnijima u Velikoj Britaniji, imali su priličnu reputaciju koja je u to vrijeme bila dodatno osnažena nizom prijašnjih incidenata. U ožujku iste godine, primjerice, sudjelovali su u divljim sukobima s navijačima bečke Austrije, a u lipnju 1984., tijekom utakmice AS Roma – Liverpool, četrdeset je ljudi ozlijeđeno u tučnjavi s talijanskim navijača, nakon koje ih je pedesetak uhićeno.

Bili su to dotad najnasilniji sukobi u kojima su sudjelovali navijači britanskih klubova i engleske reprezentacije. Na Heysel su raspoređene snažne policijske snage kojima je naloženo da ne odstupaju. Navijačima dviju momčadi dopušten je raniji ulazak na stadion, a ondje ih je razdvajala samo žičana ograda. Dok su čekali početak utakmice, navijači su se počeli međusobno provocirati i vrijeđati, pokušavali su zastrašiti suparnike, pili su i bacali pivske limenke jedni na druge. Kada je nekoliko engleskih navijača uspjelo ući u blok Z, rezerviran za Juventusove navijače, i krenuti na njih, nastala je panika. Uspaničeni talijanski navijači iz zadnjih stajaćih redova počeli su gurati svoje donje redove – koji nisu znali što se iza njih događa – na ogradu. Redari su nekoliko dugih minuta čekali zapovijed da otključaju vrata ograde u dnu tribine. Da su to prije učinili, navijači ne bi bili zgnječeni. To što se dogodilo, nije bio izravan sukob, već propust u pasivnim mjerama osiguranja na stadionu,

unatoč prisutnosti 2290 policajaca. Odgovor je uslijedio 19. kolovoza 1985., kad je donesena Europska konvencija o nasilju i nedoličnu ponašanju gledatelja na sportskim priredbama, posebice na nogometnim utakmicama.

Bio je to zakasnijeli potez u nastojanju da se zaustavi fenomen koji se mogao predvidjeti, dio kampanje (Becker, nav. dj.) uvođenja standarda i mjera nadzora za umirivanje javnosti. Poslije je istražni odbor utvrdio da su se ulaznice prodavale svima i svakomu unatoč osnovnim pravilima sigurnosti. Bez obzira na pritiske kojima su bili izloženi, novinari koji su izvještavali o nesreći na Heyselu svojim su opetovanim tumačenjima, fokusiranima na englesko huliganstvo, odigrali ključnu ulogu u oblikovanju javne percepcije fenomena: huligan je sada definitivno postao pijani, mladi engleski izgrednik. Nitko nije zastao i pokušao istražiti korijene antagonizma između dviju skupina niti se čak upitao leži li doista odgovornost za poticanje tragedije na navijačima Liverpoola. Moramo se pritom upitati, kao što je to učinio i Kapuscinski (2002), jesu li mediji samo prenosili stvarnost ili je – s obzirom na to da je informacija postala roba – njezino prodavanje bilo važnije od istine.

Huliganstvo svakako više nije bio samo britanski problem jer su mediji svojim komentarima, obrađivanjima teme i neprekidnim prikazivanjem istih slika – u klasičnoj novinarskoj maniri oslanjajući se na težinu riječi i šokantnost slike – dali nogometnim navijačima i huliganima dotad neviđen publicitet. Dotada je njihova glavna svrha bila podupiranje momčadi, s huliganstvom kao najtvrdim izrazom navijačke kulture, no od trenutka kad su njihove aktivnosti dobile potvrdu, oni su počeli uživati u sve većoj prepoznatljivosti. Intenzivno medijsko praćenje događaja na Heyselu ubrzalo je, stoga, širenje huliganstva Europom. Bilo je to, međutim, samo ubrzanje jer je fenomen na kontinentu već dulje vrijeme postojao. Posjeti engleskih navijača drugim europskim zemljama već su bili potaknuli oponašanje, što je u razdoblju između godine 1975. i 1980. rezultiralo mnogobrojnim nasilnim izgredima. Iznenaduje, međutim, što ni tisak ni nacionalna odnosno međunarodna nogometna tijela nisu smatrali potrebnim komentirati te događaje.

U Francuskoj je huliganstvo bilo prisutno na utakmicama Paris Saint-Germaina još od godine 1979. (Rouibi 1989), a na utakmicama Marseillesa, Strasbourga i Nantesa od 1980. Belgijski je nogomet počeo doživljavati slične probleme od 1980. godine (Dupuis 1993a/b), a od ranih su 1980-ih učestali prekidi utakmica zbog navijačkih sukoba u Zapadnoj Njemačkoj, Italiji i bivšoj Jugoslaviji. U svojem detaljnom istraživanju europskih navijača Broussard (nav. dj.) navodi slične izgrede u gotovo svim europskim zemljama u tom razdoblju. Suprotno općem mišljenju huliganstvo dakle nije bilo isključivo britanski fenomen.

Zbog čega je, međutim, Velika Britanija – mimo činjenice da je prije drugih zemalja iskusila društveno-ekonomske probleme – bila tako osobito zahvaćena i uključena u tu vrst nasilja?

Postoji nekoliko vrlo jasnih razloga. Prvi je značajka koju Velika Britanija dijeli s Belgijom i Nizozemskom, također zahvaćenima vrlo nasilnim huliganstvom, a to je blizina nogometnih klubova. Godine 1996. samo je u području širega Londona bilo 11 klubova prve lige (engl. Premiership). Engleska – dio Velike Britanije najzahvaćeniji huliganstvom – svojom površinom odgovara četvrtini Francuske ili Španjolske, dok je Njemačka od nje veća dva i pol puta (uzmemo li samo primjere zemalja s najjačom tradicijom profesionalnoga nogometa). Belgija i Nizozemska manje su od francuske pokrajine Akvitanije. Mobilnost je, stoga, znatno olakšana: navijači na utakmice putuju lako, često i u vrlo velikim skupinama. I dok je antagonističko ponašanje (u etološkom smislu) uobičajen dio sportskoga rivalstva, ovdje je ono intenzivirano fizičkom bliskošću klubova, čime su u prvi plan dovedeni lokalni i teritorijalni antagonizmi čiji su korijeni u specifičnoj povijesti gradova, zemalja, društvenih slojeva i razdoblja recesije (Bromberger 1995: 242).

Drugi su razlog mediji. Uloga medija u širenju huliganstva nije ograničena samo na slučaj intenzivnoga praćenja heyselskoga slučaja. Kao način borbe protiv huliganstva dio britanskoga tiska stvorio je takozvanu „razbijačku ligu“. Cilj je, sam po sebi, bio častan: uzvratiti udarac huliganskim skupinama stigmatizacijom i javnom osudom. Mladi su navijači, međutim, gladni pažnje javnosti, okrenuli taj klasifikacijski sustav u vlastitu svrhu. Biti na vrhu razbijačke lige s vremenom je postao najvažniji cilj svih huliganskih skupina. Taktika se obila o glavu (vidi Boudon 1977) i postala gorivo za rivalstvo i nasilje među skupinama. Sličan se proces dogodio i u Francuskoj pokretanjem časopisa *Sup'Mag* (Navijački magazin), tiskovine izvorno pokrenute za izvještavanje o aktivnostima navijača i veličanje njihovih *tifosa*, no koja je uvođenjem tablice „najboljih“ navijača postupno raspirila animozitete i rivalstvo. Sadržaj je časopisa s vremenom postao sve ekstremniji, odražavajući kulturu najtvrdih navijača i uključujući mnoge članke o huliganima:

„... nogometna su se igrališta sve više počela prepoznavati kao mjesta na kojima se događaju tučnjave i 'aggro', a ne samo nogomet. To je privuklo mlađe muškarce iz 'tvrdih' slojeva radničke klase...„ (Elias i Dunning, nav. dj., str. 264).

Premda mediji nisu prouzročili huliganstvo, oni su ga potaknuli, pojačali i razjarili te znatno utjecali na njegovo širenje, promociju i potvrđivanje, bar među onim ljudima koji su se poistovjetili s takvim načinom života i postizanja društvenoga priznanja.

Huliganstvo se širi Europom

Slika koju javnost danas ima o mladim huliganima ne samo da je potaknula porast nasilja na nogometnim utakmicama već je pridonijela i širenju toga problema Europom kroz proces koji se zasniva na oponašanju i suparništvu. Europski navijači nastojali su – i nasilno ako je bilo potrebno – oponašati svoje engleske pandane i biti na jednak način prepoznati kao gorljivi pristaše, sposobni braniti svoje momčadi, klubove te sliku o sebi kao navijačima. Suparništvo je također bilo faktor jer je ljestvica neslužbene navijačke lige zahtijevala da svaka skupina pokuša nadmašiti sve svoje protivnike putujući na gostujuće utakmice u većem broju, posjećujući sve utakmice na domaćem terenu bez obzira na to u kojoj ligi i kako momčad igra, organizirajući *tifose* ili dobro koordinirane iskaze potpore klubu, osuđujući akcije suparničkih navijača i provocirajući ih. „Zarazno“ širenje navijačkih skupina koje su se međusobno odmjeravale natječući se za teritorij na stadionima pretvorilo je nasilje u inherentnu karakteristiku navijačke kulture posvuda u Europi. Štoviše, nasilje je pomoglo formiranju grupnih identiteta utemeljenih na povijesti sukoba i antagonizma. Kazivanjem priča o nasilju, čak i iz potpuno subjektivne i iskrivljene perspektive, svaki član određene skupine mogao je kroz pripadnost dobiti potvrdu o vlastitoj vrijednosti. I nasilje je također bilo faktor koji je držao skupine na okupu jer je zahtijevao od njihovih članova da se suoče s dilemom ujedinjavanja radi suprotstavljanja suparnicima ili pojedinačnoga povlačenja, što bi rezultiralo prestankom postojanja skupine.

Širenjem huliganstva Europom sve je više istraživača počelo proučavati taj fenomen u različitim zemljama iako je velik broj onih koji su se njime bavili predavao na britanskim sveučilištima. S vremenom su se iskristalizirala dva prilično različita pristupa. S jedne strane, provodila su se istraživanja, većinom u Francuskoj, koja su se bavila samo navijačkom kulturom, tretirajući huliganstvo kao marginalni problem (Charroin 1994; Bromberger 1995 i 1998; Roumestan 1998; Nuytens 2000). S druge strane, specifičnijim se istraživačkim projektima nastojalo shvatiti i interpretirati huliganstvo na nacionalnoj i lokalnoj razini proučavanjem unutarnjega funkcioniranja navijačkih skupina i razumijevanjem huliganstva kao temeljne karakteristike navijanja za određenu momčad i osnovnoga načina izražavanja navijačke kulture (Giulianotti 1995 o situaciji u Škotskoj; Zani and Kirchler 1991 o huliganima u Napulju i Bolonji; Zimmerman, nav. dj., u njemačkom kontekstu; Van Limbergen i dr. 1992 i 1989; Dupuis, nav. dj., o situaciji u Belgiji; Bodin 1998, 1999 i 1999a u Francuskoj). Tri se autora izdvajaju drukčijim pristupima: Mignon, koji je objavio komparativnu analizu huliganstva u Velikoj Britaniji

i Francuskoj (1993. i 1995.), Tsoukala, koji je proučavao razvoj kaznene politike prema huliganima (1993. i 1996.) i Comeron (1992. i 1993.), koji je od 1992. nadalje unaprjeđivao program „treniranja navijača“ temeljeći ga na aktivnostima poduzetima u belgijskom Standardu iz Liegea.

Izvorno britansko, „treniranje navijača“ obuhvaća, s jedne strane, prisutnost organa reda radi obeshrabrivanja navijača i njihov nadzor unutar stadiona radi sprječavanja nasilja (što je u osnovi uloga redara) te, s druge strane, preventivno djelovanje prije utakmica, uključujući niz aktivnosti namijenjenih mladim navijačima (sportski susreti, putovanja i sportske aktivnosti koje nisu vezane uz nogomet). Taj drugi aspekt sličan je onim oblicima rada s mladima koji se provode „na ulici“. Treniranje navijača trenutačno je predmet europskoga projekta, a organizacije u različitim europskim zemljama rade sličan posao na nacionalnim razinama.

Takvi se projekti suprotstavljaju procesima u kojima se navijači uče nasilju oponašanjem i pristajanjem na grupne norme u potrazi za vlastitim statusom unutar skupine ili preko međugrupnoga nadmetanja. Na taj se način huliganstvo pretvara u subkulturu unutar navijačke kulture. U osvit nesreće na Heyselu došlo je do strukturne promjene u prirodi huliganstva. Nadzorne mjere (u rasponu od donošenja europskih konvencija i nacionalnih zakonskih propisa do podizanja sigurnosnih ograda oko nogometnoga terena te uvođenja pretrage osoba i videonadzora) rezultirale su pojavom novoga tipa navijača. Bili su to „ležerni posjetitelji“ (Readhead 1987)¹³, nasilni navijači koji se više nisu odijevali na način koji bi ih označio kao pripadnike određene skupine. Umjesto toga nosili su odjeću koja je ulijevala povjerenje i činila ih anonimnima. Policajci i redari, zaduženi za sigurnosne provjere na ulazima na stadion, morali su, poput izbacivača u noćnim klubovima, pozornost usmjeriti na fizionomiju, procjenjujući vidljive fizičke karakteristike onih koji nastoje ući, i zaustavljati ljude jer im se nije sviđao njihov izgled. Mladi navijači okićeni amblemima skupine ili kluba bili su češće izdvajani i pregledavani, ali domišljatim, neutralnim odijevanjem „ležerni posjetitelji“ ulijevali su povjerenje i lako ulazili na stadion. Ako i nisu postali nevidljivi, huligane je bilo teško prepoznati.

U međuvremenu, Van Limbergen i dr. nastavili su istraživanja društvene isključenosti belgijskih huligana uvodeći pojam društvene ranjivosti. Policijski dosjei o najžešćim navijačima belgijskih klubova upozoravali su na uzorak

¹³ Ime potječe od njihova ležernoga stila odijevanja. Najgorljiviji navijači nosili su „normalnu“ odjeću kako bi se „utopili“ u gomili.

obiteljskih i društvenih problema: 40% ih je prekinulo školovanje; samo 16% navijača školske dobi školu je pohađalo redovito; mnogi su bili u društveno i financijski nepovoljnom položaju te su pokazivali sklonost prema odbacivanju tradicionalnih građanskih vrijednosti (pristojnosti, discipline i poštovanja zakona), a 75% ih je policijski dosje dobilo još u djetinjstvu.

Bez obzira na razlike u pristupu različiti su autori bili ujedinjeni u isticanju dviju stvari. Prvo, huliganstvo je, bez sumnje, bilo značajka navijača, a ne osoba „izvana“ koje nisu imale veze s nogometom. Svi su huligani pripadali organiziranim skupinama. Parafrazirajući tvrdnju koja je prepoznatljivija u kontekstu ovisnosti o drogama, možemo reći kako nije vjerojatno da će svi nogometni navijači postati huligani, ali su svi huligani nogometni navijači. Kao što je Ehrenberg sugerirao, huliganstvo je najekstremnija vrsta ispada navijačke kulture.

„Ono što osobito razlikuje huliganstvo od tradicionalnih oblika navijačkoga ponašanja jest kretanje huligana prema tribinama: dok na terenu traje utakmica, dvije suparničke navijačke skupine započinju fizičku borbu... Dakle, ponašanje huligana ima svoje korijene u kulturnim i sportskim tradicijama koje oni dovedu do ekstrema i daju im drugi oblik. Cilj je njihova nasilja središte pozornosti preseliti s terena na tribine“ (Ehrenberg, nav. dj., str. 58).

Drugo, huliganstvo je bilo djelo ograničenoga broja navijača, ekstremne jezgre određene skupine sastavljene od vođa i određenoga broja pojedinaca koji su odlazili na sve utakmice u sezoni, i domaće i gostujuće. Njihov je broj varirao od desetak do čak tristo. Iako se termin „tvrda jezgra“ u ovom kontekstu ne može definirati na isti način kako se definira u slučaju maloljetničke delinkvencije, uzorak je identičan. Kako su Roché (2001) i Debarbieux (2002) pokazali, 50% huliganskih aktivnosti može se pripisati „hiperaktivnoj jezgri“ koja čini 5% od ukupnoga broja pripadnika određene skupine¹⁴.

Zapravo, teško je odijeliti problem huliganstva od problema nasilja u gradovima, maloljetničkoga kriminala i nasilja u školama jer su uglavnom iste osobe uključene u sve te radnje. Huligani i druge skupine mladih prekršitelja često imaju isti sociodemografski profil.

Huligani kao obični mladi ljudi

Ipak, spomenuta opažanja o uzrocima pojave huliganstva u određenoj su mjeri problematična jer ostavljaju dojam „naturaliziranja“ i „sociologiziranja“ navijačkoga nasilja pozivajući na ograničeno, ako ne i karikirano, tumačenje

¹⁴ Raspravu o ograničenjima toga pristupa pročitati kod Debarbieuxa (2002), str. 105–112.

tog fenomena na pomalo socijalno deterministički način koji odbacuje mogućnost drugih uzroka, poput faktora koji imaju veze s igrom, frustracijom ili nerazumnošću sudionika u izgredu.

Kako se može procijeniti razvoj huliganstva u Europi?

U početku je jedini kriterij za definiranje i tumačenje huliganstva bila strukturirana priroda nasilja, čiji su sudionici od pedesetih godina prošloga stoljeća u sve većoj mjeri bile organizirane bande mladih ljudi. No s obzirom na to da se nogometna publika mijenjala i barem donekle bila sklona organiziranju u skupine, činilo se logičnim da protagonisti nasilja budu upravo skupine. Pa ipak to nije bila srž problema. Zanimljivo je bilo pitanje je li nasilje postalo manje ili više učestalo na nogometnim terenima i oko njih. No, uz istraživanje Trantera (1995) o neredima na stadionu Cappielow iz 1895. godine, Lewisovu analizu britanskih novina (1996) u razdoblju između 1880. i 1914. te Roversia (1991) i njegov članak o porastu huliganstva u Italiji između 1970. i 1980. godine, nije provedeno nijedno istraživanje o toj temi unatoč njezinoj velikoj važnosti za procjenu pogoršava li se situacija ili se, zapravo, znanstvenici, mediji i javnost prepuštaju onomu što bismo danas mogli nazvati osjećajem nesigurnosti.

Problem neuspjeloga definiranja huliganstva

Sljedeći je problem – na koji način pojedince ili skupine pojedinaca kategorizirati kao „huligane“. Osim počinjenih nedjela i prouzročene štete – drugim riječima, svrhe huliganstva – nemamo pravoga kriterija kojim bismo pobliže opisali taj problem. Trebamo li svrstati u huligane samo one koji u nasilnim radnjama redovito sudjeluju? Ili bismo trebali proširiti definiciju i na one koji u njima povremeno sudjeluju ili jednostavno reaguju na uočenu opasnost? Činjenica jest da postoje različiti tipovi huligana, u rasponu od povremenih sudionika u nasilju pa do „kroničnih“ huligana – onih pojedinaca koji uživaju biti huliganima i to im postaje način života. Pa opet, znači li to da nema elementa užitka u povremenom huliganstvu? Jesu li povremene huliganske aktivnosti slučajne ili su reakcija na provokaciju ili opasnost? Jesu li dio obrambenoga mehanizma? Ili su zapravo uvod u dugu karijeru devijantnoga ponašanja (Becker, nav. dj.)? Je li „kronični“ huligan ujedno i „kronični“ delinkvent u svakodnevnom životu? Odgovori na ta pitanja omogućit će nam da opovrgnemo, potvrdimo ili izmijenimo tvrdnju da su huligani „obični“ delinkventi. Međutim, „huligani“ koji se nalaze na policijskim popisima različitih europskih zemalja, rijetko su huligani. S jedne strane, katkad postoji

tendencija da se različiti fenomeni podjednako tretiraju, no također ima i „rupa“ u dostupnim informacijama. Pojedinci pod utjecajem alkohola mogu biti uhićeni i zavedeni kao huligani. Često se prelazi preko činova nasilja koji se događaju podalje od nogometnih terena te oni ostaju nezabilježeni. Praksa je također pokazala da policija i sudovi različito tretiraju djela nasilja s obzirom na njihovu socijalnu pozadinu ili povijest optuženih pojedinaca. Službene statistike neminovno su netočne i nepotpune (Bodin 2003.)

Opisano shvaćanje huliganstva također ne uzima u obzir činjenicu da se mijenjaju propisi koji se odnose na sportska natjecanja. Uvođenjem novih zakona, pravila i direktiva, određene društvene skupine, zapravo, stvaraju devijaciju postavljajući standarde čije kršenje predstavlja devijaciju (Becker, nav. dj., str. 32). Najjednostavniji su primjer dimne rakete i baklje kojima se navijači koriste kako bi „podigli“ atmosferu na tribinama. Paljenje tih sredstava dio je veseloga ozračja u kojem navijači daju potporu svojoj momčadi pa ipak je takvo ponašanje u Francuskoj dostatno da se pojedinac nađe na popisu huligana ili bude zabilježen kao „nasilan navijač ili navijač odgovoran za nasilje“, sukladno službenom klasifikacijskom sustavu Francuske središnje uprave za javnu sigurnost.

Samo obični mladi ljudi

Paralelno s turobnom slikom o pojedincima lošega društvenoga položaja, nedovoljno uključenima u društvo ili onima koji pripadaju najnižim društvenim slojevima, antropološka i sociološka istraživanja (Armstrong i dr. 1991; Bodin 1998, 1999 a/b i 2001; Dupuis 1993a/b; Giulianotti 1995; Williams 1991; Zimmerman 1987, uz ostale), temeljena na terenskim opažanjima i informacijama o huliganstvu dobivenima od samih huligana, oslikavaju i istančaniju društvenu stvarnost i upozoravaju na niz sličnosti u različitim zemljama gdje su istraživanja bila provedena.

Prvo što su sociolozi i antropolozi opazili jest da tri četvrtine onih koji su priznali da su počinili djelo huliganstva pripadaju tvrdoj jezgri navijačkih skupina. Za većinu njih zajedničke su dvije karakteristike: 88,2% su muškarci i 74,9% mlađe je od 27 godina. Iako postoje i huliganke, manje su od muškaraca uključene u izrazito nasilne aktivnosti. To, naravno, ne znači da ne snose odgovornost za počinjeno nasilje i da nemaju određenu ulogu u njemu (Bodin i dr. 2004 a/b). Dobiveni podaci o huliganstvu ovdje se povezuju s onima o klasičnoj delinkvenciji: isključenost nije samo po sebi dovoljno objašnjenje za delinkvenciju i devijantno ponašanje. Ona je tek jedan od fak-

tora rizika. Tek ako se grupiraju različiti pokazatelji socijalno nepovoljnoga položaja – nizak obiteljski prihod, loši uvjeti stanovanja u trošnoj četvrti, velika obitelj – možemo ustanoviti bitan statistički suodnos između siromaštva i delinkvencije (Fillieule 2001: 66). Iako se huliganstvo može dijelom objasniti socijalnom determinacijom, važno je ne zamijeniti faktor za suodnos. Nisu svi huligani socijalno deprivirani pojedinci nezadovoljni svojim životima i bez ikakvih izgleda. Pretjerano „usko“ tumačenje huliganstva ne uzima u obzir druge analize koje bi mogle dodatno objasniti taj fenomen.

Rezultati spomenutih istraživača, zasnovani na podacima dobivenima od samih sudionika nasilja, bitno se razlikuju od britanskih studija koje se, a to valja imati na umu, temelje na policijskim podacima. Dosada je opis huliganstva reflektirao sociodemografske faktore kojima se obično objašnjavaju klasični oblici delinkvencije: to je djelo mladih ljudi organiziranih u skupine. Ipak, nije li to tautologija? Od svih sportova, upravo nogomet privlači najmlađu publiku koju mami atmosfera što je stvara mnoštvo ljudi te zajednički interesi i osjećaj zabave unutar navijačkih skupina. S obzirom na to da navijači sudjeluju u huliganskim radnjama, taj oblik nasilja u nogometu je prisutan u većoj mjeri nego u drugim sportovima. Osobe mlađe od 17 godina – a to je dob u kojoj pojedinci obično postaju dijelom navijačke kulture – oponašanjem postupno prihvaćaju antagonističke oblike ponašanja. Zahvaljujući takvu ponašanju, stariji prihvaćaju mlađe i uključuju ih u navijačku skupinu. Ponašajući se agresivno i nasilno, mladi pojedinac može dobiti i važniju ulogu i bolji status unutar jezgre skupine. Dodatno objašnjenje za nasilno ponašanje tih mladih ljudi leži u činjenici da se oni ne odnose prema društvenim normama onako kako to odrasli čine. Iako je dob diskriminirajući faktor, nerealno je govoriti o opasnoj dobnoj skupini (Dubet 1987). Jednostavna je činjenica da su ispadi nasilja te vrste karakteristika prijelaznoga razdoblja u ljudskim životima, kad se oblikuje identitet pojedinca, razdoblja „psihosocijalne latentnosti“ (Dubet, nav. dj.) u kojem mladi nogometni navijači, baš kao i mladi ljudi općenito, još nisu preuzeli uloge odraslih pa su, kako Gallard sugerira, manje osjetljivi na norme i pravila. Kako postaju stariji, postupno prihvaćaju uloge i društveni položaj odraslih (1998: 28). Većina kriminoloških studija pokazuju, zapravo, da su mladi ljudi snošljiviji prema fizičkom nasilju i nisu ga skloni osuditi ili pak to čine u manjoj mjeri nego odrasli, pod uvjetom da ono ne uključuje uporabu oružja (Roché 2001).

Huliganstvo i socijalna dezorganizacija

Istodobno, postoje određeni faktori koji imaju bitan utjecaj na pojavu novih oblika huliganstva u europskom nogometu.

Društvena dezorijentiranost

Sociološke analize devijantnoga ponašanja¹⁵ neko su vrijeme pokazivale da situacija dezorijentiranosti, u kojoj nedostaje ili slabi osjećaj postojanja društvenih normi, može potaknuti nasilno ili delinkventno ponašanje. Pojam dezorijentiranosti, koji obuhvaća nejasnu ideju socijalne deregulacije (Boudon i Bourricaud 1982), zapravo je univerzalan izraz za najrazličitije pojmove, a što je razvidno iz raznih načina na koje ga Durkheim rabi u svojim djelima *Podjela rada* (1893) i *Samoubojstvo* (1897). Upotrijebivši pojam socijalne dezorganizacije, Merton (1965) shvaća devijantno ponašanje kao trenutak kad pojedinac raskida sa standardnim pravilima društvene razmjene. Odbačeni od drugih članova društva, iako s njima dijele iste ciljeve, određeni pojedinci razvijaju oblike devijantnoga i konfliktnoga ponašanja. Društvena dezorijentiranost tako postaje snažan proces koji pojedincima otežava legitimno uključivanje u (društvene) aktivnosti, što neke od njih potakne da se suprotstave ili pobune protiv autoriteta.

Prvo što treba naglasiti u ovom kontekstu jest da ne postoji pravi odnos između uprava nogometnih klubova i navijačkih organizacija.

Nedostatak odnosa i *laissez-faire* pristup ostavljaju prostora huliganstvu

Nekoliko je mogućih objašnjenja za takvo stanje. Prvo, dob navijača (o čemu je u tekstu već pisano) utječe na želju za neovisnošću njihovih skupina, većina kojih je formirana bez pomoći nogometnih klubova. Na to se nadozvezuje želja mladih ljudi da u prijelaznom razdoblju od adolescencije prema odrasloj dobi djeluju neovisno i donose vlastite odluke. Određeni je broj istraživača također komentirao i sve veći jaz između igrača i navijača koji je zapazio Wahl (1990). Sličan proces udaljavanja prisutan je i u nedostatku odnosa između uprave nogometnoga kluba i kluba navijača. Broussard je to komentirao sljedećim riječima:

„... rastući jaz između navijača i ostatka kluba kod ekstremista neizbježno pojačava osjećaj izoliranosti. S obzirom na to da ih uprava njihova vlastitoga kluba ignorira

¹⁵ U ovom kontekstu, izbjegavanje normi i pravila za koje je općenito prihvaćeno da uređuju život u društvu.

ili se prema njima odnosi s prijezirom, oni se kao nikad prije "ukopavaju" u svojim stajalištima i na kraju uvjere sami sebe kako jedino oni uistinu vole svoju momčad i spremni su je braniti u nevolji." (1990: 210–211)."

Svaka skupina postoji potpuno neovisno usredotočujući se na isti predmet interesa i vežući se uz određeno mjesto te inzistira na opravdanju i važnosti onoga što radi.

Međutim, iskustvo s treniranjem navijača ili „navijačkim veleposlanstvima“ (Comeron 2002) pokazalo je da ondje gdje se mogu formirati odnosi ugovornoga tipa (usmeno ili pismeno) između navijačkih skupina ili navijača i klupske uprave, takva priroda odnosa ima blagotvoran utjecaj na ponašanje navijača. Dob se još jednom pokazuje kao ključan čimbenik: kao što je Broussard (nav. dj., str. 210) komentirao, mnogi predsjednici klubova ne smatraju te mlade ljude prihvatljivim partnerima za dijalog. Odnosi se u većini klubova najčešće uspostavljaju na *ad hoc* bazi radi zaštite od različitih vrsta izgre-da, ali bez usklađene politike uvažavanja navijača kao istinskih sudionika zainteresiranih za razvoj kluba. Kako je to Ehrenberg naveo, ljudi zaduženi za sport ponajprije žele nametnuti tezu prema kojoj „ti klipani nemaju ništa s nogometom“. Ehrenberg komentira kako je takvo stajalište razumljivo, to je način održavanja sporta „čistim“ i prekidanja veza s navijačima koji nisu ništa drugo nego teret (1991: 47). Nogomet se kao fenomen mijenja. Zapravo, on nije više samo sport niti sportski spektakl u kojem promatrači mogu uistinu sudjelovati i na koji mogu utjecati. U današnje vrijeme nogomet je nešto drugo:

„... budući da je pažnja usmjerena na dobit od reklama i televizijska prava, s obzirom na to da je najvažniji interes klubova samopromocija... ipak, nogomet također pripada i slabo unosnoj publici“ (Broussard, nav. dj., str. 211).

Prema tomu, razumno je zapitati se nije li huliganstvo možda izniknulo, barem dijelom, iz društvenoga vakuuma i socijalne dezorganizacije koju navijači okreću u svoju korist.

Širenjem i sve boljim organiziranjem navijačke kulture u kasnim 1970-ima i ranim 1980-ima manje-više diljem cijele Europe, mnogo mladih ljudi u njoj je prepoznalo način bijega i izlaz iz ekonomske i socijalne nesigurnosti. Nogomet, univerzalni sport, bio je omiljen objekt njihove strasti. Jednostavan i popularan sport koji su svi mogli razumjeti, a većina njih i igrati, slavio je društveni uspjeh i meritokraciju. Mladi su se ljudi poistovjećivali s igračima, klubovima, njihovim uspjesima i neuspjesima. Upravo u to doba, nogomet je doživio temeljitu promjenu. Još nije monopolizirao medije, a morao je privući više publike radi povećanja prihoda, potvrde vlastite vjerodostojnosti

i razvoja profesionalnosti. Obrativši se većem broju ljudi, nudeći jeftinije ulaznice i visokokvalitetan spektakl, nogomet je uspio privući mnogobrojnu i ushićeniju publiku. Kad su se navijači organizirali u skupine, uprave klubova nisu imale potrebno znanje (jer to nije ni bilo u prirodi njihova posla) niti želju (jer im to nije ni bila ambicija) kontrolirati strasti koje su sami prouzročili i ohrabivali – ili su se, u najboljem slučaju, tom zadatku prekasno posvetili. Iako možda nisu nužno, niti izravno, potaknuli stvaranje toga tipa navijačke kulture, oni su svejedno dopustili širenje društvenoga vakuuma unutar kojega su se ta kultura i njezin najekstremniji oblik, huliganstvo, razvili i sami se organizirali, bez suradnje, pomoći i komunikacije te bez referentnih točaka i granica.

Takva je situacija stvorila probleme jer je bilo malo vjerojatno da će mladi navijači, koji su u pogledu društvenih normi mnogo tolerantniji od odraslih, osuditi devijantno ili grubo ponašanje (Galland 1998: 27). Umjesto toga, oni su se sa sebi jednakima družili odvojeno od odraslih, kršeći pravila i standarde. Članstvo u skupini neke je od njih nagnalo da usvoje nasilne oblike ponašanja kao izraz neposluha i otpora ili pomoć u formiranju identiteta i krenu u lov na žrtve ili u potragu za statusom i od okoline prihvaćenom ulogom (Linton 1936 i Goffman 1961). U nekim od policijskih izvještaja, osobito u Francuskoj, razvija se ta ideja i korak dalje pa se bilježi kritička primjedba na izrazitu nemarnost klubskih uprava prema pojavi ekstremno nasilne navijačke kulture unutar njihovih klubova. Na primjer, policajac Rouibi, zamjenik zapovjednika, navodi: „Oni koji vode PSG, ostavljaju dojam iznenađenosti i zabrinutosti trendom za koji se opravdano može reći da ga je u prošlosti poticala upravo njihova nemarnost i komercijalizam“ (Rouibi 1989: 4).

Huliganstvo i granica između ponašanja *laissez-faire* i tajnoga dogovora

Neki navijači idu još korak dalje tvrdeći da postoji prešutni dogovor između uprava određenih klubova i skupina za koje se zna da se upuštaju u nasilje češće od drugih. Zamjenik zapovjednika Rouibi u svom izvješću ponavlja tu izjavu bilježeći:

„... odgovorni za sigurnost u klubovima često se nađu rastrgani između suprotnih težnji. Iako su svjesni rizika od nasilja zbog prisutnosti huliganskih elemenata, spremno će izjaviti kako sve nogometne momčadi trebaju takve navijače kako bi vršili pritisak na igrače“ (nav. dj., str. 39).

Jesu li takva stajališta samo nepromišljena – ili odražavaju pokušaj da se ocrne navijači protivničkoga kluba? Pitanje ostaje neriješeno. Ipak, nekoliko

će primjera biti dovoljno da se pokaže kako odnosi između uprava nogometnih klubova i njihovih navijača mogu biti izrazito ambivalentni.

Na primjer, jedan je klub na mjestu glavnoga redara¹⁶ zaposlio bivšega neonacističkoga simpatizera čija je fotografija (na kojoj odjeven u uniformu drži ruku u položaju za nacistički pozdrav) ne tako davno kružila među navijačima francuskih klubova. Iako je shvatljivo da je klub htio steći bolji uvid u nasilni politički ekstremizam uposlivši „stručnjaka“, ipak se mora postaviti pitanje ima li takav pojedinac imalo vjerodostojnosti među svojim bivšim istomišljenicima.

Drugi se primjer tiče događaja zabilježenoga 18. travnja 1996. u *L'Equipeu*: predsjednik PSG-a bio je optužen za sudionništvo u pokušaju unošenja dimnih baklji na sportski teren za vrijeme susreta između PSG-a i Metza 30. ožujka 1996. godine. Poslije je oslobođen optužbe.

Treći je primjer zahtjev službenika sigurnosti u jednom od klubova iz prve francuske lige upućen višem policijskom inspektorcu zaduženom za stadion „Jacques Chaban-Delmas“ u Bordeauxu da odustane od terećenja dvojice navijača uhićenih zbog počinjenih nasilnih radnji na tribinama. Službenik je naveo kako bi bilo bolje „problem interno riješiti“.

Četvrti i zadnji primjer tiče se istog stadiona na kojem je navijač, kojega su redari fizički obuzdali nakon što je napao drugoga navijača, izjavio da je sin bivšega ministra. Unatoč tomu što postoji točno određena procedura koja se mora slijediti u takvim slučajevima, protiv njega ništa nije poduzeto.

To je samo nekoliko od mnoštva primjera iz francuskoga nogometa, a još ih se mnogo može navesti iz nogometne prakse drugih europskih zemalja.

Bilo kako bilo, nedostatak bilo kakva odnosa (ili pak njegova dvosmislena priroda) između klupske uprave i navijača može samo učvrstiti društvenu dezorijentiranost i potaknuti ekstremno ponašanje poput huliganstva. U nekim slučajevima pravila su prekršena zbog podudaranja interesa. Zar nogomet nije imao koristi od devijantnoga ponašanja navijača ili su mu barem vratili *quid pro quo* s obzirom na to da su stvorili atmosferu i unijeli duha na tribine te pojačali osjećaj privrženosti? Becker je (1963: 150) primijetio da se pravila nekažnjeno krše jer obje strane izvlače korist zatvarajući oči pred

¹⁶ U Francuskoj se redari zapošljavaju kako bi spriječili izgrede na stadionima nakon što je donešen tzv. Pasquin zakon prema kojem organizatori sportskih ili kulturnih manifestacija moraju sami uposliti snage sigurnosti.

onim što se događa. Kako bi se drugačije mogla objasniti činjenica da je bilo tako lako unijeti velike količine baklji na stadion unatoč propisima kojima se u većini europskih zemalja zabranjuju takve radnje i propisuje pretraga navijača? Propusti u provođenju zakona opravdano se mogu smatrati prijenosnikom nasilja (Bodin 1999a), što je i bit izjave šefa osiguranja u nogometnom klubu Girondins de Bordeaux: “Uvođenjem zakona vratio se mir na tribine i područje oko stadiona. Međutim, čim je postupno postalo jasno da se ništa nije promijenilo i da navijači mogu nastaviti s ispadima kao prije, a da se pritom zakon neće provoditi, bacili su se na posao kao nikad dotad.”

Ta uvjerljiva, lucidna i logična primjedba u opreci je s prije spomenutim primjerima i dokazuje, ako su dokazi uopće potrebni, da su kršenje pravila i nasilje društveni konstrukti i dio procesa složenih interakcija.

Iako ne pripadamo školi mišljenja koja iznad svega zagovara sigurnost – i svjesni da naš argument odražava utilitaran pristup kaznenoj politici, koji zagovara ideju da je strah od kazne često dovoljan motiv za odvratanje od pokušaja izvršenja kaznenoga djela – jasno nam je da je potrebno kazniti nasilne radnje. Naravno, sankcije moraju biti pravedne i prikladne kako bi se izbjeglo uzburkavanje duhova na suprotnoj strani, a što bi onda moglo završiti u beskrajnoj spirali prijestupa-kazne-agresije (Debarbieux 1992: 23). Socijalizacija mora uključivati i stanoviti stupanj represije, inače će volja pojedinca za samokontrolom – općeljudskim stanjem – nestati. Iako socijalna deregulacija sigurno nije jedini faktor kojim se fenomen nasilja može objasniti, očito je da se nasilje lakše ukorjenjuje ondje gdje klupske uprave ostave društveni vakuum između sebe i navijača. Spomenuti vakuum – nehajan, *laissez-faire* etos, „sudioništvo“ ili udovoljavanje hirovima – ima odjeka u radu i djelima Debarbieuxa (1996), koji se bavio drugim problemom – nasiljem u školama. Taj oblik nasilja lako se pojavljuje u onim srednjim školama u kojima se zaposlenici međusobno sukobljavaju, a škola nema jasnu predodžbu o vlastitoj svrsi i smjeru razvoja.

Može li ovo, dakle, biti faktor koji se krije iza nasilja povezanoga s nogometom: nedostatak dogovora ili zajedničke strategije za pretvaranje sporta, u pravom smislu te riječi, u „totalni društveni fenomen“ obziran prema svima uključenima u društvo sporta? Sigurno je da uključivanje, suradnja i priznavanje pojedinačnih doprinosa nude drukčije načine određivanja prava i dužnosti, mogućnosti i zabrana.

Posljedice primjene ili neuspjeha primjene društvenih pravila

Iako je policija možda i svjesna postojanja opasnih pojedinaca koji izazivaju nered, i o njima čak ima i dosjee, svejedno ih rijetko kad poziva na saslušanje. U nekim slučajevima ti pojedinci možda nisu bili uhvaćeni na djelu, no činjenica je i da se zakon selektivno primjenjuje (Becker, nav. dj., str. 36).

Zakoni i propisi¹⁷ za sprječavanje huliganstva doneseni su sa zakašnjenjem, kao posljedica nasilnih događaja kojima su se opširno bavili mediji. Europska konvencija o nasilju i nedoličnom ponašanju gledatelja na sportskim priredbama, posebice na nogometnim utakmicama iz 1985. godine, donesena je nekoliko tjedana nakon tragedije na stadionu Heysel. U Velikoj Britaniji tek je donošenjem Zakona o policijskoj proceduri u prikupljanju dokaza u kaznenom postupku 1984. policija dobila ovlasti pretraživanja i nadziranja nogometnih huligana. Te su ovlasti proširene Zakonom o sportskim priredbama iz 1985. i godinu dana poslije Zakonom o javnom redu i miru. U Italiji, s obzirom na to da vlasti huliganstvo nisu smatrale dovoljno ozbiljnim problemom (Tsoukala 1996: 113), nikakve mjere nisu poduzete do 1985. godine. Francuska sve do 1993. nije imala propisa o sigurnosti na sportskim priredbama – te je godine, naime, donesen tzv. Zakon gđe Alliot-Marie. Zakon je neko vrijeme bio u pripremi, no tek je nemili događaj na stadionu „Parc des Princes” 28. kolovoza 1993., kad su televizijski gledatelji u izravnom prijenosu utakmice PSG – Caen svjedočili premlaćivanju zapovjednika interventne policije, potaknuo zakonodavce na njegovo donošenje i upozorio na hitnu potrebu za propisima koji bi sankcionirali takvo ponašanje. No i prije se, i to ne samo u spomenutim zemljama nego diljem cijele Europe¹⁸, dogodio sasvim dovoljan broj sličnih izgređa koji bi opravdao mnogo ranije donošenje zakona. Istina je da se nova pravila ne donose uvijek samo radi stvaranja pravnoga okvira za borbu protiv huliganskoga ponašanja ili uvođenja mjera za njegovo sprječavanje; ona mogu također biti i dio kampanje umirivanja javnosti i sprječavanja širenja osjećaja nesigurnosti koji je vjerojatno štetan za društvo u cjelini ili barem za nogomet kao instituciju (Bodin i Trouilhet 2001).

Nakon tragedije na Heyselu Vijeće Europe pristupilo je rješavanju problema nadzora i suzbijanja navijačkoga nasilja te je donijelo dva važna dokumenta o

¹⁷ Nemamo namjeru raspravljati o društvenoj i kaznenoj odgovornosti onih koji se upuštaju u nasilne radnje na sportskim priredbama- Taj je problem analizirao Lassalle (2000).

¹⁸ Vidi Chakera (1999) za detaljniji prikaz razvoja zakona.

nogometu i treći, koji je proširio primjenu njihovih odredbi na dvoranske sportove. Vijeće je također donijelo i niz preporuka. Najvažniji su dokumenti¹⁹:

- Europska konvencija o nasilju i nedoličnu ponašanju gledatelja na sportskim priredbama, posebice na nogometnim utakmicama, potpisana u Strasbourgu 19. kolovoza 1985. godine, temeljem koje su se države članice obvezale pokušati spriječiti nasilje na sportskim priredbama poduzimajući sigurnosne mjere policijskoga nadzora, pretraga i provjere, razdvajanja navijača suparničkih momčadi, razmjene informacija o izgređnicima itd. Stalni odbor, koji čine predstavnici zemalja potpisnica, osnovan je i sa zadaćom nadzora i sprječavanja nasilja među sportašima i gledateljima te poduzimanja mjera prijeko potrebnih za olakšavanje njegove kontrole. Konvencija nije napisana kako bi se zemlje potpisnice oslobodile odgovornosti, dapače, člankom 3(4) propisano je da one moraju uložiti potreban napor s ciljem donošenja vlastitih zakonskih propisa.
- Preporuka 93/1 o mjerama koje moraju poduzeti organizatori nogometnih susreta i javne vlasti, donesena je na sastanku Stalnoga odbora Konvencije (T-RV) u Strasbourgu 3. i 4. lipnja 1993. Svrha je te preporuke uvođenje „standardiziranoga kontrolnoga popisa mjera koje moraju poduzeti organizatori nogometnih susreta i javne vlasti“. Kontrolni popis sadrži više od šezdeset točaka u vezi s provjerama, preventivnim mjerama i organizacijom, što se mora uzeti u obzir pri pripremi sportskih priredaba, pri čemu se odgovornost dijeli na angažirane strane, uključujući vlasnike stadiona, organizatore priredbi, sportske saveze, UEFA-u (Zajednicu europskih nogometnih saveza) i javne vlasti. Cilj je osigurati da se nijedna mjera ne zanemari te ustanoviti funkciju, obveze i područje odgovornosti svih uključenih strana.
- Preporuka 94/1 Stalnoga odbora Konvencije (T-RV) o poduzimanju mjera u vezi s dvoranskim sportskim priredbama visokoga rizika, kojom su propisane mjere slične onima na stadionu, a u vezi sa zaštitom i sprječavanjem nasilja. Taj dokument sadrži i preporuke za prodaju karata i unaprjeđivanje sigurnosti na dvoranskim sportskim priredbama.
- Vijeće Europe je 1999. donijelo niz preporuka za Europsko nogometno prvenstvo 2000., uključujući i onu o nogometnom huliganstvu.
- U srpnju 2001. Odbor ministara usvojio je Preporuku Rec (2001) 6 o suzbijanju rasizma, ksenofobije i rasne nesnošljivosti u sportu, koja je stupila

¹⁹ Ovdje su navedene samo najvažnije konvencije i preporuke. Potpuniji popis vidi u rezimeu preporuka Vijeća Europe u „Sprječavanju nasilja u sportu“, Vijeće Europe (2003).

na snagu godinu dana poslije. Preporukom su pozvane sve vlade da prihvate mjere i uspostave politiku borbe protiv rasističkoga i ksenofobičnoga ponašanja na stadionima i sportskim priredbama.

- U siječnju 2003. godine Stalni je odbor Konvencije, u sklopu Cjelovitoga projekta o odgovoru na nasilje u svakodnevnom životu demokratskoga društva, odobrio Preporuku 2003/1 o ulozi društvenih i obrazovnih mjera u suzbijanju nasilja u sportu.

Vijeće Europe svoje bavljenje problemom navijačkoga nasilja nije ograničilo samo na preporuke i konvencije. Ono je također uspostavilo sustav kontrole provođenja preuzetih obveza u zemljama potpisnicama, što uključuje posjete tim zemljama radi procjene primjene različitih dokumenata. Prije početka važnijih turnira (poput Svjetskoga prvenstva ili europskih prvenstava) Odbor također organizira koordinacijske sastanke predstavnika zemlje domaćina i zemalja sudonica. Europska je unija, sa svoje strane, pristupila problemu huliganstva usredotočujući se na provedbu posebnih mjera za suzbijanje nasilja, osobito poboljšanjem suradnje između policijskih snaga država članica, uključujući uspostavu informacijske mreže. Uz ostalo, cilj je tih mjera:

- identificiranje huligana
- sprječavanje njihova napuštanja matične zemlje u vrijeme važnijih međunarodnih natjecanja
- zabrana njihova ulaska ili olakšavanje protjerivanja iz zemlje domaćina
- unaprjeđenje međunarodne razmjene informacija.

UEFA je donijela niz smjernica o sigurnosti na stadionima za vrijeme natjecanja koja se održavaju pod njihovim okriljem. Posljednja u nizu, iz lipnja 1993., daje „obvezujuće upute organizatorima, savezima i klubovima koji igraju utakmice u sklopu bilo kojega natjecanja UEFA-e glede mjera opreza koje se moraju poduzeti radi osiguranja sigurnosti na stadionima i sprječavanja nereda u publici“. Na svakoj važnijoj utakmici Uefin zastupnik nadzire provedbu dotičnih mjera.

Poteškoće pri uvođenju učinkovite politike nadzora publike

Najvažniji rezultat konvencija, preporuka i međunarodnih i nacionalnih zakonskih propisa jest uvođenje paralelne politike nadzora publike na sportskim priredbama: s jedne strane preventivna jer sadržava programe treniranja navijača i „navijačkih veleposlanstava“, ona istodobno obuhvaća i provjere

i nadzorne mjere koje djeluju obeshrabrujuće na potencijalne izgednike. Međutim, mnogo je problema u provedbi takve politike s obzirom na očit sukob između preporučenih mjera i načela slobode kretanja Europom.

Ograničenja preventivne politike

Iako prijeko potrebne i uvedene u najboljoj namjeri, takve smjernice preventivne politike²⁰ predstavljaju problem jer nisu ujednačene i standardizirane te njihova učinkovitost ovisi o angažmanu onih koji vode sport. Njihova provedba na klupskoj razini ovisna je o blagonaklonom i kooperativnom stajalištu sportskih tijela. Klupski čelnici predstavljaju daljnji problem – od njih se mora zahtijevati prihvaćanje činjenice da su nasilni ili potencijalno nasilni navijači ipak „njihovi“ navijači te da je huliganstvo „popratna pojava“ ili nepredviđen nusproizvod profesionalnoga nogometa. No, prihvaćanje tih činjenica implicira preuzimanje odgovornosti za nasilne radnje koje bi njihovi navijači mogli počinuti – a oni to ne namjeravaju učiniti. Postoji jako iskušenje neuvođenja preventivne politike na klupskoj razini jer se radom na sprječavanju nasilja i uključivanjem u preventivne i zajedničke aktivnosti sa svojim navijačima klubovi mogu naći u situaciji da moraju na sebe preuzeti moralni i financijski teret kaznene odgovornosti za te navijače. Kao sredstvo „sprječavanja“ ili zaštite od neugodna propitkivanja, podrugljiva dobacivanja i nasilja neki se klupski šefovi pokušavaju umiliti navijačima zatvarajući oči pred unošenjem dimnih baklji na stadione ili sponzorirajući navijačke skupine i njihove transparente. Drugi smatraju da su sva načela politike sprječavanja nasilja zadovoljena ako angažiraju redare na sportskim terenima.

Takvo je stajalište u klupskom interesu iz nekoliko razloga. Prvo, smatra se da su nasilni navijači „outsajderi“, da nemaju veze s nogometom i da na stadione dolaze samo kako bi radili izgrede. Uvođenjem politike sprječavanja nasilja ne traži se od klubova samo dugoročan moralni i financijski angažman, već i priznanje povezanosti s nasilnim navijačima, a to oni nisu skloni učiniti. Drugo, financijski je interes također važan faktor jer, ako se čin nasilja dogodi podalje od stadiona, to više nije problem sporta, već problem javnoga reda i mira, a za to je financijski odgovorno civilno društvo. Treća vrsta interesa ima veze s prirodom profesionalnoga nogometa koji u današnje doba – uzimajući u obzir njegove prihode od reklama i medija – više nema

²⁰ Za daljnje informacije o politici prevencije za koju se zauzima Vijeće Europe vidi „Sprječavanje nasilja u sportu“, Vijeće Europe (2003).

potrebu za strastvenim navijačima na čiji se novac od prodaje karata nekad oslanjao radi razvoja vlastite profesionalnosti.

Težnja za sprječavanjem nasilja stoga je u sukobu s novim komercijalizmom u profesionalnom nogometu, koji se danas vjerojatno ne može više smatrati toliko sportom, pa čak ni sportskim spektaklom, koliko „igrom na poteze“ prilagođenom promociji određenih kompanija i dodjeli društvenoga priznanja pojedincima koji ga vode. Današnji se nogometni svijet, dakle, manje bavi suzbijanjem nasilja, a mnogo se više trudi učiniti ga nevidljivim kako bi se sačuvao javni red i mir na nogometnim terenima (Roché 1996). Sam bi sport na taj način zadržao pozitivan i poštovanja vrijedan imidž. To je zasigurno stajalište koje se odražava u politici tribina sa sjedećim mjestima, čime se primiruju oni koji na njih dolaze, te u selektivnom učinku viših cijena ulaznica. Natjerati navijače da plate, zašute i sjednu (Bromberger 1995), čini se da je strategija odabrana za obuzdavanje navijačkoga ponašanja, strategija koja je već uvedena na britanske nogometne terene, gdje navijačima može biti doživotno zabranjen pristup na stadion samo zbog toga što su ustali²¹.

Represivne mjere

Represivne mjere većinom se mogu podijeliti u četiri kategorije: zakoni i propisi (zakoni za borbu protiv huliganstva doneseni su u većini europskih zemalja), sigurnosne mjere (razdvajanje suparničkih navijača, policijska prisutnost tijekom dolaska gostujućih navijača, formiranje sigurnosnoga prstena oko nogometnoga terena, pretraga navijača dodirom, temeljit tjelesni pregled navijača i postupci provjere na ulazima na stadion), nadzorne mjere (instaliranje videonadzora na stadionima, prisutnost policajaca između navijačkih skupina i na tribinama) i prikupljanje informacija (razmjena informacija između policijskih postaja i sportskih klubova o očekivanome broju navijača na utakmicama i načinu njihova putovanja).

Međutim, navedene su represivne mjere problematične. U nekim zemljama, uključujući Francusku, temeljit tjelesni pregled osobe uređen je istim propisima koji reguliraju policijske pretrage s nalogom za uhićenje. Pregled stoga ne mogu obavljati redari iz sigurnosnih kordona na ulazima na stadion. Samo službenici koji provode zakon, imaju ovlasti pregledavati ljude na taj način, a što im je u opisu posla očuvanja ili uspostavljanja javnoga reda i

²¹ U travnju 1995. godine navijaču Manchester Uniteda Steveju Briscoeu doživotno je zabranjen pristup na stadion toga kluba jer je ostao na nogama glasno izvikujući potporu igračima unatoč ponovljenim upozorenjima osoblja zaduženoga za sigurnost.

mira. Redari mogu samo pretražiti dodirom ljude koji žele ući na stadion, tj. obaviti kratak površinski pregled. Iako se takvom provjerom mogu otkriti veći predmeti, njome se ne pronalaze strjelice za pikado ili baterije, koje su katkad skrivene u sendvičima, ili pak kovanice s oštrim rubovima skrivene u cipelama. Pariški odvjetnički institut za izobrazbu u području ljudskih prava (IFDHBP) istaknuo je u vezi s tim problemom da su ovlasti osoblja zaduženoga za sigurnost na stadionima jednake onima koje imaju privatna zaštitarska poduzeća te da su sudovi u nizu slučajeva upozorili na činjenicu nezakonitosti postupaka tjelesnoga pregleda (1999: 15). Klubovi mogu donekle zaobići ta ograničenja tiskanjem obavijesti na ulaznice i isticanjem natpisa na ulazima na stadion o pregledu posjetitelja. Upozoravanjem na postupke pregleda klubovima je omogućeno da zabrane ulazak osobama koje ne pristaju na pregled, ali im nije dopušteno inzistirati na pregledu ijednoga pojedinca (ili njegovih osobnih stvari) koji prosvjeduje protiv takva pregleda unatoč tomu što je o njemu prije toga obaviješten (nav. dj., 15).

Pretraga dodirom također je u mnogim situacijama otežana već i zbog velikoga broja posjetitelja na nogometnoj utakmici. Dolazak navijača na stadion kulminira nedugo prije početka susreta, zbog čega osoblje iz osiguranja ne može pregledati svakoga posjetitelja a da ne uspori ulazak mase i time potakne njihovo nezadovoljstvo. U takvim okolnostima policija i redari provjeravaju nasumičnim odabirom, oslanjajući se na vlastiti instinkt pri izdvajanju pojedinih posjetitelja ili navijača za tjelesni pregled i to čine na osnovi njihova izgleda ili potencijalno devijantnoga ponašanja – odatle i pojava „ležernih posjetitelja“. Postupci pretrage navijača dodirom dodatno su otežani jer je zbog manjka policajki i redarki nemoguć pregled žena koje ulaze na stadion. Zbog toga se žene često koriste za unos zabranjenih predmeta (Bodin i dr. 2004a/b).

Kako bi sigurnosne mjere bile učinkovite, potrebno je da klubovi donesu posebne unutarnje propise koji moraju biti jasno izloženi na svim ulazima i mjestima za prodaju ulaznica. Pravni stručnjaci smatraju da ti formalni zahtjevi moraju poprimiti oblik ugovorne obveze koja bi povezala posjetitelje i organizatore. IFDHBP je predložio da se sljedeći tekst tiska na poledini ulaznica:

„Posjednik ulaznice potvrđuje da je primio na znanje pravila stadiona (ili kluba) koja obuhvaćaju opće uvjete prodaje, a kako je izloženo na ulazu i oko stadiona te dostupno na mjestu za prodaju ili rezervaciju ulaznice. Posjednik ulaznice prihvaća da kupnjom ulaznice njegov/njezin ulazak na stadion ovisi o prihvaćanju sigurnosnih mjera stadiona, što uključuje prolazak ograđenim sigurnosnim prolazima, pregled osobnih stvari i tjelesni pregled osobe te videonadzor sukladno uvje-

tima navedenima u propisima i predviđenima sigurnosnim mjerama. U zamjenu za posjetiteljevo prihvaćanje tih mjera, u skladu s dopunskom kolektivnom policom osiguranja, organizator prihvaća odgovornost za bilo kakvu tjelesnu ozljedu naneseu tijekom priredbe, prema uvjetima i ograničenjima navedenima u ugovoru koji je dostupan posjetitelju.“ (nav. dj., str. 39).

Instaliranje sustava videonadzora na stadionu i oko njega također je vrlo problematično. Iako je očito da je svrha takvih sustava sprječavanje izgreda i identificiranje izgrednika, također je točno da se njihovim postavljanjem – kao i instaliranjem videonadzora u gradskim centrima – pojavljuje problem ometanja prava pojedinca na osobno prikazivanje, s jedne strane, te osiguranja da su jedina područja koje snimaju kamere stadion i prilazni putovi. Činjenica jest da je većina stadiona podignuta u izgrađenim područjima pa videokamere koje pokrivaju eksterijer moraju biti postavljene tako da ne zadiru u privatnost ljudi koji žive u tom dijelu naselja. U zemljama koje u tom pogledu imaju razrađeno zakonodavstvo, javlja se daljnji problem, problem dužine čuvanja snimaka. U svakom slučaju, posjetitelji ne smiju biti snimani ako tako nije jasno naznačeno na ulaznicama ili na ulazu na stadion.

Posao sigurnosti i sprječavanja nasilja (u najširem smislu) na sportskim je priredbama težak, a često i u sukobu s ljudskim pravima. Nije rijedak slučaj da su policijske i redarske aktivnosti usredotočene na upravljanje općim interesom pa se naglasak stavlja i na strogu primjenu zakona i propisa, i na poštovanje slavljeničke atmosfere koja se javlja na svakom sportskom događaju, ali i na potrebu da se u obzir uzme urbana lokacija stadiona. Očito je da odgovorni moraju učiniti sve što je u njihovoj moći kako bi zadovoljili tri suprostavljene strane. Ljudi koji žive blizu sportskih objekata trpe različite oblike neugodnosti i ograničenja te jak promet i razne probleme kad mnoštvo napušta stadion. Posao očuvanja mira i pružanja sigurnosti u središtu grada obuhvaća ispunjavanje niza dodatnih uvjeta – a riječ je o brizi o sigurnosti na ulici, osiguravanju i zaštiti javnih zgrada, brizi o sigurnosti građana – koji su prilično različiti od onih vezanih uz bilo kakav sportski događaj, a istodobno može uključivati i nadzor mnoštva od 30 000 pa do 60 000 ljudi (broj jednak ukupnom stanovništvu maloga grada) i njihovo usmjeravanje pri ulasku i izlasku iz sportskoga objekta. U mnogim se slučajevima namjerno daje prednost javnom interesu, omogućuje izgrednicima ulazak te ih se nadzire, što možda nije u skladu sa strogom primjenom zakona, ali se tako sprječavaju izgredi negdje drugdje. U želji da izgrede i probleme riješe što je moguće bolje, policija u različitim zemljama zatvara oči pred određenim radnjama kojima se krši zakon. To u mnogim slučajevima znači da se zakon ne primjenjuje dosljedno kako bi se mogli nadzirati

nogometni navijači na najučinkovitiji mogući način s policijskim snagama čiji broj nije neograničen.

„Oni čiji je posao osigurati poštovanje slova i duha zakona često rade kompromise, dopuštajući da određene radnje prođu nezabilježeno i nekažnjeno jer bi bilo preteško poduzeti daljnje aktivnosti ili zato što su im sredstva i broj ograničeni i ne mogu sve kazneno goniti...“ (Becker, nav. dj., 208).

Posao je policije i sudova zamršen jer neuspjeh u primjeni zakona rezultira pojavom ispada i nasilja, a njegova stroga provedba neizbježno premješta problem na druge lokacije. Sukobi koji se u današnje doba događaju podalje od stadiona, najbolji su dokaz te teze. Fizičko premještanje nasilja nije u tolikoj mjeri rezultat namjere navijača koliko učinkovitosti poduzetih aktivnosti nadzora posjetitelja.

Iako su relevantni zakoni i propisi očito usmjereni ponajprije na nadzor i kažnjavanje (Foucault 1975), čini se da se u slučaju nogometnih utakmica manji naglasak stavlja na sprječavanje – u smislu prepoznavanja, interpretiranja i razumijevanja nasilja i devijantnoga ponašanja navijača s ciljem njegova zaustavljanja – a mnogo veći na suzbijanje svih potencijalnih kriminalnih djela. Jednostavno rečeno, u fokusu je pažnje očuvanje javnoga reda i mira. Time ne dovodimo u pitanje potrebu da se kazne određene vrste neprihvatljiva ponašanja, već bismo samo željeli istaknuti da trenutačno postoji neravnoteža između čitavoga arsenala represivnih mjera (koliko god se manjkavo primjenjuju) i mjera preventivnoga i obrazovnoga karaktera. Ne možemo ne citirati sljedeću primjedu M. Martinsa:

„Razumljivo je da je u prošlosti, kad je prevladavala logika žurnosti, prioriteto bilo donijeti tehničke i sigurnosne mjere kojima bi se kratkoročno suzbili najdramatičniji izgređi. Međutim, danas je apsolutno potrebno usmjeriti djelovanje na ono što se nalazi u korijenu problema.“ (2003: 5)

No želi li nogometni svijet zaista prihvatiti takav pristup? Ako se izgređi ne događaju blizu stadiona, klupski šefovi mogu s opravdanim ogorčenjem tvrditi kako „njihovi“ navijači nisu odgovorni za te nasilne radnje jer se one ne događaju za vrijeme utakmica i pojedinci koji su u njih uključeni nisu odjeveni u klupske boje. Nasilje se prema tomu portretira kao djelo običnih delinkvenata koji, sukobljavajući se podalje od nogometnih terena, potvrđuju ono što je nogometni svijet oduvijek isticao: da se nasilje može svesti na remećenje javnoga reda. Svijet sporta se na taj način ograđuje od bilo kakve odgovornosti: na društvima je europskih zemalja da odgovore na ono što su zapravo propusti unutar same društvene strukture.

Što se tiče strukturnoga slabljenja društva, potrebno je osvrnuti se na način na koji su se politički zahtjevi počeli pojavljivati na europskim nogometnim terenima u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća, a sada novom žestinom ponovno „izranjaju“ u nekim zemljama, osobito u bivšem istočnom bloku.

Političke ideologije na nogometnom stadionu

U početku: britanski pokret skinheada

Povrh fenomena koji se smatraju tipičnima za huliganstvo (fizičko nasilje među navijačima ili između navijača i policije te uništavanje infrastrukture i imovine unutar i izvan sportskih terena) postoji još jedan, a taj je otvoreno isticanje konfliktnih političkih ideologija na mnogim stadionima u Europi.

Rasprava o političkim ideologijama koje se otvoreno manifestiraju na nogometnim susretima često je usmjerena samo na ekstremno desne pokrete. Huligani se izjednačuju s neonacistima i skinheadima. Kao što je Broussard naveo (nav. dj., str. 305), to je klasična, gotovo klišeizirana predodžba. Nakon Heysela uzelo se zdravo za gotovo da su neonacisti koji odlaze na nogometne utakmice Britanci. Kad je žandar Daniel Nivel bio okrutno napadnut u Francuskoj, to je bilo nedjelo njemačkih skinheada pa se na njega automatski gledalo kao na dio duge tradicije u toj zemlji, tj. u Njemačkoj, koja se u tom trenutku očitovala u formi neonacističkih pokreta. A za nagli porast ksenofobije u Parmi i Rimu, koji je izazvao šok i osudu svjetske javnosti, smatralo se da simbolizira ponovno buđenje talijanskoga fašizma. Pa ipak nitko nije postavio pitanje jesu li skinheadi i huligani uistinu jedni te isti ili su i druge ideologije prisutne na tribinama. Također, jesu li proklamirane političke ideologije kojima se „vijori“ na stadionima uistinu autentične? I kakvo bi se značenje trebalo pripisati takvim političkim i ksenofobičnim manifestacijama?

Moramo istražiti pojam ideologije ne toliko kao riječ ili koncept već kao cijeli sustav značenja i pretpostavaka koji je pod drugim imenima gotovo sigurno bio prisutan mnogo prije nego što je Destutt de Tracy iskovao termin „ideologija“ u kasnom osamnaestom stoljeću. Taj termin ima toliko različitih značenja da mu njegova polisemija, u najmanju ruku, ublažuje snagu. Je li ideologija ideal ili skup ideja, predodžaba, vjerovanja i vrijednosnih stajališta koje društvo nameće svojim članovima ili onima koji to nisu? Ili je ona, ipak, ideal ili skup ideja, predodžaba, vjerovanja i vrijednosnih stajališta koje pojedinci, više-manje kolektivno, pokušavaju proširiti i namet-

nuti unutar društva koristeći se njima kao sredstvom za rušenje postojećega poretka? Kako je god mi definirali, ideologija se mora percipirati kao aktivan sastojak i temelj fanatizma i totalitarizma skriven iza mnogo različitih maski (Arendt 1972).

Navijačka kultura i političke ideologije

Veza između navijačke kulture i ideologije ima prilično dugu prošlost. Skinheadi su se pojavili u Velikoj Britaniji kasnih šesdesetih godina prošloga stoljeća. Izvorno taj pokret, u početku relativno nevažan, nije bio rasistički. Bio je reakcija na hipi kulturu i raspad britanskoga gospodarstva. U svojoj osnovi bio je kontrakultura: hipici su imali dugu kosu i išli na mirovne prosvjede pa su skinheadi obrijali glavu i nasiljem se koristili kao sredstvom isticanja svoje muževnosti. Pokret skinheada, većina kojih je u to vrijeme potjecala iz radničkih obitelji, dijelio je mnoge vrijednosti s imigrantima koji su, baš poput skinsa, bili na margini društva u rasapu. I jedni i drugi slušali su ska i reggae glazbu. U nogometu, tada sastavnom dijelu britanske popularne kulture, skinheadi su pronašli afirmativno sredstvo izražavanja i mjesto gdje su to mogli činiti. Ovaj kratki pregled nastanka skinhead pokreta milijama je udaljen od arhetipske složene predodžbe o navijačima, huliganima, skinheadima i desnoj ideologiji.

Tek su u kasnim sedamdesetima skinheadi uistinu počeli naginjati nasilju. Parola iz tog vremena, „Nema budućnosti“, bio je jezgrovit izraz društvenoga nereda u kojem je pokret sudjelovao. Postao je radikalniji i počeo se buniti protiv rastućega siromaštva u britanskom društvu i socioekonomske politike koja je marginalizirala mlade ljude iz radničkoga sloja. Skinski su za svoju parolu prihvatili uzvik „Oi!“ prema kojem je i „oi glazba“ dobila ime. U pjesmama su se suprotstavljali poretku, gospodarskoj i socijalnoj politici Margaret Thatcher te zanemarivanju bijele radničke klase (Johnson 1982). Glazba se preselila na nogometne terene s pjesmama koje su pojedine skupine napisale da bi dale podršku klubovima za koje su navijali, ali i zato što su se melodije mogle lako uklopiti u skandiranje. Neki od navijača identificirali su se s pojedinim skupinama.

Skupine skinsa s vremenom su postale sve bolje strukturirane i radikalnije u svojim reakcijama na stanje odbačenosti od društva u kojem su se našli (ili su ga tako percipirali). Prema tomu, njihovo je nasilje bilo jedan od načina na koji je socijalna disfunkcija (Coser 1956) dolazila do izražaja. Pojava skupine West Ham ICF (*Inter City Firm*, tako nazvane prema liniji željezničkoga putničkoga prijevoza) godine 1975. bio je dio toga procesa. To međutim ne

znači da su se tih godina svi skinheadi razmetali svojim političkim uvjerenjima. Tek se ranih osamdesetih pokret osjetnije radikalizirao. Većina skinheada učlanila se u jednu od dvije ekstremno desne političke stranke, Britanski pokret i Nacionalni front. Neposredna posljedica toga čina nije bilo samo zaoštavanje nasilja već i ubrzano širenje desne ideologije među mladim navijačima koji su bili razočarani tradicionalnim političkim strankama i zabrinuti za vlastitu budućnost. U rasizmu i ksenofobiji pronašli su odušak svojemu bijesu koncentrirajući se na dežurnoga krivca za svoje probleme (Girard 1972).

Više-manje diljem cijele Europe spoj socijalnih nemira i procesa oponašanja doveo je do osnivanja sličnih skupina čija su imena smišljeno trebala biti uznemirujuća [npr. navijači Millwalla zovu se *Nutty Turnout* (Ludi navijači), navijači londonskoga kluba Chelseaja *Headhunters* (Lovci na glave), a navijači Leedsa *Service Crew* (Bojna skupina)], prizivati Treći Reich [navijači PSG-a zovu se *Army Korp* (Vojni korpus), a Nantesa *Naoned Korp* (Nantski korpus)] ili, povezivanjem s ekstremno desnim organizacijama, reflektirati politička uvjerenja [npr. *New Order* (Novi poredak), navijači PSG-a]. U Španjolskoj su mladi Francovi simpatizeri mahom navijali za *Español de Barcelona*, dok je u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj mladež koja se identificirala s Trećim Reichom odlazila na utakmice klubova iz Berlina, Dortmunda i Leipziga.

Priroda ideologije na stadionima

Jesu li sve te različite ideologije podjednako opasne? Iako se, kako Bromberger (1995) ističe, većina opisanih navijačkih razmetanja može svesti na sporadična i prozaična iskazivanja grupnoga otpora ili na napore pojedinaca koji se žele istaknuti, ipak neke od tih aktivnosti odražavaju djelovanje političkih stranaka. U takvim slučajevima navijačke su skupine poslužile kao „izlog“ ili sredstvo s pomoću kojega bi se stranke uvukle na tribine i privukle nove mlade članove. Dvije skupine francuskih navijača koje će ovdje poslužiti kao dobar primjer jesu *Boulogne Kop*, navijači PSG-a i navijači s južne tribine stadiona u Marseillesu.

Ideologija kao sredstvo potvrde identiteta

U razdoblju između 1980. i 1985. na bulonjskim tribinama stadiona „Parc des Princes“, na kojem domaće utakmice igra PSG, pojavio se velik broj keltskih križeva i svastika. Periodični časopis Nacionalnoga fronta *Le Choc du moi* te je ispade *Boulogne Kopa* uzeo u obranu, koristeći se njima za napad

na lijevo orijentiranu policiju (Mignon 1995). Kao i u Italiji crnim se igračima protivničkih momčadi zviždalo. Istodobno, na stadionu „Velodrome“ u Marseillesu južnu tribinu – „uporište“ skupine *South Winners* – navijači su počeli dekorirati slovom „A“ (simbolom za „anarhiju“) i slikama Che Guevare.

lako je važno ne pretjerivati u „učitavanju“ značenja u te političke izjave i manifestacije, ipak treba biti oprezan. Ti su događaji potaknuli sukobe između suprotstavljenih navijačkih skupina (npr. PSG-a i Marseillesa) i između grupa unutar istoga kluba (npr. *South Winners* i *Commando Ultra* u Marseillesu) te posijali sjeme za razvoj buduće mreže savezništava i neprijateljstava među klubovima (npr. navijači Châteauroux, PSG-a i Strasbourga ujedinjeni su protiv navijača Marseillesa). U takvim slučajevima nasilje dobiva političku dimenziju, što mu daje novi *raison d'être* koji nema veze sa sportom. Međutim, ciljevi različitih ideologija prilično su različiti, što se može vidjeti i iz primjera dviju spomenutih navijačkih skupina.

Desni ekstremizam na tribinama: slučaj Paris Saint-Germaina

Na stadionu PSG-a političko uvjerenje oduvijek je bilo vrlo jasno artikulirano tako da danas od svih francuskih klubova upravo *Paris Saint-Germain* ima najveći broj infiltriranih političkih aktivista. *Boulogne Kop* osnovan je 1987. na inicijativu skinheada S. A.²², člana *Jeunesses Nationalistes Révolutionnaires* (JNR = Mladi nacionalistički revolucionari), skupine povezane s organizacijom *Troisième Voie* (Treći put). U tom su razdoblju razne francuske organizacije, uključujući Francusku i europsku nacionalističku stranku (PNFE), *Troisième Voie* i *L'œuvre Française*, pokušale organizirati, regrutirati i strukturirati skupine skinheada. Mladi nacionalistički revolucionari svoje su sjedište imali upravo na stadionu „Parc des Princes“. Ta mala skupina strukturirat će *Boulogne Kop* i utjecati na njega. Dana 9. prosinca 1989. godine S. A. je osnovao tzv. *Pitbull Kop*, skupinu koja je inicirala mnoge sukobe i nasilne događaje i bila poznata po svojim ksenofobičnim i pronacističkim parolama. Utakmica između PSG-a i Strasbourga, odigrana 16. siječnja 1993., pokazala se kao prijelomna točka za *Kop*, koji je od tog trenutka u potpunosti postao huliganska skupina:

„... dosljedna i homogena u svojim političkim stajalištima i nazorima. Područje borbe napučeno visoko motiviranim aktivistima koji nemaju ništa zajedničko s običnim nogometnim navijačima: nema klupskih zastava, nema navijanja. Jedino izloženo znamenje jesu (političke) zastave. Tribine su sad većinom sive i crne. Određeni pojedinci igraju aktivnu ulogu redara političke stranke (Rouibi, nav. dj., str. 4).“

²² Inicijali njegova imena.

Ekstremna je desnica uložila istinski napor da se uvuče na tribine, što je bio dio strategije čestoga pojavljivanja u javnosti kroz huškanje na rasnu diskriminaciju, mržnju i nasilje. Poster navijačkih skupina *Boulogne Kopa* iz godine 1993. jasno potvrđuju tu tezu.

Slika 1. Krv i čast – Apologija rasne mržnje na posteru *Boulogne Kopa* iz 1993. godine

Skretanje prema ekstremizmu imalo je socijalne implikacije. Ono je odražavalo dvostruku želju, za dominacijom i segregacijom (Wieviorka 1998), prije negoli reakciju na rastuće siromaštvo u pojedinim slojevima društva. Zapravo, ustanovilo se da su utemeljitelji *Boulogne Kopa*, osobito skinheadi, potjecali iz dobrostojećih obitelji čije su glave bili odvjernici ili članovi drugih građanskih profesija (Mignon, nav. dj., str. 31). Ekstremnoj se desnici, dakle, može pripadati iz različitih razloga koji odražavaju raznolika životna iskustva pojedinaca (Duret 2004). Tako strukturirana slika bulonjske tribine poslužila je kao politička platforma i sredstvo za vrbovanje. Politički najodaniji navijači bili su ujedno i redari političkih stranaka ekstremne desnice. Iako se zastave s keltskim križevima i svastikama više ne vijore na tribinama, razumno je zapitati se zašto su odgovorni u PSG-u dopustili ekstremistima da se organiziraju onako kako su to oni učinili. I što se može misliti o klupskoj odluci o zapošljavanju bivšega huligana ekstremne desnice na mjestu šefa redara?

Primjer Marseillesa; biti različit kako bi postojao, s lijevim ekstremizmom kao izlikom

Za razliku od autentične političke pripadnosti i ideologije u PSG-u slučaj s navijačima kluba *Olympique de Marseille* (OM) bio je posve drugačiji, unatoč liku Che Guevare koji je krasio zastave *South Winners*. Na posterima koji su oglašavali pohode *Winners* na gostovanja bila su nacrtana preporučena oružja za svako pojedino odredište (npr. bejzbolske i kaznene palice) uz parole poput „KAOS“ ili „A“ (kao simbol anarhije).

Slika 2.: Poster *South Winnerse* za gostovanje u Lyonu 1998. godine

Na ljestvici neslužbene lige navijačkih skupina Winnerse je dugo pratila reputacija najnasilnijih navijača koje ostali nisu mogli nadmašiti. Njihova prividna politička opredijeljenost zapravo je bio samo izgovor koji im je omogućio da istaknu svoju različitost u odnosu na druge skupine, a ponajviše na Parižane. Ne samo da postoji nasljedno sportsko rivalstvo između Marseillesa i Parisa, već i povijesno neprijateljstvo koje datira još iz dana kada je glavni grad poslao vojsku da slomi bunu u jednom od najbogatijih francuskih gradova onoga vremena. No korijeni „ideologije“ Winnerse leže negdje drugdje. Blizina Italije i iskustvo s utakmica europskih kupova među mladima Marseillesa 80-ih je potaknulo bezgraničan entuzijazam prema nogometu. Oponašajući talijanske navijače, mladi su se navijači okupljali na južnoj tribini organizirajući se u skupinu u početku poznatu kao „CU84“. Skupina je bila odraz samoga Marseillesa: mnogobrojna i kulturno raznolika. No zbog brzo rastućih napetosti među njezinim vođama potkraj osamdesetih skupina se raslojila na tri frakcije – *Fanaticse*, *Ultrase* i *Winnerse* – koje su neko vrijeme uspjele održati određen stupanj jedinstva pod krovim nazivom FUW. Raspad se dogodio ponajprije zbog etničke pripadnosti (Poutignat i Streiff-Fenart 1995): Ultrasi i Fanaticsi većinom su bili bijelci iako su mnogi, uključujući vođe, bili nefrancuskoga podrijetla, dok su Winnerse bili višerasna skupina. Kulturalni i socijalni razlozi također su igrali ulogu. Ultrasi i Fanaticsi potjecali su iz boljestojećih obitelji, dok je većina Winnerse živjela u sjevernim četvrtima Marseillesa ili u dijelu grada Panier, koji su pojedinih godina (npr. 1998.) imali stopu nezaposlenosti veću od 40%. Borba za vlast bila je još jedan čimbenik raskola, a i dob je igrala važnu ulogu. Osnivači Winnerse još su bili školarci, dok su druge skupine privlačile nešto stariji segment mlade populacije, čija je većina bila zaposlena ili išla na fakultet.

Skupine su djelovale na dobro poznat način. Da bi se održale, moraju afirmirati svoju različitost, pogotovo u odnosu na druge skupine iz svoje okoline. Iden-

titet se formira kroz suprotstavljanje, a sukob igra ulogu u stvaranju socijalne distance. *Ultras* su se vrlo brzo organizirali. Njihovi su pojedini pripadnici zauzimali stajališta koja se u biti mogu smatrati desničarskima. Skupina se odijevala u marinski plave *spitfajerice*, a neki od najžešćih članova na nogama su imali Dr Martens čizme s bijelim vezicama – što je bila tipična „uniforma“ skinheada. Zauzvrat, *Winners* su na južnoj tribini mahali anarhističkim zastavama i slikama Che Guevare. Njihovi najtvrdokorniji pripadnici također su nosili *spitfajerice*, ali naopako odjevene, s narančastom stranom prema van, a dio njih obuvao je i Dr Martens čizme s crvenim vezicama po uzoru na *Crvene skinse* (ekstremno lijeva skupina skinsa). Vođe skupine priznali su da se sve to dogodilo više-manje neplanirano s namjerom provociranja i razlikovanja od „fašista“ suparničke skupine, koji su *Winners*ima nadjenuli ime „Rebe“²³. Ljevičarsko usmjerenje *Winners*a bilo je više hinjeno nego stvarno. U mnogim slučajevima ozračje koje je pratilo pojavu ekstremne navijačke skupine – a činio ga je spoj želje za stjecanjem neovisnosti od odraslih s pomoću militantnoga aktivizma i naglašavanja autonomije spram obiteljskih prisila i roditeljskoga autoriteta – pogodovalo je da mladi navijači nastave libertarijansku tradiciju. Među *Winners*ima najvažniji politički iskaz bio je vidljiv u svakodnevnoj primjeni kolektivnih vrijednosti: u solidarnosti, odbijanju zarađivanja velikih iznosa novca i prikupljanju financijske i svake druge vrste pomoći članovima. Jednostavno rečeno, libertarijanski se duh pojavio u kontekstu socijalnih nedaća zbog kojih su mladi ljudi bili domišljati i svjesni da moraju međusobno dijeliti ono što imaju kako bi se „provukli“. Taj *esprit de corps* bio je očit čak i u solidarnosti koja se manifestirala za vrijeme fizičkih okršaja iako su vođe *Winners*a smatrale da takvi nasilni izgredi imaju određen cilj i da nemaju veze s nasiljem s kojim su se mladi članovi skupine mogli svakodnevno suočiti na ulici.

U slučaju *Olympiquea* iz Marseillesa nije bilo govora ni o kakvoj političkoj infiltraciji. „Službena“ ideologija očito je bila izgovor za traženje identiteta. Nijedna se od marsejskih ekstremno lijevih ili ekstremno desnih navijačkih skupina nije povezala s pandanima u drugim nogometnim klubovima. Upravo suprotno, međusobno različite marsejske frakcije zajednički su se suprotstavljale navijačima PSG-a i Lyona, koje su nazivali fašistima. Za razliku od pariških navijača nitko od njih nije radio kao redar u nekoj od političkih stranaka.

Naravno, nije nam namjera stigmatizirati jednu navijačku skupinu istodobno prikazujući drugu kao anđele. Želimo samo prenijeti iskustvo s terena koje je potvrđeno u nizu istraživanja Središnje uprave za javnu sigurnost.

²³ Ta riječ znači „Arapin“ u francuskom uličnom žargonu tzv. „verlanu“, koji zamjenjuje poredak slogova u riječi.

Pojavljivanje sjena ekstremizma

Očito je, dakle, da različite ideologije prisutne na nogometnim terenima nisu imale jednak značaj. Društveni razlozi slični onima prije opisanima u tekstu bili su faktor pojave pojedinih ideoloških struja među nogometnim navijačima u istočnoj Europi: urušavanje ekonomskoga sustava izazvalo je u određenim segmentima mlade populacije pojavu ekstremizma kao reakcije na siromaštvo. Tako se na primjer može tumačiti izgređ u Budimpešti kada su se domaći desničarski navijači spustili na teren da bi pretukli igrače vlastite momčadi jer se oni nisu dovoljno trudili. Na primjeru takva ponašanja, koje bez sumnje treba osuditi, političari i sportski dužnosnici trebali bi osvijestiti činjenicu da nogomet može preuzeti funkciju „društvenoga poligona“. Ako se u gospodarstvu neke zemlje dogodi tako jak potres da dio stanovništva ostane „odsječen“, vidljiva reakcija na te događaje (u obliku nasilja i političkoga ekstremizma) mora biti jasan politički signal vladi i njezinim dužnosnicima. U našim sve više pomirljivim i prevenciji okrenutim društvima nogometni stadion uistinu predstavlja jednu od posljednjih „društvenih enklava gdje se može uživati u uzbuđenju bez marenja za njegove društveno i osobno opasne implikacije“ (Elias i Dunning 1986). Gdje drugdje obični pojedinci mogu tako nesputano iskazati svoju strast, veselje, nesigurnost i nezadovoljstvo? Kad bi ljudi gestikulirali i galamili na ulici onako kako to čine na nogometnim utakmicama, vrlo brzo bi bili privedeni u najbližu policijsku postaju. Moramo prihvatiti ideju da uz to što je sport društveni ventil, on ujedno pruža i idealan kontekst u kojem se mogu kontrolirati vlastiti nagoni, ali im se i prepustiti. Time se naravno ne želi reći kako moramo dopustiti da se rasističke, ksenofobične i nasilne ideologije ukorijene na našim nogometnim stadionima. Jednostavno, imamo mogućnost prihvatiti da je bolje za društvo ako se takva stajališta izražavaju na zatvorenom, uređenom i strukturiranome mjestu kao što je stadion, a ne na ulici, te da je bolje biti u mogućnosti uočiti društveni slom na stadionu prije nego što se on nepovratno proširi ili nanese veću štetu društvu u cjelini.

Ono što je teže prihvatiti jest nedostatak reakcije sportskih čelnika na snažan porast rasizma i ksenofobije među nogometnim navijačima. Na primjer, u UNESCO-ovu je biltenu „Courier“ 2000. godine osvanuo članak u kojem je FIFA optužena da „eskivira problem“ nakon što je nogometna federacija osudila javne manifestacije rasizma. U članku je pisalo kako „takve izjave ne prikrivaju činjenicu da se ništa nije poduzelo protiv nogometnih dužnosnika poput predsjednika turskoga kluba Trabzonspora Mehmeta Al Yilmaza, koji je crnoga engleskoga napadača Kevina Campbella nazvao „kanibalom“ i „po-

tamnjelim“ natjeravši ga da počne štrajkati prije transfera u engleski klub Everton“²⁴. Navedeni izgred nije bio izoliran: 2004. Ron Atkinson, sportski savjetnik britanske televizijske postaje ITV-a i nekadašnji trener Aston Ville, vjerujući da nije u eteru, aludirao je na francuskoga internacionalca Marcela Desaillya izrekavši “jebeno lijena, debela crnčuga”²⁵. S ciljem borbe protiv rasizma u nogometu UEFA i FARE (Nogometom protiv rasizma u Europi) na zajedničkoj su sjednici u Londonu u ožujku 2003. prihvatili povelju protiv rasizma u deset točaka. Taj je čin važan korak u borbi protiv rasizma, pogotovo s obzirom na činjenicu da je FARE tijekom devedesetih godina zabilježio 120 ozbiljnih rasističkih ispada. S obzirom na prve važnije manifestacije rasizma koje datiraju još iz kasnih sedamdesetih potrebno je napomenuti da se s donošenjem povelje – prijeko potrebne za osudu i sprječavanje rasizma na utakmicama – prilično dugo čekalo.

Nedavne sukobe u Ruskoj Federaciji između ekstremno desnih moskovskih i sanktpetersburških navijača potrebno je sagledati iz društvene perspektive, a ne ih promatrati kao sportske izraze povijesnoga rivalstva između, s jedne strane, glavnoga grada sovjetskoga carstva te vjekovne prijestolnice careva i kolijevke Oktobarske revolucije s druge.

Činjenica je da se u današnjem sportu pojavljuju drugi oblici ideologije, čiji korijeni ne leže samo u ekonomskoj i socijalnoj isključenosti dijela stanovništva. Prema načinima njihove manifestacije ti se oblici pokazuju osobito opasnim i radikalnim. U njih uključeni pojedinci ne zahtijevaju svoje mjesto u društvu niti navješćuju socijalnu depresiju. Njihovo ksenofobično ponašanje ukorijenjeno je u etničkim, kulturnim i vjerskim sukobima poput onih koji su se dogodili u posljednjem balkanskom ratu. Nasilje te vrste teže je obuzdati jer proizlazi ne samo iz ranijih poimanja, predrasuda i vrijednosnih sudova već i iz povijesnih strahota koje se ne mogu lako izbrisati iz individualnoga i kolektivnoga pamćenja. Umjesto da bude nadomjestkom za rat, sport tako postaje njegov produžetak, arena u kojoj svaka strana traži osvetu za uvrede i strahote ili potvrdu pobjede. Pa i nekoliko godina prije pada Berlinskoga zida međuetnički sukob dao se iščitati iz nogometnih događanja unutar Istočnoga bloka koja su najavljivala još radikalnije neprijateljstvo i sukobe. Do te vrste sukoba došlo je, recimo, na utakmicama između Spartaka iz Moskve i Dinama iz Tbilisija, na utakmici Dinama iz Zagreba i Crvene zvezde iz Beograda odigranoj 13. svibnja godine 1990., na

²⁴ Članak se može pročitati na mrežnoj stranici UNESCO-a http://www.unesco.org/courier/2000_11/uk/ethique.htm

²⁵ Zbog tih riječi sportski list *L'Equipe Magazine* dodijelio mu je crveni karton.

kojoj je ozlijeđen 61 navijač, te opetovano na utakmicama između Slovana iz Bratislave i Sparte iz Praga²⁶. Tučnjava između hrvatskih navijača i navijača Srbije i Crne Gore u finalu Europskoga vaterpolskoga prvenstva odrigranoga 15. lipnja 2003. upozorila je na način na koji se taj fenomen širi. Problemi su se pojavili kad su hrvatski navijači počeli izvikivati uvrede protiv Srba, dajući tako povoda vrsti nasilja koje se rijetko povezuje s bilo kojim drugim sportom osim nogometa. Letjele su boce, vitlalo se željeznim šipkama, navijači su napali svoje protivnike koristeći se raznim predmetima, uključujući i baklje. Međuetnički sukob može, dakle, upotrijebiti sport – idealan kontekst za razvoj i jačanje nacionalnoga identiteta – kao sredstvo za potporu ili produžavanje rata (Grubiša 2003). U sportu se zrcale postojeće političke napetosti utjelovljene, interpretirane i izražene kroz šovinističku navijačku kulturu sklonu pretjerivanju, koja podupire ili prati nacionalizam. Primjer bivše Jugoslavije nije jedinstven. Nogomet je bio sredstvo obrane identiteta u Francovoj Španjolskoj u razdoblju između 1936. i 1975., a imao je istu funkciju i u drugim državama diljem više-manje cijeloga svijeta (Čolović 1998; Colomé 1998; Kapuscinski 1986).

Treba li sport biti išta bolji od ostatka društva?

Bez obzira na to jesu li hinjeni ili vjerodostojni, oblici političke afirmacije koje smo opisali – uključujući one koji su tek lažni konstrukti – pooštavaju kulturno suparništvo i potiču antagonizme. Sportsko se rivalstvo zaoštava političkim izjavama i zahtjevima, uvodeći navijače (poput maloljetnih delinkvenata) u beskrajnu spiralu sukoba i otpora. Ionako već izdvojeni i stigmatizirani zbog svoje mladosti i naglašenoga zanosa, na navijače se gleda kao na još veću prijetnju zbog ideologije kojom se razmeću. Unatoč tomu ekstremisti u sportu nisu nimalo opasniji niti brojniji od ekstremista u ostatku društva. Oni su jednostavno prisutniji. U nekim se slučajevima medijski prate zbog počinjenih ispada nasilja. Ali nogometni stadion nikako ne može biti sterilno mjesto: broj ljudi koji se na njemu okuplja može biti jednak broju stanovnika nekoga grada pa se stoga ondje neizbježno može naći i cijeli spektar političkih ideologija. Iako na sport ne gledamo iz radikalno kritičke perspektive, moramo priznati da se on ne može tumačiti samo kao sredstvo za promicanje obrazovanja, integracije, socijalizacije i zdravlja. Sport – ili fizička i tjelesna aktivnost, ako imamo osjećaj da izraz „sport“ ne opisuje antičke igre na primjeren način – oduvijek je uključivao propagandu i isključenost. Grčke su igre samo jedan primjer tomu u prilog. Bodin i De-

²⁶ O toj temi pročitaj članak Ignacija Ramoneta (1996)

barbieux (2001: 14) iznijeli su tvrdnju da antička Grčka nije razvila sport kao miroljubivu aktivnost niti kao opravdanje za uvođenje pravila i sklada u antičke igre i atletska nadmetanja. Zablude onih koji su tvrdili drukčije davno je razotkrio Gernet (1917), a u novije vrijeme, uz ostale, Vernant i Vidal-Naquet (1986). Grčki ideal sporta bio je aristokratski pa je čak i u razdobljima demokracije promovirao diskriminaciju i ropstvo. Na kraju krajeva, sport je bio rezerviran samo za najviše društvene klase i slobodne ljude i u njemu nije bilo mjesta za niže slojeve, autsajdere, robove niti žene (ti su principi našli odjeka u Olimpijskim igrama koje je obnovio Pierre de Coubertin, a poslije i u Hitlerovoj Njemačkoj). U antičkim vremenima pojedine su atletske pobjednike titulirali s „Gene“²⁷ doprinoseći na taj način grčkoj ekspanziji.

Pa čak ako sport i jest sredstvo ideologije, on je svejedno tek zrcalo naših društava. Elias i Dunning izrazili su mišljenje da je „znanje o sportu zapravo znanje o društvu“ (1986: 19). Uz to što sport može katkad pomoći u stvaranju socijalne kohezije, on također ima i različite unutarnjopolitičke i vanjskopolitičke funkcije (Brohm 1992) u kojima političke ideologije mogu pronaći svoj oslonac. Bernard Jeu (1993) išao je toliko daleko da je sport nazvao nemilosrdnom borbom u miroljubivom društvu, koja rezultira padom ili usponom određenih sustava.

Tragedije – još jedan oblik nasilja

Tragedije (požari ili urušavanja dijelova stadiona) još su jedan oblik nasilja koji se vezuje uz važne sportske događaje. Mogu se dogoditi prije, za vrijeme ili nakon same priredbe, a zbog nepromišljenosti ili nedostatne analize često se izjednačuju s huliganizmom. Tragedije ostavljaju trag na kolektivnoj imaginaciji jer često imaju kao posljedicu velik broj ozlijeđenih ili poginulih. U osnovi su četiri razloga zbog kojih se može dogoditi tragedija: zbog organizacijskoga propusta policije ili ljudi zaduženih za osiguranje stadiona, zle sreće, koristoljubivih motiva klupskih šefova ili dotrajalosti objekata.

Organizacijski propust ili slaba reakcija policije i osoblja osiguranja: Sheffield i Heysel

Iako je bilo manjih okršaja u finalnoj utakmici Kupa prvaka između Liverpoola i Juventusa igranoj na stadionu Heysel u svibnju 1985., ti sukobi nisu u tolikoj mjeri bili razlogom smrti 32 posjetitelja i ozljeđivanja još 600 ljudi,

²⁷ vojni zapovjednik

koliko je to bio propust u postupanju s posjetiteljima i navijačima dvaju klubova. Nema mjesta drukčijoj interpretaciji odluke kojom se dopustilo suparničkim navijačkim skupinama da zauzmu istu tribinu dva sata prije početka utakmice. Dijelila ih je samo ograda, a pred njima je bilo puno vremena do početnoga udarca. Ishod je bio izvjestan: u povišenoj atmosferi sportskoga rivalstva, čekanje, dosada i fizička blizina dviju navijačkih skupina neminovno su prouzročili provokativno ponašanje, uvrede i zastrašivanje. U toj je fazi bila učinjena prva organizacijska pogreška – navijačke skupine nisu bile međusobno dovoljno dobro razdvojene. U kontekstu nadzora mnoštva u urbanom području posve je razumljivo da su navijači vrlo rano pušteni na stadion: bilo je bolje držati ih zajedno i usmjeravati ih na stadion nego riskirati izbijanje sukoba na ulicama Bruxellesa. No, na prvu pogrešku nadovezala se druga: kad su talijanski navijači u zadnjim redovima počeli paničariti i spuštati se niz tribinu, pribijali su velik broj svojih drugova – koji nisu shvatili što se događa iza njih – uz ogradu u podnožju. Osoblju osiguranja trebalo je nekoliko dugih minuta da otvori prolaze u ogradi na dnu tribine. Da je odluka brže donesena, kao brz odgovor na ono što se događalo i na opasnost, navijači ne bi bili zgnječeni do smrti. Policija i redari vjerojatno su oklijevali bojeći se upada na teren i sukoba navijačkih skupina. Poprilično je jasno da se tragedija na Heyselu dogodila jer je stadionsko osiguranje bilo manjkavo.

Godine 1989. stadion Hillsborough u Sheffieldu (Engleska) bio je poprište drukčije vrste tragedije, koja je također dovela u pitanje organizacijske postupke. Na Hillsboroughu se trebala odigrati polufinalna utakmica FA kupa između Nottingham Foresta i Liverpoola. Nekoliko stotina navijača Liverpoola bez karte je pokušalo ući na stadion, što je bila dobro poznata praksa. Gužva na ulazima na stadion prije samoga početka utakmice uvijek predstavlja najtežu situaciju u nadzoru posjetitelja. Policija je bila odlučna ne dopustiti neovlašten ulazak. I opet su navijači koji su bili straga počeli gaziti one ispred sebe. Ukupan broj poginulih i ozlijeđenih bio je veći od onoga na Heyselu: 95 mrtvih i 200 ozlijeđenih, što pokazuje da ljudi odgovorni za osiguranje nisu shvatili važnost brze reakcije u kontroli mnoštva. Ta tragedija također pokazuje koliko je teško pri nadziranju velikoga broja navijača uspostaviti ravnotežu između strogoga očuvanja javnoga reda i mira i pristupa zasnovanoga na činjenju onoga što je najbolje za javni interes. Tragedije na Sheffieldu i Heyselu nisu izolirani slučajevi: slične su se nesreće događale diljem svijeta i u različitim povijesnim razdobljima. Thullier (1996) nas podsjeća na poginule u rimskom Koloseumu prije 2000 godina, kad je nekontrolirano kretanje mnoštva također bilo uzrokom smrti posjetitelja. U Caliju (Kolumbija) godine 1982. gomila je pregazila 22 ljudi, a i nedavno, 2001.

godine, troje je ljudi poginulo u sličnim okolnostima u Elis Parku u Johannesburgu. Čini se da ne učimo na povijesnim pogreškama. Međutim, mora se istodobno priznati da su s obzirom na godišnji broj sportskih priredbi održanih diljem svijeta i golem broj ljudi koji ih posjećuje, strašni događaji poput upravo opisanih ipak rijetki.

Zla sreća

Razumije se samo po sebi da se sportski navijači ponašaju strastveno. Iako ih strast katkad čini nerazumnima i navodi na pokudne postupke, u njezinu primarnom fokusu svejedno ostaje sam sport i slavlje koje je s njim povezano. S tim u vezi, nogometne utakmice nisu nalik ni na jedan drugi sportski događaj. Svojim fanatičnim navijanjem, pjesmama, uzvicima potpore i galamom navijači pretvaraju utakmicu u vrlo slikovit spektakl. Baklje koje osvjetljaju tribine, doprinose emocionalnom intenzitetu susreta. No pretvaranje tribina u pozornicu spektakla prouzročilo je mnoge nesreće. Na primjer, godine 1991. u Francuskoj je skupina navijača Toulousea poznatih kao *Purples* (Ljubičasti) putovala autobusom na gostujuću utakmicu sa Saint-Etienneom. Usput su stali kupiti sastojke za izradu baklji: šećer, kalijev klorat itd. U autobusu su počeli pripravljeni smjesu. U jednom trenutku netko je nehotice ispuštao opušak u nju i u autobusu je izbio požar u kojem je poginuo jedan navijač, a mnogi su bili ozbiljno ozlijeđeni. Bio je to slučaj zle sreće koji je ono što je trebalo postati slavljenička prigoda pretvorio u tragediju koja je upozorila na dva sigurnosna problema. Prvi se tiče negativne reputacije određenih navijačkih skupina. U slučaju navijača Toulousea vozač autobusa poduzeo je nešto što je smatrao mjerom opreza uklonivši čekiče za razbijanje prozora vozila u slučaju opasnosti. Da to nije učinio, možda bi se svi uspjeli spasiti. Drugi se problem tiče dimnih bombi i baklja koje se unose na nogometne utakmice. Ta su sredstva danas zabranjena na europskim stadionima, no navijači ih svejedno i dalje unose, iskorištavajući često popustljiv stav ljudi iz osiguranja. Na primjer, nakon što su navijači ispitani zbog izgreda na utakmici PSG – Metz, odigranoj 30. ožujka 1996., ispričali su policiji sve o prešutnom pristanku šefa osiguranja, a on je bio optužen za „sudjelovanje u dopuštanju da se dimne bombe unose na stadion“. Sud ga je poslije oslobodio optužbe.

Koristoljubivi motivi klupskih šefova

Jedan od čimbenika zbog kojih su se dogodile mnoge tragedije jest i koristoljubivost klupskih šefova – u različitim sportovima i na različitim razinama

natjecanja – koji su katkad bili spremni prodati prevelik broj ulaznica u sumnjivim okolnostima, u više nego očitom pokušaju da povećaju zaradu od njihove prodaje, pa čak i da kreiraju „crne fondove“.

Vjerojatno je „najbolji“ primjer tragedija koja se dogodila 5. svibnja 1992. na stadionu Furiani u Bastiji (Korzika). Samo deset minuta prije početka finalnoga susreta kupa između Bastije i Olympiquea iz Marseillesa provizorna se tribina počela urušavati. Ishod je bio tragičan: osamnaest mrtvih i 2332 ozlijeđenih. Istražna komisija, koju je osnovao tadašnji premijer Pierre Bérégovoy, otkrila je da je prodano više ulaznica nego što je bilo raspoloživih mjesta te da su tribine bile na brzinu konstruirane u tom trenutku raspoloživim sredstvima i materijalom, bez ikakvih građevinskih planova ili pravih izračuna. Da je Bastia pristala na odigravanje utakmice na neutralnom terenu, koji bi mogao primiti dolazak očekivano velikoga broja navijača na vodeći derbi južne Francuske, tragedija bi se vjerojatno izbjegla. Jedna od posljedica te nesreće bilo je uvođenje strožih standarda sigurnosti na francuske stadione i zabrana podizanja provizornih tribina (Pujol, Freydière, Bayeux 2004). Ali to nije bio izoliran slučaj, koji bi se mogao pripisati samo i jedino činjenici da je moderan sport postao profitabilan posao. Na primjer:

„Godine 27. pr. K. organizator priredaba sagradio je amfiteatar ne posvećujući dovoljnu pažnju temeljima građevine. Pedeset tisuća ljudi bilo je osakaćeno ili zatrpano. Godine 52. p. K. dogodila se nesreća tijekom lažne pomorske bitke, za što su se međusobno optuživali Narcissus, zadužen za pripreme, i Agrippina“ (Jeu 1987: 110).

Navest ćemo još nekoliko sličnih slučajeva – u Glasgowu (Škotska) 1902. godine, kad se urušila tribina, ili u Boltonu (Engleska) 1946. i Tolimi (Peru) 1981. godine, gdje su se urušili zidovi.

Dotrajala infrastruktura

Dotrajala infrastruktura često je uzrok tragedija. U mnogo slučajeva to je ujedno bio jedini faktor nesreća, no često ga prati i loša organizacija i koristoljubivo ponašanje klupskih šefova. To zorno ilustrira tragedija koja se dogodila u Bradfordu (Engleska) godine 1985. Za vrijeme utakmice na tribini je izbio požar. Poginulo je 53 ljudi, 200 ih je bilo ozlijeđeno, a 18 se smatralo nestalima. Dotrajale drvene tribine očito su bile početni uzrok. U to vrijeme drvene tribine, koje su u međuvremenu zamijenjene suvremenijim, a danas su i zabranjene, nisu bile rijetkost u Velikoj Britaniji. Međutim, ono što je povećalo ukupan broj poginulih i ozlijeđenih bila je činjenica da su svi izlazi u nuždi bili zaključani tijekom utakmice kako bi se spriječili navijači da tim

putom uđu na stadion. Posjetitelji koji su pokušali pobjeći od plamena, pobjegli su prema njima vjerujući da su otvoreni, ali su se našli u zamci. Mnoge bi nesreće bile izbjegnute da su dosljedno poštovani standardi iz Europske konvencije o nasilju i nedoličnu ponašanju gledatelja na sportskim priredbama, posebice na nogometnim utakmicama (ETS br. 120, 1985.) i preporuke koje su iz nje proizašle. Prečesto se u slučaju tragedije klupski dužnosnici moraju nositi s posljedicama neodgovarajućih organizacijskih priprema (provedenih na brzinu), nepoštenih poslova ili jednostavno s problemom predviđanja kako će reagirati inherentno impulzivno, pokretno i razdražljivo mnoštvo i vlastitih sposobnosti izlaženja na kraj s takvom reakcijom (Le Bon 1985). Taj je problem dodatno otežan strastvenim kontekstom sportske priredbe i njezinim održavanjem na gradskom stadionu.

Sport, politika i nasilje koje im je zajedničko

Danas nimalo nema mjesta sumnji u prisan odnos između sporta i politike, to više što je takav odnos postojao tijekom cijele povijesti modernoga sporta, samo pod raznim krinkama. Još je 1912. Georges Rozet, analizirajući francuske neuspjehe na Olimpijskim igrama, napisao sljedeće: „Sportska vrijednost nacije, uz druge forme uspjeha, prinosni je i nipošto zanemariv faktor onoga što se s pravom može nazvati društvenom vrijednosti“ (Thibault 1991: 149).

U godinama nakon Prvoga svjetskoga rata važniji međunarodni sportski događaji bili su prigode za simbolično sučeljavanje nacija i carstava (Arnaud 1999). U međuratnom razdoblju sport je dobivao na važnosti i privlačio međunarodnu publiku, istodobno doprinoseći usponu totalitarnih režima čije je ideologije odražavao ili pomagao njihovu razvoju.

Paralelno s tim procesom sport je postao državnim poslom, političkom vrijednošću dostatne važnosti da bude uporištem u pokušajima utjecanja na sudbinu nacija. S tim u vezi praksa bojkota – primijenjena na Olimpijskim igrama u Montrealu, Moskvi i Los Angelesu – bila je izrazito simbolična za političko međudjelovanje.

Istodobno, pojedini su šampioni nosili baklju nacionalnoga, kulturnoga, vjerskoga ili političkoga identiteta mnogo dalje od ostvarenja cilja sportske pobjede. Sport je također postao i sredstvo promocije zahtjeva kulturnih manjina i potlačenih ili disidentskih skupina. Najbolji je primjer za to trenutak na Olimpijskim igrama 1968. godine kad su Tommie Smith i John Carlos podignuli svoje šake u rukavicama u znak potpore pokretu Crnih pantera i njihove borbe protiv diskriminacije koju je u to vrijeme trpjela crna manjina u Sjedinjenim Američkim Državama. Povremeno je sport bio i teška kušnja za terorizam.

Od 80-ih se sportsko gospodarstvo otvorilo slobodnom tržištu, sportske institucije koje su dominirale međunarodnim natjecanjima (na primjer MOK i FIFA) postavile su se kao alternativni centri moći sposobni izvršiti određeni utjecaj na političko odlučivanje i političkim sredstvima promovirati „sportski establišment“ koji – poput organizacija kao što su UN, Unesco, WTO ili MMF

na svojim poljima – ima snagu prouzročiti barem djelomične promjene u sudbini naroda i međunarodnoj *status quo* situaciji.

Zapravo, utjecaj sporta na politiku danas je vjerojatno veći nego što je ikada bio, što s jedne strane odražava njegovu ekonomsku moć, a s druge sve veću univerzalnost. Imidž sporta – politički imidž koji prenose međunarodne medijske mreže – u današnje je vrijeme dio razvoja sportskih kultura, a zajednički užitak tih kultura (namjerno organiziran ili ne) postaje globalna realnost.

Ta dimenzija sporta najviše dolazi do izražaja u općem oduševljenju aktivnostima poput nogometa koje su se proširile cijelim svijetom, pri čemu se nogomet čak označava „najuniverzalnijim fenomenom, univerzalnijim od demokracije ili tržišnoga gospodarstva, za koje se kaže da nemaju granica, ali se svejedno ne mogu natjecati sa širenjem nogometa“ (Boniface 1998: 10).

Kao što su Arnaud i Broyer istaknuli godine 1985., sport je funkcionirao poput kolonijalne sile izabirući i istrjebljujući tradicionalne lokalne i regionalne oblike tjelesne vježbe diljem svijeta (Arnaud i Broyer 1985), premda ne bez pruženoga otpora, a što je opisano u mnogim studijama o načinu na koji su se tradicionalni lokalni običaji branili (Epron i Robène 2004). Vezano uz političke i kulturne oblike nasilja, prvo što ovdje treba učiniti jest osuditi univerzalni proces vesternizacije pomoću hegemonije sportske kulture. To je proces sličan onomu koji je u 50-ima opisao Lévi-Strauss, a pomoću kojega su arogantne zapadne civilizacije izopačile kulture i ekosustave tradicionalnih svjetova (Lévi-Strauss 2001). Raširen fenomen sportske akulturacije bio je povremeno uporabljiv i na Zapadu i u imperijalnim kolonijama kao političko sredstvo za usklađivanje nacionalnih i kolonijalnih kultura tijekom razdoblja formiranja europskih nacionalnih država. Nije, na primjer, tek puka koincidencija da u Indiji i Pakistanu, nekadašnjim britanskim kolonijama, engleski kriket (umjesto tradicionalnih indijskih igrara) danas uživa takav politički i kulturni prestiž da su dolazak indijske kriketske momčadi u Lahore 10. ožujka 2004. „... ljudi na ulici smatrali prvim znakom zatopljenja odnosa između Indije i Pakistana...“ (*Le Monde*, 12. ožujka 2004, str. 3).

Istina je da širenje sporta zemaljskom kuglom i popularnost pojedinih aktivnosti mnogo duguju uvažavanju sporta kao takva, s njegovom sposobnošću da motivira ljude i visokim stupnjem privrženosti na koju može potaknuti te konceptom pobjede koja je cilj, iako nikad posve objašnjiva – drugim riječima, svim sastojcima drame koji su prirođeni nepredvidivosti sportskih susreta te održavaju nesigurnost ljudske sudbine u suvremenom svijetu (Bromberger 1996).

Unatoč tomu, nemoguće je raščlaniti mjesto sporta u suvremenom društvu i popularnost koju uživa a da se u obzir ne uzmu konteksti koji povremeno pomažu preformulirati njegove horizonte. Ekonomske su sile važan dio toga procesa, a i politika (koja se, naravno, ne može posve odvojiti od ekomskih razmatranja) igra važnu ulogu u oblikovanju ljudske svijesti o sportu, mobilizirajući njegove potencijale i čineći ga uspješnim.

Iako bi sport morao biti sposoban otresti se dugotrajnije dominacije političkih ili vjerskih ideologija, on nije imun na različite oblike manipulacije ili na to da ga se rabi kao oruđe, zbog čega sportski svijet s vremena na vrijeme biva podijeljen na iznimno osjetljive sfere utjecaja. Kao reprezentativni propagandni objekt, politički odraz različitih vrsta dominacije, arena u kojoj se grupni identiteti niječu, brane, razmjenjuju i potvrđuju, sredstvo osvete, oruđe afirmacije i prozor u nacionalnu svijest kao i šovinizam, sport zasigurno nudi jedinstvene mogućnosti za aktivnosti koje uključuju i različite oblike, u osnovi, političkoga nasilja i protunasilja.

Kako se sport rabi kao političko oruđe, i o političkim funkcijama nasilja u sportu

Sport kao pozornica za političko nasilje i protunasilje

S obzirom na to da se sport može rabiti kao oruđe – sredstvo razbuktvavanja političkih strasti i kulisa za izražavanje političke ideologije – neizbježno se javlja i problem nasilja povezanoga s tim procesom. Vanjskopolitičke i unutarnjopolitičke funkcije sporta (pri čemu provospomenute pomažu oblikovati odnose između naroda, a drugospomenute ojačavaju strukture i centre moći pojedinih režima) igraju važnu ulogu u generiranju različitih oblika političkoga nasilja (Brohm 1992).

Primjera radi, naponi grčkih vlasti 1859. i još jednom 1870. da se ponovno održe Olimpijske igre (među prvim takvim pokušajima u Europi) bili su odraz političkih promišljanja, točnije, želje za insceniranjem događaja na kojem bi, pomoću ideološke propagande i kroz sportsko slavlje, jačao grčki osjećaj identiteta, a što bi ujedno i označilo kraj turske okupacije (Arnaud 1993). Stoljeće i pol poslije, kad su Sjedinjene Američke Države i Coca Cola ugrabile privilegiju organizacije stote obljetnice Igara (1896. – 1996.) – uskrativši Grčkoj, čiju je kandidaturu podržalo Vijeće Europe (Druon 1999), povijesno gledano, europsku sportsku proslavu – bio je to ne samo pokazatelj silnih gospodarskih implikacija događaja već i rezultat političke odluke. Tom se

odlukom htjela potvrditi hegemonija Amerike, sigurne u vlastite prerogative koje rijetko ima potrebu revidirati, istodobno nalazeći opravdanje za suprotstavljanje težnjama novonastale europske protusile.

U borbi za nagradu, domaćinstvo Olimpijskih igara ili bilo kojeg važnijega sportskoga natjecanja politička članstva bila su i ostala iznimno važna. Savršen su primjer za tu tezu politički potresi u Europi između dvaju ratova, u kojima su sport i velike sportske priredbe bile oruđe u rukama raznih političkih struja.

U fašističkoj Italiji i u Francovoj Španjolskoj totalitarni režimi koristili su se pobjedama reprezentacija u propagandne svrhe (Bromberger 1996: 37).

Hitlerova Njemačka gradila je ugled na veličajnosti i značenju Olimpijade u Berlinu (1936. godine) koristeći se njime kao propagandnim sredstvom nacističke ideologije (Augustin 1999). Prigovori toj političkoj ljagi bačenoj na olimpijski ideal razvili su se u otvoreno protivljenje s idejom organiziranja protuolimpijade u Barceloni, no izbijanje Španjolskoga građanskoga rata spriječilo je njezino održavanje (Arnaud 1999).

Jednako nasilno SSSR je pokušao nametnuti državnu sportsku politiku s ciljem promicanja političkoga režima vlastite totalitarne ideologije. Sovjetski je Savez želio učvrstiti svoje carstvo i istrijebiti sve zahtjeve za odcjepljenjem republika prisiljavajući ih da se prilagode socijalističkom sportskom kalupu (Brohm 1992).

Navedimo ovdje primjer Emila Zatopeka, „češke lokomotive“, koji je pedesetih godina prošloga stoljeća predstavljao utjelovljenje „novoga socijalističkoga čovjeka“. Rušeći rekorde u svim trkaćim disciplinama od 5000 metara pa do maratona, on je visoko podizao zastavu dominatnoga, beskrupuloznoga režima. I ne samo to – naime, s pojavom britanskih studenata-atletičara poput Rogera Bannistera na Zapadu, Čeh je postao pobornikom političkoga sustava ustoličivši ideju socijalističkoga mišića s dušom. Zahvaljujući tomu iznimnom atletičaru iz satelitske države, SSSR-u je bio omogućen uspješan ulazak na olimpijsku scenu 1952. godine.

Naposlijetku je ipak blistava priča o ljudskoj lokomotivi naprasno završila političkim nasiljem jer je otprilike petnaest godina poslije Emil Zatopek bio javno ponižen, skinut s položaja i odbačen, a oduzete su mu i sve službene funkcije zbog njegove gorljive podrške Praškom proljeću (Rosé 1997).

Bilo je i krvavijih očitovanja politike kao vanjske sile koja se izražava kroz sport s obzirom na to da su međunarodna natjecanja znala biti taocima izvan-

sportskih interesa. Tragedija je zadesila Olimpijske igre u Münchenu 1972. godine u obliku terorizma, čime se krvoločan sukob iz političke arene prese-lio u svijet sporta: devet izraelskih sportaša ubila je osmeročlana palestinska skupina profesionalnih ubojica.

Nasilje se na drugi način manifestiralo nekoliko godina poslije, kada su, nakon serije bojkota²⁸, Olimpijske igre ponovno bile politički obilježene događajima od međunarodnoga značaja: nekoliko država²⁹, uključujući i SAD, odbilo je sudjelovati na Olimpijadi 1980. u Moskvi, na što je SSSR uzvratilo istom mjerom na Olimpijadi 1984. u Los Angelesu.

Iz ovoga gotovo karikaturalnoga opisa političkoga, a pogotovo hladnoratovskoga neprijateljstva koje je sačuvalo svoj kontinuitet u sportu i pojačalo se pod golemim bremenom simbolizma koji sport ima, možemo barem jasno iščitati u kojoj se mjeri politika prelijeva u sport, a zauzvrat iz simboličnoga suparništva na sportskom terenu crpi sredstva za vlastitu obnovu, istodobno stvarajući nove oblike nasilja.

Promatrajući na koji su način ekonomske sile u posljednjih dvadeset i pet godina zavladaile popularnim sportom u Europi te kako one njime danas dominiraju, lako je previdjeti činjenicu da njega, kao aspekt ljudske kulture, ne tvori samo jednostavno regulirano fizičko nadmetanje koje podliježe zakonima tržišta. On je zapravo sredstvo širenja različitih oblika nasilja povezanih s političkim, nacionalističkim, kulturnim, etničkim i rasnim napetostima: oni se prožimaju sa sportom i nalaze načina da se kroz njega izraze, katkad sa zastrašujućim posljedicama.

Osobito je indikativno promotriti na koji su se način različite forme nacionalizma izražavale kroz sport. Izravna posljedica implozije istočnoeuropskih više-nacionalnih carstava u neovisne države nakon pada Berlinskoga zida bilo je povećanje broja reprezentacija u Europi. Novonastale europske države brzo su posegnule za sportom ne bi li kroz njega afirmirale svoj novi politički status. Sovjetske, jugoslavenske i čehoslovačke reprezentacije prestajale su postojati i, nagore ili nabolje, zamijenilo ih je petnaest, pet odnosno dvije odvojene nacionalne reprezentacije – nagore jer je sport (i to ne samo nogomet), ionako bremenit simbolima i identitetima, uskoro postao kulisa za žestoke sukobe, pri čemu je vaterpolsko rivalstvo zemalja bivše Jugoslavije tek jedan od primjera.

²⁸ Na primjer, većina je afričkih zemalja bojkotirala Olimpijadu 1976. u Montrealu zbog protesta protiv odluke kojom se nije sankcionirao Novi Zeland zbog ugošćavanja ragbijske momčadi South African Springboksa nedugo nakon masakra u Sowetu.

²⁹ SAD, Kanada, Japan, Savezna Republika Njemačka i Kina

Problemi su u bivšoj Jugoslaviji kompleksni jer se tiču afirmacije političkih i kulturnih identiteta. Usto, na njih utječe i mržnja koju su nedavni i dobro upamćeni ratovi i masakri „ubrizzgali“ u geopolitičku regiju – s mogućnošću ulaska u Europsku uniju kao dodatnim pozadinskim faktorom. Intenzivno rivalstvo vidljivo na sportskim događajima i izrazito osjetljiva priroda nekih od tih događaja pokazuju da ljudsko ulaganje u sport ima, uz ekonomske aspekte, i vrlo realnu političku dimenziju.

U ovom je kontekstu događaj iz 2003. godine, kad su se na vaterpolskoj utakmici između Hrvatske i Srbije i Crne Gore u Kranju ne samo navijači već i političari i novinari ponašali na način koji je bio, najblaže rečeno, uznemirujući. S jedne strane, dok su izvikivali rasističke uvrede i prijetnje smrću, jezik i govor tijela hrvatskih navijača bio je neuobičajeno nasilan. S druge strane, srpskom ministru vanjskih poslova Goranu Svilanoviću na um je pala „pametna“ ideja da skoči u vodu i na taj način proslavi pobjedu svoje reprezentacije. Time ne samo da nije pomogao da se stvari smire, nego je dodatno zakomplicirao opću pomutnju (Grubiša 2003). Što je još ozbiljnije, hrvatski je ministar vanjskih poslova nakon izgrede otkazao posjet Crnoj Gori. Bila je to politička odluka donesena nakon „protunapada“ iz Beograda i vandalizma usmjerenoga protiv hrvatskoga veleposlanstva u tom gradu kao reakcije na ponašanje hrvatskih navijača. U međuvremenu su od hrvatskoga novinara koji je u eteru osudio izgrede navijača svoje reprezentacije i koji su ga zatim napali u komentatorskoj kabini jer nisu mogli pretrpjeti kritiku, njegovi šefovi zahtijevali da o tom događaju ništa ne govori. Kao što Damir Grubiša konstatira, takvo je opće stajalište ukaljalo sliku zemlje koja čeka u redu za ulazak u Europsku uniju. Hrvatski je novinar također istaknuo da velik dio krivnje za navijačko ponašanje leži na političarima koji nisu bili sposobni ili nisu htjeli ukloniti nejednakosti i nasilje vrlo rašireno u hrvatskom civilnom društvu. Srpski komentatori nisu bili ništa manje kritični prema političkim vlastima u objema zemljama. U uvodniku srpskih novina „Politika“ izneseno je sljedeće:

„Svatko se ima pravo zapitati može li se sportski susret između naše dvije zemlje uopće dogoditi u normalnim uvjetima... Nakon vandalizma hrvatskih navijača u Sloveniji i srpskoga pariranja moramo se zamisliti nad naraštajem mladih ljudi koji je odrastao u režimima Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića.“ (Grubiša 2003.)

Taj slučaj jasno ilustrira da, baš kao što se političko nasilje prelijeva u sport, sportsko nasilje kontaminira političku klimu u situaciji gdje oni koji su (na ovaj ili onaj način) uključeni, sportu pridaju sve veću važnost, a pobjeda ili poraz bivaju nabijeni silnim simbolizmom i izrazito opterećeni gorkim naslijeđem sukoba iz prošlosti.

I dok je takvo nasilje djelo političkih identiteta s kojima su se brutalno „pograli“ kaotični geopolitički kontekst, ratni potresi i različite vrste ugnjetavanja, povijest također pokazuje da sport može pomoći u oblikovanju istine, pa čak i na nasilan način, suprotstavljanjem dvaju aspekata istoga fenomena: podčinjavanja dominantnom režimu i odupiranja autoritetu.

Primjer za to jest povijest sjajne mađarske nogometne reprezentacije iz 1950-ih, momčadi na čelu s Puskasem, Cziborom, Hidegkutiem i Boscikom. Ona je s vremenom postala simbolom ljudi koji su odbili biti na liniji te su osporavali sovjetsku političku dominaciju. Mađarska reprezentacija, koju je režim dugi niz godina smatrao političkim propagandnim oruđem, a cijeli joj se svijet divio zbog kvalitete njezine igre, pokazala je da se može izdići iznad nepostojanosti političke povijesti, od krvavih Rakosijevih godina pa do budimpeštanskoga ustanka, utjelovivši mađarski identitet koji je odbio sveći se u granice narodne demokracije. Drugi je primjer stvaranje slavne nogometne momčadi FLN-a (*Front de libération nationale*, nap. prev.) u vrijeme alžirske borbe za neovisnost. Dopustivši da se nacionalizam izrazi kroz sport, nogomet je odjednom postao oruđe političkoga protunasilja, suprotstavljajući se kolonizaciji, ratu i popratnim stradanjima, te potvrđujući nacionalnoga identiteta koji je bio podjednako politički i sportski. Omogućio je da dođu do izražaja težnje bivše francuske kolonije za slobodom i neovisnošću.

Mora se kazati da je način na koji se francusko-alžirski odnosi reflektiraju u sportu i kroz sport redovito nejasan, vjerojatno zato što – ako se čita između redova igre – svaki natjecateljski susret dramatičizira i naglašava politički sukob, s protagonistima koji simbolički rekonstruiraju rat za neovisnost. Bolna povijest tih dviju zemalja gotovo je sigurno ostavila odjeka koji se, pojačan reperkusijama trenutačnih socijalnih problema i patnjom koju ti problemi stvaraju te stvarnošću imigracije i integracije, povremeno izrazi u sportu, često s podijeljenim učinkom.

Upravo je alžirski nacionalni nogomet – barem za vrijeme prijateljske utakmice s Francuskom 6. listopada 2001. – postao nositeljem nemira u trenucima kad je dio publike izviždao francusku himnu gestom u kojoj su jedni vidjeli izraz socijalnih i političkih problema, a drugi nepoštovanje i oblik nasilja. Izgred je učinkovito označio kraj sna o političkoj i društvenoj integraciji kroz sport, sna koji se potihom počeo ostvarivati s pobjedom francuske „*black-blanc-beur*“ (crne, bijele i sjevernoafričke) reprezentacije na Svjetskom prvenstvu 1998. godine.

Taj tužni incident imao je svoj nastavak nekoliko mjeseci poslije na finalnoj utakmici francuskoga kupa između Lorienta i Bastije na kojoj je velik dio

navijača Bastije izviždao marseillezu (*Sud-Ouest*, 12. svibnja 2002.). Politički sukob između države i jedne od njezinih regija – koju su za tu priliku na stadionu predstavljali korzikanski navijači – na taj se način prelio u sport pa su se viši nogometni dužnosnici osjetili dužnima iskupiti se za tako otvoreno iskorištavanje nogometne utakmice u političke svrhe.

S druge strane, oni koji se bave sportom, povremeno se njime koriste kao platformom za iskazivanje vlastitih stajališta o nacionalnim političkim pitanjima. Tako su se, na primjer, francuski sportaši mobilizirali protiv Jean-Marie Le Pena u travnju 2002. (*Le Monde*, 3. svibnja 2002., str. 28). Na isti način sport zagovara i poruku tolerancije – navedimo primjer Liliana Thurama koji je u Italiji digao glas protiv rasizma na nogometnim utakmicama. On može također poslužiti i za stvaranje osjećaja grižnje savjesti u bivših europskih kolonijalnih sila i raščičavanje određenih političkih istina, kao u slučaju nogometaša Christiana Karembéua, rodnom iz Nove Kaledonije, koji je odbio pjevati marseillezu u znak poštovanja prema svom djedu, jednom od domorodaca „izloženih“ na Francuskoj kolonijalnoj izložbi 1931. godine (Bancel i Blanchard 2003).

Sport kao sredstvo osvete ili kažnjavanja

Tijekom dvadesetoga stoljeća sport je često bio sredstvo političke osvete ili represalija, ne uvijek na najbolji i najuravnoteženiji način te s promjenjivim stupnjevima iskrenosti.

U vrijeme sukoba sa Saveznom Republikom Jugoslavijom ministri vanjskih poslova zemalja članica Europske unije pozvali su europske sportske saveze da, kao oblik sankcija, isključe jugoslavenske sportaše iz natjecanja. Taj je potez imao snažno simboličko značenje jer se SR Jugoslavija isticala u nizu sportova, uključujući košarku i nogomet. Sportski savezi te pojedini nacionalni olimpijski odbori oklijevali su postupiti po preporuci Vijeća Europske unije. Poslije su (u listopadu 1999.) sportski čelnici zemalja članica EU-a iskritizirali takav iskaz neovisnosti sportskih tijela.

Sličnog je karaktera bila i odluka bivšega Južnoafričkoga nacionalnoga sportskoga vijeća iz svibnja 1998. da reagira na prijetnju izolacijom južnoafričkoga ragbija zbog oglušivanja Louisa Luyta, predsjednika nacionalnoga Ragbijaškoga saveza, o princip izbjegavanja rasne diskriminacije koji je na snazi od pada aparthejda. Europa je zamoljena da pruži potporu zahtjevu Nacionalnoga sportskoga vijeća kojim se tražilo od reprezentacija Irske i Walesa otkazivanje planirane turneje po Južnoj Africi (*Le Monde*, 9. – 10. svibnja 1998.).

Kad se upotrebljava u interesu tolerancije i uz opću suglasnost međunarodne zajednice, prijetnja isključenjem može biti opravdana i, slijedom toga, može opravdati utjecanje pritisku kroz sport. No, s obzirom na to da se često ne uspijeva postići međunarodni konsenzus, takva situacija može dovesti do interpretiranja sportskih aktivnosti i kontakata koje je u oštroj suprotnosti s temeljnim sportskim principima. To se događalo u slučajevima kada su države same djelovale tako da su uništile, politički gledano, utopijski san o apolitičnom sportu (Thibault 1991). Jednostrano se koristeći sportom kao političkim oruđem i sredstvom ucjene u isključivo nacionalne svrhe, te su zemlje mnogo učinile da ga pretvore u nešto što on nikad nije trebao postati. Još je 1980. Vijeće Europe osjetilo potrebu da osudi tu vrstu nacionalnoga „pozerstva“ oprečnoga temeljnim principima sportskoga nadmetanja. Zemlje članice donijele su rezoluciju:

„Sa žaljenjem primjećujemo da se Olimpijske igre sve više udaljuju od antičkih ideala koji su se pokušali oživiti potkraj prošloga stoljeća [i] osuđujemo činjenicu da su one postale političko i gospodarsko nadmetanje između vodećih zemalja te velikih gradova [i] da, umjesto da doprinose miru, Igre postaju izvor razmirica u međunarodnim odnosima...“ (Rezolucija 738 (1980) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o Olimpijskim igrama i izgledima za njihovu budućnost)

Iako se Rezolucija nije eksplicitno odnosila ni na jedno konkretno državno stajalište, a i bojkot na Olimpijskim igrama tek je blago naznačen, tekst je jasno označio granice apolitičnoga pristupa sportu u suvremenom svijetu. Dokumentom se željela skrenuti pažnja na postupno gomilanje zloporaba koje su Igre polako pretvorile u političku platformu.

Pitanje neovisnosti sporta od politike pojavilo se vrlo rano. Odmah nakon Prvoga svjetskoga rata, u srpnju 1919., Savezničke su igre organizirane na način koji ih je učinio prvim primjerom sportskoga natjecanja iskorištenoga za potrebe političke osvete u suvremenoj povijesti. Igre su pružile Sjedinjenim Američkim Državama jedinstvenu priliku da provedu propagandnu kampanju u Francuskoj i – pristupajući situaciji crno-bijelo, što je postalo sve učestalije stajalište u novije vrijeme – istaknu suprotnosti između pacifizma i civiliziranosti pobjednika te barbarizma gubitnika (Arnaud 1999). Povijest bilježi da su saveznici ustrajali u toj vrsti pritiska izopćivši pobijedene zemlje iz međunarodnoga sporta tijekom većega dijela međuratnoga razdoblja. Poráženi su narodi bili isključeni s Olimpijade u Antwerpenu 1920. i s gotovo 100 natjecanja (u nogometu, ragbiju i atletici) između 1920. i 1924. u kojima su sudjelovala tri saveznika – Francuska, Velika Britanija i Belgija.

Tijekom toga razdoblja Olimpijski odbor i sportska tijela općenito bili su posve podčinjeni političkim vlastima. U Francuskoj je Ministarstvo vanjskih

poslova u suradnji s Gastonom Vidalom iz *Service des Sports* (Ureda za sport), osnovanoga 1920., vodilo nacionalnu sportsku politiku. To je bilo logično s obzirom na to da su sportaši postupno postajali veleposlanicima svojih zemalja u političkom smislu. S odmakom od pola stoljeća, vrijeme je da se mi, Europljani, zapitamo nije li zabrana nastupa bivših neprijatelja na sportskim natjecanjima, koja je trajala 12 godina nakon rata, bila zapravo oblik političkoga nasilja. Tek su godine 1931. Francuska i Njemačka – obje nogometne nacije – odigrale utakmicu jedna protiv druge. Slične mjere izolacije primijenjene su na momčadi Sila osovine nakon Drugoga svjetskoga rata, čime se ponovno potvrdilo u kojoj mjeri sport može biti političko oruđe osвете.

„Godine 1948. Njemačka i Italija nisu nastupile na londonskoj Olimpijadi, a nije ih bilo ni na Svjetskome nogometnom prvenstvu 1950. No, čim joj je bilo dopušteno da nastupi, na Svjetskom prvenstvu 1954. u Bernu, Njemačka je došla do finala i pobijedila.“ (Thomas 1999: 12–13)

Upotreba sporta kao političkoga oruđa nije prestala sa savezničkim isključivanjem Njemačke i zemalja koje su je podupirale. Nesnošljivost se također razvijala i između zapadne Europe i boljševičke revolucije i te su se razlike brzo prenijele i na svijet sporta. Francuska je vlada, na primjer, zabranila *Internationale Sportive Rouge* (Crvena sportska internacionala) da u srpnju 1924. organizira radnička sportska natjecanja u Parizu odbivši izdati vize pozvanim sportašima.

S druge strane, Sovjeti su sve do 1952. odbijali slati svoju reprezentaciju na „buržujsku“ Olimpijadu.

Trideset godina poslije, Sjedinjene Države i SSSR monopolizirali su i sport i politiku, dominirajući nad ostatkom svijeta do te mjere da su destabilizirali Olimpijske igre i potkopali sam smisao olimpijskoga ideala.

Sudeći prema izjavama Marka Spitzza, bivšega olimpijskoga pobjednika u plivanju, čini se da su Sjedinjene Države u trenutku pisanja ove knjige spremne opet pribjeći upravo opisanom obliku nasilja. On je dao naslutiti da će zbog vrlo realne političke prijetnje koju je međunarodni terorizam uputio Olimpijskim igrama u Ateni, država koja je zastupala održavanje Savezničkih igara 1919., godine 2004. svoje sportaše zadržati kod kuće. Ako se to uistinu i dogodi, taj će potez nagovijestiti snažan povratak politike u olimpijsku arenu – jedina alternativna interpretacija bila bi da su drugi problemi, oni vezani uz doping, natjerali Amerikance da se razborito povuku. Međutim, i ta interpretacija ima jasan politički prizvuk.

Sport kao žarište nasilja u politici

Sport je također sposoban „othraniti“ politički fundamentalizam i, kroz vlastite procese, stvoriti oblik nasilja koji je u svojoj biti identičan natjecanju, a ima potencijala prijeći u politiku. Osim hrvatskoga i srpskoga nasilja na vaterpolskoj utakmici opisanoga u jednom od prethodnih poglavlja – koje je pokazalo da se, uz to što je alternativno sredstvo za produžavanje rata, sport može, parafrazirajmo Clauewitza, povremeno zaista i pretvoriti u rat – postoje i drugi primjeri diskretnijih, ali ne i manje važnih oblika ponašanja koji su ostavili trag u svijetu sporta.

Izravno je odbijanje jedan takav primjer: odbijanje natjecanja s nekim tko je druge vjere ili zbog razlike u stajalištima oko političkih, kulturnih, vjerskih i drugih tema. Postoji također i širi problem, povezan sa spolom u sportu. Točno je da se pitanje trebaju li žene sudjelovati u sportskim aktivnostima – što je političko pitanje, ali i aspekt isključenosti – ne ograničava samo na sport ili na suvremenu eru. Barun Pierre de Coubertin oživio je olimpijski etos snažno se oslanjajući na diskriminirajuća stajališta antičkih vremena, a što se dalo iščitati iz njegove izrazito konzervativne i diskriminirajuće izjave da ne može biti „ženske Olimpijade“. U kontekstu današnjega sporta održavanje kontinuiteta segregacije tvori oblik nasilja na dvjema razinama: ono osporava temeljna načela sporta kao kohezivne, poštene i dostojanstvene aktivnosti te uvažava postojanje sive zone oko sporta u kojoj i dalje postoji dvojba o primjenjivosti nacionalnoga i međunarodnoga građanskoga prava. U tom slučaju krivnja se može svaliti na ambivalentnost inherentnu teoretskom odjeljivanju sporta od politike i podjednako utopijskoj ideji da sport može biti neovisan od političkih stajališta.

Na Olimpijskim igrama u Barceloni 1992. godine 35 zemalja nije imalo sportašice u svojim momčadima, a jedna od tih momčadi odbila je hodati iza španjolske sportašice na svečanosti otvaranja (Vijeće Europe, Vol. 1, str. 194).

Tom je prigodom Parlament Vijeća Europe zauzeo vrlo jasno stajalište potvrđujući vlastitu humanističku viziju sporta:

„Kad god se prekrše temeljna ljudska prava, Skupština smatra svojom obvezom da intervenira u unutarnje poslove bilo koje države, bez obzira na to je li ta država članica Vijeća Europe ili nije. Čak i ako postoje razlike u tradiciji i kulturi, to ne bi smio biti argument za prihvaćanje bilo kakve politike kojom se diskriminiraju žene u sportu.“ (Rezolucija 1092 (1996), Vijeće Europe, Vol. 1, str. 194)

Promatra li se taj problem iz drugoga kuta i poveže li se s političkim nasiljem koje provode vlade, može se reći da je sport redovito davao svoj obol pro-

mociji nejednakosti s obzirom na to da je sportski elitizam, inherentan natjecanju, podupirao nejednakost pod pokroviteljstvom države. Ta veza između politike i selekcije u sportu bila je osobito razvijena u zemljama središnje i istočne Europe.

Njemačka Demokratska Republika (NJDR) bila je prva država pogođena tim problemom. Tamošnji su sportski prvaci tradicionalno dolazili iz naroda, no s vremenom se razvila politika prepoznavanja sportskih nada u iznimno mladoj dobi te njihova izdvajanja i smještanja u posebne ustanove za trening, prilično izdvojene iz kruga tradicionalnih sportskih klubova. Uzdajući se u vlastitu logiku izvrsnosti, sport je na taj način unutar „vlastitih redova“ stvorio trajnu podjelu koju je politička vlast podržavala, njome upravljala te je poticala; s jedne je strane bila elita, reprezentativni primjerci nacije, a s druge strane, masa „običnih“ sportaša. Takvo pretjerano favoriziranje najboljih sportaša neminovno je prouzročilo pad ukupnoga sudjelovanja u sportu.

„Poboljšavanje rezultata u onim sportovima u kojima se oni mjere vremenom ili udaljenošću, poput plivanja i atletike, dovelo je do pada bavljenja sportom kao masovnom aktivnošću.“ (Thomas 1999: 14)

U slučaju Sovjetskoga Saveza politika elitizma, koja se temeljila na političkom „čitanju“ natjecateljskoga impulsa u sportu, zapravo je imala obrnut učinak jer je prouzročila poguban manjak sportskih resursa i sredstava za ostatak nacije.

„Izvan službenih objava osnovne sovjetske doktrine, masovni je sport bio žrtvovan, pogotovo od 1950-ih godina nadalje, da bi se mogao poticati onaj elitistički.“ (Bourg i Gouguet 2001: 85)

Godine 1992. 60% učenika ruskih osnovnih škola nije se bavilo nijednim sportom, što je bio pravi odraz zapuštenosti u kojoj je stanovništvo živjelo. Čak 75% ruskih škola nije imalo gimnastičku dvoranu, 80% nije imalo igrališta, a na 125 000 stanovnika postojao je jedan bazen (Bourg i Gouguet 2001: 85).

Sport i državni razlozi

Tjelesna i ideološka izobrazba

Među oblicima nasilja koji političkim režimima daju vlast nad tijelima atletičara, prisilna tjelesna izobrazba sportaša zbog državnih razloga ističe se kao faktor u sportskom uspjehu u mnogim europskim državama. Kako bi razumjeli taj fenomen, moramo odrediti i razmotriti različite razine na kojima djeluje taj oblik nasilja, kao i ograničenja koja nameće te štetu koju čini.

Tri primjera, na tri različite razine, pomoći će nam stvoriti sliku na koji način djeluju ti oblici političkoga nasilja.

Na prvoj razini, nasilje se provodi kroz stvarnu tjelesnu i psihološku izobrazbu, čime se sportaš pretvara u poslušnika režima koji će predstavljati. Prije propasti komunizma zemlje Istočne i u određenoj mjeri Srednje Europe, koje su utjelovljavale centralizirano planiranje, najintenzivnije su primjenjivale takve sustave.

Prema istraživačima koji su pregledavali dostupan arhivski materijal (uključujući i velik broj arhiva Istočne Njemačke) takva sportska i politička izobrazba temeljila se na kombinaciji postupaka: metodama selekcije sportaša u ranoj dobi, raširenom dopingiranju pod liječničkim nadzorom te temeljitom političkom i administrativnom praćenju.

Iako možda nije opravdano, kao što Hurtebise sugerira, nastaviti demonizirati istočnoeuropske sustave sportskoga treninga, poput onoga u Njemačkoj Demokratskoj Republici, u vrijeme kad se zloporabe postupno počinju otkrivati u sportskom svijetu (npr. „slučaj Festine“ na Tour de Franceu 1998.), ipak je istina da su predvodnici istočnonjemačke državne „dopinške politike“ bili „jedinstveni jer su takve supstance (najčešće anaboličke steroide) učinili dostupnima na sustavno organiziran i službeno nadziran način“ (Hurtebise 1999: 39).

Autor ističe da su odgovorni ljudi otvorili put nedopuštenim ispadima neodgovornih trenera i liječnika (nav. dj.). Možemo stoga zaključiti da se, u najmanju ruku, stroge kontrole nisu s jednakom revnošću provodile u svakom području ili sportu.

U određenim disciplinama (uključujući dizanje utega i *bodybuilding*) odgovorni su ljudi priznali gubitak nadzora jer je sustav uhvatio zalet pa je neslužbenim kanalima bilo moguće nekontrolirano uzimati dopinška sredstva. Službena sportska tijela Istočne Njemačke, npr. Njemački gimnastički i sportski savez (*Deutscher Turn- und Sportbund* or *DTSB*) u doba predsjedanja Manfreda Ewalda, neuspješno su pokušavala zaustaviti takav razvoj situacije. Imali su još više razloga za takve pokušaje nakon što se utvrdilo da su te supstance štetne za mlade ljude, posebice djevojke. Vjerojatno je najozbiljniji aspekt cijeloga problema bila činjenica da, u sklopu službenoga sustava, sportašima nije bilo ništa rečeno o prirodi sredstava koja su uzimali (Hurtebise, nav. dj., str. 40).

Na drugoj razini koju ćemo uzeti u razmatranje, trening sportaša koji uključuje doping nije istočnonjemačka specijalnost niti stvar prošlosti. I ovdje je

riječ o očitoj upletenosti države iako se s obzirom na političku pripadnost, državnu centralizaciju i koncept „državnoga sportaša“ nijedan slučaj ne može izravno usporediti s onim istočnonjemačkim. Unatoč tomu, ključni problem ostaje isti: državni nadzor nad dvojbjenim načinima pripreme sportaša za natjecanje.

Primjer koji ćemo navesti tiče se slučaja u Italiji, gdje je istraga rezultirala podizanjem optužnice protiv jednoga znanstvenika u prosincu 2002. Zadaća Centra Ferrara, gdje je dotični radio, bila je suzbijanje dopinga i u tu je svrhu primao financijsku potporu Talijanskoga olimpijskoga odbora (CONI) još od svojega osnivanja u 80-ima. Na kraju se pokazalo da je Centar bio središtem sustava organiziranoga dopingiranja (Sobry 2003).

CONI je priznao da se financijskim sredstvima nisu koristili samo za testiranje krvi nego i za istraživanje eritropoietina (EPO), koje je bilo paravan za uzimanje nedopuštenoga sredstva tijekom priprema sportaša za natjecanje.

Naposlijetku je afera poprimila obrise dopingiranja pod pokroviteljstvom države, a nasilje koje je država provodila nad upletenim sportašima nije bilo ništa manje ozbiljno od onoga koje su vršili istočnonjemački liječnici.

Treća je razina izobrazbe na djelu kad država ostavlja svoj trag na tijelima sportske elite kroz politiku specijaliziranoga treninga koja se pod okriljem sportske institucije provodi u određenim sportovima.

U slučaju francuskoga sporta veza sa svijetom politike funkcionira kroz službeno priznavanje izvrsnosti u kombinaciji s pravom predstavljanja države: „Francuski sportaši dobivaju svoj identitet, status i društveni položaj od vlastitih saveza na temelju ovlasti koje im je dodijelila država“ (Papin 2001: 89).

Sport je sve prije nego svjesno i posve kontrolirano područje ljudske aktivnosti, no prvo što ovdje treba ustvrditi jest da je pristupanje najvišoj razini u mnogo većoj mjeri rezultat reakcije pojedinca na visoko strukturiran sustav selekcije, nad kojim država ima nadzor. Proces usađivanja želje za postizanjem vrhunskih rezultata u sportu – nešto za što se općenito smatra da potječe od pojedinca i njegove/njezine sposobnosti da se drži, kako se čini, slobodno odabranoga plana – također je dobro strukturiran i u pravilu održava pripremni rad zaposlenika sportskoga saveza na svim razinama njegova sustava (Papin 2001: 91).

Drugo što valja istaknuti jest da se unutar sustava pristup tijelu utvrđuje sukladno sportskoj izvedbi i da joj se prilagođava. On uključuje navikava-

nje sportaša na bol, konstantne napore i ozljede kako bi mogli nastaviti s treningom. Takvu politiku sportaši generalno prihvaćaju, uključujući one – poput ruskoga sportaša Dimitrija Karbanenka, francuskoga državljanina od 1996. – koji su se morali prilagoditi strogom francuskom sustavu u relativno kasnoj dobi. Nacionalne su novine citirale Karbanenkovo hvalisanje da snaga sportaša leži u njegovoj sposobnosti da bezgrješno „obavi posao“ čak i kad je ozlijeđen. (*Le Monde*, 28. travnja 1998.)

Prihvaćena koncepcija prema kojoj sportaši trebaju patiti, povezana s idejom da su ozljede normalno stanje te s oblikom asketizma koji savezi nameću sportašima, s vremenom su postale dominantne odrednice pristupa sportskom nastupu (što je odraz moći sustava u sportu). Na mnogo jasniji način nego što će to oni koji su dio sustava ikad priznati, takva izobrazba predstavlja oblik političkoga nasilja koje sportsko osoblje provodi nad tijelima sportaša. Njihova je zadaća stvoriti sportsku elitu predodređenu da predstavlja državu i postiže impresivne rezultate na međunarodnim natjecanjima.

Država i oblici političkoga nasilja u sportu

Među različitim oblicima državnoga nasilja kojima se izrabljuje odnos ljudi prema vlastitim tijelima i sportu, postoje oni koji su ostavili izrazit trag u europskoj povijesti. Najbolji je primjer način na koji su mladi ljudi bili prisiljeni baviti se sportom pod zastavama fašizma u Italiji, nacizma u Njemačkoj i Pétainova režima u Francuskoj (Augustin 1999; Arnaud 1999; Robène 2002).

U odvojenom procesu sam je rat – šireći brutalnost i ideološku sramotu nacističke vlasti – također bio začetnikom simboličkih oblika nasilja sličnih onima koji su stvoreni u politici. Konfiskacija sportskih terena koju su provele okupatorske snage, kao na primjer u Bordeauxu između 1940. i 1944. (Robène, istraživanje u tijeku, općinski arhiv u Bordeauxu, serija 1828 R2, 1828 R3, 1828 R4), ilustrira na koji su način njemačke snage na lokalnoj razini pokušale učiniti nešto više od pukoga uvođenja kontrole. Stanovnicima Bordeauxa oduzeli su sportsko zadovoljstvo davši prednost svojim jedinicama. S vremenom je samo malom broju vojnika bilo dopušteno koristiti se nogometnim stadionom i bazenom, a lokalnom je stanovništvu pristup zabranjen. Novi teren namijenjen rekreaciji, također je postao nedostupan jer je na njemu podignut vojnički kamp (Robène 2002).

Pedeset godina poslije pojavio se primjer skupine ponajprije okupljene oko sporta, koja je zatim postala „plodno tlo“ za regrutaciju onih koji su je odlučili politički zlorabiti za počinjenje barbarskih nedjela.

U vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji srpski ratni vođa poznat kao Arkan (pravim imenom Željko Ražnatović) pretvorio je skupinu žestokih navijača nogometnoga kluba Obilić iz Beograda (čiji je i sam bio vatreni navijač) u vojnu jedinicu. Ti su se huligani pridružili srpskim dragovoljačkim snagama formirajući odred Tigrova s Arkanom kao samozvanim zapovjednikom.

Tigrovi su pod zaštitom srpske vojske granatama i kalašnjikovima izbrisali čitava sela. Nakon što se nasilje prelilo izvan nogometnoga terena i pronašlo svoj izraz u zastrašujućim postupcima etničkoga čišćenja, navijačke su se pjesme pretvorile u ratne poklike ispunjene mržnjom (Coadic 1995; Čolović 1998).

Nasilje inherentno sportu i antagonizmima vezanima uz kulturni identitet očito je pronašlo barbarski odjek u ideologiji, koja ga je zauzvrat kanalizirala u političko nasilje. Taj bolesni odnos dotiče srž stvari. Onkraj traga patnje koji su u kontekstu rata ostavili ti činovi nasilja, postavlja se pitanje utjecaja i odgovornosti sporta – kao organizirane sile koja stvara savezništva i neprijateljstva – u slučaju pojave takva ponašanja. Posve sramotni postupci vjerojatno se ne bi tako jednostavno dogodili da se protagonisti nisu osjetili ujedinjenima u ostvarivanju istoga cilja i dijelom istoga strukturiranoga srpskoga huliganstva.

Moramo se stoga zapitati je li sport samo politički objekt koji će vjerojatno uvijek obilježavati politički ispadi, ili u pojedinim slučajevima njegova vlastita priroda i strukture mogu uzrokovati nasilno ponašanje koje tada postaje dio, ili ide i dalje od političkoga nasilja pa onda rat postaje nastavak sporta drugim sredstvima.

Bez obzira na odgovor, veza je između sporta i politike kompleksna i nije uvijek očita. Unatoč tomu, kad god se sport kompromitira politikom, on generira stvarno ili percipirano nasilje (ma koliko god ga mi osuđivali).

Na manje tragičnom primjeru bit će zanimljivo analizirati nasilje s kojim se redovito suočavaju španjolski ljubitelji nogometa na utakmicama Realu iz Madrida. Izgred koji je proizašao iz sporne sučeve odluke na utakmici između Valencije i Realu odigranoj 15. veljače 2004. upozorio je na način na koji politika može ući u sport preko nasilja koje posjetitelji trpe ili ga uočavaju. Dosuđivanje jedanaesterca – potez interpretiran kao politička odluka – bilo je dovoljno da čitava nacija započne naizgled beskrajnu raspravu. „To je bio politički penal!“ izjavio je branič Valencije Amedeo Carboni, uvjeren da je njegov klub žrtva nepravde čiji se korijeni nalaze u tajnom dogovoru između Madridana i vlade (*Le Monde*, 21. veljače 2004.). Izgred je naglasio u kojoj

mjeri javnost poistovjećuje Real Madrid s vlašću i samovoljnom rukom politike. S pravom ili ne, Real je (što znači „kraljevski“ na španjolskom) u kolektivnoj imaginaciji španjolskih ljubitelja nogometa postao klub režima ili vlade. Redovito se optužuje da uživa poseban tretman sudaca i političara – zapravo, da „pobjeđuje po naredbi“ (*Le Monde*, 21. veljače 2004.).

Naravno, optužbe se dijelom mogu objasniti rivalstvom između momčadi iz glavnoga grada i onih iz provincije – nešto što nije strano nijednoj europskoj zemlji. U Francuskoj sukob koji se razvio između Olympiquea iz Marseillesa i PSG-a ima slične korijene: u Marseillesu se na nogomet gleda kao na popularan sport koji se prati s neobuzdanim entuzijazmom, dok relativno ceremonijalne VIP tribine u Parizu često funkcioniraju kao „izlog“ ljudima na vlasti. Komentatori španjolske nogometne scene prate sklonosti svojih političara pa se tako, na primjer, jedan novinar začudio da je bivši premijer José Maria Aznar dolazio samo na domaće utakmice Real Madrida (*Le Monde*, 21. veljače 2004.). Privrženost trenutačnoga premijera Joséa Luisa Rodrigueza Zapatera Barceloni posve je netipična u odnosu na ustaljenu praksu (*Le Monde*, 27. travnja 2004.).

Međutim, na drugoj je razini jasno iz političke povijesti madridskoga kluba da kritike upućene na njegovu adresu zbog bilo kakva oblika kompromisa imaju svoje korijene u 1950-ima i u određenim događajima. Na primjer, postojale su veze između kluba i Francova režima, kada su bile donošene proizvoljne odluke poput one generala Joséa Moscarda, tadašnjega predsjednika Španjolskoga nacionalnoga sportskoga vijeća, da argentinski igrač Di Stefano mora zaigrati za Real iako se igrač trebao vratiti u Barcelonu. Time je naprasno završen spor između madridskoga kluba i Barcelone, za koju Di Stefano više nikad nije zaigrao.

U novije vrijeme, 2001. godine, zahvaljujući dobrim odnosima s gradskim i regionalnim vijećem, tijelima koje je kontrolirala vladajuća Popularna stranka, Real Madrid je uspio „izbrisati“ 80 milijuna eura duga dobivši građevinsku dozvolu za zemljište u klupskom vlasništvu koje se nalazilo u gradu. Predsjednik Reala Florentino Perez zaključio je unosan posao službeno se opravdavajući da je gradu bilo potrebno zemljište s obzirom na to da je poslalo ponudu za domaćinstvo Olimpijskih igara. U vrijeme pisanja ove knjige opseg olimpijskoga programa izgradnje bitno je smanjen.

Nema sumnje da su te okolnosti doprinijele pojavi vrlo specifična oblika političkoga nasilja, koji se temelji na općem dojmu da je klub iz Madrida u povlaštenom položaju te da uživa posebnu pažnju i povlastice.

Ovdje treba ponovno naglasiti kako nije neuobičajeno u dominantnom sportu da se osobe na vlasti koriste klubom iz glavnoga grada kao „izlogom“. Međutim, istina je i da se u određenim situacijama u Europi sport pretvara u političko oruđe na način koji prerasta u manipulaciju te se, zbog toga, percipira kao oblik nasilja.

Uzmimo za primjer Rumunjsku u vrijeme Ceaucescuova režima, u kojoj su suci, postupajući prema naredbi „s vrha“, redovito favorizirali momčad za koju je navijao predsjednikov najstariji sin dok je protivničke momčadi katkad za utakmice „pripremala“ zloglasna Securitate (Bureau 2002).

Nasilje u sportu iz ekonomske perspektive

Sport je u posljednjoj četvrtini dvadesetoga stoljeća doživio radikalnu transformaciju pojavom svjetskoga sportskoga tržišta te iznimnim rastom potražnje – i ponude – velikih sportskih manifestacija u Europi. Vrhunski je sport postao dio sustava trgovine pod dominacijom medija i promotora, i zauzvrat počeo privlačiti sponzore, sa sve većim investicijama korporativnoga svijeta u sektor koji je obećavao velike prihode (Andreff 1988b; Andreff i Nys 2001; Bourg i Gouguet 2001; Sobry 2003).

Kako se u sport počeo ulagati sve veći međunarodni kapital, Europa je iskusila primjenu načela slobodnoga tržišta u obliku slobodnoga kretanja ljudi, roba i usluga. Sve je to prouzročilo potkopavanje tradicionalnoga piramidalnoga europskoga modela sporta, koji je i otprije bio pod pritiskom ambicija najbogatijih klubova i planova za zatvorene lige nalik američkima. Jedan je od učinaka cjelokupnoga procesa nedvojbeno bilo povećanje i veća transparentnost priljeva kapitala u sport, za razliku od ranijega razdoblja kada se, slijedeći kulturološka načela ukorijenjena u nekoć dominantnu koncepciju poteklu iz Britanije i s barunom Pierreom de Coubertinom, sport mahom temeljio na društvenome elitizmu, amaterskome statusu i volonterstvu.

Promjenu je potaknuo spoj dvaju faktora u ranoj fazi (Miège 2000). Ranih 1980-ih, Međunarodni olimpijski odbor donio je odluku o otvaranju Olimpijskih igara za profesionalce, pokrenuvši tako komercijalizaciju olimpijskoga pokreta, čime je u sport uvedena era poduzetništva, a klubovima i sportašima omogućeno procjenjivanje vlastitih mogućnosti u strogo ekonomskim okvirima. U isto to vrijeme, europske televizijske postaje, oslobođene ograničenja javne službe, sve brojnije zbog ulaska novoosnovanih kompanija na tržište i potpomognute novim informacijskim tehnologijama, bacile su se objeručke na praćenje sporta. U utrci za gledanošću i osvajanjem što većega udjela na tržištu, one su pridonijele stvaranju uvjeta za svojevrsni spekulativni brisani prostor (*Economic and Social Council* 2002: 1–3). Osim tih dvaju faktora na promjene u sportu utjecala je i socijalna i ekonomska transformacija nastala zbog sve veće količine slobodnoga vre-

mena u postindustrijskim društvima. Povećanje slobodnoga vremena učinilo je sport dostupnijim Europljanima, a budući da je televizija prepoznala novu potražnju, sport je postao integralni dio zabavne industrije, privlačeći velike investicije.

Općenito uzevši, veliki priljev kapitala u europski sport posljednjih godina vidno odražava dinamičnost rapidno rastućega sektora, ali i njegovu neumjerenost. Novi je poredak uspostavio komercijalno opravdanje oko kojega se sport počeo rekonfigurirati (Bourg 1999: 52).

Sport danas, i kao aktivnost i kao spektakl, zahtijeva financiranje i upravljanje. Kao produktivna aktivnost, on generira tržište koje po nekim procjenama čini 1% BDP-a u svim razvijenim zemljama (Nys 2003), s koncentracijom kapitala u profesionalnome i vrhunskome sportu i najvažnijim natjecanjima (Andreff i Nys 2001). Oko 3% svjetske trgovine vezano je uz sport (Europska komisija, DGX 1998).

Okretanje sporta tržišnoj ekonomiji nametnulo je, međutim, određene probleme, posebno u pogledu zlouporaba koje se ne mogu pomiriti sa sportskom etikom ili skupom vrijednosti na kojima je, općom suglasnošću, sport utemeljen: ravnopravna mogućnost sudjelovanja, poštivanje pravila i suparnika, fer-plej, samokontrola, integritet, itd. Problemi su nastali i zbog udaljavanja od društvene i političke ekonomije u kojoj je vlasništvo nad sportom, kao aspektom kulture i nasljeđa, aktivnosti i spektaklom, počivalo na ljudima koji su ga podržavali i njegovali. Pristupiti tome problemu u najmanju ruku znači uzeti u obzir ne samo zabrinjavajuću podjelu između elitnoga i masovnoga sporta već i napad na slobodu, implicitno sadržan u monopolističkoj kontroli praćenja sporta koju imaju televizijske kompanije. Dodatni problemi nastaju iz činjenice da je ta komercijalna vizija sporta u velikoj mjeri u suprotnosti s kulturološkim, društvenim, obrazovnim, zdravstvenim i građanskim interesima, zbog čega se s radom uključuju tijela poput Vijeća Europe, nastojeći konsolidirati europski model sporta koji se manje temelji na profitu i profitabilnosti, a više na građenju zajedničke suradnje i iskorištavanju potencijala sporta u pogledu humanizma, poštenja, zdrave etike, tolerancije i solidarnosti (Europska komisija, DGX, nav. dj.)

Nema sumnje da su investicije i financijska podrška bile vrlo važne u rastu sporta. U današnjoj Europi, injekcije javnoga i privatnoga novca imaju ključnu ulogu u usmjeravanju rastućega entuzijazma za sport te u poboljšanju mogućnosti bavljenja njime: zadovoljavanje što većega broja ljudi, razvoj sportskih infrastruktura i omogućavanje sve većemu broju Europljana sudje-

lovanje u velikome kulturološkome fenomenu kojime se stvara zajednička kultura. U isto vrijeme, iako su „rast i raznolikost izvora financiranja sporta od velike pomoći u njegovu razvoju“ (Vijeće Europe, 14. neslužbeni sastanak europskih ministara zaduženih za sport, CDDS (98) 90 Vol. I, str. 177), sport je podvrgnut logici i zakonima tržišne ekonomije, što se primjećuje na primjerima usputno nastale štete: nejednakostima, isključivanju, korupciji, kršenju zakona i aktivnostima vezanim uz organizirani kriminal, eksploataciji i odnosu prema ljudskim bićima kao robu.

Prema riječima novinarkice Jennie James, koja je u časopisu *Time* pisala o ekonomskoj transformaciji europskoga sporta: „Novac možda nije korijen svega zla, no njegova sposobnost kvarenja postaje očita“ (James 2000: 51). Novac u današnjemu sportu ima autoritet na dvjema razinama: kao pogon sportskoga sustava, pri čemu doprinosi njegovu nepravilnomu rastu, i kao faktor kvarenja vrijednosti koje su se u Europi tradicionalno izjednačavale s osnovnim načelima sporta.

Uzevši sve to u obzir – i suzdržavši se od promišljanja o budućnosti poboljšanja ili konsolidiranja organizacije sporta u Europi – sljedeća poglavlja ispitat će najveća krizna područja, nastala usko financijskim i tržišnim shvaćanjima sporta.

U isto vrijeme razmotrit ćemo važnost projekata pod nadzorom Vijeća Europe kojima se pokušava obuzdati širenje ekonomskoga nasilja u sportu i promovirati vizija čvrsto usredotočena na razvoj humanističkoga sportskoga etosa.

Novac i sport u Europi: snage i slabosti

Ekonomske portret sportske Europe pokazuje bitne razlike

Na prvi je pogled jasno da u Europi postoje velike razlike u pogledu ekonomskih resursa za sport. I premda je pitanje kompleksno, a izvori financiranja još uvijek prilično nesustavni (Andreff i dr. 1995; Le Roux i Camy 1995; Miège 1996, 2000; Europska komisija, DGX 1999), različiti načini na koji se kapital usmjerava u sport i zapreke (recesije, ratovi, itd.), koje još uvijek razdvajaju glavne sportske nacije Europe od „satelitskih država“, rezultiraju diskriminacijom. Diskriminacija prije svega postoji u dostupnosti usluga koje su preduvjet za pristup svih Europljana svim vrstama sportskih aktivnosti koje u Europi postoje. Diskriminacija utječe i na ravnotežu među natjecateljima na međunarodnoj razini (u resursima, pripremama za veća natjecanja,

treniranju i opremi). To posebno dolazi do izražaja unutar sustava federacija, koji je ključan za europski piramidalni model sporta i koji je osmišljen kako bi osigurao solidarnost i pravednost.

Uzevši u obzir trenutačno stanje istraživanja, teško je dati točan prikaz neravnoteže koja postoji u Europi zbog ekonomskoga utjecaja na sport i izvora kojima se on financira. Usprkos tome, vrijedi istaknuti određene dijelove studije koji mogu pružiti uvid u najočitije nejednakosti.

Procjenjuje se da je u 15 zemalja Europske unije 2000. g. u nacionalne sportske federacije bilo uključeno 700 tisuća klubova i asocijacija/društava, s ukupno 100 milijuna članova (Miège 2000; *Organizacija sporta u Europi*, Društvo za europske sportske studije 2004). Šire gledano, obuhvaćajući organizirani i neorganizirani sport, Europska je komisija 1996. procijenila da se sportom bavi oko 125 milijuna ljudi (Europska komisija, DGX 1996)³⁰.

Studije koje su trebale poslužiti za procjenu ekonomskoga utjecaja na europski sport, i identificiranje izvora financiranja (Andreff i dr. 1995; Miège 1996 i 2000; Europska komisija, DGX 1999) naznačile su područja u kojima dolazi do preklapanja. Općenito uzevši, financiranje sporta iz privatnih izvora – kućanstava, i u nešto manjoj mjeri korporativnih sponzorstava – nadmašuje javna, državna ulaganja ili ulaganja lokalnih i regionalnih vlasti. Varijabla privatno/javno vrlo je važna budući da je razumno pretpostaviti da će zemlje sa snažnom stopom rasta i visokim životnim standardom trošiti više sportskih proizvoda, ojačavajući nacionalni prosjek financiranja sporta.

Studije su također istaknule i određene razlike koje su nastale zbog postojanja dvaju različitih modela udjela države u upravljanju sportom – „liberalnoga“ modela u sjevernoj Europi i intervencionističkoga modela u južnoj Europi (Miège 1996).

Općenito uzevši, potrošnja kućanstava u Europi (kupovina sportskih artikala, plaćanje klupskih članarina itd.) na vrhu je popisa izvora financiranja sporta, lokalne i regionalne vlasti na drugome su mjestu, a država na trećemu (Andreff i dr. 1995). I u javnome i u privatnome financiranju, međutim, postoje bitne razlike u odnosima proračuna posvećenih sportu.

U privatnome financiranju – najvećemu izvoru ulaganja u sport u Europi – razlike su jasno izražene, a brojevi variraju od 0,32% BDP-a u Mađarskoj i 0,34% u Danskoj do 1,45% u Španjolskoj i 3,27% u Švicarskoj.

³⁰ Pouzdanost tih brojeva ovisi o tome kako definiramo pojam sporta

Razlike su manje jasne u području javnoga financiranja, gdje se brojevi kreću od 0,18% BDP-a utrošenoga na sport u Švicarskoj do 0,42% u Francuskoj i 0,61% u Portugalu (Miège 1996 i 2000).

Pogledamo li pobliže statistike o javnome financiranju (Le Roux i Camy 1995), možemo odrediti stupanj decentralizacije u pojedinoj zemlji, kao odlučujući faktor u državnome financiranju sporta. Gledano iz te perspektive, zemlje možemo podijeliti u nekoliko skupina. S jedne strane nalaze se one zemlje gdje javni novac ima visoki udio u financiranju sporta (Danska, gdje taj udio iznosi 39%, Francuska s 38%, Portugal s 35%, i francusko govorno područje Belgije s 33%). Ta se skupina dijeli u podskupine zemalja gdje je državna odgovornost snažno decentralizirana (u Danskoj, primjerice, lokalne vlasti isplaćuju 84% državnoga financiranja, dok je u Francuskoj taj broj 76%), te zemlje kao što su Portugal i francusko govorno područje Belgije gdje je decentralizacija mala (i gdje je podjela financiranja između države i lokalne uprave više balansirana). Na drugoj je strani skupina zemalja s visokim udjelom privatnoga financiranja (Španjolska s 86%, Velika Britanija s 84%, Italija s 81%, Njemačka sa 73% i flamansko govorno područje Belgije sa 70%). I ta se skupina dijeli u podskupinu zemalja gdje je državno financiranje snažno decentralizirano (uključujući Veliku Britaniju, gdje lokalne vlasti sudjeluju s 95% državnoga novca usmjerenoga u sport, Njemačku, gdje je taj broj 98% i Španjolsku sa 76,2%) te podskupinu zemalja gdje je decentralizacija manja (uključujući flamanski dio Belgije i Italiju, gdje je omjer privatnoga i državnoga novca podjednak).

Dostupne su i dodatne informacije o načinima na koji se sport prakticira u Europi. Istraživanje (Eurobarometer 2003) koje su 2003. provela dva direktorata Europske komisije (Obrazovanje i kultura te Tisak i komunikacije) pokazuje velike razlike u uključenosti Europljana u sport i druge oblike tjele-vježbe.

Prvi važan podatak jest da se samo 15% građana Europske unije bavi sportom ili redovito vježba. Ta je brojka znatno niža od usporedive brojke u statistici Komisije iz 1990-ih (Europska komisija, DGX 1996). Nasuprot tome, 88% Europljana izjavilo je da televiziju gleda barem triput tjedno, a 19% njih redovito se koristi internetom.

Prvi podatak iznenađuje i budi dvojbe o tome je li sport u Europi doista masovna aktivnost kojom se ljudi redovito bave. Isto tako, postavlja se i pitanje kako pojedine države raspodjeljuju sportski proračun između velikih natjecanja i nastojanja da se sport učini univerzalno dostupnim. Zanimljiv

je koncept Bourga i Gougeta o poveznici između prihoda od sportskih natjecanja i potrošnje na masovno bavljenje sportom (Bourg i Gouguet 2001). Kako bi propisno funkcioniralo, to bi načelo trebalo provesti na razini cijele Europe, čime bi se postigao ravnomjeran učinak u pogledu postotka sudjelovanja, iako se – naravno – u obzir trebaju uzeti i drugi čimbenici osim financijskoga (kulturološki, društveni i politički, primjerice) da bi se ljudi motivirali za bavljenje sportom.

Trenutačno stanje pokazuje velike razlike. Iako je ukupan postotak ljudi koji se u Europi bave sportom 15%, broj sjevernih Europljana zastupljeniji je nego ljudi na jugu.

Na nacionalnoj razini, postotak stanovništva koji se barem jednom tjedno bavi sportom u Finskoj i Švedskoj iznosi 70%, u Danskoj 53%, u Irskoj 47% i u Nizozemskoj 43%. U Grčkoj je taj postotak samo 19%, u Portugalu 22%, u Italiji 31%, a u Francuskoj i Španjolskoj 32%.

Važno je napomenuti i to da je postotak ljudi koji se uopće ne bave sportom ili tjelovježbom u Grčkoj i Portugalu vrlo visok (70%, odnosno 75%).

Druga je zanimljiva varijabla kontekst u kojemu se ljudi bave sportom. Većina (47%) navodi da se sportom bavi izvan sportskih klubova. Samo 23% ljudi koji se bave sportom čini to u kontekstu klubova. S druge strane, 20% ljudi ističe da posjećuje sportske dvorane. Neorganizirani sport najpopularniji je u zemljama kao što su Finska, Švedska i Austrija, gdje se 73%, 67%, odnosno 58% ljudi bavi sportom izvan sportskih klubova. U Grčkoj i Španjolskoj veći je omjer ljudi koji se sportom bave u sportskim dvoranama. U Nizozemskoj najpopularniji su klubovi (43%), dok u Italiji najveći postotak ljudi (30%) posjećuje sportske centre.

Iz tih je podataka, naravno, teško izvući konkretne zaključke, a još je problematičniji pokušaj nalaženja izravne veze između statistika o metodama i razinama financiranja sporta te statistika o omjerima sudjelovanja u sportu u Europi. Sve što možemo učiniti jest pokazati velike razlike u pojedinim državama i uvidjeti opseg nejednakosti samo unutar zemalja EU-a. U središnjoj i istočnoj Europi, među zemljama kandidatkinjama za pristup u EU, ekonomski su uvjeti lošiji, problemi s decentralizacijom veći, a prisutne su i tragične okolnosti rata i poraća, što stvara mnogo očitije vrste diskriminacije.

U izvještaju Vijeća Europe, nakon seminara održanoga u Sarajevu u listopadu 2001. – na kojemu je sudjelovalo 25 predstavnika iz Albanije, BiH, Bugarske, Hrvatske, Rumunjske, Slovenije, Makedonije i Savezne Republike Jugoslavije

– ističe se, primjerice, kako je sukob u bivšoj Jugoslaviji rezultirao „razdobljem nazadovanja“. U izvještaju se naglašava kako je sport u tome dijelu Europe bio „snažno ovisan o državnome financiranju“ budući da „nije bilo široke baze članstva; volonterstvo je u većini zemalja bilo u začetku, a komercijalni je sektor još bio u ranome stupnju razvoja“ (*The Council of Europe and Sport* 2001: 30).

Općenito uzevši, podjela na istok i zapad koju su primijetili Andreff i Nys (2001) mnogo je veća od suptilnih razlika između južne i sjeverne Europe. Među socijalističkim ekonomijama u tranziciji, zemljama u koje uključujemo i Rusiju te bivšu Demokratsku Republiku Njemačku – koje su nekoć imale snažnu sportsku scenu utemeljenu na službenim predodžbama sporta kao nečega reprezentativnoga za naciju i vladajući režim – izvori financiranja sporta presušili su od pada komunizma. Financiranje sporta više nije pro računski prioritet, strani sponzori još oklijevaju, a sportaši iz istočne Europe uviđaju da će sa svojim talentom na Zapadu zaraditi više. Spoj tih čimbenika prouzročio je izrazito problematičnu situaciju: u bivšoj Istočnoj Njemačkoj, primjerice, članstvo u sportskim klubovima palo je za 48% (Andreff i Nys 2001: 120). Savezne pokrajine bivšega DDR-a nisu više mogle financirati razvoj sporta. Isto se dogodilo i u Ruskoj Federaciji, koja je imala poteškoća u nalaženju potrebnih sredstava za primjenu novih zakona o sportu iz 1993. Problematična tranzicija iz planske i centralizirane ekonomije u tržišnu ekonomiju prouzročila je oštar pad sporta kao masovne aktivnosti. Četrdesetak drugoligaških i trećeligaških klubova bankrotiralo je 1998., a gotovo 1500 atletičara i profesionalnih sportaša emigriralo je u zapadnu Europu ili Sjevernu Ameriku (Bourg i Gouguet 2001). U Mađarskoj je sudjelovanje u sportu od 1989. prepolovljeno, a ulaganje u sport bilježi kontinuirani pad, dosegnuvši sredinom devedesetih 0,13% u odnosu na prijašnjih 0,28% državnoga proračuna (Andreff 1996).

Situacija zabrinjava i zbog toga što potvrđuje tendenciju usporavanja razvoja sporta u Europi. Prema izvještaju koji je 1997. sastavilo Vijeće Europe, razina sudjelovanja u klupskome sportu u središnjoj i istočnoj Europi vrlo je niska: sportom se bavi oko 0,5% stanovništva u Litvi, 1,1% u Ukrajini, 1,2% u Bugarskoj, 3,6% u Estoniji i 4,7% u Latviji. Za usporedbu, postotak ljudi u zapadnoeuropskim zemljama koji se u okviru sportskih klubova i asocijacija/društava bave sportom vrlo je visok: 22% u Francuskoj, 29% u Njemačkoj i 36% u Danskoj.

Očiti je zaključak da šire područje Europe – koje se suočava s nizom političkih i ekonomskih poteškoća – trenutačno ne nudi uvjete ujednačene razine

sudjelovanja u sportu, bilo u pogledu pristupa svim općenito dostupnim sportovima, bilo u pogledu financiranja, pa čak i u pogledu priprema nacionalnih reprezentativaca za sudjelovanje na važnijim natjecanjima (u nekim zemljama, kao što je Ruska Federacija, čiji su atletičari u posljednje vrijeme sve prisutniji na natjecanjima, situacija u vrhunskome sportu mnogo je kompleksnija).

Te nejednakosti posebno dolaze do izražaja u ovim brojevima: u Ukrajini postoji jedan sportski klub na 34 000 stanovnika; u Bugarskoj na 5700 stanovnika, a u Latviji na 4900 stanovnika. U ujedinjenoj Njemačkoj postoji jedan sportski klub na 965 stanovnika (Bourg i Gouguet 2001).

Iz tih se opažanja mogu izvući dva zaključka. Prvi je da, premda se usredotočuje na dobit i profitabilne investicije, liberalni ekonomski model koji se primjenjuje širom Europe doprinosi, makar neizravno, nepovoljnoj ekonomskoj situaciji i diskriminaciji u pogledu „sporta za sve“, budući da stvara ili nanovo pobuđuje nejednakosti među europskim građanima u području sporta.

Drugi je zaključak da je ta vrsta diskriminacije mnogo perfidniji oblik nasilja od drugih uzme li se u obzir učinak na međunarodna natjecanja – makar samo zbog nejednakosti u pogledu dostupnih resursa – budući da krši nepisano pravilo po kojemu bi svi natjecatelji u sportu trebali imati jednake mogućnosti (u pogledu priprema, opreme, treninga i podrške). Novac je sredstvo diskriminacije koje odgovara sudionicima u vrhunskim natjecanjima – kao što je primijetio švedski atletičar Ulf Karlsson, ustvrdivši da samo bogatije zemlje mogu priuštiti svojim sportašima skakališta za skok u dalj (što je njemu vrlo dobro odgovaralo), dok trčati na atletskoj stazi mogu svi atletičari svijeta (*Le Monde*, 27. kolovoz 2003., str. 21).

Tijekom 1990-ih, kao odgovor na takvo stanje, Vijeće Europe pokrenulo je program suradnje sa siromašnijim zemljama istočne i središnje Europe, slijedeći načela Europske povelje o sportu, čiji je jedan od ciljeva učiniti sport univerzalno dostupnim. Vijeće je u članstvo primilo oko dvanaest istočnoeuropskih zemalja i zadužilo Odbor za razvoj sporta (CDDS) za primjenu politike suradnje. Godine 1991. pokrenut je program SPRINT (Sportske reforme, inovacije i treninzi) za osiguravanje stručnosti i razmjena. Ciljevi toga programa, financiranoga iz Fonda za sport, jesu promicanje demokratičnosti sporta i sprječavanje zlouporaba kao što su nasilje i doping, osiguravanje razmjena i treninga te organiziranje seminara o zakonima o sportu, financiranju sporta, obuci za sportski menadžment i o razvoju volonterskoga uključivanja u sport.

Nejednaka dostupnost sportskih infrastruktura i opreme

Najbitniji faktor nejednakosti među nacijama u pogledu sporta jest razlika u dostupnosti opreme i sportskih infrastruktura. Nedostatak sportskih infrastruktura izravan je odraz nedostatka razvoja i simbolizira izuzimanje određenih zemalja iz redova onih koje nešto znače. Juan Antonio Samaranch, predsjednik Međunarodnoga olimpijskoga odbora, jednom je primijetio da zemlje trećega svijeta ne mogu organizirati Olimpijske igre iz jednostavnoga razloga što ne mogu organizirati ništa (Ramonet i De Brie 1996: 9). Nažalost, takav neprihvatljivi cinizam temelji se na ekonomskoj stvarnosti koja se ne može riješiti povremenim planovima o sportskoj suradnji ili gestama dobre volje kao što je održavanje Svjetskoga prvenstva u nogometu izvan bogatih zemalja (De Brie 1996).

Većina zemalja isključena je iz sportskoga poretka, uključujući (još uvijek predu) niz zemalja u razvoju (Andreff 1988a). U samoj Europi, zemlje središnjega i istočnoga područja kontinenta znatno zaostaju za ostalima.

Osim negativne slike koju nedostatak sportskih infrastruktura ostavlja u našem društvu – gdje se rast kulture sporta općenito doživljava kao izraz modernosti – tim su zemljama, kojima je u začetku onemogućeno održavanje većih međunarodnih ili svjetskih natjecanja (kao što su Olimpijske igre ili Svjetsko prvenstvo), onemogućene i materijalne i ekonomske prednosti takvih natjecanja. Treba imati na umu da je u skorijoj povijesti Olimpijskih igara Sovjetski Savez bio jedina istočnoeuropska zemlja u kojoj su se održale ljetne Olimpijske igre (Moskva 1980.)

Kao što je napomenuto na Konferenciji europskih ministara zaduženih za sport 1994. godine, „zbog rastućih troškova velikih međunarodnih sportskih natjecanja ... isključuju se manje bogate zemlje, čime se krše ideali univerzalnosti sporta i pružanja jednake prilike svima“ (Vijeće Europe, 14. neslužbeni sastanak europskih ministara zaduženih za sport, nav. dj., str. 177).

Zemlje koje su se uspjele priključiti EU-u, u određenoj su mjeri uspjele riješiti probleme. Primjeri Europskoga prvenstva 2004. – i izgradnje sedam nogometnih stadiona u Portugalu – te Olimpijskih igara 2004. u Ateni, za koje je Grčka poduzela sve što je bila u mogućnosti, dokazuju da, napravi li se taj korak i određenoj zemlji prizna sposobnost organiziranja takvih događaja, sport može postati snažna ekonomska sila koja je u stanju revitalizirati cijele regije.

U isto vrijeme, iz lokalnih političkih debata bilo je jasno da su izbori Portugala i Grčke predstavljali ekonomski rizik. Ne iznenađuje, stoga, što je činje-

nica da je Portugal dobio domaćinstvo za Euro 2004. mnogima bio šok, uzevši u obzir opseg radova koje je bilo nužno izvesti (*Le Monde*, 2. prosinca 2003.). Portugalska vlada, koja je u prvenstvo uložila gotovo 170 milijuna eura, pokrila je 25% troškova izgradnje svih objekata, sigurna u skori povrat novca kroz pojačani turizam i predviđeni porast broja posjetitelja od 3 – 6% od 2005. nadalje. Oporba, uglavnom ekstremna ljevica, osporavala je ta predviđanja i odbacivala izbor kao „povijesnu pogrešku“ u zemlji s rastućom stopom nezaposlenosti. Grčka, pak, koja je trpjela kritike čak i od vrha olimpijskoga pokreta (*Libération*, 1. ožujka 2004), imala je velikih problema sa zaostacima u građevinskim radovima i razvoju prometa. Kasnilo se, prije svega, s natkrivanjem olimpijskoga stadiona i bazena te s provođenjem opreme za medijsko praćenje natjecanja (*Le Monde*, 7 i 8. ožujka 2004.). Medijski udio u obliku plaćanja za prava prijenosa pokrivao je 34,5% ukupnih troškova ugošćivanja Igara te bio ključan za njihov uspjeh (*L'Equipe*, 21. travnja 2004.).

Postoji i još jedan aspekt investicijskoga rizika u takvim slučajevima. Zemlje čije su ekonomije u razvoju spremne su ući u iznimno velike dugove kako bi, organiziranjem sportskoga događaja svjetske važnosti, potvrdile svoju pripadnost zajednici naroda. Kada je Moskva ugostila Davis cup 1995., nastala je velika rupa u proračunu Ruske Federacije budući da prisutne komercijalne televizijske mreže nisu bile opremljene da valjano prate događaj i tako generiraju prihod od prava za prijenos. Problem je nastao unatoč velikome odazivu javnosti i činjenici da su karte bile umjerenih cijena, od 5 do 10 američkih dolara.

Takvo isključivanje, protiv kojega se teško boriti i koje – u ime ekonomije – doprinosi održavanju rascjepa između onih europskih zemalja koje se smatraju dostojnima ugošćivanja međunarodnih sportskih natjecanja i slabije opremljenih „satelitskih država“ – dodatno je pogoršano stvarnim kulturološko i materijalno lošijim položajem s kojim su suočeni potencijalni sportaši iz zemalja gdje je sportskih objekata malo ili su neravnomjerno raspoređeni.

U središnjoj i istočnoj Europi, ekonomski su problemi u stopu slijedili političke promjene. Kada je Ruska Federacija prelazila na tržišnu ekonomiju, nestala je i praksa „sport za sve“, a stanje je dodatno pogoršao nedostatak objekata. Godine 1982. zemlja je imala samo 1154 zatvorena bazena, a 1996. bilo je samo 2100 teniskih igrališta, od kojih 96 zatvorenih. Postojeći objekti i oprema u regiji nisu bili samo zastarjeli već i neravnomjerno raspoređeni, koncentrirani uglavnom u Rusiji, na štetu bivših sovjetskih republika, i pretežno u urbanim područjima. Od sportskih je objekata u rural-

nim sredinama 1990. godine bilo samo četrdeset zatvorenih bazena i jedno klizalište (Bourg i Gouguet 2001: 85). U školama je zabilježen nedostatak odgovarajućih objekata: 75% škola nije imalo sportsku dvoranu, a 80% njih nije imalo sportsko igralište (isto).

Uz to, niska razina nacionalne proizvodnje sportske opreme nije bila u stanju zadovoljiti potražnju sportske javnosti. Samo na području zimskih sportova, proizvodnja skijaških proizvoda nije zadovoljavala niti 50% potražnje. U tenisu su domaći proizvođači mogli zadovoljiti samo 10% potražnje za reketima, dok je obuće za tenis uglavnom nedostajalo. Kada je u općoj trci za novcem postalo jasno da je nastupio kraj državnim dotacijama za održavanje lokalnih sportskih objekata (kao što su sportske dvorane i bazeni), troškovi najma i korištenja neizbježno su narasli, na štetu lošije stojećih građana – fenomen koji je rezultirao „novim oblicima racioniranja“ (Bourg i Gouguet, nav. dj.).

Niska razina dostupnosti sporta, koja je rezultat teških ekonomskih okolnosti (kako su zemlje prelazile iz planske ekonomije pod nadzorom države u slobodno tržište), te je zemlje dvostruko hendikepirala. Na osnovnoj je razini time otežan razvoj sporta kao popularne aktivnosti, budući da je onemogućen pristup sportskim objektima svima onima koji bi se sportom htjeli baviti. S druge strane, isključeno je i gledateljstvo, budući da te zemlje ne pripadaju skupini organizatora velikih međunarodnih natjecanja – premda bi takva natjecanja pomogla u pogledu financijskoga deficita. Ti su aspekti ekonomske diskriminacije, na nesreću, pogoršani utjecajem političkih previranja (naglim promjenama režima, kolapsom političkoga sustava, ratovima, uništavanjima i porastom organiziranoga kriminala).

Među prizorima koji su vjerojatno proganjali svakoga tko je pratio razbukavanje rata u bivšoj Jugoslaviji nalaze se i oni potpuno uništenih olimpijskih objekata u Sarajevu, kao i priča klizača koji je dirljivo opisao kako nastoji ostati u formi za natjecanja – unatoč borbama, bombardiranjima i nedostatku klizališta – „kližući“ na krpama po parketu svoje spavaće sobe.

Jedan od važnijih tekstova koje je usvojila Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Preporuka 1190 (1992) o europskoj suradnji u sportovima utvrđuje:

„Skupština je u obzir uzela implikacije za sport koje su prouzročile političke promjene u središnjoj i istočnoj Europi i smatra da su potrebne hitne radnje na parlamentarnoj razini u svrhu donošenja odredaba o sportu.“

Preporuka priznaje da je donošenje odredaba o sportu u središnjoj i istočnoj Europi (te odgovarajuće legislative) vrlo važno (Vijeće Europe, CDDS (98) Vol. I, str. 193).

Novac u sportu i nejednačenosti među različitim sportovima

U organiziranome sportu, federalnim, nacionalnim i međunarodnim proračunima za sport te privatnim izvorima financiranja novac ne samo da se distribuira nejednako već su prisutne i očite razlike među sportovima – a time i sportašima – što također doprinosi isključivanju.

Vijeće Europe toga je svjesno već niz godina. Neslužbeni sastanak europskih ministara zaduženih za sport 1994. jasno je identificirao „financijske nejednakosti u pogledu potreba vrhunskih sportova i potreba sporta za sve, između popularnih i manje popularnih sportova, između nekoliko televizijskih sportova (bilo na nacionalnoj ili međunarodnoj razini) i ostalih sportova“ i priznao da su te rastuće nejednakosti „podijelile sport i potkopale njegovu solidarnost“ (Vijeće Europe, Vol.1, CDDS (98) 90 Vol.1, str. 177).

U nekim su slučajevima neuravnoteženosti rezultat svjesnih odluka, budući da neke zemlje daju prednost određenim sektorima nauštrb drugih, koji se smatraju manje važnima za nacionalnu sportsku tradiciju, ili pak preferiraju sportove u kojima su medalje na međunarodnim natjecanjima najizglednije. U Švedskoj su za državnu podršku strateški odabrane određene grane atletike. Razvoj atletike, s visokokvalitetnim objektima koji uključuju i četrdeset natkrivenih stadiona, fokusirao se na skokove, koji su dobili lavlji dio federalnoga sportskoga proračuna (3,7 milijuna eura) (*Le Monde*, 27. kolovoza 2003.). U Ruskoj se Federaciji klizanje još uvijek dobro drži i dobiva dovoljno sredstava za potkrepljenje nade da će „ruski ostati vodeći jezik na klizalištima“ (*Le Monde*, 6. veljače 2004.). U Turskoj su neki sportovi, kao što je dizanje utega, financijski u tolikoj mjeri preferirani da privlače i sportaše iz drugih zemalja (*Libération*, 15. i 16. studenoga 2003.).

Drugi, uobičajeniji oblici nejednakosti, temelje se na zamisli da su određeni sportovi bolja investicija od drugih. Takva koncepcija sporta, koja se usmjerava na gledatelja i medijsku vrijednost, doprinijela je stvaranju tvrde proračunske hijerarhije u Europi. Rezultat je veća diskriminacija određenih sportaša, implicitno umanjivanje vrijednosti manje poznatih sportova i potkopavanje sportske solidarnosti.

U Francuskoj su razlike vidljive usporede li se proračuni različitih sportskih klubova u sezoni 2002.–2003. S proračunskoga stajališta, klubovi se mogu

klasificirati po ovome redosljediu važnosti: nogomet (daleko ispred ostalih), ragbi, košarka, rukomet i odbojka (izvor: Sporeco, 2004).

Financijsko stanje odbojke, uzmemo li taj sport kao primjer, daleko je od nogometa. Prosječni je proračun nogometnoga kluba u prvoj ligi oko 34 milijuna eura, dok je prosječni proračun odbojkaškoga prvoligaša oko 900 tisuća eura. Ukupni proračun četrnaest odbojkaških klubova francuske Pro A lige – 12,59 milijuna eura – jedva da je veći od proračuna korzikanskoga nogometnoga kluba Ajaccio (koji, s 12 milijuna eura, ima najmanji proračun u francuskoj prvoj ligi). Razlika između odbojkaškoga kluba s najvećim proračunom (Paris, 1,5 milijuna eura) i onoga s najmanjim (Avignon, 0,5 milijuna eura) gotovo je zanemariva u usporedbi s razlikom između najbogatijega nogometnoga kluba (Lyon, sa 100 milijuna eura) i siromašnoga Ajaccia sa 12 milijuna eura. Lyon ima 8,33 puta više novca od kluba Ajaccio, dok je između odbojkaških klubova riječ o tripud većemu proračunu.

Samo je u ragbiju ta razlika manja (2,6 puta), premda je u pogledu ukupnoga financiranja ragbi u posljednje vrijeme dospio na drugo mjesto, iza nogometa, s prosječnim proračunom od 5,69 milijuna eura za „prvih šesnaest“ ragbi klubova.

Prosječni proračun košarkaškoga kluba iznosi 3,4 milijuna eura, a omjer između najbogatijega i najsiromašnijega kluba jest 4,4. Rukometni klubovi imaju prosječni proračun od 1,07 milijuna eura, no diferencijal je relativno visok i iznosi 5,37 (izvor: Sporeco 2004).

Uz nekoliko iznimaka, proračunska razlika odgovara minutaži televizijskih prijenosa. Od deset sportova koji su u televizijskim prijenosima najzastupljeniji, nogomet je u vrhu, ragbi na drugome mjestu, košarka zauzima tek sedmo mjesto, a rukomet i odbojka na tome se popisu niti ne nalaze (Nys 2003).

Među nejednakostima koje nastaju iz neravnomjernoga ulaganja u sport ističe se oblik diskriminacije koji postoji ne između različitih disciplina, već između muškoga i ženskoga sporta (u obzir uzevši samo natjecanja na najvišim razinama). Financijske „nagrade“ i „kazne“ primjenjuju se tako ovisno o spolu. U sezoni 1998./1999., primjerice, prosječni proračun nogometnoga kluba prve lige bio je sedam puta veći od muškoga košarkaškoga kluba istoga ranga – a trideset i četiri puta veći od ženskoga košarkaškoga kluba u prvoj ligi. Omjer prosječnoga proračuna (muškoga) prvoligaškoga nogometnoga kluba (dominantnoga kluba u dominantnome sportu) i ženskoga Pro A košarkaškoga kluba (nefavorita u nefavoriziranome sportu) iznosi otprilike 87:1 (Bourg i Gouquet 2001).

Te razlike u europskoj zemlji s relativno malim ekonomskim problemima barem odražavaju određenu vitalnost, iako tu raznolikost sporta i sportskih organizacija prate velike proračunske nejednakosti, koje istodobno potiču i odražavaju diskriminaciju.

Nešto istočnije, problemi nastali padom komunizma i staroga sustava državnoga upravljanja sportom zaprijetili su čak samome postojanju nekih sportova i sportskih federacija i klubova te su naglasili vezu između kapitalnih investicija i diskriminacije. Tranzicija u tržišnu ekonomiju posebno je istaknula razlike u zemljama kao što je Ruska Federacija, gdje se samo vrhunski sport – uz određene uvjete – uspio prilagoditi tržišnome pritisku (privatni su kapital uspjeli privući samo elitni klubovi koji nastupaju na međunarodnim natjecanjima).

U nogometu većina ruskih prvoligaških klubova uspješno se pretvorila u društva s ograničenom odgovornošću. Nasuprot tomu, četrdesetak je drugoligaških i trećeligaških momčadi jednostavno prestalo postojati, među njima i Spartak Čukotka, nakon što je bogati guverner regije Roman Abramovič odbio investirati u lokalni klub i odabrao utrošiti 140 milijuna funti na vlasnički paket dionica engleskoga kluba Chelsea (*Courier international*, 664, 24–30. srpnja 2004., str. 26).

Strani sponzori i investitori, s druge strane, oklijevaju ući na rusko tržište. U praksi je ulaganje privatnoga kapitala iz različitih izvora – uključujući sponzorstva, upotrebu *brendova* i prodaju televizijskih prava – poslužilo kao filter, ističući hijerarhiju među sportovima, klubovima, momčadima i igračima. I premda je fenomen razlika, nastao privatnim investiranjem, utjecao na Europu u cjelini, njegova prisutnost nigdje nije toliko izražena kao u središnjoj i istočnoj Europi.

U Ruskoj Federaciji nejednakosti vezane uz priljev privatnoga kapitala pogoršane su problemom traženja izvora strane valute kako bi se nadoknadio nedostatak ili manjak državnoga financiranja. Sportski su šefovi, tako, suočeni s teškom dilemom: transferima svojih najboljih igrača na Zapad u pokušaju spašavanja svojih financija oni istovremeno čine svoje klubove manje atraktivnima za potencijalne investitore.

Općenito uzevši, klubovi u dominantnim sportovima uspješno su se prilagodili tržišnoj ekonomiji. U nogometu to uključuje klubove Torpedo, CSKA Moskva i Dinamo Kijev; u hokeju CSKA, koji je spasila američka investicija; u košarci moskovski Dinamo i CSKA te nekoliko biciklističkih, atletskih i

teniskih klubova. To su sportovi koji su od 1989. uspjeli privući europske sponzore.

Može se izvući očiti zaključak da je, strukturno govoreći, sport u Europi još uvijek strogo hijerarhijski postavljen, pri čemu novac određuje položaj pojedinih disciplina. Sportska ekonomija djeluje kroz natjecanja i segregaciju te definira obećavajuća investicijska područja, posebice u zemljama koje još uvijek prolaze kroz ekonomske promjene. Nejednak priljev novca doprinosi tome da neki sportovi, i ljudi koji se njima bave, javnosti ostaju nepoznati. Na najnižim razinama, žene i druge kategorije sportaša (uključujući i one s invaliditetom), koji su isključeni iz lukrativnoga tržišta, bore se da bi uopće održali svoje sportove i natjecateljski duh živima.

Proračunske nejednakosti između europskih klubova: primjer nogometa

Među europskim nogometnim klubovima proračunske su nejednakosti poprile alarmantne razmjere. U praksi se one odražavaju u nejednakoj raspodjeli talenta, tehničkoga i ljudskoga potencijala i predstavljaju temeljni problem u pogledu poštenoga natjecanja. Ključno je pitanje: zaslužuju li najbogatiji klubovi pobjeđivati?

Nejednakosti podupiru stvaranje rastuće gospodarske segregacije čime se konstantno povećava jaz između klubova s najnižim primanjima (od kojih neki jednostavno odustanu) i elite kojoj pripada madridski Real i brojni drugi europski nogometni klubovi, posebno iz Italije i Velike Britanije, koji funkcioniraju kao „štale“ vrhunskih igrača.

Komentirajući u časopisu *Time* razloge društvene podjele u vrhunskome sportu, novinarka Jennie James primijetila je da je dotok kapitala u kombinaciji sa školom razmišljanja u sportu koja se temelji na principima slobodnoga tržišta imao kinetički učinak: „Bogati se bogate jer si mogu priuštiti skupe igrače koji privlače navijače i ulagače“ (James 2000: 51).

Razlike između klubova u sportskim nastupima dijelom su rezultat relativno jednostavnoga fenomena povećanja prihoda: oni klubovi koji su natjecateljski najuspješniji privlače najviše navijača, dobivaju sponzorske ugovore, privlačni su televizijskim kućama i privlače svježe sportske talente – sve to omogućava rast klupske dobiti. Međutim, takav kinetički učinak može krenuti i suprotnim smjerom: ako su klupski rezultati osrednji, broj će se navijača smanjiti, a financijski partneri prekinut će suradnju. Zapravo, različiti pokazatelji, uključujući prosjek rezultata ostvarenih u državnome prvenstvu u raz-

doblju od deset godina, konstantu igranja u prvoj ligi ili njezinu ekvivalentu, učestalost natjecanja u europskim kupovima, potvrđuju postojanu prirodu razlika u nastupima klubova (Bourg i Gouguet 1998: 169). Drugim riječima, općenito govoreći i promatrajući situaciju na duži period, možemo zaključiti kako isti klubovi dominiraju prvenstvima te da isti klubovi konstantno loše prolaze, što je odraz relativno stabilnoga poretka kojim upravljaju razine financijskoga ulaganja. Još je uvijek vrlo teško neutralizirati taj trend, kao što pokazuju časni naponi francuskoga kluba Saint-Etienne, koji trenutačno pokušava privući kapital i iznova doživjeti „slavne dane“ (*Le Monde*, 3. svibnja 2003.).

Postoje nejasnoće u današnjoj situaciji izrazite nejednakosti. Sukladno logici sporta, moralo bi biti moguće održavati potpunu neizvjesnost kad je u pitanju ishod prvenstva i turnira uravnoteživanjem sposobnosti različitih europskih momčadi. Da bi se to postiglo, potrebno je osigurati da najbolji igrači nisu stalno okupljeni u klubovima u koje se najviše ulaže. Do određene mjere taj je princip zaživio u američkome sportskome sustavu, a mogao bi eventualno profunkcionirati i u Europi kroz regulatorni proces koji bi uključivao izjednačavanje prihoda i određivanje gornje granice ukupnoga iznosa plaća u svakome klubu. Naprotiv, slobodno tržište europskoga nogometa trenutačno usmjerava dotok novca i sportski potencijal na način koji je sve samo ne zasnovan na ravnopravnosti.

Europska nogometna hijerarhija temelji se na uloženoj novcu, koji osigurava masovno angažiranje vrhunskih igrača. Pojedini klubovi s velikim proračunima – a to su uvijek isti klubovi – drže svoje pozicije u prvenstvima, najatraktivniji su za gledanje, osvajaju velik dio profita pa stoga mogu angažirati nove talentirane igrače koji će se pobrinuti da njihovi poslodavci zadrže prevlast.

Najbogatiji europski klubovi (Manchester United, FC Barcelona, Juventus, Bayern München, Real Madrid, AC Milan, itd.), koji imaju najviše uspjeha u natjecanjima, ujedno su i klubovi koji zaključuju najveći broj transfera pa stoga imaju moć (tj. financijske mogućnosti) zadržati igrače ili ih prodati. Ista ekonomska logika reflektira se i u činjenici da veliki nogometni klubovi imaju svoja sjedišta u vodećim industrijskim i financijskim gradskim aglomeracijama Europe (Ravenel 1987).

Zapravo, ti vrhunski europski klubovi posjeduju toliku količinu sredstava da mogu raditi dugoročne planove i tražiti načine da poboljšaju ili učvrste visoku kvalitetu svojih sportskih nastupa dvjema komplementarnim strategijama

– transferima, zbog čega su u mogućnosti izbrusiti natjecateljski potencijal, i politikom visokih plaća, što im omogućuje zadržavanje talentiranih igrača. Primjera radi, u kasnim 1990-ima udio ukupnoga iznosa plaća u cjelokupnome klupskome proračunu u Milanu iznosio je 69%, u Newcastleu 68%, Juventusu 50%, Dortmundu 43% i u Barceloni 42%.

Kao što je primijetila većina ekonomskih analitičara te situacije, rezultat takva procesa, koji uključuje različite tržišne „igrače“ i njihove strategije, jest stvaranje skupine klubova s velikim i stabilnim proračunima i visokom razinom profitabilnosti (Bourg i Gouguet 1998: 176).

Povrh oblika nasilja inherentnoga aktivnosti kojom trajno dominira kapital i njegova „vučna snaga“, postoje i skriveni tipovi nasilja koji proizlaze iz samih pregovora nametnutih slobodnim tržištem u sportu.

Opisane nejednakosti među europskim klubovima automatski utječu na kupovinu igrača i pomažu stvaranje disproporcionalnih razlika u pogledu uvjeta zapošljavanja, plaća i pozicije. Christian de Brie komentira kako u tome pogledu zakon tržišta znači više nejednakosti i nesigurnosti, a manje pravde i solidarnosti (De Brie 1994: 22).

Moć novca otvara put i drugim mogućnostima poput prikriivanja profita, daljnega produblivanja jaza između onih koji u sportu za život zarađuju teškim radom i njihovih kolega s „astronomskim“ plaćama:

„lonako iskvareni plaćama, bonusima i naknadama sasvim nerazmjernim njihovu talentu (iako je on neosporan), bogati nogometaši besramno se upuštaju u različite oblike utaje poreza, nedostupne skromnijim poreznim obveznicima, koje sustavno provode sa svojim poslodavcima.“ (De Brie 1994: 22).

Spletkarenje prirodeno dinamici tržišnoga natjecanja brižno se skriva iza „faspade“ nogometa kao „jedne velike obitelji“. No, bivši klupski predsjednici koji su iskusili gorku stvarnost opovrgavaju iskreno prijateljstvo sugerirano takvom hvalisavom predodžbom o sportu.

U Francuskoj je Laurent Perpère, bivši predsjednik PSG-a, jedan od onih koji su nogometu pristupili s idealiziranom iluzijom o visoko profesionalnome sportu kao snazi za postizanje solidarnosti: „Velika nogometna obitelj fasada je iza koje se svatko bavi svojim malim prljavim poslovima“ (*Le Monde*, 6. lipnja 2003.). Njegove stavove podupiru i komentari Pierrata i Riveslangea o nepostojanju bilo kakvih trgovinskih zabrana na tržištu prodaje i kupovine igrača, gdje se čini da „nebitne stvari“ poput usmenih ili čak i pismenih sporazuma tako malo vrijede (Pierrat i Riveslange 2002: 140).

Takva su mešetarenja sastavni dio određenih predodžbi o tome što je nogomet. Iako nogometni klubovi, za razliku od proizvodnih tvrtki, ne mogu bez konkurencije, zbog toga što se u nedostatku dostojnih protivnika gubi i smisao njihova postojanja, oni ipak djeluju unutar povlaštenoga sustava u kojemu se uloženi kapital cijeni više od sportskoga i natjecateljskoga nastupa. Drugim riječima, svojim ustrojstvom i načinom djelovanja, klubovi demantiraju samu bit sporta, a to je volja za izdizanjem iznad samoga sebe kroz vlastite napore.

Ovdje valja citirati izjavu o profesionalnome nogometu Claudea Beza, bivšega predsjednika Girondinsa de Bordeaux, iz 1984., kojom je točno predvidio sve očitiiju stvarnost ekonomskoga nasilja u sportu: „Ne volim kada malim klubovima dobro ide. U redu je ako novac pobjeđuje.“ (Pierrat i Riveslange 2002: 64–65).

Očito je da se tako sumorna ekonomska stvarnost nije pojavila niotkuda: trenutčan način vođenja profesionalnoga nogometa, sa svim inherentnim nejednakostima, vuče svoje korijene iz razdoblja kad su sport „oteli“ oni koji su smatrali da mu mogu izgraditi novi imidž ulaganjem velikih svota novaca.

Pojedini čelnici europskih nogometnih klubova stoga snose veliku odgovornost za inflaciju plaća i nejednakosti koje pritišću europski sport. Navedimo primjer Jean-Luca Lagardèrea i Matra Grupe. U vrijeme kad se činilo da tržišna ekonomija mete sve pred sobom i uživa u plodovima međunarodnih uspjeha francuske reprezentacije (polufinalisti Svjetskoga prvenstva 1982. i ponovno 1986. i pobjednici Europskoga prvenstva 1984.), ulagači su uložili veliki novac u klub kojemu su nadjenuli ime prema korporativnome *brendu* „Matra Racing“. U intervjuu za *L'Equipe* Lagardère je prilično drsko objasnio da je cilj osnivanja kluba „s ljudskom krvi i mesom“ postići ono što je grupacija već bila postigla s drugim proizvodima. S proračunom od 100 milijuna franaka on je vjerovao da će klub pobijediti bilo kojega protivnika. S jedne strane, činjenica da je pothvat bio relativno neuspješan i da su ulagači napustili klub 1989. pokazuje ograničenja vizije nogometa u kojoj glavnu riječ ima poslovna bilanca. S druge strane, uvođenje neumjerenih plaća na nogometno tržište signaliziralo je početak utrke koja je s vremenom iscrpila mnogo europskih klubova i ostavila ih u velikim dugovima.

Nesmisljene zloporabe koje je potakla filozofija slobodnoga tržišta pokrenule su uznemirujući inflacijski trend koji je podjednako utjecao na plaće i naknade od transfera. Žestoka konkurencija među klubovima postala je norma, što se odrazilo na alarmantno velike gubitke i dugove. Samo u sezoni

2000./2001., francuski klubovi nagomilali su gubitke u visini od 120 milijuna eura i prijavili ukupni dug od 290 milijuna eura; klubovi talijanske Serije A imali su kombinirane gubitke od oko 400 milijuna eura; ukupni deficit španjolskih klubova iznosio je 700 milijuna eura, a 80% britanskih klubova bilo je u gubitku (Sobry 2003).

Ako se usporede s proračunima sportova bez sredstava ili ukupnim sportskim proračunima zemalja koje nisu dio svjetskoga gospodarskoga rasta, ti se brojevi čine besmislenima.

Dovodi li prevlast ekonomije u europskome sportu neizbježno do nejednakosti?

U današnje je vrijeme logika biznisa zavlдалa europskim sportom ugrožavajući na različite načine piramidalni model koji je sport učinio onim što on jest, te mu, u određenoj mjeri, dao okvir solidarnosti.

Ekonomska dominacija se u Europi ispoljila na različite načine, od ulaganja, sponzorstva i pokroviteljstva do dioničarstva, stavljanja dionica u optjecaj, preuzimanja i razvoja tvrtki koje su dio velikih poslovnih carstava, a sport im je samo jedno od područja ulaganja. Takva je situacija potaknula klubove da počnu razmišljati i djelovati na poduzetnički način.

U Real Madridu, Florentino Perez, predsjednik od lipnja 2000., brzo je stekao reputaciju osobe koja traži načina da nogometnom klubu priskrbi prihode kakvi su ga, u rasponu od nekoliko godina, učinili jednim od najistaknutijih španjolskih poslovnih ljudi. Proširivši svoje djelatnosti (najviše kroz prodaju robe), plasiravši svoj *brend* u inozemstvo (strategija vrijedna 58 milijuna eura u 2002./2003. i planiranih 80 milijuna u 2003./2004.) i „ušavši“ visoko profitabilnim poslovima vezanim uz nekretnine u područja koja nemaju veze s nogometom, Real Madrid više nije bio samo nogometni klub, već je postao i „sportsko poduzeće“ (*Le Monde*, 26. studenoga 2003., str. 18). Neki su navijači kritizirali takav stil upravljanja klubom, istovremeno osjećajući, na konfuzan način, da bi mogao ugroziti interese same igre. Paradoksalno, na Realove se poraze često gledalo kao na negativan ishod pristupa sportu kojem je jedino bitna poslovna bilanca. Jedan je zagriženi navijač, uzrujan time što ovakav stil upravljanja nije „polučio rezultate“, jednostavno sažeo sve te kritike: „Za sve je kriv predsjednik Perez. On je dobar biznismen, ali ne zna ništa o nogometu“ (*Le Monde*, 27. travnja 2004., str. 24).

U Italiji, Antonio Girardo, glavni direktor Juventusa iz Torina, izjavio je kako je cilj kluba postati „poduzećem poput bilo kojega drugoga“ (*Le Monde*,

30. rujna 2001.). U 60%-tnom vlasništvu holdinga IFIL (koja je dio carstva obitelji Agnelli (Fiat)), Juventus je u prvim mjesecima 2002. godine na burzi u optjecaju imao 35% svojega kapitala (Sobry 2003). Flotacija je bila dio posebnoga pristupa koji je obuhvaćao „pročišćavanje“ sportskoga aspekta poslovanja, kako bi se iz njega moglo što više ekstrapolirati, budući da je Juventus planirao ne samo kupiti stadion zajedno s drugim torinskim klubom Torinom po cijeni od 120 milijuna eura, nego i otvoriti tematski park *Mondo Juve* vrijedan 130 milijuna eura. Taj projekt neizbježno poziva na usporedbu s *Manchesterlandom*, nogometnom školom Manchester Uniteda za dob od 7 do 14 godina, zajedničkim poslovnim pothvatom britanskoga Manchester Uniteda, najbogatijega svjetskoga kluba, i *Disneyland Paris Group (Sud-Ouest*, 27. travnja 2004.). Taj novi trend diversifikacije „sportskih proizvoda“ – koji je počeo s inicijativama drugih europskih klubova, uključujući Real Madrid, klub koji je „simbol nogometnoga biznisa“ (*Le Monde*, 26. studenoga 2003.) – sa sobom donosi i dva osnovna problema. S jedne strane, kad se sport upotrebljava za reklamiranje ogromnoga sajmišta, sama njegova svrha biva dovedena u pitanje, a s druge strane, beskrajna spirala zaradivanja novca u neizbježno ograničenomu kontekstu igre pretpostavlja stavljanje naglaska na razlike u pogledu nastupa i natjecateljskoga potencijala.

Zapravo, takva mutacija vrhunskoga sporta (s europskim nogometom kao najboljim primjerom za taj fenomen) pretvara sam sport u robu što uzrokuje zabrinutost iz više razloga. Sustav transfera igrača potiče trgovinu ljudima, pri čemu su mladi igrači često najtraženiji i najranjiviji. Povrh toga, promjene u vrhunskome sportu svode nekoć kulturne aktivnosti na ekonomiju, što je pomak koji će prije ili kasnije ugroziti egzistenciju amaterskoga sporta, te s vremenom povećavati jaz između profesionalnoga sporta namijenjenog publici i intimnijih događaja koji karakteriziraju sport kao masovnu aktivnost.

Time je sport organiziran i reorganiziran na načine koji iz temelja mijenjaju smisao njegova razvoja. Godine 1998., urednik je časopisa *France Football* upozorio da bi, ukoliko mu se ne posveti pozornost, nogomet uskoro mogao postati vid trgovine između multinacionalnih kompanija i burzi umjesto da predstavlja do-dirnu točku između zemalja i kultura, društva i pojedinaca (Ernault 1998: 15).

Jedan je od prvih pokazatelja takvih promjena – koje se logično odvijaju kao niz prilagodbi s ciljem postizanja komercijalne održivosti i maksimiranja profita – bila objava planova o razvoju privatnih liga u sportovima poput nogometa i košarke kojima bi se privukao velik broj televizijskih gledatelja. U nogometu, 1998. godine – na inicijativu talijanske grupacije Media Partners, koju podupire banka Morgan Stanley iz Sjedinjenih Američkih Država, i

telekomunikacijskih grupacija sa sjedištem u Njemačkoj (Kirch), Velikoj Britaniji (Murdoch) i Italiji (Berlusconi) – skovan je plan o „zatvorenom“ natjecanju neovisnom o Europskoj federaciji. U tome komercijalnome pothvatu, koji je u fazi razvoja, obećano je klubovima sudionicima ukupno 1,91 milijardi eura, u usporedbi sa „samo“ 128,06 milijuna eura koje dodjeljuje UEFA. Taj je sustav trebao funkcionirati kao zatvorena liga, bez mogućnosti ispadanja i ujedno s malim rizikom od gubitka investicije za one koji su pokrenuli, sponzorirali i financirali natjecanje (među kojima su najveće privatne televizije i karteli): „Investitore privlači perspektiva uklanjanja nesigurnosti koja ide uz sport jer im postaje sve teže pomiriti vlastite spekulativne interese s rizikom od neuspjeha momčadi u Ligi prvaka“ (Bourg 1999: 57).

U košarci, u svibnju 2000., sedamnaest je europskih klubova udruženih u Udrugu europskih košarkaških liga (ULEB)³¹, koju je sponzorirala španjolska tvrtka Telefonica, postavilo temelje europskomu natjecanju neovisnom o Međunarodnoj košarkaškoj federaciji (FIBA). Tako su osnovana dva paralelna prvenstva: „Suproligue“ (pod pokroviteljstvom FIBA-e) s dvadeset klubova, i „Euroleague“ (ULEB) s dvadeset četiri kluba, od kojih je svaki klub platio pola milijuna dolara pologa kako bi igrao prve tri sezone. Iako se ovoga trenutka čini da su ti projekti propali, ni na koji način nije umanjena prijetnja koju oni načelno predstavljaju. Kao i u europskome profesionalnome nogometu, u kojem su se najveći klubovi nastojali grupirati u zatvoreni sustav natjecanja koji se može usporediti sa sustavom koji postoji u Sjedinjenim Državama, Euroliga čini opasne razlike koje se zasnivaju na novcu. Taj je sustav dobar primjer trenutačnoga pogrešnoga trenda u europskome sportu, gdje se ulažu napor da se iziđe iz federacije i principa natjecanja utemeljenog na ulasku u višu ili padu u nižu ligu (koji, iako nameću ograničenja, osiguravaju i određen stupanj sportske solidarnosti) s ciljem zatvaranja klubova u borilište u kojem im je zajamčen stalni visoki plasman, a samim time njihovim je dioničarima i sponzorima osiguran dugoročan povrat sredstava uložениh u plasman njihovih timova. Budući da je rizik neprijatelj kapitala, potencijal momčadi postaje profitabilniji uklanjanjem ikakve mogućnosti gubitka, ili barem ispadanja iz lige (što je sinonim za gubitak financijske potpore u sportu koji ovisi o gledateljima). Čini se da se sličan pristup javlja i u drugim sportovima uključujući motociklističke utrke, stolni tenis i biciklizam.

Kao drugo, nasilna priroda moći novca ostavlja svoj trag na samim simbolima natjecanja: trofejima koje dobiva pobjednik. Nije slučajnost da posljed-

³¹ Ne postoji Europska košarkaška federacija!

njih godina sportska natjecanja i kupovi mijenjaju imena, a nazivi federacija i institucija zamjenjuju se komercijalnim nazivima kako bi se omogućilo još jače isticanje sponzora i oglašivača: tako je Britanski kup postao Axa kup; Belgijsko prvenstvo postalo je Jupiler liga, a Europski ragbi kup postao je Heineken kup.

Kao treće, takvi novi trendovi uzrokuju vrlo specifične probleme koji bi vjerojatno mogli potkopati osnovne natjecateljske principe sporta. U suprotnosti s tradicionalnim duhom „neka pobijedi najbolji“, poduzetnički stil upravljanja klubovima i momčadima otvara put različitim vrstama zloupotreba i postupno potkopava samu logiku sporta. Tako, na primjer, utjecajne skupine – čiji opseg i struktura nisu uvijek transparentni – mogu kontrolirati interese natjecanja. Činjenica je da su u europskome nogometu poduzeti koraci³² kako bi se onemogućilo da utjecajne skupine budu većinski dioničari više od jedne momčadi u istome natjecanju, te su se neke grupacije, uključujući i Canal Plus (koji je većinski dioničar u PSG-u i Servetteu iz Ženeve), morale odlučiti za samo jednu momčad (Bourg i Gouguet 1998).

Međutim, s jedne strane, uključene financijske strukture mogu biti iznimno neprobojne i prikrivati različite zakulisne igre, uključujući angažiranje *offshore* kompanija i druge načine izbjegavanja plaćanja poreza, a s druge strane, neke grupacije, kao što je ENIC, nekad većinski dioničar u tri kluba, uopće nisu skrivale svoju namjeru da prigrle tržište sporta na širokoj osnovi. To je i bio razlog da se ENIC žalio Arbitražnom sportskom sudu, navodeći kao osnovu žalbe europski princip slobodne trgovine (Bourg 1999).

Ipak, može li igra i dalje biti poštena ako isti financijski moćnik više ili manje izravno kontrolira više od jednoga sudionika u istome natjecanju? Ovo je pitanje bilo predmet preporuka Europskoga vijeća, a posebno je izraženo u Deklaraciji iz Nice iz 2000. godine. Slična se pitanja moraju postaviti kada treba izabrati između igrača iz istog „tabora“, pri čemu se preferira jedan igrač nauštrb drugoga iz razloga koji nisu povezani s njihovim sportskim zaslugama. Iza suparništva Senne i Prosta u utrckama Formule 1 stoje određeni financijski interesi koji nastoje prevladati zakone nesigurnosti u sportu. U cilju osvajanja automobilskega tržišta Južne Amerike, bilo je logično Brazilcu Senni dati najbolje automobile, budući da pobjeda Francuza ne bi imala isti komercijalni učinak. Schumacherova iznenadna pobjeda na austrijskome Grand Prix-u 2002. kada mu je Barricello, nakon što se činilo

³² UEFA je presudila da se dva kluba u vlasništvu iste fizičke ili pravne osobe ne mogu natjecati u europskom Kupu pobjednika kupova.

da će Schumacher sigurno pobijediti, dozvolio da ga pretekne, diktirana je sličnim principima: Fiat grupa, koja je dionice Ferrarija upravo bila uvrstila na burzu, je trebala ojačati svoj imidž osiguravanjem pobjede za svojeg amblemskog njemačkog vozača. Isti su mehanizmi prisutni u biciklizmu, gdje članovi momčadi znaju da ne sudjeluju u utrci kako bi pobijedili već da pruže podršku unaprijed određenom pobjedniku – s obzirom da je pojedinac kao sredstvo za prenošenje komercijalnih poruka učinkovitiji od skupine (Chartier i Vigarello 1982).

Ovakvo plasiranje novca i prestiža trgovačkoga *brenda* u samo „srce“ natjecanja predstavlja potpuni raskid s europskom tradicijom kojoj je, od početka modernoga sporta krajem osamnaestoga stoljeća u Britaniji, osnovni i najvažniji cilj natjecanja bila sportska pobjeda (Thomas 1999).

Kao četvrto, pretjerana komercijalizacija i ekonomija slobodnoga tržišta u sportu potencijalno može dovesti do privatizacije javne imovine (Sobry 2003; Fontanel i Bensahel 2001).

Danas u Francuskoj većina sportskih klubova posluje na isti način kao i velike kompanije. Oslanjajući se na Aviceov zakon iz 1984., Zakonom o profesionalnom sportu od 28. prosinca 1999. (Zakon 99-1124) definirane su dvije nove vrste poduzeća: društvo s ograničenom odgovornošću osnovano s ciljem bavljenja sportom (SAOS – *société anonyme à objet sportif*) i sportsko društvo s ograničenom odgovornošću (SASP – *société anonyme sportive professionnelle*). Pored činjenice da se klubovi s takvim statusom i dalje financiraju javnim sredstvima – što francuskoga ministra za mladež i sport dovodi u nezgodan položaj u odnosu na Europsku komisiju i zakone o tržišnome natjecanju – legitimnost omogućivanja kompanijama da upotrebljavaju objekte u javnome vlasništvu koji se održavaju i obnavljaju javnim sredstvima svakako je upitna.

Mnogi klubovi upotrebljavaju objekte koji pripadaju gradovima u kojima imaju sjedište (Sobry 2003). Vélodrome stadion u Marseilles-u, koji je obnovljen javnim sredstvima u iznosu od oko sto milijuna franaka kada je Francuska bila domaćin Svjetskoga prvenstva 1998., predstavlja primjer takve sumnjive prakse. Lokalni klub Olympique Marseilles (OM) upotrebljavao je poslije toga sve prednosti novoobnovljenoga stadiona po minimalnim cijenama. Javna je imovina stavljena na raspolaganje komercijalnim kompanijama i jedini *quid pro quo* bila je činjenica da se ime grada pojavljivalo i isticalo u javnosti tijekom organizacije sportskoga događanja. Javnosti možda nije omogućeno da se služi igralištem, ali je ona uvijek dobrodošla kad treba platiti ulaznice

za tribine. Istaknuto je da takve slučajeve privatizacije javnoga dobra treba vrlo pažljivo preispitati, posebno ako je riječ o klubovima čije dionice kotiraju na burzi (Fontanel i Bensahel 2001: 182).

Kao zaključak trebamo objektivno priznati da iako novac u sportu ne mora biti korijen svega zla, sve je očitiije da sudjeluje u iskrivljanju tradicionalne slike sporta. Novac je postao dominantna snaga, i svojom prekomjernom količinom, koja je zapravo oblik nasilja, sudjeluje u potkopavanju vjerodostojnosti sporta i sportaša te umanjuje užitak ljubiteljima sporta.

Treba spomenuti i način na koji su sport i sportaši prihvatili logiku profita. Ako krenemo od slučaja francuskih sportašica koje su odbile podijeliti novčanu nagradu osvojenu u štafeti s rezervnim članicama svoje momčadi do slučaja francuske reprezentacije, bivše pobjednice Svjetskoga prvenstva, koja je javnoj televizijskoj kompaniji naplatila 10 000 eura po igraču (za snimanje „iza kulisa“ na stadionu OM-a) za povlasticu da ih snima za vrijeme treninga, možemo zaključiti da “novac kviri igru”.

Želja da se nadvladaju vlastita ograničenja – koja se nalazi u samom srcu modernoga olimpijskoga pokreta – sada je ozbiljno dovedena u pitanje. Između mnogih očitih primjera možemo izdvojiti slučaj ukrajinskoga skakača s motkom Sergeja Bubke, koji je redovito preskakao visine iznad 6,2 metra na treninzima, ali je samo centimetar po centimetar uspijevao povećavati svoj najbolji službeni rezultat, stavlajući u džep 150 000 francuskih franaka od svojega sponzora svakoga puta kada bi oborio vlastiti rekord.

Tržište je postalo okosnicom oko koje je organiziran sport, a profit je njegova mjera uspjeha.

Deregulacija tržišta sporta: posao protiv etike

Od presude u slučaju Bosman do fleksibilnoga pristupa

Presuda u slučaju Bosman iz 1995. godine označila je bitan preokret u organizaciji profesionalnoga sporta u Europi. U slučaju belgijskoga nogometaša Jean-Marca Bosmana Europski sud pravde (ECJ) interpretirao je zakone Zajednice osuđujući dva načela kojima su se neke nacionalne nogometne federacije i UEFA vodile u svojem radu. Prvo je načelo bio aranžman koji je ograničavao transfere igrača iz jednoga kluba u drugi sa zahtjevom da klub koji nabavlja igrača mora platiti prijašnjemu klubu obeštećenje za transfer radi treninga ili promocije. Drugo je načelo bilo UEFA-ino ograničenje broja

dopuštenih stranih igrača u momčadi. Odluka je Europskoga suda pravde u sport uvela pojmove slobode kretanja radnika (kako je definirano člankom 39. [ranijim člankom 48.] Ugovora o osnivanju Europske zajednice) i slobode tržišnoga natjecanja (kako je definirano člankom 81. [ranijim člankom 85.] Ugovora o osnivanju Europske zajednice), koji su bili zapriječeni sustavom plaćanja naknada za transfer.

Potrebno je dati nekoliko komentara na tu važnu odluku, koja je otvorila put načelima slobodne trgovine na jedinstvenome europskome tržištu u svijet nogometa.

Presuda je imala određene štetne posljedice (Manzella 2002). Primjenom poslovnih načela u svijetu sporta presudom su ukinuta pravila o angažiranju stranih igrača na razini utakmice koja su iz tehničkih i sportskih razloga nametnule nacionalne i međunarodne sportske federacije, a osobito potrebu da se lokalnim centrima za trening zajamči pristup njihovim igračima na natjecanja na visokoj razini. Pravilo koje je odbačeno također je bilo zamišljeno s ciljem da osigura kontingent iskusnih igrača za nacionalne momčadi.

Odluka je Europskoga suda pravde bila u suprotnosti s načelom supsidijarnosti unutar Zajednice i uskratila je pravo sportu da sam postavlja svoja pravila na osnovnoj razini događanja na igralištu. Potičući prijenos ovlasti sa sportskih federacija na klubove i televizijske kuće, zaprijetila je piramidalnoj strukturi europskoga sporta. Budući da sportskim vlastima nije ponudila rezervno rješenje ili alternative koje bi im mogle dozvoliti da ponovno preuzmu inicijativu, potkopala je sustav pravila oko kojih je sport strukturiran i time zadala snažan udarac njegovim osnovnim načelima i legitimnosti.

Europski je sud pravde odlučio primijeniti ekonomski pristup sportu i time je potpomogao da se ponište njegovi odgojni, građanski i zdravstveni aspekti. Sport je postao rezerviran za bogate, a načela poštenja i jednakih mogućnosti u natjecanju očito su pregažena.

Konačna posljedica te odluke je pokretanje nekontroliranoga procesa koji je sportu mogao nametnuti još novih „vanjskih“ pravila utemeljenih na poslovnim principima. Naime, nakon presude u slučaju Bosman uslijedile su odluke u drugim slučajevima čija je posljedica bila proširenje načela koje se odnosi na državljane zemalja izvan Europske unije. Jedan se takav slučaj odnosio na poljsku košarkašicu Liliju Malaju. Klubu Racing iz Strasbourga, u kojem su već igrale bugarska i hrvatska igračica, nije bilo dozvoljeno da potpiše ugovor s Poljakinjom. Lilia Malaja, temeljeći svoj slučaj na presudi u slučaju

Bosman i na ugovoru o pridruživanju između Europske unije i Poljske, zatražila je dozvolu natjecanja i dobivanje statusa osobe s prebivalištem u Europskoj uniji. Upravni je sud u Strasbourgu u početku odbacio njezin zahtjev, koji je međutim u žalbenom postupku odobrio Upravni sud u Nancyju 3. veljače 2000., i potvrdio Conseil d'Etat (najviši upravni sud u Francuskoj) točno godinu dana nakon što je košarkaška federacija uložila pravnu žalbu. Nije teško zamisliti moguće posljedice te odluke, budući da Europska unija ima ugovore o pridruživanju i suradnji s dvadeset tri zemlje istočne Europe i sjeverne Afrike.

Iz perspektive sportskih vlasti (UEFA-e i svih nacionalnih federacija i liga), odluka je Europskoga suda pravde imala cijeli niz posljedica (Bourg i Gouguet 1998: 2001):

- Zaprijetila je osobnosti, stilu i kulturi nogometa na nacionalnoj razini. – Nacionalni nogometni identitet osporen je razmjenom igrača i kozmopolitizmom koji sada dominira klubovima i prvenstvima. U sezoni 1999./2000. Chelsea je među trideset četiri profesionalna igrača imao dvadeset šest stranih igrača iz četrnaest zemalja. Na razini nacionalnoga prvenstva, 41% igrača u Belgiji u sezoni 1998./1999. bili su strani državljani, a u Engleskoj u sezoni 1999./2000. igrali su igrači iz četrdeset jedne zemlje.
- Umanjila je mogućnost da se navijači identificiraju s momčadima i prekinula kulturne veze između momčadi na lokalnoj i regionalnoj razini.
- Potkopala je kvalitetu i homogenost u postupku izbora nacionalne momčadi, posebno otežavajući mladim domaćim igračima da dobiju profesionalnu licenciju i istodobno povećavajući broj raspoloživih igrača za igranje u prvenstvenim utakmicama, koji ne mogu biti izabrani u momčadi.
- Povećala je nejednakost u sportu omogućivši nekim momčadima da angažiraju zvijezde, uvodeći tako konkurentnu neravnotežu.
- Potkopala je politiku treninga igrača onemogućivši klubovima da povrate svoje troškove putem isplata obeštećenja nakon odlaska igrača po isteku ugovora.
- Pokrenula je neograničeno povećanje troškova plaća, pri čemu su pregovaračka snaga igrača zvijezda i broj i utjecaj njihovih agenata (FIFA priznaje 507 agenata) također bili značajni čimbenici.
- Dovala je do bijega igrača iz najslabije financiranih nacionalnih prvenstava u najjače financirane.
- Dovala je do sklonosti prema preobrazbi onoga što je nekad bio kolektivni sport u individualni sport stvarajući komercijalnu, karijerističku sliku o

tome što znači igrati nogomet (s naglaskom na stvarne ili potencijalne nove izvore zarade kao što su ugovori vezani uz imidž, opcije dobivanja dionica ili naknade za autorska prava na golove koji se prikazuju na televiziji).

Konačno, posljedica podvrgavanja sporta zakonima Europske unije bila je davanje prioriteta ekonomiji slobodnoga tržišta i poticanje privatizacije klubova, što je dovelo do paradoksalnoga slabljenja samoga piramidalnoga modela europskoga sporta koji su branile institucije Europske unije.

Nema sumnje da je presuda u slučaju Bosman dala slobodu igračima istovremeno dajući slobodu i potičući apetite klubova te postavivši sportaše na neku vrstu europskoga vrtuljka u ime fleksibilnosti. Najznačajnije je da je potpomogla da nogomet postane sport koji se igra na „dva kolosijeka“ (Lanfranchi 2002: 23) i da je vrlo jasno podebljala crtu razgraničenja između amaterskoga i profesionalnoga sporta. Ubrzala je ritam kojim se provode transferi, lansirala plaće putanjom eksponencijalnoga rasta i naglasila nejednakosti između igrača.

Jedan je od krajnjih rezultata povećanja profesionalne slobode bilo produbljivanje jaza između najviših i najnižih plaća te stvaranje veće nezaposlenosti i nesigurnosti, posebno među mladim, nepoznatim igračima. Naglašena je podjela među klubovima i igračima te potaknuta pojava nekih vrsta zaposlenja i ugovora o zaposlenju koji rastežu granice legalnosti – na primjer, predugovorni sporazumi o odbijanju ponuda drugih klubova koji se nude najmlađim igračima, koji se tako obvezuju, u zamjenu za više ili manje legalne isplate, da potpišu svoj prvi profesionalni ugovor s nekim klubom. Još raširenija posljedica je poplava aranžmana kojima je cilj omogućiti klubovima da zadrže mlade igrače. Pored toga, klubovi su obvezni pronalaziti razne načine nadoknađivanja gubitaka povezanih s transferima: od igrača mogu tražiti da potpišu dugoročne ugovore koji ograničavanju njihove mogućnosti pregovaranja ili im mogu ponuditi opciju prijevremenoga raskida ugovora uz fiksnu naknadu prema klauzuli o raskidu ugovora. Ta je nova sloboda uzrokovala pojavu novih mehanizama kao što su podjela zarade i ograničavanje sveukupnih troškova za plaće, što omogućuje određeni stupanj financijske solidarnosti (Bourg i Gouguet 1998).

Dolazimo u napast da se složimo s Gérardom Ernaultom da bi odluka Europskoga povjerenika Karela van Mierta, kojom se nogomet ne definira kao „kulturna iznimka“ od pravila Europske unije, već ga se smatra ekonomskom aktivnosti, mogla predstavljati glavni oblik kulturnoga nasilja (Ernault 1998).

Sportaši podložni utjecaju

Sport je trenutačno zahvaćen gospodarskim vihorom i – unatoč primjeru koji pruža mali broj briljantnih karijera – izgubio je kontrolu nad određenim aspektima situacije. Za velik broj profesionalnih i poluprofesionalnih sportaša i mladih nada, proces deregulacije i uspostave poslovne logike u sportu, pored vala medijskoga oduševljenja koji je pratio njih i tržišta koja su stvorili, otvara put svim vrstama zloupotreba i raznim oblicima nasilja.

U visoko plaćenim sportovima kao što je tenis, mladi su sportaši posebno osjetljivi na manipulacije. One se mogu pojaviti u mnogim oblicima, od sportaševih financijskih sredstava koje kontrolira i „pelješi“ osoba s autoritetom ili, u ranijim fazama, općega utjecaja koji imaju takve osobe u sportaševoj pratnji tijekom njegove ili njezine karijere i svakodnevnoga života, sve do, u određenim slučajevima, seksualnih pritisaka i zloupotreba.

Priča švicarske tenisačice Patty Schnyder iz Basela, nekad osme tenisačice svijeta, skoro savršeno ilustrira ranjivost izrazito nadarene mlade sportašice pod utjecajem osoba koje su ju trebale štiti. Mlada je žena imala velikih poteškoća da se izvuče iz ralja svojega partnera, opskurnoga iscjelitelja Rainera Harnekera, čovjeka u četrdesetim godinama, kojega je obitelj tenisačice optužila da ju je „začarao“. Harneker – kojega su novinari proglasili „guruom“ i koji je natjerao Schnyderovu da slijedi strogu vegetarijansku dijetu te da se podvrgne posebnoj vrsti akupunkture utemeljenoj na teoriji koju je razvio Baunscheid u osamnaestom stoljeću – je na kraju 2002. godine proglašen krivim na njemačkome sudu zbog nadriliječništva. Ipak, nakon takva ishoda slučaja, na mladu je sportašicu jednostavno nastavila utjecati druga osoba, karizmatični njemački detektiv koji je bio zadužen da ju čuva i kojem je dotična postala privržena. Takav je razvoj situacije doveo do obiteljske svade koja je uključivala optužbe za pronevjeru (*Le Monde*, 30. siječnja 2004.).

Zbog toga što financijski udjeli u sportu mogu biti vrlo visoki, najranjiviji sportaši, posebno djeca i mlade žene, mogu postati plijen i žrtve pohlepe i pretjerane zaštite, a u nekim su slučajevima članovi obitelji najgori počinitelji.

Različiti oblici zloupotrebe mogu biti počinjeni unutar obitelji ili u najbližemu profesionalnome okruženju, a ozbiljno su ugroženi i sportaši i sam sport.

Nedavni tragični incident u francuskome teniskome svijetu pokazuje širinu nasilja koje može biti počinjeno zbog novca ili slave u sportu. U jugozapadnoj Francuskoj nekoliko je mladih ljudi obaju spolova namjerno trovao otac

jednoga njihovoga suparnika, koji im je višekratno stavljao lijekove u bočice s vodom kako bi im umanjio uspjehe na igralištu. Ovaj je otac menadžer nastojao preokrenuti uspjeh u karijeri svoje djece – sina i kćeri (koja je bila proglašena najvećim čudom u Francuskoj u svojoj kategoriji) – radi vlastite koristi, bez njihova znanja i bez imalo poštovanja za sportsku etiku te, još gore, za živote djece, tinejdžera i mladih ljudi koje je doveo u opasnost. Najgore je od svega to što je nakon incidenata s trovanjem jedan od trovanih igrača poginuo u prometnoj nesreći zaspavši za volanom (*Libération*, 11. kolovoza, 6. i 7. rujna 2003.).

Ne samo osobe bliske sportašima već i njihovi klubovi mogu biti krivi za pljačku ili jednostavno za izrabljivanje mladih ljudi, kao što pokazuje slučaj mladoga nogometaša Salioua Lassissija, za kojega je utvrđeno, nakon što se pridružio klubu AS Roma u Italiji, da nije primao nikakvu plaću šest mjeseci (*Le Monde*, 27. veljače 2004.). Saliou Lassissi, koji je prije toga bio u centru za treniranje na stadionu u francuskom Rennesu, pozvao je UEFA-u da oduzme europsku licenciju AS Romi za sezonu 2004./2005.

Fenomen je eksploatacije, u pravilu, pogoršan jačanjem novih profesija koje se bave posredovanjem (posebno menadžera i agenta), a koje su loše regulirane i prema sportskim pravilima i prema nacionalnim zakonodavstvima europskih zemalja. „Posao se agenta zabrinjavajuće širi“, naslov je članka objavljenog u *Le Monde*-u u ožujku 2002. (*Le Monde*, 17. i 18. ožujka 2002.). Te je godine bilo 94 licenciranih nogometnih agenata u Francuskoj, a 235 osoba je čekalo na polaganje ispita za dobivanje licencije. U te brojke nisu uvrštene osobe bez ikakvoga priznatoga statusa u sportu, koje su bez obzira na to djelovale kao posrednici sportaša (Bourg i Gouguet 1998). *Le Monde* je izvijestio da su inflacija plaća i sve veći broj transfera potpomogli promociji ideje da je postati agent igrača lak način zarade velikoga novca bez mnogo truda (*Le Monde*, isto). Aspekt ovoga trenda koji još više zabrinjava jest činjenica da su, na dnu ljestvice, talentirani mladi igrači – regrutirani u sve mlađoj dobi – prepušteni ljudima koji imaju malo ili nimalo osjećaja odgovornosti prema svojim štićenicima. Pravo organizirano tržište u ovome području tek se razvija u Europi, a mladi ljudi iz zemalja s ekonomski nepovoljnom situacijom njegove su glavne žrtve.

Što se tiče igara oko posredovanja u igračkim transferima, velike su europske nogometne zemlje u tome najzaposlenije: 2002. godine Velika Britanija je imala najveći broj licenciranih nogometnih agenata (160), iako se činilo da će ju prestići Italija (s 56 agenata iste godine) jer je skoro 400 kandidata trebalo izići na savezni ispit za dobivanje licencije.

Ovih nekoliko primjera ukratko prikazuju opasnosti i različite oblike nasilja kojima su u sportu posebno izloženi djeca, mladi i žene. Prije nekoliko godina predstavnici Vijeća Europe koji se bave istraživanjem sporta i zloupotrebama u njemu proveli su istraživanje i prilično su točno identificirali takve oblike nasilja (*Vijeće Europe i sport*, 2001: 35–36), s posebnim naglaskom na zapošljavanje mladih u vrhunskom sportu (Preporuka 1292 (1996), CDDS (98) 90, svezak 1, str. 195).

Parlamentarna skupština Vijeća Europe izrazila je svoju zabrinutost uključivanjem mladih u vrhunski sport u preranoj dobi. Istražila je različite pristupe mladih sportu, i zaključila da bi sport, sve dok ima primarnu ulogu u njihovu mentalnomu i fizičkomu razvoju, trebao biti sastavni dio općega obrazovnoga procesa u demokratskom društvu. Nasuprot tomu, elitni sport ima za cilj isključivo postizanje vrhunskih rezultata za koje se mladi sportaši vrlo rijetko mogu nadati da će ih postići. U elitnome sportu kriju se i dodatne opasnosti koje se navode u preporuci:

- fizičke i fiziološke opasnosti (kao što su preopterećenja dišnoga, kardiovaskularnoga i neuromuskularnoga sustava);
- psihološke opasnosti (kao što su napori prouzročeni mentalitetom „pobjede pod svaku cijenu“ i „ispadanja iz natjecanja“ kao posljedica intenzivnoga treninga u ranoj dobi);
- djeca koja intenzivno treniraju imaju smanjene mogućnosti pohađanja redovite škole, posebno tijekom natjecateljskoga razdoblja.

Na Multilateralnome seminaru o zaštiti djece, mladih i žena u sportu, koji su u Hanasaariju, Helsinki, od 14. do 16. rujna 2001., organizirali Vijeće Europe, finsko Ministarstvo obrazovanja i Finski sportski savez, predstavnici su dvadeset tri države članice na Odboru za razvoj sporta (CDDS) raspravljali o ključnome pitanju – kako osigurati da se djeci, mladima i ženama zajamči ljudsko dostojanstvo i jednaka prava u sportu.

Prvi zaključak seminara bio je da se, iako su različite europske regije slijedile različite kulturne putove, njihovi stavovi u pogledu uloga i statusa muškaraca i žena „sada sve više preklapaju, a faktori kao što su životni stil, urbanizacija i životni standard bivaju važniji pri definiranju običaja karakterističnih za spol od političkih režima“ (*Vijeće Europe i sport*, 2001: 35). Pored toga, na osnovi rada istraživača i dokaza vezanih uz sportaše, postalo je očito da je svijet sporta, koji ni izbliza ne predstavlja svijet za sebe, svijet u kojem je „loše postupanje, uključujući spolno uznemirivanje i zloupotrebu djece,

mladih i žena životna činjenica“ (*Vijeće Europe i sport*, nav. dj.). Zastupnici su zato donijeli sljedeći podsjetnik:

„U pogledu zaštite djece i mladih u rekreativnome i u vrhunskome sportu, dogovoreno je da se članci UN-ove Konvencije o pravima djeteta (koja je otvorena konvencija i koju su potpisale sve zemlje UN-a osim Sjedinjenih Država i Somalije) primjenjuju i na sport“³³ (*Vijeće Europe i sport*, nav. dj.).

Posebna je zabrinutost izražena zbog utjecaja na najpovodljivije skupine sportaša i one koje su najmanje u stanju obraniti se od pritisaka u sportskome okruženju u kojemu sve više dominiraju ekonomski čimbenici. Glavna identificirana područja koja pobuđuju zabrinutost su:

- vrlo intenzivan trening, koji se može smatrati oblikom zloupotrebe djece (zabranjen člankom 19. Konvencije);
- fizičko zlostavljanje uslijed prevelikih zahtjeva koji se stavljaju pred mlado tijelo tijekom treninga i natjecanja i koji dovode do zdravstvenih problema u kasnijem životu;
- doping (nespojiv s pravom na zdravlje i zaštitu od droga, prema člancima 24. i 33. Konvencije);
- tjelesno kažnjavanje;
- poticanje na agresivnost;
- rad djece i ekonomsko izrabljivanje, uključujući trgovinu i prodaju mladih igrača i sportaša u nekoliko sportova;
- spolni integritet djeteta (spolno uznemiravanje,³⁴ zloupotreba i nasilje koji su zabranjeni člankom 19. Konvencije);
- transakcije i transferi sportaša (vidi članke 32. i 35. o zaštiti od ropstva i trgovanja ljudima);
- zapostavljanje prava na obrazovanje (zajamčenog prema članku 28. Konvencije) zbog intenzivnoga rasporeda treninga.

Vijeće Europe je iznijelo općeniti stav da sportski savezi i vlasti moraju obratiti više pozornosti na takve zluporabe, osiguravajući poštivanje prava djece u sportu. Vijeće je također potaknulo na provođenje cjelovitih istraga o svim optužbama za loše postupanje, pretjerani utjecaj ili nasilje nad djecom,

³³ Prema konvenciji, dijete je svaka osoba ispod 18 godina starosti.

³⁴ Rad na seminaru zasnivao se na definiciji spolnoga uznemiravanja koju je dao Nizozemski olimpijski odbor i Konfederacija za sport: „Spolno uznemiravanje je bilo koji oblik spolnoga ponašanja ili prijedloga u verbalnom, neverbalnom ili fizičkom obliku, namjernog ili nenamjernog, koje osoba koja mu je podvrgnuta smatra neželjenim ili nametnutim.“

mladima i ženama u sportu. Osim toga, skrenulo je pozornost na potrebu provođenja preventivnih i zaštitnih mjera kao što su nezavisno praćenje sportskih centara i institucija (str. 36), osiguravanje sustava potpore i reagiranje na dojavu o zlostavljanju, te je pozvalo na razmatranje mogućnosti izrade posebne europske konvencije o zaštiti djece i mladih u sportu (str. 36).

Daljnje preporuke u pogledu informiranja i obrazovanja kojima se predlaže, na primjer, razvijanje programa za obuku odraslih (posebice roditelja i trenera) s ciljem prepoznavanja ponašanja koje upućuje na to da su djeca ili mladi žrtve zanemarivanja, zlostavljanja ili nasilja. Predloženo je također uspostavljanje informacijske mreže kako bi se pratile osobe s nasilnom prošlošću (posebno one s poviješću spolnoga zlostavljanja), koje su djelovale u sportu i možda se preselile iz jedne zemlje u drugu (*Vijeće Europe i sport*, 2001: 37).

Gledajući iz druge perspektive, još jedan razlog za bavljenje tim pitanjima i predlaganje općih mjera na europskoj razini je da želja da se stvori situacija u kojoj mladi sportaši, nakon što su dobili pravi oblik podrške, treninga i odgoja, budu u stanju sami dostignuti besprijekoran standard ponašanja, pomažući time razvoj sportske etike, posebno ako se sami nađu u središtu uspjeha. Kako stvari stoje, više je od polovine ispitanika u anketi koju je časopis *Sun* naručio u Ujedinjenom Kraljevstvu, smatralo da su sportske zvijezde arogantne i razmažene, okrivljujući za njihovo ponašanje činjenicu da su preplaćene (*Libération*, 13. listopada 2003., str. 27). Nedavni incidenti s delinkvencijom i onim što bi se moglo nazvati nenormalnim ponašanjem jasno pokazuju kako sport i pritisci kojima su podvrgnuti mladi sportaši, zajedno s utjecajem nagloga bogaćenja i dostizanja moći koje nosi status ikone, mogu dovesti do gubitka pravih vrijednosti kod dijela sportaša, koji tada gube kontrolu, smatrajući da se nalaze izvan domašaja pravde.

„Ti gladijatori u nogometnim kopačkama – većinom vrlo mladi, neuglašeni i naivni, koji su napustili školu u dobi od 16 godina – vjeruju da im je dozvoljeno kršiti sve zabrane“ (*Le Monde*, 12. i 13. listopada, str. 1).

Primjeri takva ponašanja u Ujedinjenom Kraljevstvu su: incident u kojem je pijani igrač Newcastle Uniteda bio uključen u rasistički napad za koji je kasnije novčano kažnjen, slučaj dvaju igrača Leeds Uniteda koji su uhićeni zbog sumnje za silovanje i slučaj skupine igrača *Premier League* osuđenih za grupno silovanje maloljetnice u poznatome londonskome hotelu. Sve je više slučajeva u kojima se visokopozicionirani sportaši ponašaju agresivno, opijaju se i voze prebrzo. Marc Roche, pišući u *Le Monde*-u, pokušao je utvrditi zašto je to tako:

„Strast, moć, novac, alkohol, droga i seks savršeni su uzrok najozbiljnije krize koja je do sada pogodila nogomet. Ključni čimbenik koji stoji iza ove sramote je nepredviđeni utjecaj novca koji otimaju špekulanti“ (*Le Monde*, 12. i 13. listopada 2003., str. 1, str. 12).

Reklamiranje sportske srčanosti i trgovina sportašima i igračima

Ekonomske nejednakosti između sjevera i juga te između istoka i zapada značajno su pridonijele pojavi vrlo očite neravnoteže na sportskome tržištu u Europi. Prva tržišna pretpostavka jest tržište sportašima – drugim riječima, tržište sportske srčanosti utjelovljene u pojedinim sportašima i igračima. Oni time dobivaju na vrijednosti i postoji veća vjerojatnost da će postati predmetom ponuda za preuzimanje ili financijskoga pregovaranja između bogatih sportskih organizacija ili zemalja.

Te nejednakosti bitna su osobina onoga što se danas u nekim krugovima naziva „sportskim planetom“ – riječ je o idealiziranoj slici svijeta bez kulturnih ili ekonomskih granica u kojem je racionalno regulirana razmjena osoba i tehnike ovisna o novcu i općenito o ekonomskoj moći najbogatijih i najutjecajnijih zemalja, financijskih grupa i klubova.

Taj fenomen utječe na sve sportove. Primjera radi, procjenjuje se da je između 1990. i 1997. samo iz Ruske Federacije emigriralo na zapad oko 1.500 sportaša. Ta brojka uključuje nogometaše (600), igrače hokeja na ledu (300) te rukometaše i odbojkaše (100), kao i nekih dvadesetak trenera. Većina je olimpijskih sportova pod utjecajem ovoga trenda. Riječ je o prisilnome izbjeglištvu koje je potaknuto propašću komunizma i otvaranjem Ruske Federacije tržišnoj ekonomiji. Nestanak sportskoga sustava koji kontrolira država strmoglavo je cijeli sektor u financijsku kaljužu bez presedana, prisiljavajući igrače, trenere i menadžere da se podvrgnu zakonima ponude i potražnje. Sportski su klubovi i savezi izabrali bijeg od neimaštine tjerajući ljude na život u tuđini i pristali su naplatiti svoje najperspektivnije talente. „Prodaja je tih igrača dugo bila glavni izvor prihoda klubova u bivšem SSSR-u“ (Bourg i Gouguet 2001: 90).

Takav sustav prema kojem klubovi žive od svoje imovine postupno je postao institucionaliziran, ali s dvije nemile posljedice. On slabi ruski sport polaganim smanjivanjem broja potencijalnih šampiona, što ga čini manje zanimljivim ulagačima, dok za ruske sportaše koji su otišli na zapad nuditi svoje usluge on znači gubitak domovine, kulture, statusa i korijena. U nekim se slučajevima od tih „plaćenika“ traži da promijene državljanstvo, a može se

pojavit i treći oblik nasilja vezan uz njihovu prisilnu emigraciju ukoliko zbog svojega novodostignutoga visokoga statusa bivaju izloženi uznemirivanju.

Pritisci kojima podliježu u takvim situacijama mogu se ilustrirati slučajem ruskoga gimnastičara Dimitrija Karbanenka, „ruskoga sportaša i francuskoga šampiona“ (*Le Monde*, 28. travnja 1998.). Godine 1996., nakon što ga je njegov savez na autoritativan i proizvoljan način isključio iz nacionalne selekcije za Olimpijske igre u Atlanti, gimnastičar je uzeo francusko državljanstvo – što je u to vrijeme bio korak bez presedana u njegovu sportu. Njegov je postupak označio početak novoga trenda, pa su i Valerij Benki, Sergej Harkov, Dmitrij Nonin i Sergej Pfeifer otišli na bogatije njemačke „pašnjake“. Karbanenkova je priča završila neugodnim svodenjem računa kad je njegov bivši trener i klupski šef Leonid Arkajev, zamjerajući gimnastičaru na njegovu uspjehu i uporno mu nastojeći pomrsiti račune, iskoristio pravo veta. Tako je Karbanenko bio spriječen nastupati za svoju novu zemlju tijekom prve godine naturalizacije. Istovremeno, jezik ophođenja u tome slučaju neočekivano je zadobio ponižavajući i nasilan ton obojen hladnim komercijalizmom kada je Arkajev govorio o „prodaji“ Karbanenka kao običnoga komada robe, pokazujući time nepoštivanje svih pravila sporta (*Le Monde*, također).

Dok takav trgovački ton možda i jest neprihvatljiv, on nas nikako ne bi trebao iznenaditi jer umnogome odražava atmosferu u kojoj se zaključuju svi poslovi oko transfera te se koristi i u sportskome novinarstvu i općenito u novinama. Izdavači nemaju grižnju savjesti u pogledu redovitoga korištenja naslova koji impliciraju nasilje i dehumaniziraju igrače, stavljajući ih na razinu robe ili strojeva, raspoloživih za kupnju po odgovarajućoj cijeni. „Bordeaux ocrnjuje Brazilca Deivida kako bi zaboravio Pauletu“ (*Sud-Ouest Dimanche*, 20. srpnja 2003., str. 6), samo je jedan nedavni primjer.

Dokumentarne zabilješke o karijerama nogometaša nakon transfera ilustriraju zabrinjavajući stupanj apstraktnosti koji karakterizira takve poslove, čak i kad su igrači koji su predmet pregovaranja jako dobro plaćeni. Inherentno nasilje ovdje ne proizlazi iz činjenice da nepristojno velike svote novca mijenjaju vlasnika, već iz načina na koji se s ljudskim bićima postupa kao s robom. Francusko-njemački televizijski program Arte nedavno je snimio dokumentarni film o zbivanjima iza scene kluba Olympique Marseilles.³⁵ Snimljen tajno, film je otkrio na koji se način obično provode poslovi oko transfera. „Klub se želi riješiti Bakayoka, napadača koji

³⁵ *Allez OM*, dokumentarni film u pet dijelova, autora Vasilija Silovica, prikazan na programu Arte u Francuskoj 3. svibnja 2004.

u zadnje vrijeme nije nogom dotaknuo loptu ali i dalje uzima mjesečno svojih 130 000 eura. On samo želi otići u Arsenal, Real Madrid ili Barcelonu“, objašnjava predsjednik kluba Christophe Bouchet umornim glasom zaprepaštenom Pioli (svojemu izvršnomu direktoru), za kojega se tvrdilo da je pokušavao „iskrcati“ igrača u „drugorazredni belgijski klub“ (*Libération*, 3. svibnja 2004., str. 34).

Još više zabrinjava činjenica da je posao s transferima prošao postupnu preobrazbu od dugoročnih improvizacija do organiziranoga ali komercijalno nereguliranoga sustava prodaje igrača u kojem se s igračima postupa gore nego s predmetima koji su podložni cjenkanju. Pravila koja reguliraju transfere danas se mijenjaju i prilagođavaju zakonima tržišta. Europsko usklađivanje u području nogometa – uzmimo za primjer samo jedan sport – ne bavi se socijalnom sigurnošću igrača, njihovim treniranjem niti poticanjem mladih talenata, već ponajviše (što i nije iznenađujuće) usklađivanjem tržišta u ime „zdrave konkurencije“. U Francuskoj je jedina stvarna osnova za navodno ideološko opravdanje zimskoga „mercata“ (tržišta nogometnih transfera) ona ekonomska. Godine 1998. direktor Francuske unije profesionalnih nogometnih klubova (UCPF) Philippe Diallo, uvjerljivo je sažeo razloge neizbježnoga razvoja događaja: „Španjolska i Italija imaju zimsko tržište, tako da je Francuska, kako bi se uskladila, morala ići ukorak s njima“ (*Libération*, 26. i 27. prosinca 1998., str. 16). Osim što odražava prevlast ekonomskih razloga, ovaj način razmišljanja predstavlja ozbiljan razlog za zabrinutost jer se njime implicitno poriče da igrači mogu izraziti svoje mišljenje u danim uvjetima, o svojoj budućnosti ili budućnosti svojega sporta – koji se, unatoč naporima UEFA-e, čini predodređenim da postane samo još jedan oblik poslovanja s igračima kao robom u trgovini (*Libération*, isto).

Dok su se europski klubovi prilagođavali svemoćnomu tržištu, strategija dodjele novoga državljanstva sportašima pokazala se još jednim sredstvom monopoliziranja ljudskoga potencijala u sportu bez uzimanja u obzir mišljenja igrača, ili njihovih sportova, bez humanoga pristupa, davanja podrške i etičnosti koji bi trebali biti ključni u natjecateljskome sportu. Kad je Turska bila spremna „staviti 10 milijuna eura na stol“ (*Libération*, 15. i 16. studenoga 2003., str. 30) za naturalizaciju Iranca Hosseina Rezazadeha, taj potez nije bio znak pružanja podrške ili suradnje, niti je to bio politički odgovor na ugnjetavanje, već jednostavno način povećanja šansi vlastitoj uspješnoj reprezentaciji dizača utega protiv Grčke na Olimpijskim igrama 2004. godine. Naravno, drugi su se europski narodi isto tako bili spremni besramno cjenkati za „svježu krv“ u velikome broju sportova: nogomet, taj česti uzrok

promjene državljanstva, se naravno nalazi na vrhu popisa, ali isto se događa u atletici, biciklizmu, gimnastici i klizanju.

Svakoga se dana, kako moć novca postaje sve vidljivija, produbljuje i jaz između sportskih nacija i nacija isporučitelja sportaša. U tolikoj je mjeri postala izražena emigracija sportskih talenata da se o njoj raspravljalo u kontekstu Svjetskoga atletskoga prvenstva u Francuskoj u ljeto 2003., budući da je 85% osvojenih medalja otišlo u pet najbogatijih zemalja svijeta (Dasque 2003: 18). Ova dominacija ima još jednu očitu posljedicu: budući da su zemlje pobjednice najbogatije, one su u stanju privući sportaše iz siromašnih zemalja. Istovremeno, i u većoj mjeri nego druge zemlje, one imaju financijske mogućnosti da postignu svoje ciljeve nepoštenim sredstvima. Primjer se nedavno mogao naći u francuskome nogometnome svijetu kada su korištene lažne putovnice u pokušaju da se zaobiđu pravila o dopuštenome broju igrača iz zemalja koje nisu članice EU u momčadima koje sudjeluju u prvenstvu (Genevois 2002: 10).

Pored toga, postaju sve izraženiji poznati obrasci preseljenja sportske snage i talenta s istoka na zapad i s juga na sjever – iako su putovi nabave zakomplicirani činjenicom da europska klupska scena održava kontinuitet vlastitih specifičnih nejednakosti. U nogometu je, na primjer, globalizacija dovela do vrlo jasnoga trgovačkoga obrasca: Francuska većinu novih igrača nabavlja iz sjeverne Afrike i trenira ih za Ujedinjeno Kraljevstvo, Italiju i Španjolsku. Igrači iz istočne Europe, s druge strane, uglavnom igraju u njemačkim i austrijskim klubovima (Lanfranchi 2002).

Međutim, dotok igrača i tehnika ostavlja posljedice na one europske zemlje koje sudjeluju u tome procesu budući da nogometaši svojim nacionalnim reprezentacijama donose korist od iskustva stečenog u inozemstvu. Poraz Francuske na Svjetskome prvenstvu 2002. godine od senegalske momčadi, čiji su skoro svi članovi proveli neko vrijeme u francuskim klubovima, lako bi mogao predstavljati neočekivanu nuspojavu načina na koji su europske momčadi iskoristile afrički nogomet: na taj se slučaj lako može primijeniti izreka „sve se vraća, sve se plaća“.

Ostali trendovi koji s europskoga gledišta predstavljaju ozbiljno razočaranje uključuju „presušivanje“ fondova za profesionalni biciklizam u Španjolskoj, što prisiljava španjolske bicikliste da svoju zaradu potraže izvan domovine. „Španjolski biciklisti su najnovija skupina koja mora emigrirati, budući da se deseci njih suočavaju s nezaposlenošću“ (*Libération*, 8. rujna 2003., str. 26). Trend koji manje upada u oči javnosti je iseljavanje sportaša kao odgovor

na ugled koji uživaju određeni sportovi. Vrhunske francuske rukometašice sklone su odlasku u Dansku, privučene obećanjem visokoprofesionalnoga prvenstva koje im omogućuje priznanje i nagradu – taj trend se dakako odrazio na francuski nacionalni sustav treniranja rukometa (*Le Monde*, 2. prosinca 2003.).

Neke europske zemlje – žrtve vlastitoga uspjeha u treniranju – sada su i same plijen većih riba. Dobar primjer za to je masovni „upad“ američkih skauta u INSEP (Francuski nacionalni institut za sport i tjelesni odgoj) u potrazi za košarkaškim talentima. U određenoj mjeri mogu čuditi ljutite reakcije koje je ta pojava izazvala (*Le Monde*, 15. travnja 2004.), budući da Francuska primjenjuje istu politiku u odnosu na druge sportove. Mladim košarkašima u dobi od 15 do 18 godina tako se nudi zlatna budućnosti u Sjedinjenim Državama, a uspjeh programa regrutiranja povećan je „efektom Tonyja Parkera“, budući da je Parker, koji je bio treniran u Francuskoj, u međuvremenu postao jedna od zvijezda Nacionalnoga košarkaškoga udruženja (NBA). Unatoč postojanju jasno razrađenih programa za usklađivanje treninga i učenja, regrutirani su mladi ljudi skloni dati prednost uspjehu u sportu koji ima ogromno gledateljstvo: „U školi više ne žele učiti ... sve o čemu razmišljaju je kako što brže uspjati u košarci“ (*Le Monde*, isto).

Na kraju od posljedica takve trgovine najviše pate mladi igrači i sportaši, kao i djeca, budući da ih u sve mlađoj dobi regrutiraju beskrupulozni agenti koji ne oklijevaju prepustiti ih sudbini, bez posla i obrazovanja, ako se pokus ne pokaže uspješnim.

Problem praćenja i obuke igrača sigurno je jedan od značajnih problema u budućnosti europskoga sporta, a način na koji se on rješava vjerojatno će odrediti smjer kretanja sporta: ili prema većoj solidarnosti ili prema slobodnome tržištu bez ikakvih ograničenja. Tržište igračima i sportašima nema odgovora na legitimne zahtjeve pojedinaca zabrinutih zbog nadzora, podrške, obuke, obrazovanja i dobrobiti sportaša. Nejednakosti koje stvara novac u Europi su takve da profesionalni nogometni krugovi ozbiljno razmatraju povjeravanje obuke svojih igrača nižerangiranim klubovima, tj. sklapanjem ugovora sa zemljama s juga pri čemu se stvara, na još jednoj razini, dvostruki sustav u europskome sportu (Gouguet i Primault 2003).

Vijeće Europe se pozabavilo nekim od ovih aspekata kada je razmatralo različite oblike zloupotreba kojima su podvrgnuta djeca i mladi u sportu, posebno u odnosu na „transakcije i transfere sportaša“ (*Vijeće Europe i sport*, 2001., str. 36). U svojem su programu predložili mjere koje uključuju napore

u borbi protiv izrabljivanja djece i mladih u sportu, i suprotstavljanje isključivanju mladih koji nisu uspjeli zadovoljiti zahtjeve tržišta i izdržati psihološke pritiske koji ih dovode do ekstremnih ponašanja (uključujući pretjerani trening, uporabu droga i naglo napuštanje sporta) (isto).

U pogledu problema igrača koji su dobili novo državljanstvo, i s ciljem reguliranja trgovine koja cvjeta, a čije su prve žrtve mladi sportaši koji su se odrekli državljanstva i zemlje koje su ostale uskraćene za njihov talent, jedan je od prijedloga Vijeća Europe uvođenje minimalnoga broja igrača iz vlastite države u klupskim momčadima kako bi se zaštitili od „odljeva mišića“, i podrška nacionalnim centrima za trening (Vijeće Europe, 15. neformalni sastanak europskih ministara zaduženih za sport, CDDS (98) 90, svezak 1, str. 178).

Sljedeći bi logični korak moglo biti nametanje sličnoga ograničenja nositeljima financijskih udjela u sportu.

Dehumanizacija sporta

U ekonomskome smislu profitabilnost natjecateljskoga sporta kao područja za ulaganje ovisi, jednostavno rečeno, o pobjedama na utakmicama ili natjecanjima, a pobjeda osigurava vidljivost na tržištu. Kada financijski interesi počnu prevladavati, poslovni je smisao povećati povrat ulaganja smanjivanjem same nesigurnost ishoda koja je pokretačka snaga sporta.

Sljedeći je logični korak u poslovno orijentiranome pristupu navođenje sportaša da pokušaju biti uspješniji nego što im to dozvoljavaju njihove prirodne sposobnosti. Danas je najočitija posljedica toga sve učestalija pojava pretjeranoga treniranja i dopinga, iako postoje i druga povezana područja u kojima se nuspojave komercijalizacije sporta pokazuju suptilnije, odražavajući neizravno „ekonomski prouzročeno“ nasilje koje se javlja u sportu.

Prva stvar koju treba naglasiti je da se za nagli porast incidenata povezanih s dopingom može povući paralela u nedavnoj pojavi težnje za profitom u sportu. Između različitih nepravilnosti koje proizlaze iz kolonizacije sporta – i tijela sportaša – a koju provode poslovni krugovi, pojavljuje se traženje opravdanja za varanje, posebno za sve veću pojavu dopinga radi uzvraćanja istom mjerom, što se opravdava potrebom da se „poravna teren“. Najnovija pojava u tome pogledu je velik interes za najnovije tehnike istraživanja.

Pored toga, organizirani način na koji se krše pravila i sportska etika doveo je do razvoja vlastitih oblika kontrole i vlastitih procesa inovacije, koji predstavljaju nove izvore prisile nad sportašima.

S jedne strane, budući da su natjecateljsko okruženje i tabuizirana priroda teme pokrenuli “zakon šutnje”, oni koji progovore – bez obzira jesu li to nekadašnji varalice pokajnici, ljudi koji nastoje spriječiti da varanje postane pravilo igre ili su to sportski puristi – moraju se suočiti s prijetnjama, osvetničkim napadima i uznemirivanjem. S druge strane, zbog stalne prisile da se bude jedan korak ispred protivnika (koje se vidi kao potencijalne varalice), oni koji uzimaju i nabavljaju supstance za doping stalno su zainteresirani za nove načine dopinga, što danas može značiti izlazak izvan poznatoga i relativno kontroliranoga teritorija uzimanja nedopuštenih sredstava, prema eksperimentiranju s biotehnologijom i genskom terapijom. Oblici ovisnosti koji su izravna posljedica širenja ovoga novoga i opasnoga nadmetanja u sportu tragična su ilustracija činjenice da ovisnost o sustavu kojim dominiraju ekonomski aspekti ima svoju cijenu: fizičku i psihičku ovisnost koja vuče sportaše ovisnike prema dolje spiralom koja može voditi u smrt. Tragična sudbina talijanskoga biciklista Marca Pantanija čija je smrt, prema mišljenju mrtvozornika, bila posljedica slučajnoga predoziranja kokainom, upozorava na realnost toga oblika nasilja. Žalosna propast nogometne zvijezde Diega Maradone samo podupire taj stav.

Općenito se danas prihvaća da zakon šutnje uvelike prikriva praksu dopinga u sportovima kao što je biciklizam u Europi, ali se manje pozornosti posvećuje posljedicama kršenja te *omerte* (*zakon šutnje*). Sada stoje na raspolaganju određeni dokazi, uključujući svjedočanstva brojnih europskih sportaša, trenera i osoblja iz uprava, koji nam omogućuju da procijenimo razmjere nasilja koje se zataškava.³⁶ Kao izravna posljedica osporavanja sustavnoga varanja koje se provodi s ciljem ostvarenja profita, zviždači su bili podvrgnuti nasilju različitih oblika, u rasponu od optužbi za izdaju, preko uznemirivanja i izbjegavanja od strane bivših kolega iz momčadi i suparnika do neobnavljanja ugovora, hladnoga odnosa od strane sportskoga tiska i, još raširenijega, okrutnoga osjećaja da je to što su „izišli u javnost“ javnost krivo shvatila (Raspiengeas 2001; Bassons 2000; i Roussel 2001). Zadnju su od tih posljedica iskusili ne samo zviždači, već i oni koji su, iz različitih razloga, odlučili raskrinkati zloupotrebe u sportu. Slučaj francuskoga nogometaša Jacquesa Glassmanna u skandalu s mitom OM-Valenciennes-a početkom 1990.-ih pokazuje kako sportaš može biti žrtva vlastitoga poštenja, trpjeti različite vrste nasilja, od kojih najmanje nije odbijanje razumijevanja ili podrške javnosti koja revno nastoji umanjiti utjecaj korupcije (simboličkoga oblika nasilja) kako bi održala neokaljani ideal sporta (Bureau 2002: 113).

³⁶ Dobri primjeri su izjave biciklista Erwana Menthéoura i Christopha Bassonsa, fizioterapeuta Willyja Voeta i sportskoga menadžera Bruna Roussela (iz momčadi Festine).

Na drugoj razini, ogromne metaboličke promjene kojima su sportaši podvrgnuti (a nitko još ne može izmjeriti koliko su točno one opasne) još su jedan razlog za preispitivanje novih resursa koji su na raspolaganju onima koji se bave sportom i komercijalnim natjecanjima, i vrlo stvarne uloge koju one igraju u pretvaranju ljudskih bića u robu. Već podložne nemilosrdnoj kupovini i prodaji, sportaše dodatnom pritisku podvrgava sustav koji od njih traži da mu se predaju na prilično uznemirujući način (s ishodom koji uključuje nekontrolirane eksperimente, bolest i preranu smrt) i koji dovodi do postupne dehumanizacije sporta i sportaša.

Genetički modificirani ili *cyber*-sportaši možda su još uvijek samo projekt na crtačoj dasci, ali već sada, u okviru laboratorija, istraživači razvijaju nove oblike dopinga i umjetne načine za povećanje sposobnosti sportaša kako bi pomaknuli općenito prihvaćene granice ljudskoga tijela u sportu.

Francuski specijalist na tome području, doktor De Mondenard, nedavno je govorio na radiju („Là-bas si j'y suis“, režija Daniela Mermeta, France Inter, 15. travnja 2004.) o razvijanju najnovijih strategija zaobilaznja pravila sporta uzimanjem zabranjenih tvari.

Kako su komercijalni ulozi u sportu postali vrlo visoki, trenutačno se vrši poseban pritisak da se razviju nove metode dopinga, što znači da se javlja tendencija odbacivanja jedne po jedne do tada upotrebljavane tvari čim vlasti pronađu načina za njihovo otkrivanje. Kao posljedica toga, inovatori se na tome polju okreću još uvijek djevičanskomu području genske terapije. Više nije cilj uzimati sredstva za doping (kao što su eritropoetin ili hormoni rasta), već provoditi genetski inženjering nad sportašima tako da njihova vlastita tijela razviju sposobnost snažnoga izlučivanja takvih tvari. „Opasnost da ćemo jednoga dana vidjeti genetski modificirane sportaše shvaća se vrlo ozbiljno, iako su tehnike kojima bi se to postiglo još u ranoj fazi razvoja“ (*La Lettre de l'économie du sport*, 678, 2003.).

Pomisao na dehumanizaciju i post-humanu eru u sportu ne čini se više tako nerealnom, već je to scenarij koji bi se u europskom sportu mogao lako ostvariti.

Sponzorstvo i sportaši kao ljudi-reklame

Kako sportaši postaju podložni tržišnim zakonima, mogu postati žestoki zagovornici komercijalnoga pristupa jer imaju koristi od takve razmjene usluga. Ugled koji uživaju sportske zvijezde u sponu čini ih omiljenim ciljem kompa-

nija koje se natječu za dobre pozicije, a to podvrgava te sportaše novoj vrsti pritiska. Ograničenja komercijalnoga pristupa nadovezuju se na tradicionalne pritiske povezane sa stresom u sportu i, kod sportaša na natjecanjima, dovode do stanja napetosti pa lako mogu „izgubiti glavu“. Opsesivno isticanje i upravljanje komercijalnim logotipovima – čija je satira dana u televizijskome programu Canala Plus utemeljena na slučaju francuske sportašice Marie-José Percé – samo je jedan primjer novoga komercijalnoga pritiska za isticanjem koji potiče preobrazbu sporta, sportaša te samoga duha i vrijednosti koje se nalaze u biti natjecanja. Iako su možda uključeni i drugi čimbenici, bijeg Marie-José Percé s Olimpijskih igara u Sydneyu 2000. godine i njezino kasnije izbjeglištvo jasan su primjer sportaša podvrgnutog dodatnim pritiscima kao posljedice sponzorstva i poticanja na postizanje rezultata ne samo radi simbolične pobjede već i radi komercijalne dobiti – uz sve nasilje koje to sa sobom nosi.

Istovremeno se sportaši pretvaraju u oruđe za postizanje publiciteta, a sama struktura europskoga sporta prolazi kroz iznenađujuće i zabrinjavajuće promjene jer se počinje sve više baviti trgovačkim markama (*brendovima*). U atletici je, na primjer, čak i ne tako davno, na početku 1990-ih, postojao ograničen broj velikih turnira, od kojih su najznačajniji bili Olimpijske igre i Europsko svjetsko prvenstvo. Tada su sponzori, agenti i televizijske kuće počeli zbijati svoje redove i organizirati vlastite turnire uz sudjelovanje najboljih sportaša. Kako se broj marketinških turnira povećavao, interes se za službena natjecanja počeo smanjivati. Sportski savezi su oslabili i sportske zvijezde su poticane da se drže podalje od određenih međunarodnih natjecanja kako bi sudjelovali u novim, visokoplaćenim natjecanjima na kojima ne nose boje svoje zemlje nego svojih sponzora. Jedan je komentator napomenuo da „pojam nacije postupno zauzima drugo mjesto iza pojma trgovačke marke“ i – što je jasan znak vremena – „u novome obliku promocije proizvoda, mediji nose sponzorske olimpijske medalje“ (Bourg 1994: 184).

Pritisci izazvani tom novom vrstom prisile djeluju na način prikazivanja sportskih vijesti, značajno utječući na slobodu izražavanja. Praksa kontroliranja sadržaja intervjua, biranja određenih televizijskih programa i publikacija te inzistiranje na ekskluzivnim pravima snimanja predstavljaju nove standarde u komunikaciji s medijima u sportskome svijetu, a njihova je svrha osigurati da se poruke koje sportaši prenose povežu sa sponzorovom robnom markom. Naravno, postoji urođena opasnost od manipulacija slobodom informiranja i tome ne postoji učinkovita protuteža.

Zapravo, novinari koji su obično vrlo brzi kada treba dignuti poviku na cenzuru kada se s njom susretnu negdje drugdje u svojem radu i obično u

puno opasnijim situacijama, spremni su se bez prigovora pokoriti diktatima komercijalizacije kada sportaši koji su prihvatili svoju reklamnu ulogu inzistiraju da ih se snima ispred logotipova koje reklamiraju.

Logika sponzorstva, koja je kolonizirala europski sport na posebno brutalan način tijekom posljednjega desetljeća, osniva se na pojmu vidljivosti pa su sportaši i svojim tijelima postali reklame. Kritika se ovdje mora trenutačno usredotočiti na prevladavajuće načelo stvaranja bogatstva, budući da ono nastoji pretvoriti sportaše i igrače u prodajne agente – a to je nešto što sigurno ne možemo dozvoliti da bude prihvaćeno bez otpora.

Nasilje imanentno novoj komercijalizaciji ne leži toliko u činjenici da sportaši i igrači primaju nepristojno velike plaće (iako i to zaslužuje kritiku), već u tome što zahtijeva od onih koji su uključeni u sport (sportaše, menadžere i gledatelje) da imaju komercijalni status.

„Sportaš kao sportski proizvod“ postao je zabrinjavajuća stvarnost, vidljiva u mnogim podvojenim razvojem događaja u dodirima između sportskih događanja masovne zabave i reklamiranja. Takav je bio slučaj boksača Christophera Tiozza, kojega je lansirao Canal Plus u naletu publiciteta, kojim je rukovodio profesionalac koji organizira zabavna događanja i pripremao ga za borbe u luksuznim hotelima. Ta marketinška strategija, potaknuta Tiozzovim početnim uspjesima u natjecanjima s inferiornim protivnicima i onima koji su prešli svoj vrhunac karijere, predstavljala je pokušaj Canala Plus da daje boksu moderan imidž i da ga proda ciljnoj publici, tj. pretplatnicima svojega programa.

U sličan je događaj bio uključen još jedan boksač, Brahim Asloum, osvajač zlatne medalje na Olimpijskim igrama u Sydneyju, čiju je televizijsku promociju organizirala nezavisna producerska skupina Réservoir vođena magnatom Jean-Lucom Delarueom (Bénabent 2001: 54). Priopćeno je da je nakon što je boksač, Delarueov štićenik, ugovorio prodaju ekskluzivnih prava na snimanje svojih borbi s Canalom Plus, napravio „prijateljsku“ gestu (tj. bez naknade) pristavši da nosi na svojim gaćicama logotip Réservoir Sporta, podružnice Réservoir grupe (Bénabent, nav. dj.).

Sličan razvoj događaja vezanih uz imidž i marketing utjecao je i na tipično britansko natjecanje, utrku čamaca između studenata Oxforda i Cambridgea na Temzi, 100 godina staru nacionalnu instituciju. U vrijeme potpisivanja, veslači su morali napustiti komercijalno neutralne prugaste dresove svojih koledža kako bi se istaknuli logotipovi sponzora natjecanja, a prijenos je

dogadaja (od BBC-ja) preuzela komercijalna stanica ITV, s namjerom da što više iskoristi momčadi u svrhu postizanja svojih komercijalnih ciljeva (*Le Monde*, 1. ožujka 2004.).

Što se tiče „les Bleus-a“ – pobjedničke momčadi na Francuskome svjetskome kupu 1998. – nekad „savršeni junaci“ bili su optuženi zbog urušavanja svojega imidža i pretvaranja u „preistaknute ljudske oglasne ploče koje reklamiraju francuske robne marke“ (Bancel i Blanchard 2003: 56).

Sportski skandali u Europi

Mafijaški interesi na djelu

Među oblicima nasilja koji su pratili transformaciju sporta prema pravilima slobodnoga tržišta, pritisak koji se vrši putem novca i cjelokupna s njim povezana diskriminacija nisu razlog najvećoj uznemirenosti. Ta se karakteristika pripisuje mafijaškim interesima u sportu i njihovu utjecaju na natjecateljske događaje od trenutka kada je komercijalizacija počela prodirati u svijet europskoga sporta.

Kada je riječ o manifestaciji organiziranoga kriminala u sportu, čini se da su određena područja Europe pogođena snažnije od drugih. Međutim, nedavni su skandali pokazali da zlorabna položaja, korupcija i pranje novca kroz sport nisu, na primjer, ograničeni samo na zemlje istočne Europe: oni se mogu pojaviti na svakome mjestu kontinenta, u svakome sportu i na svakoj razini natjecanja.

Za ilustraciju možemo uzeti skandal koji je pogodio svijet francuskoga klizanja na ledu na Olimpijskim igrama 2002. u Salt Lake Cityju kada su francuski olimpijski pobjednici u klizanju na ledu, Didier Gailhaguet, predsjednik Francuskoga klizačkoga saveza (FFSG), i Marie-Reine Le Gougne, francuska međunarodna sutkinja, bili na različite načine upleteni u mutan posao „sklop-ljen“ kako bi se ruskomu klizačkomu paru Eleni Berežnaji i Antonu Sikaruli-dzeu osiguralo osvajanje zlatne medalje u zamjenu za pobjedu francuskoga plesnoga para Marine Anissine i Gwendala Peizerata (*Le Monde*, 7. ožujka 2003., str. 23). Pokazalo se da je taj mali prijateljski dogovor u većoj ili manjoj mjeri orkestrirao Alimžan Tohtahunov, zloglasni ruski mafijaš (*Libération*, 6. kolovoza 2002.; *Le Monde*, 3. i 7. kolovoza 2002. i 7. ožujka 2003.) koji je prilikom uhićenja u Italiji 31. srpnja 2003. (*Libération*, 6. kolovoza 2002.) predstavljen kao glava zločinačke organizacije Mazutkinskaja (*Le Monde*, 3. kolovoza 2002.).

Još je više uznemirivalo to što se činilo da je Tohtahunov izgradio cijelu mrežu kontakata u svijetu sporta, uključujući i poznate sportaše kao što su ruska teniska zvijezda Jevgenij Kafelnikov, koji je o njemu govorio kao o „dobrome prijatelju“ (*Le Monde*, 2. kolovoza 2003.). Veze koje su izgradili Tohtahunov i njegovi prijatelji, kao poznate osobe iz mafijaškoga svijeta, širile su se i na područje financiranja nogometa u Italiji, južnoj Francuskoj i Monaku (*Le Monde*, 20. prosinca 2002., 18. siječnja 2003. i 19. veljače 2004.).

Još jedan razlog za zabrinutost je činjenica da su određena područja kontinentalne Europe snažnije zahvaćena aktivnostima mafije od drugih.

U Ruskoj Federaciji, gdje je – zbog političke povijesti zemlje i njezina neuređenoga prijelaza na tržišnu ekonomiju – organizirani kriminal naišao na vrlo plodno tlo, jasno je da postoje mogućnosti za infiltriranje mafije u sportska tijela. Pozivajući se na izvješća zapadnjačkih stručnjaka, Jean-François Bourg i Jean-Jacques Gouguet su procijenili da je 70–80% tvrtki u privatnome sektoru u zemlji pod kontrolom mafije (Bourg i Gouguet 2001).

S obzirom na takvu situaciju, sport se – kao iznimno unosan sektor – teško može nadati da će izbjeći opetovano iskorištavanje, a postoje i značajni dokazi o djelovanju zločinačkih organizacija u svijetu sporta: ubojstva brojnih sportskih šefova, otmice sportaša i podmićivanja sudaca.

Pranje novca proizišlog iz različitih oblika trgovanja ljudima i reketarenja druga je važna aktivnost koja je navela mafijaške organizacije na ulaganja u sportske klubove. Također, mafija radi na uvlačenju u sportske federacije kako bi iskoristila porezne povlastice (kao što je izuzeće od plaćanja uvozne carinske pristojbe na alkohol i duhan). U teoriji, svrha je poreznih olakšica omogućiti sportskim organizacijama alternativne izvore prihoda kojima bi se nadoknadio nedostatak podrške iz državne riznice. Nezakonito iskorištavanje takve hipotetske novčane potpore može biti vrlo unosno: na primjer, 1995. ruska je hokejaška federacija od takvih prodaja ostvarila profit od približno 20 milijuna eura. Također, mafijaške su organizacije ulagale u izradu proizvoda za doping, uspostavivši pravu paralelnu ekonomiju koja je doživjela dodatan poticaj kada su presušile zalihe lijekova pod kontrolom države, a potražnja sportaša koji su se natjecali na međunarodnoj razini za takvim tvarima nije se smanjila. Među osobama uključenim u protuzakonite lance proizvodnje nalaze se i visoko plaćeni farmaceuti.

Navedene vrste zlouporabe otvaraju pitanja o pravoj prirodi organiziranoga kriminala koji se širi sportom poput raka. Organizirani kriminal, zapravo, nije ni izbliza spreman funkcionirati kao „davatelj usluga“ – on je svoje poslove

organizirao na solidnoj tržišnoj osnovi. U situaciji obilježenoj nesigurnošću – koja danas zamjenjuje prijašnju odlučnost državne kontrole u sportu – svijet ruskoga sporta može još uvijek djelovati prema uspostavljanju novoga organizacijskoga modela (Bourg i Gouguet 2001: 91), ali i dalje postoji opasnost da će prodiranje mafije u sportska tijela povećati efekt „oponašanja“, što će europski sport odvesti na iznimno problematičan put, budući da će pritiske uzrokovane komercijalizacijom prema načelima slobodnoga tržišta zasjeniti mračniji pritisci iz mafijaških stožera.

Korupcija kao oblik uređenja

Paradoksalno, ali veličanstvene kolebljivosti u sportu danas predstavljaju prepreku učinkovitoj i unosnoj komunikacijskoj politici financijskih igrača koji su odlučili ulagati u ovaj sektor na različite načine (osnivanjem sportskih tvrtki, sudjelovanjem u pokriviteljstvima i sponzoriranju ili kupnjom dionica). To je prouzročilo situaciju u kojoj su financijski pritisci nagomilani težnjom za prihodima, profitabilnošću i povratom ulaganja doveli do uporabe novih metoda koje omogućuju lakši izračun uspjeha.

Jedna od njih je podmićivanje igrača i sudaca kao način manipulacije rezultatima i osiguravanje željenoga ishoda nedopuštenim sredstvima u onome što bi trebalo biti pravedno natjecanje između klubova. Žrtve prijevare u takvim slučajevima su gledatelji i ljubitelji sporta, a novac je ponovno stavljen u središte začarnoga kruga korupcije.

U Francuskoj brojni vrlo poznati slučajevi utjelovljuju štetnu praksu namještanja utakmica u nogometu, među kojima su najvažniji afera OM – Valenciennes i skandal u Bordeauxu pod predsjedanjem Claudea Beza.

U slučaju kluba iz Marseillesa, gledajući unatrag, postaje jasno da su se tijekom zagrijavanja za završnicu Lige prvaka financijski interesi i interesi medija smatrali previsokima da bi se ishod čak i „lake“ utakmice prepustio isključivo talentu igrača. S očima uprtim na nagradu koja je bila osiguravanje francuskoga prvenstva uz minimalno ulaganje napora i na financijsku dobit koja bi proizišla iz dvostrukoga uspjeha, te omogućujući pet dana kasnije timu da se u Berlinu bezbrižno pripremi za završnicu Lige prvaka protiv AC Milana, direktori kluba pribjegli su podmićivanju kako bi otklonili svaki rizik od mogućnosti da stvari krenu po zlu. Ipak, snaga sporta leži upravo u nesigurnosti ishoda, a čini se da se te spoznaje držao Jacques Glassman, igrač Valenciennesa, koji je prvi upozorio na aferu nakon što su mu prišli šefovi OM-a (Bueau 2002).

Slična se praksa odvijala u Bordeaux FC-u u 1980-im godinama, kada je klubom predsjedao Claude Bez. On je tijekom istrage priznao da je vodio sustav u kojem nezakonite isplate možda nisu bile dovoljne da osiguraju pobjedu, ali su značile da se ne želi predati bez ikakvog pokušaja (Fontanel i Bensahel 2001).

Zapravo, slični su se izgredi događali u različitim europskim zemljama, osobito u sportovima koji privlače veliko televizijsko gledateljstvo (kao što je nogomet). Posljednji se slučaj dogodio u travnju 2004. kada je portugalska policija uhitila šesnaest osoba u istrazi o zlorupabi položaja među sucima. U slučaj su bili upleteni predsjednik lige Valentin Loureiro i predsjednik Portugalskoga državnoga sudačkoga vijeća Jose Antonio Pinto de Sousa. Dugotrajna je istraga pokrenuta nakon što je iskazana sumnja u namještanje utakmica (*L'Equipe*, 21. travnja 2004.).

Vjerojatno je sa sličnim skrivenim namjerama prijavljen i klub AS Roma zbog kupovine božićnih darova (navedenih u sportskom dnevnom listu *La Gazzetta dello Sport* u siječnju 2000.) za sudačke dužnosnike. Dva predstavnika nogometnoga saveza koja su bila nadležna za odabir sudaca primila su svaki po jedan zlatni sat u vrijednosti od 13 000 franaka; svaki od trideset šest sudaca dobio je srebrni sat, a satove su također dobili i linijski suci (*Libération*, 10. siječnja 2000.).

Neizbježna je posljedica korupcije – koja se više ili manje tolerira ovisno o razini na kojoj se sklapaju pogodbe – uništavanje načela igre, jer korupcija dovodi do nepoštivanja pravila natjecanja za koja se pretpostavlja da su pravedna. I ne samo to. Korupcija se također koristi kako bi se u sportu odražavale uvijek prisutne nejednakosti između onih koji posjeduju sredstva korupcije i onih manje sretnih koji imaju svoju cijenu. Međutim, kada je utakmica dogovorena, najveća se šteta uvijek nanosi sportskoj etici – a valja naglasiti da nogomet nije jedini sport koji se susreće s tim problemima.

Treba prepoznati da ovaj fenomen pogađa sve timske sportove, uključujući i sportove poput odbojke i rukometa koji se rjeđe prikazuju na televiziji. Na primjer, u oba navedena sporta profesionalni klubovi koji se natječu na međunarodnoj razini plaćaju naknadu suparnicima iz istočne Europe kako bi se oni odrekli prava na utakmicu kod kuće u slučaju susreta koji uključuju dvije utakmice – na taj se način narušava normalan proces natjecanja (Fontanel i Bensahel 2001).

Takva odobrena korupcija u suprotnosti je s osnovnim načelima sporta i predstavlja potpunu izmjenu pravila. Najjači tim u sportskome smislu neće

nužno pobijediti. Pobjednik će biti onaj klub koji uspije primijeniti najviše resursa (financijskih resursa i kontakata) u težnji za ostvarivanjem očekivana rezultata.

Međutim, logika uređivanja sporta kroz kupovnu moć ne staje na podmićivanju: možemo ju vidjeti na djelu u pravome naletu financijskih prijevara i shema kojima se pokušava zaobići zakon. Istaknut primjer bio je slučaj nogometaša koji su 2001. godine dobili lažne francuske putovnice. Riječ je o aferi koja je, osim aspekta iskorištavanja ljudi, učinila vrlo malo za ugled upletenih klubova (Saint-Etienne, Monaco, Metz i Nice). Prijevarena – koju je razotkrio Toulouse FC i zbog koje su timovi koji su proglašeni krivima ispali iz Prve lige – je uključivala brazilske, ukrajinske, čileanske i argentinske igrače s lažnim putovnicama jer su na taj način uključeni klubovi pokušali zaobići pravilo o kvoti kojim se ograničava broj igrača koji nisu iz EU-a na najviše tri u reprezentaciji (*Le Monde*, 14. travnja 2001.; De Silva 2002).

Sučeljavanje poduzetništva i terorizma

Ekonomska nasilje kojim je zaražen sport u Europi pronašlo je u terorizmu plodno tlo za svoj razvoj. U nekim je slučajevima veza izravna, uz političke zahtjeve priključene specifičnim terorističkim aktivnostima u kontekstu sporta, kao što su napadi ETA-e u Madridu 2002. godine prije utakmice između Barcelone i Real Madrida (*Le Monde*, 3. svibnja 2002.). Međutim, mafijaške su sheme često dio nastojanja da se napuni blagajna terorističkih skupina.

Dojmljiv primjer ove vrste tajnoga dogovora nedavno je punio naslovnice u Francuskoj. Slučaj je uključivao Charlesa Peiria, osumnjičenoga vođu korzi-kanske separtističke skupine. Zanimljiv aspekt slučaja – koji je u vrijeme pisanja još uvijek pod istragom – bio je način isticanja raznolikosti nasilnih praksi i podmuklih oblika nasilja koje su u većoj ili manjoj mjeri poticale izravno iz primjene komercijalne logike na sport.

Iznuda „u vezi s terorističkim pothvatom“ primjenjivala se protiv putničke agencije *Nouvelles Frontières*, koju je njezin direktor opisao kao „odabranoga sponzora“ nogometnoga kluba iz Bastije (*Le Monde*, 6. veljače 2004.). Time je ilustrirano kako – zahvaljujući tijeku novca iz sporta (kroz sponzorstva te prodaju i kupovinu igrača) i posebno mračnoj prirodi takvih financijskih transakcija – reketarenje, politička militantnost i terorizam mogu postati saveznici.

Sportski klub, za koji je tijekom istrage utvrđeno da je „od ranih 1990-ih godina bio pod strogom kontrolom Peiria i njegove svite“ (*Libération*, 16. travnja 2004., str. 15), je zapravo funkcionirao kao paravan za izvlačenje

novca kroz „obvezna“ sponzorstva i prekomjerne provizije koje su se naplaćivale prilikom prodaje igrača. Novinari koji su izvještavali o istrazi otkrili su da je novac, naplaćivan u ime nogometnih klubova koji su bili u financijskim neprilikama, zapravo otpreman u smjeru korzikanskih separatista, te su istaknuli razmjere nastalih gubitaka (*Le Monde*, 30. siječnja, 6. veljače, i 17. travnja 2004.; *Libération*, 16. travnja 2004.).

Sport, novac i terorizam još su jednom bili povezani, iako na različitoj razini, uzimajući u obzir iznose novca o kojima je bila riječ te uključeni rizik, upravo u trenutku kada se svijet pripremao usmjeriti pogled prema Ateni i Olimpijskim igrama 2004. Poslovni uložci u Igrama bili su toliki da se IOC odlučio za novi oblik osiguranja. „Iznenadna teroristička prijetnja nakon 11. rujna stvorila je val šoka, a promjena u načinu razmišljanja postala je neizbježna nakon napada u Madridu“ (*L'Equipe*, 21. travnja 2004.).

Popuštajući neizravno pred terorističkom prijetnjom, IOC je smatrao neophodnim poduzeti mjere opreza zbog rizika od otkazivanja ljetnih Igara, te je osigurao događaj na 200 milijuna eura – prvi put u povijesti Igara poduzet je takav korak (*L'Equipe*, isto).

Okolnosti odluke pokazuju, iako neizravno, kako zamršenost političkih i poslovnih odnosa može stvoriti kontekst za pojavu nasilja na dvije razine: smrtnosno terorističko nasilje koje se očituje kroz sveprisutnu prijetnju napada tijekom Igara u Ateni te ekonomsko nasilje koje se neizravno očitovalo u činjenici da je želja za zaštitom grčkoga izdanja Igara u manjoj mjeri proizišla iz humanitarnih obzira (iako bi se otkazivanje Igara moglo protumačiti u tome svjetlu), a u većoj mjeri iz očite zabrinutosti za ono što je u poslovnome smislu bilo dovedeno u pitanje. Stvarnost je takva da su organizatori i direktori IOC-a obvezatni zaštititi financijska ulaganja sponzora događaja, jer je provedba Igara bez sponzora postala nezamisliva. Sigurno je da stvarno nasilje počinjeno nad sportom – koje prethodi neprihvatljivoj prijetnji za ljudske živote sa strane maloga broja terorističkih skupina – leži u ovome novome obliku ucjene i u prevladavajućoj ideologiji, koju danas većina ljudi uzima zdravo za gotovo, gdje poslovni interesi dolaze na prvo mjesto. Ovaj novi oblik terorizma (ekonomski terorizam koji se mjeri u smislu povjerenja ili straha ulagača) prvi put u modernoj olimpijskoj eri ima mogućnost jednostavno prouzročiti otkazivanje Igara. Jedino alternativno objašnjenje je da su Sjedinjene Države, koje su potaknule val nepovjerenja izjavom da njezini sportaši možda neće ići u Grčku, u navedenim prijetnjama vidjele pogodnu izliku da izbjegnu sve strože antidopinške kontrole te su iskoristile terorizam i strah od terorizma kako ne bi izgubile obraz.

Naravno, pokušaji terorističkih ucjena u vezi s Olimpijskim igrama nisu ništa novo niti su takve ucjene ograničene na Olimpijske igre, o čemu svjedoče prijetnje koje su se nadvile nad francuskim timom tijekom Svjetskoga prvenstva u Japanu (*Le Monde*, 23. svibnja 2002.). Donedavno su se takvi pokušaji ucjene temeljili na političkih zahtjevima, kao u slučaju napada tijekom Crno-ga rujna u Münchenu 1972. godine. Međutim, danas postupno postaje sve jasnije da oni mogu imati i komercijalnu dimenziju. Na primjer, kada se Švedska nadmetala za organizaciju Olimpijskih igara 2004. prijetnje bombaškim napadima, koje je u trajanju od nekoliko tjedana upućivala skupina 'Mi koji smo izgradili Švedsku', učinkovito su dovele do povlačenja švedske kandidate. Ova je teroristička skupina zahtijevala da se Švedska povuče iz natjecanja za domaćinstvo Olimpijskih igara zbog njihovih neumjerenih troškova i, samim time, prijetnje za državno gospodarstvo (*Libération*, 1. rujna 1997.). U jednome zasigurno rijetkome trenutku u povijesti sporta komercijalizam je pobijedila sila koja svakako zaslužuje jednaku osudu, a to je bila spremnost da se pribjegne nekontroliranomu nasilju, tj. terorizmu.

Sport i poduzetništvo: putovanje nemirnim vodama

Posao je posao. Iako je postojeći sustav financiranja sporta životna stvarnost, ne znači da bismo ga trebali kritizirati u manjoj mjeri ako postane žrtvom organizacija ili spletki koje na njega utječu na jednak način kao kada velike tvrtke svojim poslovnim postupcima prijeđu granicu i uđu u područje nedopuštenih radnji.

Sport i novac sada su združeni u zajednicu, u dobru i zlu – a određeni značajni događaji u Europi posljednjih godina pokazuju da je pred nama još dugi put prije nego što stignemo do najgorega u toj zajednici.

Kolonizacija sporta komercijalizacijom, u obliku financiranja sporta te s njim povezane zlouporabe dužnosti, prouzročila je štetu (u razmjerima koje još ne možemo sagledati u cjelini), dok smo iz skandala u skandal mogli pratiti podjelu skupina koje su se prema sportu ophodile kao prema još jednomu sektoru poslovanja i, što je također bilo često, korporativnomu izlogu ili počasnomu odličju za direktore tvrtke.

Već narušeni imidž nevinosti polako i potihom tamni s nakupljanjem zlouporaba i izlaskom na površinu sve većega broja skandala koji neizravno ukazuju na sport kao na ekonomski zalog pri širenju poslovnih carstava.

Uzmimo za primjer klub AC Parma koji se tijekom 1990-ih godina vinuo u više sfere talijanskoga nogometa i koji svoj uspon može zahvaliti jakomu

financijskomu zaleđu koje je osigurala grupa za prehrambene proizvode Parmalat (*L'Express*, 8. siječnja 2004.). Skandal koji je u Italiji izbio nakon bankrota navedene grupe u trenutku pisanja ovoga teksta prijetio je ne samo da će ozbiljno naštetiti Parmali, već i brojnim klubovima u drugim zemljama koji u većoj ili manjoj mjeri ovise o milosti prehrambenih divova: moskovski Dynamo, Boca Juniors i Palmeiras São Paulo samo su neki od njih. Glavna pouka ovoga slučaja bila je da nogomet i sport općenito, nakon što su postali razmjenjiva trgovačka roba i poželjan sektor za ulaganja, više nisu zaštićeni od šokova uzrokovanih financijskim skandalima u poslovnome svijetu. Stefano Tanzi – čiji je otac Calisto Tanzi zatvoren 27. prosinca 2003. zbog pronevjere i lažnoga bankrota u slučaju koji je tisak brzo nazvao „europskim Enronom“ – odstupio je sa svojega položaja predsjednika Parmalata 9. siječnja 2004. Financijski uzvratni udarac afere ostavit će žestoke posljedice na AC Parmu i ostalih osam nogometnih klubova koji su bili uključeni. Međutim, jednako je štetan i način na koji je ta afera stvorila ružnu sliku talijanskoga nogometa iznenada ga prikazujući kao posao koji je u pandžama prilično beskrupuloznih ljudi.

U Francuskoj je afera Fondo (iako je u ovome slučaju u igri bila manja količina novca) još jedan tužan primjer u kojemu se sport iskoristio u prijevarnim financijskim shemama. Problemi su počeli kada je Ahmed Chaker, neobična osoba i prevarant relativno skromnih razmjera, iskoristio svoju mrežu kontakata za uspostavljanje financijskoga udruženja sukladno talijanskomu zakonu, a poduzeće je nazvao Fondo. Kroz nekoliko godina Fondo je u Francuskoj zgrnuo sredstva ne samo od malih dioničara, već i od velikih ulagača, uključujući optičara Alaina Affleloua koji je u to vrijeme bio predsjednik kluba Girondins de Bordeaux FC, a Chakeru ga je predstavio Roland Courbis, trener Bordeauxa (*Le Monde*, 27. studenoga 2003.).

Velik broj ulagača povjerio je svoj novac Chakeru jer su bili privučeni obećanjem visokih kamatnih stopa i mogućnošću da kroz Fondo izbjegnu plaćanje poreza. Svi su oni gledali kako njihov novac nestaje kroz osobne poslove i ulaganja prevaranta – među kojima se ističe kupovina kluba Brest FC (*Le Monde*, 21. studenoga 2003.). Najneobičniji aspekt afere bila je Chakerova sposobnost financijskoga žongliranja koji je uspješno održavao zahvaljujući općemu valu oduševljenja nogometom, koristeći svoj položaj velikodušnoga sponzora kluba Brest za privlačenje novih ulagača od kojih se odmah izvlačio novac (*Libération*, 24. studenoga 2003.).

Ukupan iznos sredstava pohranjenih u Fondu u konačnici je prema izvješćima iznosio 18,3 milijuna eura, od kojih je lavovski dio putem *offshore* tvrtke

otišao izravno u džep Ahmeda Chakera. Nakon toga se Brest FC, koji je odigrao značajnu ulogu u njegovu uspjehu, našao u velikim financijskim poteškoćama, s okaljanim ugledom zbog afere.

Skandal druge vrste – iako ne toliko različit budući da je u središte pozornosti stavio međunarodne financijske krugove i njihovu mogućnost korupcije sporta – odjeknuo je u Ateni dok se grad pripremao za ulogu domaćina Olimpijskih igara 2004. Novine su isticale da je glavni grad Grčke dom „klana“ brodarskih magnata, skupine moćnih obitelji čiji krug suradnika uključuje nekadašnje vlasnike Prestigea, trošnoga tankera odgovornog za zagađivanje francuske i španjolske obale nakon što je došlo do izlivanja njegova tereta, tj. nafte, te da su navedene obitelji uključene u sponzoriranje nogometnoga kluba Panathinaikos (*Le Monde*, 22. studenoga 2003.). Klub – koji je sa svojim pristalicama povezan kroz ulaganja te kroz važnost koju oni pridodaju vidljivoj i časnoj vezi sa sportom – neminovno gubi na ugledu jer je ostvario korist od ulaganja sredstava koja su se mogla bolje potrošiti za održavanje tankera za naftu koji prometuju europskim vodama.

Nema sumnje da je europski nogomet privlačna meta za ulagače, ali ovisnost sporta o takvom dotoku sredstava čini ga sve ranjivijim u hirovima i nervozama financijskoga svijeta (tipičan primjer je gore navedena priča u vezi s klubom Matra Racing i Jean-Lucom Lagardèreom). Budući da je europski nogomet u procesu ekonomskoga razvoja, u njega se slijevaju velika bogatstva, od kojih neka potječu iz relativno udaljenih zemalja kao što su Ruska Federacija i Ujedinjeni Arapski Emirati.

Posebno je zanimljiv slučaj ruskih oligarha. On pokazuje kako sport može funkcionirati kao pametna investicijska opcija (u političkome, kulturnome i gospodarskome smislu) i kako se strani klubovi koji imaju koristi od takvih ulaganja mogu financijski održati kroz injekciju svježega kapitala iz istočne Europe.

Jedan je od takvih ulagača Roman Abramovič (u trenutku pisanja ima 37 godina), najbogatiji čovjek u Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje je registrirao holding Milhouse Capital sa sjedištem u Piccadillyu. Ovaj poslovnik kontrolira više od 150 000 radnih mjesta u Ruskoj Federaciji (gdje zauzima drugo mjesto po bogatstvu u zemlji), ponajprije u naftnoj industriji kao jedan od glavnih dioničara Sibnefta, po važnosti pete ruske naftne tvrtke.

Abramovič je nedavno počeo prodavati veliki broj svojih ruskih holdinga. Objavljeno je da napušta zemlju kako bi zasnovao dom u Ujedinjenom Kra-

ljevstvu (*Le Monde*, 8. travnja 2004.). Također, nekadašnji je bliski suradnik obitelji Jeljcin obznanio da se neće kandidirati za drugi guvernerski mandat u oblasti Čakotka, koju je funkciju obnašao u trenutku pisanja (*Le Monde*, 5. veljače 2004.). Moskvske novine *Novaya Gazeta* koje izlaze dva puta tjedno izvjestile su da je Abramovič odlučio da će novac namijenjen izborima radije potrošiti na kupovinu kluba Chelsea FC i zaputiti se na zapad (*Courier international*, 664, 24.–30. srpnja 2003., str. 26.). I zaista, kako je pokazao slučaj Yukos i zatvaranje milijardera Mikhaila Khordovskoga zbog utaje poreza (*Le Monde*, 28. listopada i 21. studenoga 2003.), trenutačna politička klima u Ruskoj Federaciji nije nimalo ugodna za oligarhe koji su postali metom napada novih dominantnih skupina oko predsjednika Vladimira Putina, a koje uključuju generale Federalne službe sigurnosti (FSB), nacionalne tajne službe koju je Putin vodio 1998. i 1999. (*Le Monde*, 28. listopada 2003.).

Čini se da je London postao „utočište ruskih oligarha“ otkada je Abramovič odredio pravac preuzimanjem Chelseae u srpnju 2003. (*Le Monde*, 31. listopada 2003.).

Njegova kupovina većinskoga udjela u britanskome klubu za 240 milijuna američkih dolara uzburkala je vode i u Ujedinjenom Kraljevstvu, i u svijetu europskoga nogometa (*Le Monde*, poslovni dodatak, 9. ožujka 2004.). To je ujedno bio i potez koji je izazvao žestoke kritike Sergeja Stjepašina, direktora ruskoga Ureda glavnoga revizora, koji je bio iznenađen činjenicom da je ruski poslovni čovjek potrošio toliki novac na kupovinu nogometnoga kluba u Engleskoj. (Stjepašin je preuzimanje procijenio na 300 milijuna američkih dolara.) Najavio je da će Ured glavnoga revizora provesti reviziju Abramovičeve naftne tvrtke te da će provjeriti i upravljanje poslovima u regiji u kojoj je Abramovič bio guverner (*Le Monde*, 5. veljače 2004.).

Kada su ga pitali čime je Abramovič tako iznenađeno bio potaknut na ulaganje u britanski nogomet, njegov je prijašnji mentor Boris Berezovski (još jedan ruski milijarder u izgnanstvu u Londonu, gdje ulaže u nekretnine) protumačio taj posao u političkome svjetlu: „Po mojemu mišljenju, kada je kupio klub Chelsea on je znao što će se dogoditi Khordovskomu. Ali sada se, ako njegovi interesi budu dovedeni u opasnost, Roman može braniti optužbama da Kremlj pokušava preuzeti kontrolu nad njegovim klubom“ (*Le Monde*, 31. listopada 2003.).

Međutim, čini se da odnosi između Abramoviča i Putina nisu došli do točke pucanja. Zapravo, neki politički promatrači na ovoga poslovnjaka gledaju kao na lukavoga savjetnika predsjednika. Abramovič zasigurno ima Putinovu

naklonost pa je stoga, što puno govori, spajanjem Yukosa i Sibnefta zauzeo vrlo moćan položaj (u novoj grupaciji on drži 26,1% udjela), a okolnosti u kojima se nalazi razlikuju se od okolnosti prijašnjega direktora Yukosa Khorodovskoga, koji u međuvremenu propada u zatvoru (*Le Monde*, 8. studenoga 2003).

Velika je vjerojatnost da Abramovičevo novo otkriveno oduševljenje britanskim nogometom ima malo veze s ljubavi prema igri. Moskovske novine *Moskovskije Novosti* sumnjaju u iskrenost poslovnjakove navodno nesebične strasti prema sportu, s obzirom da Abramovič „nije osjećao nikakvu grižnju savjesti kada je dopustio da Spartak Čakotka, klub iz njegove regije, propadne unatoč brojnim pozivima za pomoć“ (*Courrier international*, isto).

Držeći se podalje od ruskih vlasti, Abramovič si osigurava poslovni i politički manevarski prostor, a u isto vrijeme na vrlo zgodan način izvlači korist iz svojih ulaganja u prestižan klub te kroz ovaj vrlo popularan sport u Ujedinjenom Kraljevstvu osvaja simpatije javnosti – koje će bez sumnje znati iskoristiti kada to bude bilo potrebno.

Klub Chelsea u međuvremenu ima koristi od ulaganja ruskoga milijardera te je u stanju održati visoku razinu uspjeha i visoki položaj na europskim natjecanjima. Jedino pravo pitanje koje si vodstvo kluba i igrači trebaju postaviti jest koliko će dugo Chelsea predstavljati atrakciju za Abramoviča i njegov kapital iz istočne Europe.

Nedavna propala ponuda ruske naftne grupe Nafta Moskva za preuzimanje kluba AS Roma – takozvane ulagače odvratile su brojne istrage kluba koje je talijanska policija provodila u vezi s „aferom *calcio*“ (*Libération*, 1. ožujka 2004., str. 25.) – ukazuje da će se u ovome vremenu spajanja tvrtki nalet ulaganja koji je u Europu stigao s istoka i obnovio nogometnu ekonomiju možda smanjiti te ostaviti najpopularniji sport na planetu, te one koji zarađuju za život baveći se njime, u krajnjemu financijskomu škripcu iz kojega će teško pronaći izlaz.

Nasilje u medijima i manipulacija pomoću sporta

U današnje vrijeme očit je utjecaj medija na sport – osobito televizije. Gotovo četvrt stoljeća televizijske postaje u Europi ključni su element sve veće komercijalizacije sporta, pri čemu su rast plaća igrača i sve veći troškovi za prava emitiranja s mjesta događaja najočitiiji aspekt toga fenomena – vjerojatno zato što njima pripada većina medijskoga prostora!

Iskrivljeni učinci preobrazbe sporta, utemeljene na slobodnom tržištu i pokretane medijima, idu, međutim, znatno dalje, a oblici nasilja i manipulacije koji nastaju kad je sport ograničen diktatom televizije, nisu samo komercijalnoga karaktera, premda je novac u krajnjem ishodu u žarištu dotične razmjene.

Eksploatacija sporta i medijskoga praćenja sporta u svrhu političke propagande, na primjer, smjer je koji valja istražiti u svakom razmatranju nasilja vezanoga za iskorištavanje sporta u medijima.

K tomu je slobodnotržišna preobrazba sporta, koja je započela 1980-ih – kad je olimpijski pokret prigrlio korporativni svijet, a pravo na televizijsko praćenje komercijalno se oglašavalo – imala mnogobrojna pogubna djelovanja. Konkretnije, prisutna je velika neujednačenost u količini televizijskoga vremena posvećenoga različitim sportovima, a unutar istih sportova s obzirom na to je li riječ o muškim ili ženskim utakmicama; komercijalni zakon prevladao je nad zakonima sporta, a nejednakosti su izraženije. Javni su događaji preoteti kako bi se oglašavala nova vizualna tehnologija. Stečaj velikih tvrtki donio je stečaj i sportskim ekipama. Sportske su udruge doživjele postupni pad moći uz istodobni porast moći voditelja medija i sportskih pokrovitelja.

U ovom će se poglavlju stoga razmotriti cijeli raspon nasilja i manipulacije u sportu na podlozi njegove komercijalizacije kroz medije u Europi.

Sport, mediji i propaganda

Gotovo otkako je izumljena, televizija je igrala važnu ulogu u političkoj propagandi, a svakako otkako je prvi put primijenjena na sportskim terenima.

Doista stoji da je od začetka televizije trojac politika-sport-propaganda pronašao sredstvo samoobogaćenja, gdje se svaka komponenta napaja drugima.

Uporaba sporta kao političkoga oruđa u Europi se koncentrirala oko velikih sportskih događaja – čiji su prototip bile berlinske Olimpijske igre (Ricard 1987).

Dana 23. ožujka 1935. u Berlinu je uvedena prva regularna televizijska služba, koja je na 180 linija emitirala dvadeset pet slika u sekundi. U Sjedinjenim Državama, gdje je radio bio vrlo popularan i gdje se razvijao, vladala je suzdržanost prema širenju te nove tehnologije, ali u Europi su Olimpijske igre 1936. televiziji pružile političku legitimnost. Narod na ulicama Berlina možda nije imao prilike baviti se sportom, ali Hitlerov režim pružio mu je priliku – na dvadeset osam ekrana raspoređenih po gradu – da iz dana u dan gleda kako njegovi sportaši na priredbama osvajaju nova odličja. Zabilježeno je da ih je svakoga dana pratilo 150 000 ljudi (Ricard 1987: 81).

Ovdje se same po sebi javljaju dvije primjedbe. Uporaba sporta na televiziji predstavljala je kombinaciju dvaju važnih čimbenika čiji su nasilni oblici vidljivi tek nakon raščlanjivanja i kritičkoga razmatranja. Kao prvo, u poslovanju političke i ideološke propagande fenomen sporta uz novu tehnologiju stavljen je u službu političkoga režima koji nije imao skrupula oko iskorištavanja javnoga interesa masa za sport kao sredstva pravdanja uspona i uspostave svoje korumpirane ideologije. Kao drugo, kao što je istaknuo Jean-Marie Brohm, operacija je također bila zacrtana tako da stvori “opijum za narod” (Brohm 1992). Okupljajući učinak sporta, tehnološki pojačan emitiranim slikama i višestruko povećan čarolijom ekrana, privlači sve veći broj promatrača pretvarajući ih u krotke “gledatelje”.

Je li se s vremenom izgubilo to djelovanje narodne rasonode?

Na to pitanje lako je odgovoriti kad se prisjetimo velikih javnih ekrana postavljenih u Francuskoj radi prijenosa Svjetskoga kupa 1998.: prijenos su na taj način tijekom nekoliko tjedana pratili deseci tisuća ljudi (uz one koji su utakmice gledali kod kuće ili na stadionima). Premda se, srećom, ne može usporediti politika režima na vlasti u ta dva slučaja, sport i dalje obavlja istu ulogu zaokupljanja ljudi i skretanja njihove pozornosti. Uspjeh turnira iz 1998. u Francuskoj bez sumnje je sportski uspjeh, ali je također imao mnogobrojne političke posljedice (jer je vlada iskorištavala pozitivni dojam sportskih pobjednika, a pobjednička francuska momčad isticana je kao primjer integracije kroz sport). Najvažnije je što je ta službena eksploatacija sportskih prizora u političke svrhe zauzela mjesto praktički u kontekstu zasićenja

medijske popraćenosti diljem zemlje, uvlačeći što veći broj ljudi i uprežući utjecajne sile nacije (uključujući njezine intelektualce³⁷) u veliku narodnu zajednicu, dok je istodobno svijet politike nastavio djelovati kao i obično, a političke odluke, od kojih mnoge nepopularne, i dalje su donošene usred opće atmosfere nogometne euforije.

Nadalje, na trećoj, “sportskoj i političkoj” fronti, bližoj sportskoj areni, ponovili bismo Brohmovu tvrdnju da televizija zapravo nameće sportske slike (prikazane na neprestano različite načine). Nema sumnje da je to, uz izravno promicanje sporta, pravo opredmećenje sportskih standarda i poimanja stvarnosti utemeljene na sportu, “konkretizirane i s izravnim izrazom u statistici, imenima, tablicama i tehničkim pojmovima kao dijelom valjanoga sustava ocjenjivanja i odlikovanja” (Brohm 1992: 305).

Ne možemo zanemariti činjenicu da je ta kultura – to normativno poimanje svijeta, natjecanja i sporta – na raspolaganju političkim režimima svake boje. Doista, to područje zahtijeva ozbiljno kritičko razmatranje: proučavanje načina na koji se politika koristi kulturom i pokretačkim učinkom sporta. Fenomen politike koja se oblikuje na sportu te uporaba televizije i kontrola prizora na njoj da bi se to postiglo, također zaslužuju pozornost s obzirom na to da je to oblik “piškalonce” propagande, gdje političari uprežu medije u svoju službu kako bi eksploatirali sportske uspjehe. Politički koncept Forza Italia – ime političke stranke Silvija Berlusconija u Italiji – izveden je, na primjer, izravno iz pripjeva navijača AC Milana jer je Berlusconi imao udjela u vlasništvu toga nogometnoga kluba. Politička poruka na taj je način ponosna na temeljima sportske kulture, koja se već bila proširila i napuhala s pomoću televizije. Rezultat je kinetički učinak u komunikaciji diljem Europe, povezivanje političke poruke sa sportskom kulturom i potpuna ovisnost o zasićenju medijskoga praćenja događaja – proces u kojem je gledatelju sve teže odrediti razne uključene elemente. Jedna od posljedica te televizijske propagande zasnovane na sportu jest da se sportska i politička djelatnost počinju preklapati prijeteći da pomute svijest ljudi, što pak predstavlja prijetnju djelovanju demokracije.

Naposljetku treba reći koju o načinu na koji medijsko (i to ne samo televizijsko) praćenje sporta doprinosi potencijalno opasnoj preobrazbi našega poimanja time što se žešći oblici sporta uklanjaju – pogotovo komercijalnom

³⁷ Okupljajući učinak bio je jasno vidljiv i u intelektualnim krugovima, prije svega iz broja i tona članaka iz pera istaknutih pisaca (od filozofkinje Blandine Kriegel do Alaina Finkielkrauta, uključujući mnoge akademike), objavljenih u *Le Mondeu*.

propagandom i oglašavanjem – zbog “korektnosti” ili “tržišnosti”. Uklanjanje negativnih pojava (nasilje, varanje i manipulacija) koje sportu pridaju lošu sliku prerasta u oblik ispiranja mozga, a savršen izraz toga prisutan je u porukama koje prenose tvrtke s velikim imenima, koje su u sport uključene izravno ili kao stalni pokrovitelji. Poruka utemeljena na sportu mora prodati, što znači da mora biti pozitivna. Sportski je duh stoga utjelovljen u umjetnom i varljivom opisivanju svijeta sporta i sportaša: “Cilj ovoga ispiranja mozga, sa sportskim događajem kao pokretačkom silom i krvi i mesom u žarištu, jest stvaranje građana planeta – bez korijena, nezrelih i nekultiviranih bića bez ikakve sposobnosti kritiziranja – koji će kupovati robu i usluge” (Coutel 2003: 20). Oglašavačka poruka postaje gotovo alternativan izvor svijesti nadomještajući svako kritičko poimanje i omogućavajući, u Europi i diljem svijeta, stvaranje zajedničke kulture masovnog konzumerizma, čije su prve žrtve mladi. S pomoću njihove prirodne sklonosti i želje poistovjećivanja s junacima i uzorima oni tvore pohlepno tržište za odjeću s markom i nove potrošačke proizvode.

Proces predaje vrijednosti i baštine kulturnih modela tako postaje zastario jer vječno prisutni mediji nude jednostavne sustave, utemeljene na sportu, konfekcijske sustave poimanja stvarajući obmanu da je stvaran svijet sa svom svojom jednoličnošću tek ružan san. “Samo daj!” kažu nam reklame.

Jedan od temeljnih oblika nasilja koje provode medijski sustavi sportom i oko sporta bez sumnje je to kolektivno ispiranje mozga ili stvaranje ovisnosti pomoću slika.

Nejednakosti u raspodjeli minutaže

Televizija je bez sumnje pomogla demokratizaciji sporta u Europi donijevši ga širokoj publici. Promijenila je i njegovu sliku koncentriranjem na određene sportove koji se smatraju televizičnijima od drugih ili vrednijima u zabavlačkom smislu, a to je pak pojačalo financiranje sportova kao što su nogomet, tenis, biciklizam i utrke na uštrb drugih.

U Francuskoj, na primjer, premda bi se reklo da rukomet predstavlja “zdravo ulaganje” s obzirom na to da su i muške i ženske nacionalne ekipe nedavno postizale izvrsne rezultate, televizija praktički ignorira taj sport. No u skandinavskim zemljama, uključujući Dansku, rukomet je na televiziji relativno uspješan.

Nema u takvoj diskriminaciji ništa novo. Godine 1990. od osamdeset dvije sportske udruge u Francuskoj šezdeset ih nije bilo medijski popraćeno. Go-

dine 1992., prema anketi koju je naručio Conseil Supérieur de l'Audiovisuel (CSA) (neovisno medijsko tijelo u Francuskoj), francuska televizija dala je prednost četirima sportovima – tenisu (s 454 sati u eteru), nogometu (342 sata), motociklističkim sportovima (173 sata) i biciklističkim utrkama (120 sati) – na koje su ukupno otpadale dvije trećine svih sportskih prijenosa, ne uključujući olimpijske prijenose i opće kolaž-programe (Bourg 1994).

Načelo hijerarhije i dalje se primjenjivalo 1996. premda se poredak sportova promijenio. Statistika CSA za tu godinu pokazuje da je nogomet bio prezastupljen (s 518 sati u eteru), kao i tenis (260 sati), biciklističke utrke (198 sati) i košarka (156 sati) te su na vrhunsku četvorku opet otpadale dvije trećine svih sportskih prijenosa ne računajući prijenos Olimpijskih igara i opće kolaž-programe (Bourg i Gouguet 1998). Na drugome kraju vage odbojka je “slabo kotirala” sa samo 29 sati i 43 minute etera, dok su na sve preostale sportove otpadala ukupno 152 sata i 20 minuta prijenosa.

Brojke CSA za 2001. (Nys 2003) pokazuju dva jasna uzorka. Kao prvo, prisutan je opći porast prisutnosti sporta na televiziji, a kao drugo, hijerarhija i dalje postoji, dajući tek nekolicini sportova televizijski profil na užtrb ostataka. Nogomet je vodio (sa 756 sati i 32 minute), za njim su slijedili ragbi (264 sata), tenis (185 sati i 56 minuta) i biciklističke utrke (164 sata i pedeset minuta). Nižerangirani bili su hokej na ledu (136 sati i 13 minuta), američki nogomet (118 sati i 25 minuta), košarka (87 sati i 25 minuta), atletika (59 sati i 3 minute), klizanje (56 sati i 3 minute) i utrke Formule jedan (55 sati i 51 minuta).

U tom neravnopravnom odnosu ima drugih nejednakosti, osobito razlika u minutaži posvećenoj muškim i ženskim sportovima. Tu diskriminaciju ilustrira Pregled minutaže na Francuskoj televizijskoj postaji TF1 još 1992., gdje se prioritet daje trima “muškim” sportovima s visokim postocima gledatelja: na nogomet, utrke Formule jedan i boks zajedno je otpadalo 86% ukupnoga sportskoga programa na kanalu (Bourg 1994).

Ta spolna diskriminacija televizijskoga prenošenja sportskih natjecanja u Europi jedva iznenađuje s obzirom na to da su muškarci i žene vrlo nejednako zastupljeni u samome sportu, u predstavljanju sporta, u dobivanju odgovornih položaja u europskim sportskim udrugama i, dakako, nadzoru i prezentaciji sportskoga programa na televiziji.

Općenito govoreći, svijet sporta nalazi se po svoj prilici ondje gdje spolne nejednakosti cvatu (Davisse i Louveau 1998).

Žene su premalo zastupljene ne samo na rukovodećim mjestima u europskom sportu, gdje čine samo 15% članova odbora sportskih udruga, nego i u praktički svakom namještenju vezanom za sport, i što se tiče televizije i sportskoga novinarstva. Procjenjuje se da, premda su trećina posjednika novinarskih iskaznica žene, taj odnos pada na samo 5% među sportskim novinarima (Davisse i Louveau 1998: 135). U francuskoj udruzi sportskih novinara, koja je godine 1997. ukupno imala 1800 članova, bilo je samo 90 žena. Na Olimpijskim igrama u Atlanti samo je 10% novinara akreditiranih za praćenje događaja bilo ženskoga spola.

Nastojanja da se pokrenu ženski sportski časopisi (*Sportives, Fémisport, Olympe* i dr.) – koji bi možda služili kao odskočna daska za karijere sportskih novinarki i nudili alternativu za dominantno muški sportski tisak (na primjer, 93% čitateljstva lista *L' Equipe* muškoga je spola) – propali su i potvrdili dojam da je sport prije svega za muškarce. Nejednakosti na televiziji samo pojačavaju tu predrasudu. Zapravo, diskriminacija je na televiziji jednaka: sportašice, osim tenisačica, imaju nizak profil i pojavljuju se na ekranu gotovo isključivo u kontekstu određenih “ženskih” sportova kao što su gimnastika i klizanje, tek rijetko u praćenju ekipnih sportova kao što su košarka i rukomet. Ženski Tour de France i druge ženske biciklističke utrke, kao i žensko prvenstvo u nogometu i ragbiju, primjetno su nezastupljeni na televizijskim ekranima i u Francuskoj i diljem Europe općenito. Eterom dominiraju televizijski sportovi (nogomet, ragbi, utrke Formule jedan i biciklističke utrke) u muškoj izvedbi. Sportske novosti još su jedno televizijsko područje koje ostaje muško jer ih nadziru i zastupaju gotovo isključivo muškarci, a s druge strane jer se u domovima promatra kao audiovizualni proizvod čije je konzumiranje određeno muškim odabirom (Davisse i Louveau 1998).

Sport, poslovanje i mediji: nastanak “proizvoda”

Među popratnim pritiscima i oblicima nasilja uz medije i svijet zabave zanimljivo je gledati kako se sport mijenja pod diktatom televizije. Zahtjev da se sport prikazuje kao zabavna emisija određuje kako se on organizira, kako se iskrivljuje sustav njegovih pravila, a natjecanja reorganiziraju da bi zadovoljila programske potrebe (De Brie 1994). Službeno je priznato da se sportski rasporedi prilagođavaju prohtjevima medija, kao što su se i pravila promijenila u određenim sportovima da povećaju zabavljačku vrijednost njihova praćenja (*Economic i Social Council*, 2002, 1–3). Priroda tržišta za prava emitiranja sportskih susreta ima razne negativne učinke koje je opravdano promatrati kao oblike nasilja protiv sporta, sportaša i onih koji prate

sport. Organizacije koje priređuju glavne sportske događaje grupiraju se stvarajući karteke, a predstavljaju ih nacionalne lige: posljedično, tržište prava je manjkavo, vrlo udaljeno od pravila pukoga nadmetanja koje zagovaraju neoklasični ekonomisti (Fontanel i Bensahel 2001: 179).

Zbog neravnoteže su zakinuti krajnji korisnici. Porast troškova prava prenošenja (s rastom zaštićenih kanala i plaćene televizije) tako pokrivaju pretplatnici, konzumenti proizvoda koji se oglašava na televiziji za vrijeme sportskoga prijenosa (dok se oštar rast troškova oglašavanja odrazio na višim cijenama dotične robe) i svi koji kupe televizijsku licencu (Bourg i Gouguet 2001: 13).

Drugi negativni učinak potencijalno je iskrivljavanje gledateljskoga sporta. Televizija mijenja način na koji se sport prikazuje prilagođavajući ga svojim prohtjevima. Bez sumnje posjeduje moćnu funkciju filtra koji iskrivljuje stvarnost, a glavni uzrok iskrivljenja jest visoka cijena prava emitiranja. Lako je navesti primjere izmjene pravila. Na primjer, da bi sport bio uzbudljiviji na televiziji: doigravanje u tenisu znači da susreti mogu biti kraći, a uvođenje čupave lopte omogućilo je lakše praćenje igre, kao i mijenjanje prirode igre usporavanjem izmjene udaraca. Natjecanja u streličarstvu morala su se u potpunosti reorganizirati da bi bila televizičnija i da bi ih gledatelji lakše pratili. Kod automobilističkih utrka, nakon što je skupina od deset ili više televizijskih postaja 1992. zaprijetila da će prestati prikazivati Formulu jedan jer je zbog dominacije parka Williams-Renaulta ishod utrka bio odveć predvidljiv i tako smanjivao napetost i gledanost, Fédération Internationale de l'Automobile (FIA – svjetski autoritet motorističkih sportova) pokorila se pritisku i smanjila brzinu najbržih automobila, uspješno zanemarišući olimpijsko načelo "*citius, altius, fortius*"³⁸.

U odbojci je sustav bodovanja promijenjen 1. siječnja 2000., a meksički predsjednik Međunarodne odbojkaške federacije Ruben Acosta nakon toga je iznio prijedlog – bez sumnje odražavajući želju za povećanjem zabavljačke vrijednosti tog sporta iskorištavanjem fizičkoga izgleda igrača – da "tijela" postanu obavezni oblik utakmice. Stolnoteniski se susreti danas sastoje od jedanaestbodovnih umjesto dvadesetjednobodovnih igara i igraju se na plavim stolovima žutim lopticama – pri čemu je jedina svrha tih promjena olakšavanje televizijskoga praćenja sporta koji popularnošću kotira kao treći u Njemačkoj i Japanu, a prvi u Kini.

³⁸ "Brže, više, jače."

U jagmi za prikazivanjem – u koju su se neki sportaši prilično spremni upustiti – sportski susreti mogu trpjeti na strukturnoj razini: sve više, na primjer, glavne jedriličarske regate prema rasporedu završavaju do televizijskoga udarnoga termina, i to po mogućnosti za vrijeme glavnih večernjih informativnih emisija. Tijekom 1990-ih sličan je bezuspješan pokušaj izvela TF1 da promijeni vrijeme predviđenih ciljnih dijelova etapa Tour de Francea tako da se podudaraju s novostima u 20 sati (Bourg 1994).

Premda se upletanje televizije u tehničku organizaciju sporta (što bi trebalo biti neovisno područje) može činiti alarmantnim, to nipošto nije nova pojava. U veljači 1990. João Havelange, tada predsjednik FIFA-e, digao je prašinu kad je razotkrio plan povećanja prihoda televizijskoga praćenja turnira Svjetskoga kupa koji se imao održati u Sjedinjenim Državama 1994. godine. Naime, utakmice su trebale biti podijeljene ne na dva tradicionalna četrdesetpetominutna poluvremena nego na četiri perioda od dvadeset pet minuta kako bi se stvorilo više prostora za oglašavanje. Nogomet je zasad uspio izbjeći takve promjene zamišljene u ime profitabilnosti, za razliku od američkoga sporta, gdje su utakmice pod nadzorom televizijskoga urednika i elektronski sustavi podsjećaju suce i igrače na prekide radi reklamnih predaha.

Drugi oblik nametljivoga djelovanja televizije jest njezina uloga u postupnoj promjeni legitimnoga statusa sudaca. Naime televizija pomoću elektronskoga oka kamere, preciznosti ponavljanja akcije i mnogostrukosti snimaka i kutova dovodi u pitanje sudačke na samome mjestu donesene i katkad pogrešne prosudbe. Slučaj je to suočenja ljudskoga arbitra sa strojem, u kojem je “čovjek u crnom posve tehnološki inferioran” (Blociszewski 1996: 33).

Treći tip negativnoga djelovanja više je kvantitativan nego kvalitativan, a uključuje nastojanje za većim povratkom ulaganja povećanjem učestalosti unosnih sportskih događaja. Predsjednik FIFA-e Sepp Blatter, na primjer, predložio je priređivanje Svjetskoga kupa svake druge godine umjesto svake četvrte, no taj je prijedlog odbijen jer se protivio interesima organizatora turnira na kontinentalnoj razini (pogotovo Šampionata afričkih nacija i Europskoga kupa) i također – premda to nije eksplicitno navedeno – interesima igrača, koji bi se našli pod priličnim fizičkim pritiskom zbog povećanja broja utakmica. U nekim sportovima za koje televizija ima poseban tek, čak i upravitelji počinju uviđati štetan utjecaj pristupa kojem je prijenos u središtu, s nametanjem nerazumno prekranoga rasporeda momčadima. U Francuskoj su neke ragbijske momčadi prema rasporedu u istome danu imale igrati utakmice i za Prvih šesnaest i polufinale za Europski kup, a samo tjedan dana poslije imale su drugu važnu utakmicu, ovoga puta za Francusko prvenstvo.

“To je neprilično i štetno za igrače: ljudi su koji sastavljaju te rasporede budale”: tako je glasio komentar voditelja ragbijskoga kluba iz Toulousea Guya Novèsa (*Le Monde*, 27. travnja 2004, str. 25). Slično je gledašte trenera Stade Française, Nicka Malletta: “Svi žele više utakmica, ali nitko ne misli na igrače. Nisu to strojevi. Nešto se mora promijeniti. Ovdje u Francuskoj izazivamo katastrofu!” (*L'Equipe*, 3. svibnja 2004, str. 18).

Četvrti negativni učinak – nastao ne samo pod pritiskom oglašivačkih zahtjeva televizijskih kompanija koje se nadmeću za udio na tržištu te za ulaganja dioničara kluba i pokrovitelja u profile koje postižu kad se njihove momčadi natječu, nego i vlastitih ulaganja kapitala medijskih kompanija u klubove u kojima su za sebe stvorile ulogu – način je na koji televizija potiče klubove i njihove dioničare da se suprotstave piramidalnom modelu sporta u Europi (sa sustavom ispadanja i promicanja) i da se više obaziru na sustav zatvorene lige američkoga stila. U takvu sustavu nitko ne ispada, a klubovi dijele gledanost zbog popraćenosti i tako udovoljavaju zahtjevima pokrovitelja i dioničara. Novinarica Jennie James taj je kontekst opisala kao “amerikanizaciju europskoga nogometa” (James 2000: 52).

Peto negativno djelovanje podrazumijeva uznemirujući utjecaj bespoštedne konkurentnosti za prava emitiranja, koji šteti slici sporta kao javnoga dobra. Jedan primjer takva djelovanja zbio se 21. listopada 1999. kad je na francuskom javnom kanalu na utakmici Kupa UEFA između AS Monaca i Widzew Łódźa poljska televizija naglo prekinula prijenos uživo samo dvadeset pet minuta nakon početka zbog prepirke oko konkurencije i kršenja ugovora između J.-C. Darmona i CLT-UFA-e (*Le Monde*, 23. listopada 1999.).

U krajnjim slučajevima djelovanje tržišta na sportsko praćenje i monopol nad emitiranjem, koji televizijske postaje dobivaju bez mnogo obzira prema gledateljima, mogu nekim gledateljima jednostavno uskratiti mogućnost praćenja važnih događaja na televiziji. Razni oblici plaćene televizije – zaštićeni kanali, sustavi plaćanja po emisiji i kabelske mreže – imaju svaki svoju ulogu u tome.

Godine 2001., prema agenciji Media Content, više od 2000 televizijskih postaja u Europi borilo se za prava na praćenje sportskih događaja (Pierrat i Riveslange 2002: 22). No tekuća rasprava o pravilima na tržištu ne tiče se nužno općega interesa. Sport, kao vrlo popularan oblik masovne zabave, upregnut je u jaram televizijskih kompanija i agencija za prava te postaje sve više privatna potrošačka roba dostupna samo u ograničenim okolnostima – to je dio uzorka diskriminacije u kojoj se sve veći dio društva zatječe

općenitije isključen iz svakodnevnoga uživanja u zabavi i novostima. Kao primjer takva trenda navodimo slučaj od 22. travnja 2004. kad su gledatelji besplatnih javnih kanala u Francuskoj na svoje razočaranje otkrili da im neće biti omogućeno praćenje utakmice Europskoga kupa koji se ticao Olympic Marseillea jer se utakmica prenosila samo na plaćenom kanalu TPS Star. Novost o toj pogodbi prouzročila je gnjevnu reakciju, osobito u Marseilleu, gdje su se gledatelji osjetili prikraćeni ne samo za mogućnost da gledaju svoj klub nego i za dio sportske baštine i kulture te su nastali opći prosvjedi zbog otimačine onoga što je većina još smatrala “javnom domenom” rekreacije i natjecanja.

Može se jedino očajavati zbog komercijalne logike i krutih poslovnih pristupa profita i gubitka ističući u ovom slučaju odluku o privatizaciji prijenosa. Ona ilustrira nov oblik nasilja začetoga medijima, koje omogućuje cijepanje koncepta sporta kao popularne i dostupne ljudske aktivnosti i neotuđivoga javnoga dobra, i suprotstavljenoga gledanja na njega kao na pažljivo upakiran proizvod za privatizaciju, za koji vlada oštra borba nekoliko komercijalnih skupina.

Još jedan primjer (ovoga puta iz Ujedinjenoga Kraljevstva) jest poraz BBC-ja od privatnoga ITV-a prilikom prenošenja utrke čamaca Oxforda i Cambridgea na Temzi. Od 2005. nadalje javna postaja neće više uživati isključiva prava na prijenos tog tipično britanskoga događaja, vrlo popularnoga u Ujedinjenom Kraljevstvu i u inozemstvu (utrka ima televizijsku publiku od 8 milijuna u domovini i 400 milijuna diljem svijeta): BBC je u tom slučaju žrtva svoje povelje, koja mu brani da daje pretjeran publicitet pokroviteljima (*Le Monde*, 1. ožujka 2004.).

Problemi koji u se pojavili u Francuskoj, a tiču se radijskoga praćenja Svjetskoga kupa nogometnih utakmica, pokazali su, ne predstavljajući nikakvu iznimku, da je privatizacija javnoga “područja” emitiranja, kako je u ovome slučaju izložio čelnik Radio Francuske Jean-Marie Cavada, skriven, ali sve prisutniji oblik nasilja koje se širi općenito medijima. U tom slučaju, međutim, skupna odluka koju su 3. travnja 2002. donijeli francusko Ministarstvo za mladost i sport te Ministarstvo kulture i komunikacije – definiravši radijsko emitiranje kao oblik javnoga informiranja u koje ne mogu zadirati sportske udruge ni organizatori događaja (Le Saux, 2002, str. 153) – poslužila je da se zaustave daljnje spekulacije. Predstavnici spornih radijskih postaja, koji su oformili ekonomsku interesnu skupinu nazvanu Slobodni sport, planirali su uspostavu društva za slobodan sport i kulturu s programom traženja besplatnih prava radijskoga emitiranja diljem Europe.

Šesti negativni učinak (koji pokazuje još jedan oblik djelovanja spekulacije) tiče se okomite koncentracije, pri čemu su velike skupine nastojale nadzirati i voditi ukupni proces sportske produkcije, od vlasništva nad igračima i momčadima do vlasništva nad televizijskim postajama koje prenose susrete. Najbolji primjer toga uznemirujućega trenda prema monopolu vjerojatno je ponuda Ruperta Murdocha 1998. da preuzme Manchester United. BskyB, satelitska televizijska postaja u kojoj je Murdoch imao 40% udjela, bila je spremna uložiti milijardu američkih dolara u pogodbu. Britanska je vlada držala nužnim da se umiješa jer je predložena pogodba potaknula temeljno pitanje ne samo u vezi sa sportom nego i u vezi s pitanjem slobode i etike. Jedan je komentator to ovako formulirao: “Može li televizijska postaja postati vlasnikom kluba čije utakmice prenosi?” (Kadritzke 1999: 22).

Sedmi negativni učinak proizlazi iz činjenice da se medijske skupine povezuju, vrše pritisak i upuštaju u lobiranje. Odluka da se Grčkoj ne dopusti organizacija stote obljetnice Olimpijskih igara – unatoč odluci Europskoga savjeta – bila je odraz djelovanja ekonomskih i medijskih interesa, uz utjecaj velikih američkih tvrtki koje su bile pokrovitelj natjecanja. “Manje vidljivo, ali jednako učinkovito, lobiranje velikih sportskih pokrovitelja upravlja izborom gradova domaćina događaja velikih razmjera i često odlučujući faktori nemaju nikakve veze sa sportom” (Bourg 1994: 177).

Očito, da bi se shvatilo odakle dolaze ti pritisci, moramo promotriti kako se Olimpijske igre financiraju te dominantnu ulogu medija i oglašivača u tom procesu. Godine 2004., kad su se Olimpijske igre vratile u Grčku, Athoc (povjerenstvo za organizaciju igara u Ateni) imao je ukupni proračun od 1962 milijuna eura. Čak 37,5% tog iznosa trebala je biti pokrivena prodajom televizijskih prava emitiranja te bi organizacijski odbor primio 736 milijuna eura od televizijskih kompanija koje su prenosile igre. Prava na međunarodna sponzorstva vrijedila su sljedećih 248 milijuna eura. Ukupna je ekonomska vrijednost toga ulaganja golema i, uz druge čimbenike, snažno utječe na odluke IOC-a o mjestu održavanja igara i tomu tko će biti zadužen da ih organizira na terenu.

Važnost faktora medija u cijelome pothvatu postaje jasnija kad razmotrimo moguće posljedice ako Grčka ne bi uspjela na vrijeme dovršiti potrebnu infrastrukturu za Olimpijske igre. Zapreke na koje su televizijske kompanije naišle pri instaliranju sustava u pripremama za snimanje događaja mogle su upropastiti praćenje igara i potaknuti kompanije koje raspolažu pravima da preispitaju svoje ugovore s organizatorima – loši izgledi za potonje s obzirom na važnost prava emitiranja za projekt u cjelini (*L' Equipe*, 21. travnja 2004.).

Razočaranje

Kad velike skupine i televizijske tvrtke odu u stečaj, za sobom povuku sportske momčadi koje su ovisile o njihovoj izdašnosti u financiranju sve većih plaća koje je potaknuo upravo nagli razvoj televizijske industrije i tržišta prava prijenosa. Cijeli je taj vrtoglavi proces vrzino kolo, a stabilnost sustava trenutačno se svugdje u Europi pokazuje iluzornom. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primjer, pad ITV Digitala pridonio je problemima s kojima su se suočili nogometni klubovi. Newcastle je zaključio sezonu 2001./02. s neto-deficitom od 4,8 milijuna eura. Leeds je najavio gubitak od 62,8 milijuna eura. Barnsley, trećeligaški klub koji je 1997. igrao u prvoj ligi, jednostavno je proglasio stečaj, kao i Leicester City, s gubicima od gotovo 50 milijuna eura. Chelsea je, unatoč bruto-profitu od više od 18 milijuna eura, prijavio neto-gubitke od 160 milijuna eura i spašen je tek financijskom intervencijom ruskoga poslovnjaka Romana Abramoviča.

U vrijeme pisanja teksta njemačka skupina Kirch još se raspušta zbog njihova stečaja. Propast te skupine ima krupne ekonomske posljedice za portfelj koji drži podružnica uprave sportskih prava Kirch Sport – preobražena u konzorcij nakon stečaja – uključujući prava emitiranja na nogometnom Svjetskom kupu 2006., za koji je Kirch jamčio FIFA-i 1,5 milijardi švicarskih franaka (1,03 milijarde eura) te utakmice Bundeslige i neke događaje u svjetskim skijaškim prvenstvima (Nys 2002).

Općenitije, kao što je primijetio Christian Bromberger, bujanje troškova prava i trend sve većih pogodba prečesto su popraćeni sumnjivom praksom i financijskim kriminalom, osobito u Francuskoj, gdje je bilo zakasnelih pokušaja da se stanje zaliječi s pomoću pravosuđa (Bromberger 1996: 37–40). S Brombergerovom analizom uvelike se podudara izvješće Francuskoga ekonomskoga društvenoga odbor o toj temi:

“Europski nogomet, s mnogim zaduženim klubovima, priziva financijsku katastrofu. Otkad je Canal Plus upozorio na probleme i otkad je nekoliko medijskih skupina (Kirch u Njemačkoj, ITV Digital u Ujedinjenom Kraljevstvu i Tele Più u Italiji) otišlo u stečaj, velike svote novca duguju se ne samo klubovima nego i FIFA-i” (*Ekonomski i društveni odbor*, 2002, 1–11).

Trenutno se čini da se javljaju dva suprotna stajališta. S jedne strane, uvjerenje profesionalnih liga da uvijek mogu privući svježije ponude za televizijska prava. Francuska profesionalna nogometna liga, na primjer, predviđa godišnju zaradu od prava na 450 milijuna eura od sezone 2004./05. nadalje.

S druge strane, televizijske postaje nerado plaćaju više od trenutne cijene, po svoj prilici izvukavši pouku iz propasti raznih europskih operatera i odvracene poteškoćama u sklapanju dogovora koji će pomiriti javne obveze nacionalnih operatera s komercijalnim interesima skupina privatnoga sektora (Fansten 2004).

U najnovijem Sportelu (godišnjem međunarodnom tržištu za sport emitiran na televiziji), u Monaku, Etienne Mougeotte s francuske postaje TF1 predvidio je da će televizijski programi uskoro trošiti manje na sport, a to viđenje podupire Frédéric Chevit, sportski čelnik za France Télévision (Nys 2002: 70). Krajnje žrtve poslovanja visokoga stupnja na tržištu praćenja sporta jesu gledatelji. Premda im televizija obećava najnoviju i najbolju uslugu, ono što dobivaju ostaje podložno neizvjesnosti međunarodnoga nadmetanja, uza sve troškove i pripadni rizik zbog čega će – zbog razmirica između operatera ili odluka gurajući sektor javne službe, koji je u sve većem škripcu u trenutačnoj oštrokonkurentnoj klimi – dijelovima gledateljske publike biti uskraćeno praćenje događaja.

Ljudska tijela i nasilje

Poteškoće pristupa i kutovi tumačenja

Kad se akademici i drugi intelektualci upuste u kritičke rasprave o sportu, skloni su navoditi djela filozofa, uključujući one drevne, da potkrijepe svoje gledanje na suvremene sportove. Posve je nedavno na primjer Redeker (2002) tvrdio da sport iskazuje u praksi teoriju sofista Trasimaha, za kojega je pravda bila sve ono što je jači odlučio da jest. Redeker nije povezivao nijednu stvarnu politiku sa sportom. Suprotno tomu njegova se teorija temeljila na njegovoj kritičkoj definiciji da je to tehnički mehanizam stvoren u vrijeme industrijske revolucije, kojim bi se energija prirode i ljudskih tijela iskoristila do najvećega mogućega stupnja njihove energije tako da postanu profitabilnija (Redeker 2002: 36). U tom pristupu povijesni kontekst iz kojeg su se razvili suvremeni sportovi s pravom se smatra kapitalizmom. S druge strane, grčki sofizam nije nužno čvrsta referentna točka u smislu logike. Podrobnije, postoje mnoge opasnosti u sklopu tog “povijesnoga” gledanja na ljudsku snagu i ljudsko nasilje.

Prije svega, postoji temeljna razlika između drevnoga i modernoga konteksta fizičke aktivnosti. U smislu povijesne stvarnosti društveni odnosi u pitanju neusporedivi su: nasilje primjenjivano tada i sada razlikuje se u svojoj biti. Na primjer, uvođenje demokracije u europsko društvo – postupno ili naglo – izazvalo je potres u odnosima između društvenih skupina i to je nužno utjecalo na razvoj kultura, uključujući fizičku kulturu, u tom društvu.

Posljedično, koncept ravnoteže sila, koji se temelji isključivo na “ratu svih protiv svijetu” Thomasa Hobbesa, uvijek mora biti pobliže označen. Hobbesovu teoriju, izloženu u njegovu proslavljenom djelu *Levijatan* (1651), preuzeli su mnogi drugi pisci. Prilika *Levijatana*, čudovišta iz feničke mitologije, spomenutoga i u Bibliji, odabrana je da predstavlja prirodno ljudsko stanje (Hobbes 1971). Prema Hobbesu nasilje “svih protiv svijetu” bilo je izvorno stanje svojstveno živim bićima, pa tako i ljudima. Temeljeno na tom konceptu, Redeker je dokazivao da su amoralnost i necivilizacijski karakter sporta razotkriveni u manje-više surovim nadmetanjima ili natjecanjima da bi se odredio najjači među nama u danom trenutku i danom sportu (Redeker 2002: 71).

Nemamo namjeru istraživati to hipotetsko nasilno stanje prirode, nego nam je cilj **pokazati kako je nasilje povezano sa sportom i ono koje se tiče ljudskoga tijela, kao i druge vrste nasilja, važan pokazatelj sadašnje europske kulture u različitim oblicima.** Takvo nasilje simbolizira – i uistinu je grub odraz – napetosti prisutne u svakome društvu. Sport tako manje-više vjerno odražava društvene odnose, čak i društvena očekivanja. Na taj način sportski susreti na europskoj ili, šire gledano, međunarodnoj razini tvore primjere kulturnoga kompromisa u kojem su nasilni oblici ponašanja standardni i time ujedno podložni variranju. Za određene nacionalne ekipe kaže se na primjer da imaju “čeličnu obranu” ili su “opasni napadači”, odražavajući vrijednosti koje se tradicionalno pripisuju igračima iz dotičnih zemalja. Nimalo nevažni, takvi stereotipi zaslužuju analizu kao komponente društvene stvarnosti na nacionalnoj razini.

Uvažavanje te javne predodžbe može pružiti uvid ne samo u mehanizme sociokulturnoga determinizma nego i u trenutno tumačenje stvarnosti, kakva se drže ljudske skupine, u ovome slučaju nacije koje tvore Europu.

Takvo gledanje – koje nastoji biti novo i nepristrano – na suvremene sportove i fizičke aktivnosti spremno prikazuje njihove skrivene oblike i zapravo mnogi oblici fizičkoga nasilja nastaju u sportu i oko njega (Bodin i Héas 2002: 100; Bodin 2003). Približavanje stvarnosti (stvarnosti sporta i drugim vrstama stvarnosti) na taj način nije ništa novo, bilo ovdje, u Europi, ili drugdje u svijetu. Ono predstavlja općenitiji problem stereotipa, i zapravo suda vrijednosti, koje smo svi u iskušenju primijeniti na događaje, osobito one koji se doimlju javnoga mnijenja jer su medijski vrlo dobro popraćeni (vidi dolje).

Kako Europljani pristupaju sportu i drugim oblicima fizičke aktivnosti

U svakoj studiji sporta kao kulturnoj praksi moramo izbjegavati pristranost i pogreške u tumačenju. Jedan izvor pristranosti jest osobno doživljavanje sporta, bilo na individualnoj ili kolektivnoj razini. Prosječno je velik broj ljudi u europskim zemljama povezan sa sportom: prema procjenama na osnovi ankete provedene potkraj 1990-ih, otprilike pola stanovništva u trinaest uključenih država prakticiralo je neki oblik vježbe ili fizičke aktivnosti (CSA-TMO, 1998)³⁹. Ista je anketa pokazala da je sjedilački način života raširen:

³⁹ 39. <http://www.csa-tmo.fr/fra/dataset/data9897/actu19980317.html> (posjećeno 14. rujna 2001).

46% Europljana u dobi od 18 i više godina nije se redovito bavilo sportom. Druga anketa provedena iste godine donijela je slične rezultate: gotovo svaki drugi Europljanin nije se redovito (odnosno barem jednom na mjesec) bavio sportom, pri čemu je Ruska Federacija zemlja s najnižom razinom sudjelovanja (anketa INRA, 1998).

Međutim, za određeni dio europskoga stanovništva sport i drugi oblici fizičke aktivnosti postali su donekle rutina. Tijekom barem deset godina bilježeno je da muškarci i žene u sjevernoj Europi prakticiraju takve aktivnosti relativno marljivo i redovito tijekom života: “(1991.) Šveđani posvećuju (fizičkim aktivnostima) pola sata dnevno, a Finci i Danci otprilike četvrt sata, nasuprot pet do šest minuta, koliko na njih troše Francuzi, Španjolci i Grci” (Thomas 1993: 21). Thomas u tom smislu spominje inicijative koje je poduzeo Savjet Europe od 1970-ih na temelju rada Castejona Pasa 1973. i Rodgersa 1977. Njihovi kriteriji prvi su put omogućili usporedbu ne samo između različitih europskih zemalja nego i unutar samih zemalja. Iz prikupljenih podataka, koji se tiču specifičnih pokazatelja tijekom niza godina, kao i raspona indikatora u određenim trenucima, možemo utvrditi postaju li određene zemlje manje ili više “sportske”.

Oduševljenje sportom mora se promatrati u kontekstu. Godine 2002. Europska unija provela je istraživanje o situaciji u današnjoj Europi s obzirom na fizičke aktivnosti⁴⁰. Između 57,4% i 60,7% ispitanika reklo je da se nisu upuštali u “žešće” fizičke aktivnosti tijekom prethodnoga tjedna. Na razlike u rezultatima ovdje vjerojatno utječe društveno poimanje: preporučljivije je ne priznati da vodiš sjedilački život (na koji se loše gleda u većini zemalja), ili barem ne kao odgovor na prvo pitanje ispitivača. Ali “umjerena” fizička aktivnost nije bila osobito popularna: 40,8% do 47,1% ispitanika reklo je da se ne bavi nikakvom aktivnošću na toj razini. Studija je pokazala podjele u klasičnim sociološkim varijablama: prosječno gledano, više je mladih nego starih bilo povezano sa sportom i više muškaraca nego žena. Dok su dvije trećine Europljana izjavile da se ne bave “žešćom” fizičkom aktivnošću, polovina ih je rekla da uopće ne prakticira ikakve slične aktivnosti. Među petnaest članica EU-a bilo je kulturnih razlika u spremnosti ljudi da daju izjave o svojoj fizičkoj aktivnosti: najveći broj redovitih sportaša mogao se pronaći u Nizozemskoj, Njemačkoj, Luksemburgu i Finskoj, dok su Španjolska i Italija bile najmanje “sportske” zemlje. Nasuprot pojednostavljenoj podjeli sjever/jug, Grčka (s višim stupnjem aktivnosti nego ostatak južne Europe) i Irska (s nižim stupnjem aktivnosti nego druge sjeverne zemlje) bile su atipične.

⁴⁰ Posebni Eurobarometer 183-6/Wave 58.2-Europska grupa za praćenje mišljenja, EEIG.

Pristranost u tumačenju prisutnija je u mnogim prikazima sporta i drugim oblicima fizičkih aktivnosti u medijima, dok su same aktivnosti korak odmaknute i podložne ad hoc obradbi u medijima. Na taj način sport je uklopljen u naš život: slike sporta, kao i komentar, ponuđeni su kao zabava. Ovisno o dobu i medijima, prvaci su prije predstavljani tako da promiču poštovanje drugih (bili sportaši ili ne). Ipak, katkad je faktor kojim se ljudi (osobito mladi) poistovjećuju priznata moć – ili zapravo nasilje – vezana za sportaše visokoga ranga (Messner et al. 1999). Neće svatko tko želi biti junak to i postati te nije dovoljno jednostavno zauzeti prvo mjesto. Junake kao takve priznaju njihovi navijači, kolege i cijele nacije, ali nisu nužno redoviti pobjednici. Primjer je toga biciklist Raymond Poulidor (“vječiti drugi”). U mnogo slučajeva junaci predstavljaju ljude iz čijih su redova potekli ili čije vrijednosti zastupaju. Utjelovljuju najviše razine samoprijedora, patnje, napora i upornosti, a sve to pomaže u gradnji mita o junaku (Bodin i Debarbieux 2003; Duret 1999).

Subjektivno pristrano iskušanje da se sport okrivi zbog emitiranja, ako već ne pospješenja ljudskoga nasilja, danas je jače nego ikad, kad se sport čini i svemoćnim i sveprisutnim. “Florence Griffith Joyner i Lance Armstrong nekim su dijelom prisutni u svima nama. Svi mi primamo stalnu transfuziju sporta” (Redeker 2002: 75, 86). Sveprisutnost sporta u našem europskom društvu, ovako prožetom masovnim medijima, očita je i stoga ne iznenađuje da je autori poput Redekera vide kao nešto što tako snažno utječe na sve nas.

Fizičke ozljede i nesreće u sportu: slika u medijima i stvarnost

U našim razvijenim društvima mediji su postali važan sektor ekonomije i dnevni izvor vijesti i zabave za ljude iz većine europskih zemalja. Postoje radio i televizijske stanice, časopisi i novine koji su u potpunosti ili djelomično posvećeni sportu i drugim oblicima tjelovježbe (*L'Equipe*, *L'Equipe TV* i *Eurosport* samo su neki). Različitim se sportovima posvećuje određena pozornost ovisno o prevladavajućim kulturnim sklonostima različitih zemalja: u jednoj je to nogomet, u drugoj skijanje, a u trećoj košarka ili ragbi. U tome kontekstu namjeravamo sagledati važnost koja se pridaje sportu, a posebno oblicima nasilja koji su povezani sa sportom ili kroz njega počinjeni.

Masovni mediji i nasilje povezano sa sportom: je li nasilje naglašeno ili previđeno, spriječeno ili namjerno?

Koje aspekte sporta vidimo u medijima i koje se mjesto daje nesrećama te općenito ozljedama uzrokovanim sportom?

Medijsko izvještavanje o sportu daje nam iskrivljeni prikaz sportskih događaja i, u širem smislu, sporta kao fenomena. Izbor upotrijebljenih riječi te prikaz slika imaju pravu moć, koja može radikalno promijeniti učinak određenoga postupka, bio on nasilan ili ne i bez obzira na to jesu li njegove posljedice zdrave, štetne ili čak fatalne. Pozivajući se na primjere iz nekoliko europskih zemalja nadamo se da ćemo pokazati složenost pristupa takvim sportskim nesrećama. Nije nam cilj na osnovi naših nepotpunih izvora dati sveobuhvatnu sliku, već pokazati neke puteve daljnjega istraživanja s namjerom da postignemo realno, manje idealizirano poimanje nasilja u sportu, a time i poimanje duboko paradoksalnoga aspekta modernoga sporta.

Izaziva li nasilje dodatno nasilje?

Brojna istraživanja i studije ističu paradoks između naglaska koji mediji izvještavajući o sportu stavljaju na sve oblike sukobljavanja i nasilja te okrutne

realnosti (koja je očita u objektivnijim studijama) tjelesnih ozljeda uzrokovanih sportom usprkos rasprostranjenosti prisutnosti medicinskoga osoblja (Bodin i Héas 2002; De Mondenard 2000). Ovdje je bitno da nasilje kakvim ga prikazuju mediji nema automatski utjecaj koji bi mu neki htjeli pripisati. U svakome slučaju, gledanje nasilja ili slušanje o nasilju ne potiče izravno ljude na nasilne postupke, kako se to često navodi.

Slike koje imaju učinak? Manipulacija ili međusobni utjecaj?

Mediji se redovito optužuju za različite stvari: za manipulaciju ljudima bez njihova znanja te, zapravo, za poticanje ljudi na nasilje prikazivanjem scena nasilja onima koji su najpodložniji među nama (uključujući djecu). Rasprava o odnosu između društva i slika često je usmjerena na očito široko rasprostranjeno mišljenje da gledanje nasilnih slika dovodi do nasilnijega ponašanja. Mnogi su se istraživači bavili tim pitanjem i istaknuli poteškoće, s jedne strane, u mjeranju obuhvaćenih odnosa – koliko negativno mediji utječu na agresivnost, kakav je njihov učinak na desenzibilizaciju vrlo mladih osoba na nasilje, kakva je njihova sposobnost za provokaciju – a s druge strane, i poteškoća u procjeni postojećih propisa o tome predmetu ili u predlaganja novih (Vedel 1995).

Vjerujemo da se ključ za utjecaj koji slike imaju na naš svakodnevni život može pronaći u sociologiji sugestije, kako sugestije izazvane vanjskim utjecajima, tako i autosugestije (Héas 1996). Sugestija prožima naše svakodnevne aktivnosti na poslu i u slobodno vrijeme. Ona je čimbenik u svakome pokušaju analize pitanja nasilja i boli koju si sportaši nanose treniranjem i natjecanjem. Iznimno složeno pitanje utjecaja u širem se smislu odnosi na poimanje slobodne volje koja je „dana“ ljudima općenito, a posebno onima koji sudjeluju u istraživanjima.

Reklame ponekad nailaze na osobito otrovne kritike jer su vrlo reprezentativne kada je riječ o utjecajima na poslu u našem potrošačkome društvu koje je usmjereno na slikovne prikaze (Debord 1967; Barthes 1973). Govori nam se da nas reklame potiču (izravno ili na drugi način) na kupovinu određenih proizvoda ili usluga jer nam nude privlačniji svijet. Reklamne slike ne samo da nam pokazuju robu ili usluge koje su na prodaju: one ih prikazuju u umjetnim uvjetima, a ponekad uključuju i ljude koji nemaju nikakve veze s njima. Različite vrste sporta postale su važan referentni okvir oglašavanja te općenito svih informacija koje primamo medijima danas.

Reklamni stručnjaci i njihovi klijenti ponekad se koriste ljudima u moralno sumnjivim situacijama koje uključuju seksualne aluzije ili eksplicitne scene seksa, izjednačavanje ljudi sa životinjama ili predmetima te nagovještaje ozljeda ili nasilja. Lobističke skupine i izvješća vlade napadaju takvu vrstu oglašavanja (Grésy 2002), zahtijevajući njezino povlačenje i sustavan sudski progon odgovornih osoba. Reklamne se slike smatraju osobito uvjerljivima i stoga pogodnijima da se njima ostvaruje utjecaj na ljude. Predloženi pristupi tomu problemu uključuju organiziranje oglašavačke industrije uz zahtjev da preuzme veću odgovornost te edukaciju običnih ljudi o oglašavanju.

Koji su zaključci izvedeni na osnovi analize reklamnih slika iz različitih znanstvenih perspektiva?

Prvo što valja ustvrditi jest da nisu sve reklamne slike „neprihvatljive“ ili moralno sumnjive. Većina slika koje vidamo pokušava utjecati na nas na manje brutalan, suptilniji način. Prikazi žena, na primjer, nisu nužno degradirajući, ali oni odražavaju prevladavajuće kulturne modele, kao što je muška superiornost, te vrlo često doprinose pitanjima koja se više bave izgledom sportašica no njihovom tehničkom izvedbom (Héas i dr. 2004). Velika većina takvih slika nije u suprotnosti s uspostavljenim redom te ih, iako možemo kritizirati tu činjenicu, treba doživjeti više kao obrambene nego kao revolucionarne.

Štoviše, sugestija koja leži u osnovi reklamnih slika zapravo se temelji na čimbenicima u kupovini kojih smo najmanje svjesni: na bojama, simbolima i oblicima jezika koji se pojavljuju. Takve slike mogu stoga kratkoročno ojačati lojalnost potrošača određenim proizvodima i uslugama. Međutim, još ne postoji konačan dokaz o njihovu dugoročnome utjecaju. Čini se da oglašavanje nije revolucionaliziralo kupovne navike, a još manje želje i težnje, čak ni među djecom, koja se smatraju najpodložnijima (Guichard 2000). Stoga izgleda da je zavodnički učinak oglašavanja u velikoj mjeri površan ili barem ne toliko radikalna i trajna kao što tvrde oni koji kritiziraju oglašavanje. Većina potrošača ne može se zavarati prikazom proizvoda koji se zasniva na slici. Utjecaj je takva prikaza simboličan, u doslovnome smislu, što ne znači, antropološki govoreći, da nema nikakva utjecaja – upravo suprotno. Simboli prenose bitne aspekte kulture, uključujući poruke koje mogu imati edukativnu ili čak terapeutsku svrhu. Snaga simbolizma prepoznata je u mitovima, a oglašavanje (zapravo slikovni prikazi općenito) doprinosi mitovima. Ali što je s nasiljem?

Potiču li slike nasilja nasilne postupke?

Nije riječ o novome problemu. Dagnaud nas podjeća da je već u kasnim 1920-im godinama u Studijama Zaklade Payne (nazvanim prema organizaciji koja ih je sponzorirala) ustanovljena veza između maloljetničke delinkvencije i učestalih odlazaka u kino u Sjedinjenim Državama⁴¹. U mnogim je studijama (na primjer Goldstein i Arms 1971; Green i Quanty 1977) zaključeno da prizor nasilja, osim što izaziva katarzu, potiče agresivnost. Razvoj na široj osnovi novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija prouzročio je snažan društveni i institucionalni pritisak – pritisak obiteljskih udruga, vlada, sudova i nadzornih tijela za medije (Maigret 2003: 57). U međuvremenu su se određene grupe suprotstavljale – i još uvijek se suprotstavljaju – kontrolama nad slikama koje se prenose novim tehnologijama.

Ipak, utjecaj slika nasilja svih vrsta (od ritualizirane i kodificirane borbe u sportu i drugim oblicima fizičke aktivnosti do ubojstava počinjenih u brojnim filmovima na televiziji) ne naglašava automatski i nužno stvarno nasilje. Istraživanja ponekad zapnu zbog složenih matematičkih izračuna i završe navođenjem preduvjeta za pojavu nasilja te opisom moguće genske osnove takva ponašanja (Slater i dr. 2003: 716). Suprotno tome, dugoročni učinci takvih prikaza „pokazuju tendenciju prema stvaranju negativne slike u cijelome svijetu. Čini se da opis nasilja kod gledatelja prije suzbija negoli potiče agresiju, jer gledatelje čini strašljivijima i nesigurnijima“⁴² (ali ne i nasilnima prema drugima). „Ako je jedan od utjecaja medija stvarno pobuđivanje tjeskobe, zašto bi se taj utjecaj nužno pretvorio u nasilje?“ (Maigret 2003: 57)

Tu je i problem definiranja nasilja te, konkretnije, nasilnih slika. Je li udarac u lice u boksačkome meču nasilniji od scene u filmu u kojoj junak ne oklijeva nasrnuti na svakoga tko mu se nađe na putu?

Ukratko, istraživanja danas nastoje istaknuti da slike, bilo nasilne ili ne, mogu imati utjecaja te posebno da se nasilne slike koje prenose mediji nikada ne doživljavaju na neutralan način. Studije ističu činjenicu da gledatelji – posebno sportaši i ljudi koji poznaju sport – nisu pasivni kada su suočeni s takvim slikama. Da bismo izbjegli besmislene pojednostavljene prosudbe o određenim sportskim programima ili emisijama, moramo znati detalje o

⁴¹ Citirao Molénat (2003) u „*Les écrans rendent-ils violents?*“, *Sciences humaines*, posebno izdanje br. 43, prosinac/siječanj, str. 62.

⁴² Baton-Hervé E. (2000) *Les Enfants-télé spectateurs. Programme, discours, représentations*, Paris, L'Harmattan – citirao Molénat, 2003, str. 63.

njihovu kontekstu, kako općenitome, tako i u odnosu na igru o kojoj je riječ. Činjenica je da mediji mogu biti pogodni žrtveni jarci za šire i dublje ukorijenjene društvene probleme. „Pokazivanje prstom na medije možda je jednostavan način kojim se opravdava gubitak roditeljskoga autoriteta u obitelji ili iskorištavanje televizora kao dadilje (Maigret 2003: 59).

Treba također istaknuti da su nedavno u medijima i drugdje pokrenute brojne zanimljive inicijative s namjerom osiguravanja prave edukacije o nasilju. Program Daphne Europske Unije (2000. – 2003.) bio je posebno usmjeren na djecu, tinejdžere i žene. Na primjer, u sklopu projekta Aktivni tinejdžeri protiv nasilja (ATAV – *Action Teenagers Against Violence*) iz 2001. godine talijanska je organizacija Žene na poslu (WOW – *Women on Work*), u partnerstvu s grčkim, španjolskim i rumunjskim udrugama, omogućila mladim osobama da se suoče s mnogim oblicima nasilja u suvremenome društvu. Druge su se inicijative – na primjer Radionica obrazovnih filmova iz Leedsa (LAW – *Leeds Animation Workshop*) u Ujedinjenome Kraljevstvu – više bavile simboličnim nasiljem koje je naglašeno kroz održavanje stereotipa, uključujući rodne stereotipe (vidjeti dolje).

Sport kao “opijum za narod”: moderna verzija cirkusa?

Trebamo se pomaknuti od površnih i apokaliptičnih, pa čak i nihilističnih analiza koje odbacuju sport kao hram kapitalizma čiji je najbliži saveznik televizija – „stroj za širenje pustinje“ (Redeker 2002: 71). Ta je filozofska i u određenoj mjeri sociološka perspektiva pod snažnim utjecajem Nietzscheova nihilizma: „pustinja raste“ (*die Wüste wächst*). Iz te perspektive sport ne daje uopće nikakav uvid u stvarnost onih koji se njime bave ili ga gledaju, a još manje potiče bilo kakvu širu političku svijest.

Određene radikalne struje kritičke sociologije istraživale su kako gledateljski sport utječe na depolitizaciju masa. Brohm je, sa svojim djelom *Sociologie politique du sport* (1976), bio jedan od glavnih pokretača struje koja je bila kritična prema sportu u Francuskoj. Njegov rad stavio je u samo središte pozornosti sociološki pristup sportu i drugim oblicima tjelovježbe, koji je nedavno opisan kao “ničeansko-frojdovsko-marksistički” (Duret i Trabal 2001: 14). Drugi su se autori u velikoj mjeri oslanjali na njegov teorijski okvir pri razvijanju vlastitoga pogleda na tu problematiku (Caillat 1996; Vassort i dr. 1999; Vassort 1999).

Američki pisci dali su posebno mjesto istomu pristupu koji su klasificirali kao „teoriju sukoba“ (Morgan 1994; Coakley 1994; Vogler i Schwartz 1993; Hoch

1972) na osnovi nejednakosti koje su ili ekonomske (odnose se na raspoloživi dohodak, stečeno ili naslijeđeno bogatstvo i moć) ili kulturne (odnose se na pristup višem obrazovanju ili kulturnim ustanovama kao što su muzeji i galerije). Većina teorija sukoba zasniva se na analizama društvene klase ili odnosa između društvenih klasa.

Strukturno nasilje u modernome društvu

U strukturnome smislu kritičke analize dijele moderno društvo na skupine koje manipuliraju (moćni i bogati) i skupine kojima se manipulira (masa običnih ljudi, siromašni i obilježeni pojedinci i grupe, kao što su žene, bolesni i ozlijeđeni). U takvu okviru na sport se gleda kao na institucionalno sredstvo za kontrolu „nižih slojeva“ – zapravo sredstvo ugnjetavanja pod krinkom emancipiranih vrijednosti. Sport funkcionira kao opijat na isti način kao i Rimske igre te tako smanjuje protivljenje i čini mase sretnima po relativno niskoj cijeni. Može se smatrati da veliki klubovi i njihovi povezani centri za treniranje imaju posebnu ulogu u procesu kontrole, budući da se na tim mjestima prvi put prilazi mladim sportašima, opravdano ili neopravdano, kao potencijalnim članovima sportske elite. Oni nastavljaju dalje kako bi postali uzori drugima koji nisu imali toliko sreće da iskoriste sport kao odskočnu dasku za društveno priznanje. Profit koji zgrću voditelji klubova i njihovi akreditirani sponzori te ugovori kojima se nameću obveze sportašima (umjesto ugovora kojima bi se upravljalo voditeljima i kontroliralo ih se) čine okvir kojim je određen način funkcioniranja sporta.

Vaugrand je nedavno dao sažeti prikaz glavnih obilježja teorija sukoba u obliku u kojemu su se primjenjivale na sport u Francuskoj (Vaugrand 1999), pri čemu je istaknuo četiri glavna konceptualna pristupa onome što naziva „kritičkom teorijom sporta“, a svaki se od njih odnosi na poseban oblik nasilja. Četiri osnovne ideje jesu:

- strukturna identifikacija sporta s kapitalizmom, profesionalizacija sporta i aktivnosti u slobodno vrijeme samo su logični nastavak nastojanja izvlačenja profita kroz njih te, kao posljedica, i kroz različite oblike iskorištavanja ljudi (vidjeti dolje);
- „ideološki državni aparat (sporta)“⁴³ potvrđuje prevlast određene društvene klase, naime buržoazije;

⁴³ Koncept koji je razvio Althusser.

- sport kao „opijum za narod“, ili ono što smo mi nazvali hipnotičkim učinkom sporta (Bodin i Héas 2002), koji pokušava depolitizirati masu običnih ljudi;
- ijatrogeni aspekt sporta (aspekt sporta vezan uz liječenje), naglašava štetne, pa čak i neprihvatljive posljedice intenzivnoga natjecanja i njegovih posljedica.⁴⁴

Namjera nam je posebno se pozabaviti posljednjim aspektom, iako treba imati na umu i druge aspekte koji podupiru opću teoriju. Ijatrogeni aspekt sporta jest nasilje koje je u njemu sadržano, uključujući i njegove „slučajne“ posljedice.

Pristupi na osnovi sukoba nude širi uvid u državne i komercijalne sportske sustave općenito (vidjeti dolje). S druge strane, oni su manje korisni u odnosu na sportove u zajednici ili sportove koji nisu natjecateljski – gdje fokus nije na komercijalnim uvjetima. U Francuskoj se 2001. godine, na stogodišnjicu uvođenja francuskoga Zakona iz 1901.⁴⁵, razvila rasprava, koja je povezana s ovdje spomenutim problemima, o mjestu udruga koje su obuhvaćene tim zakonom, ali i šire o volonterskome sektoru općenito te o neprofitnome gospodarstvu⁴⁶. Postalo je jasno da sport, koji je trenutačno u procesu komercijalizacije i izlaska na tržište, istovremeno, a što je možda još važnije, predstavlja područje u kojemu se ljudi međusobno podupiru i u kojemu su otvoreni prema raspravi, pa čak i prema demokraciji.

Jesu li nesreće – i posebno smrtni slučajevi – u sportu stvar prošlosti?

Čini se da su blagotvorni učinci sporta važniji od svih ostalih (Bodin i Héas 2002). Njih je mnogo, a mi nemamo mjesta da ih sve nabrojimo i analiziramo. Najvažniji su među njima izgradnja mišića i aktivacija pluća koji pomažu protiv negativnih posljedica suvremenoga – a posebno nepokretnoga – načina života (vidjeti dolje) te porast samopouzdanja i integracija u grupe vršnjaka i kolega (De Knop i Elling 2000). Prednosti koje proizlaze iz sudjelovanja u sportu prenose se i jačaju kroz istinitu „ideologiju zdravlja“ (Lorant

⁴⁴ Vaugrand 1999: 171, citirao Brohm (1987), *La iatrogénèse sportive. Contre productivité et effets pathogènes de la compétition sportive intense*, u *De Mondenard*; i *Quel corps?, Drogues et Dopages*, Chiron, Paris, str. 19–50.

⁴⁵ Kojim je uspostavljen zakonski okvir za neprofitne udruge, što je u Francuskoj pravni model za većinu sportskih i drugih klubova.

⁴⁶ Lipietz A. (2001) *Pour le tier s secteur; l'économie sociale et solidaire: pourquoi et comment*, Paris, *La Découverte/La Documentation française*.

2000: 150). Posljedica toga jest stigmatizacija Europljana koji se ne brinu za svoje fizičko ili mentalno zdravlje, osobito ljudi koji su fizički neaktivni (ovdje je zanimljivo primijetiti iskrivljavanje informacija u mnogim studijama koje nastaje zbog toga što pasivni ljudi osjećaju krivnju i to utječe na njihove odgovore). Novine i časopisi, kao i nadležna institucionalna tijela, šire poruku o pozitivnome utjecaju tjelovježbe na zdravlje (Travaillot 1998; Bodin i Héas 2002). Kao rezultat, većina Europljana našla se u društvenoj klimi naklonjenoj sportu, iako postoji i druga strana medalje, čija se uloga vrlo često namjerno umanjuje. U tome pogledu internet nudi nekoliko indikativnih primjera. Tako su, na primjer, cijele mrežne stranice posvećene „manjim nezgodama u sportu“. S općom namjerom njihova sprječavanja, takve se nezgode – od kojih većina „nije ozbiljna“ – prikazuju kao cijena koju sportaši moraju platiti zbog pogrešaka na treningu, u tehnici ili izboru opreme.⁴⁷ Snaga je te ideologije tolika da je loše učinke sporta moguće prikazati kao „različite manifestacije iste bolesti [*sic*] – pretjeranoga naprezanja“.⁴⁸ Dakle, pretjerano naprezanje opisano je kao stvarna bolest našega doba (vidjeti dolje), isto kao i fizička neaktivnost!

Sportske se nesreće događaju – čak postoji i dokumentacija o njima

U ovome poglavlju želimo istražiti ono što se ponekad naziva crnom točkom – „nepoznato područje nesreća prouzročenih bavljenjem sportom“ (Lorant 2000: 145). (Namjera nam je ograničiti se na raspravu o „izravnim“ nesrećama, ali tekst koji slijedi valja čitati u kontekstu prethodnih poglavlja o drugim oblicima nasilja u sportu, jer štetne posljedice sporta uključuju ne samo nasilje nanoseno tijelu već i psihološko nasilje i nepoželjne ili nenamjerne popratne učinke (Bodin i dr. 2001). Prije no što se pozabavimo glavnom temom, razradit ćemo ideje iz prethodnih odlomaka tako što ćemo dati prikaz složenoga utjecaja tjelovježbe, bilo intenzivne ili ne, kroz brojne, nasumično odabrane slučajeve, a zatim ćemo sagledati nacionalne statistike koje nadilaze pojedinačne primjere.

⁴⁷ Utemeljeno na članku iz časopisa *Valeur mutualiste*, listopad 1998., autor dr. D. Gloaguen, <http://www.mariedefrance.qc.ca/cmfwweb/secondaite/eps/sant%C3A9/esspogo.htm> (podatak od 16. rujna 2003.).

⁴⁸ http://www.bmlweb.org/sport_enfant.html (podatak od 16. rujna 2003.).

Uznemirujući podaci o iznenadnim smrtima među sportašima⁴⁹

2004. godina ističe se po velikome broju smrtnih slučajeva među sportašima na elitnoj međunarodnoj razini, posebno u Europi. Samo u prvome tromjesečju umrli su latvijski košarkaš (Raimonds Jumikis, 23 godine), mađarski nogometaš (Miklos Feher, 24 godine) i talijanski biciklist (Marco Pantani, 34 godine). 2003. godine živote su izgubila tri profesionalna biciklista: Francuz Fabrice Salanson (23), Talijan Denis Zanette (32) i Španjolac Jose Maria Jimenez (34). Masovni su se mediji uključili u naizgled beskonačnu seriju istraga o toj poplavi smrtnih slučajeva. Ipak, njihovo čuđenje navelo je na razmišljanje sportske specijaliste i stručnjake, od kojih je većina bila svjesna štetnih učinaka sporta i na elitnoj i na amaterskoj razini.

Mnogi su autori, uključujući i liječnike, istaknuli mješovite i ponekad tragične posljedice bavljena određenim sportovima, posebno u natjecanjima. Godine 1995. brojna američka istraživanja pokazala su da je imunološki sustav maratonaca oslabljen za vrijeme i odmah nakon naprezanja tijekom natjecanja: „Kod sportaša koji se natječu u sportovima koji iziskuju izdržljivost povećana je podložnost upalama ... u danima nakon intenzivnoga i produženoga naprezanja kao u maratonu“ (Nieman 1994, citirao Legros 2000: 130). O studijama su objavljena izvješća, a njihove su nalaze europski tiskovni mediji objavili u većoj ili manjoj mjeri kao senzaciju, s naslovima čija je namjera bila šokirati na bilo koji način: „Fatalni maraton?“ ili „Maratoni i imunološki sustav“⁵⁰. Ipak, iste studije jasno pokazuju da su, dugoročno gledano, obrambeni sustavi tijela trkača ojačani. Jedna citirana studija pokazuje da maratonci gube 15% kapaciteta pamćenja zbog podizanja razine kortizola tijekom naprezanja. Pokusi na štakorima također pokazuju da visoke razine kortizola dovode do promjena u hormonalnoj ravnoteži mozga i izazivaju njegovo brže starenje. Jasno je da su projekcije rezultata dobivenih pokusima na štakorima na zaključke o ljudima podložne kritici, ali provedeni su i pokusi na maratoncima tijekom natjecanja koji jasnije rasvjetljavaju našu temu. Čini se da – bez stvaranja zaključaka unaprijed o naknadnim posljedicama takvih strategija prilagođavanja – ljudi koji se redovito bave sportom, a osobito elitni sportaši, uspješnije podnose bol od ostalih (El Ali i dr. 2000).

U Francuskoj se mnogo raspravljalo o stanju poznatome kao spondilolisteza (klizanje kralješka)⁵¹. Široko rasprostranjena pojava prijeloma zamora u

⁴⁹ Tema članka autora Olivera Tosceri objavljenoga u *Le Nouvel Observateur*, br. 2050, 19. veljače 2004., str. 69.

⁵⁰ Holzey Christiane, *Marathon immunitaire, Science et Vie*, br. 940, siječanj 1996., str. 29.

⁵¹ Pojam je izveden iz riječi *spóndylos* (kralježnica) i *olísthēsis* (klizanje).

određenim sportovima (ronjenje, klizanje, judo i gimnastika)⁵² koja izaziva takvo stanje izišla je na vidjelo kao rezultat slučaja Lussac (unatoč očitoj i iskazanoj boli, gimnastičarka Elodie Lussac sudjelovala je u natjecanju u studenome 1994., netom prije svjetskoga prvenstva u Dortmundu).⁵³ Navedeno je da je mlada gimnastičarka o kojoj je riječ u manjoj mjeri žrtva sudbine, a u većoj predvidljive nezgode. „Njezina nesreća nije ni po čemu neuobičajena, bila je u potpunosti predvidljiva, a svi 'mali prvaci' izloženi su istome riziku“.⁵⁴ U većini slučajeva sam prijelom nije bolan i stoga ostaje gotovo neprimijećen. „Izvijanje kralježnice koje zahtijeva sprava poput grede izvan je fizioloških mogućnosti tijela odrasle osobe; takvo izvijanje čeličnim stiskom steže donje kralješke. Kako stvari sada stoje (u smislu tehnika, sustava suđenja, stava prema estetskome dojmu gimnastičara i sporta općenito), sve dok je prisilno izvijanje kralježnice sastavni dio (natjecateljskoga) programa, gimnastikom na visokoj razini mogu se baviti, uz malobrojne i opasne iznimke, samo sportaši ... u pretpubertetu“. Međutim, toj nedvosmislenoj optužbi ne pridaju svi važnost, budući da drugi nalazi – uključujući i nalaze Cottalorda iz 2002.⁵⁵ – nisu toliko alarmantni. Taj se specijalist za dječju kirurgiju poziva na studiju koju nije imenovao i koja je provedena u razdoblju od četrnaest godina na skupini od osamdeset i četiri sportaša koja su se natjecala na međunarodnoj razini i trenirala dvadeset sati tjedno. Njegov je zaključak naizgled nepobitan: „Ne postoji razlog za ograničavanje sportskih aktivnosti djeteta koje pati od spondilolisteze“. Druge vrste prijeloma također se povezuju s ranim i intenzivnim treniranjem. U Sjedinjenim Državama prijelom kraja nadlaktične kosti toliko je uobičajen među mladim igračima bejzbola da je dobio i nadimak „lakat male lige“ ili „rame male lige“ (Vogler i Schwartz 1993: 76).

Drugi primjer za osuđivanje određenih sportova predstavlja izvješće AFP-a (*Agence France Presse*), u kojemu se tvrdilo da su biciklisti koji sudjeluju u *Tour de France* izloženi pet puta većemu riziku od smrti nego gledatelji⁵⁶, što je do temelja potreslo tu francusku državnu sportsku ustanovu. U izvješću je naveden citat iz istraživanja dr. De Mondenarda – o zdravlju 2 363 biciklista iz zapadne Europe koja su se natjecala u utrci *Tour de France* od 1974. –

⁵² Prema dr. Bacquaertu vjerojatnost da će kod sportaša doći do prijeloma zamora na kralješku dva puta je veća nego kod osoba koje vode neaktivan život: http://www.irbms.com/Com_pb3.html (podatak od 20. travnja 2004.).

⁵³ Iste je godine bila juniorska europska prvakinja.

⁵⁴ Dr. C. Daulouède, *La poupée de porcelaine, Sport et vie*, br. 29, str. 12–13.

⁵⁵ <http://www.chu-rouen.fr/ssf/pathol/traumatismeduauxsports.html> (podatak od 26. travnja 2004.).

⁵⁶ AFP, 7. siječnja 1999., dostupno na <http://www.actu.lokace.com/contenu/dos3>.

koje je potvrdio sektor za biostatistiku Instituta Marie Curie. Nalazi su bili složeni. S jedne je strane izgledalo kao da biciklisti uživaju relativno visoku razinu zaštite:

„Izgledali su zdravo, opća stopa smrtnosti u dobi između 25. i 54. bila je ispod prosjeka: 100 smrti nasuprot 137 u sličnome uzorku stanovništva općenito. (S druge strane), postoji problem u vezi sa smrtnošću zbog krvožilnih poteškoća. Jedino objašnjenje za povećanu smrtnost u tome slučaju jest bavljenje biciklizmom na visokim razinama natjecanja i široko rasprostranjena uporaba znanstvenoga dopinga.“

Izraz „znanstveni doping“ mogao bi uvrijediti neke sportske administratore koji radije govore o „biološkoj pripremi“ ili „hormonskoj nadoknadi“ (vidjeti dolje). Nedavne studije, poglavito iz povijesne perspektive, pokazale su kako su *Tour de France* te usponi i padovi koje su proživljavali biciklisti pomogli izgradnji francuskoga nacionalnoga identiteta (Boeuf i Léonard 2003). Takva vrsta učinka može objasniti učinak skandala povezanih sa sportskim događajima kojima se pridaje međunarodna pozornost i koji imaju simboličku vrijednost za državu domaćina.

Međutim, iako se čini da je broj iznenadnih smrti među sportašima povećan, mediji su ipak pristrani u svojem izvještavanju o smrtima, a time i o doping u koji se sumnja. Biciklizam i brojni drugi sportovi koji zahtijevaju mnogo energije izdvajaju se i okrivljuju, dok se zanemaruje ili izgleda kao da se zanemaruje činjenica da se iznenadna smrt (uz mnoge druge negativne učinke) povezuje s uporabom eritropoetina (EPO) (De Mondenard 2000), pa nije pokrenuta ni jedna ozbiljna rasprava o injekcijama vitamina koje se daju nogometašima Juventusa iz Torina ili o dokazanim slučajevima dopinga u tenisu.

Navedeni primjeri tipični su u nekoliko pogleda:

- o njima se opširno izvještavalo u medijima;
- tek su nedavno popraćeni radikalno novim mjerama za zaštitu sportaša izloženih riziku;
- na njih se kontinuirano i u velikoj mjeri gleda kao na izolirane loše primjere, a ne kao na dokaz prakse koja je sama po sebi opasna.

Kao što ćemo vidjeti u sljedećemu poglavlju, većina europskih zemalja sklona je reagirati vrlo slično na primjere koji ističu razmjere dopinga među istaknutim sportskim prvacima.

Znanost o nesrećama: uvjerljiv skup podataka

Pojedinačni događaji poput tih u Europi šokirali su javnost koja je u velikoj mjeri neinformirana ili, što je još štetnije, pogrešno informirana (što nas vraća na funkciju sporta kao „opijuma za narod“).

Međutim, pouzdani podaci o rizicima povezanim s određenim sportovima postoje i lako su dostupni. U tekstu koji slijedi citirat ćemo kanadsku studiju koja se radi (rezultati su dostupni na internetu) i koja pokriva ne samo sport već i sve vrste svakodnevnih aktivnosti. Neki njezini nalazi vezani uz određena područja sporta zanimljivi su jer pokazuju koliko sustavni podaci o nesrećama mogu biti detaljni.

Primjer izvan Europe

Program kanadskih bolnica za izvješćivanje o ozljedama i njihovo sprječavanje (CHIRPP) objavljuje redovita izvješća (i kontinuirano obnavlja podatke na svojim mrežnim stranicama) o ozljedama povezanim s različitim svakodnevnim aktivnostima, uključujući neke sportove. Statistike Programa točne su i lako dostupne sportašima i ostalima. One se uglavnom odnose na mlade ljude uključene u sport, jer se preuzimaju od mreže pedijatrijskih bolnica u kanadskim gradovima. U skladu s tim, podaci ne odražavaju stopu nesreća među odraslima, a ni stopu smrti, budući da ne uključuju mlade osobe koje umru prije nego što stignu do bolnice.

Jedan primjer nalaza CHIRPP-a iz lipnja 1995. temeljita je studija na osnovi podataka za 1994. kojom su obuhvaćena 123 063 obrađena slučaja (bez specificirane dobne granice). Prikazano je osamnaest kategorija ozljeda, od kojih je šest konkretno povezano sa sportom i drugim oblicima tjelovježbe: jahanje, jet ski, uporaba sprava na igralištu, koturaljkanje, ragbi i trambulin. Više je djece imalo nesreće na igralištu (obrađen je 4 261 slučaj) nego na jahanju (1 179) ili igrajući ragbi (839). U sociološkome smislu podaci su zanimljivi zbog njihove detaljnosti. Sažetak nesreća uzrokovanih koturaljkanjem dobar je primjer, posebice s obzirom na činjenicu da su dostupni podaci o istome sportu i za isto razdoblje za Europu.

Studijom je utvrđeno da većina ozljeda uzrokovanih koturaljkanjem (62,3%) uključuje djecu između 10 i 14 godina starosti te da su 66,5% ozlijeđenih bili dječaci. Ozljede su se najčešće pojavljivale tijekom ljeta (37,8%) i proljeća (36%) te između 16 i 20 sati (41%). Dio tijela koji je najčešće bio ozlijeđen jest podlaktica (30,5%), a 17,7% ozlijeđene djece nosilo je neku vrstu zaštite.

Udio ozljeda od koturaljkanja u ukupnome broju obuhvaćenih slučajeva bio je 0,6%.⁵⁷

Iako su prikupljeni podaci bili opće prirode i nisu se konkretno odnosili na sport, bili su vrlo precizni. Uključivali su, na primjer, analizu okolnosti ili čimbenika koji su doprinijeli nesrećama, a detaljnost zapisa može poslužiti kao primjer. Podaci detaljno navode, primjerice, da je osoba pala zbog uvjeta površine (npr. površina je bila skliska, neravna ili je bilo kamenja) u 5,2% slučajeva; zbog izvođenja ekshibicije ili teškoga pokreta (npr. uporaba rampe) u 5% slučajeva; zbog toga što je ozlijeđenu osobu netko gurnuo u 0,8%; zbog oštećenja koturaljke (npr. otpušteni kotačić) u 0,8%, itd. Još je više detalja (sasvim razumljivo) o medicinskoj prirodi nanesenih ozljeda, uključujući ogrebotine, modrice ili upale prsta, ruke, lica, nožnoga prsta ili članka itd., iščašenje ili djelomično iščašenje podlaktice, prsta, ruke ili nožnoga prsta. Mora se reći da mnoge sociološke i etnološke studije ne uspijevaju ostvariti tako preciznu razinu promatranja u odnosu na aspekte sporta.

Informacije prikupljene u Francuskoj o nesrećama u koturaljkanju između 1986. i 1994. vrlo su slične kanadskim. Tako, primjerice, 50% nesreća uključuje mlade osobe između 10 i 14 godina (EHLASS⁵⁸ 1996). Najčešća vrsta ozljede bila je ozljeda ručnoga zgloba, a 37% nesreća dogodilo se u uvjetima koji odgovaraju uličnima (npr. na cesti ili pločniku ili pješačkim područjima). 932 slučaja iz izvješća za navedeno razdoblje uključuje nerazmjeran broj djevojčica. Iako se taj nalaz ne može projicirati na zemlju općenito, a još manje na europsku razinu, vrijedi ga navesti kao netipičan. Na primjer, ne postoje slični nalazi u podacima EHLASS-a o nesrećama u paraglajdingu, jedrenju na dasci ili kartingu (aktivnost koja je tipična za muškarce) ili o nesrećama koje su se dogodile na igralištu ili u školi.

Naravno, znanost o nesrećama posebna je grana istraživanja u nekim zemljama. Osim njezine očite primjene u traumatologiji, ona također može biti korisna kada treba pojasniti kako se neke nesreće mogu pojavljivati kao nešto uobičajeno i poznato u određenoj zemlji, a ipak i dalje predstavljati iznimne slučajeve u životima pojedinaca.⁵⁹ To nam omogućuje da napustimo

⁵⁷ Izvor: sažetak podataka CHIRPP-a, sve dobne skupine: http://www.hc-sc.gc.ca/hpb/lcdc/brch/injury/irils_f.html (podatak od 28. rujna 1999.).

⁵⁸ U travnju 1986. Europsko vijeće uspostavilo je sustav izvješćivanja o nesrećama i njihovu nadzoru u nejavnim situacijama. Sustav se zove Zajednički sustav obavješćivanja o nezgodama u kući i u slobodno vrijeme (EHLASS).

⁵⁹ <http://www.securite-routiere.org/Connaître/statisti.html> (podatak od 14. listopada 2003.).

okvire pristupa kojim se obezvrjeđuju sportske ozljede i zanemaruju posljedice određenih oblika tjelovježbe, bez obzira na njihovu predvidivost.

Na ovome mjestu treba navesti suvremeni primjer vrijednosnih prosudbi koje mogu utjecati na samo poimanje predvidivosti u sportskim nesrećama. Francuska mrežna stranica o tjelesnome odgoju kategorizira vrste nesreća na sljedeći način: „predvidive, [npr.] kada četrdesetogodišnjak trči deset krugova od 400 metara, održavajući tempo s drugim trkačima i zatim doživi srčani udar; [i] nepredvidive, npr. kada tijekom nogometne utakmice dođe do obaranja igrača u pokušaju oduzimanja lopte“⁶⁰ (*sic*)! Tu je poimanje razlike u predvidivosti vrlo subjektivno: uključenost u određeni sport često može otežati općenito razumijevanje sporta.

Primjeri Francuske, Švicarske i Švedske

Kakva je, dakle, situacija u europskim zemljama koje imaju baze podataka o nesrećama? Nudi li takva vrsta prikupljanja podataka rješenja za očigledan problem nedostatka svijesti o nasilju u sportu? Koje druge vrste istraživanja postoje?

Na europskoj razini postoje različiti mehanizmi za prikupljanje podataka, uključujući Europski opservatorij za spječavanje rizika (OEPR prema francuskom nazivu) te sustav EHLASS za praćenje nesreća naveden ranije u tekstu u vezi s nesrećama u koturaljkanju. Oni nam omogućavaju da oblikujemo točnu sliku o sportskim nesrećama u odnosu na nesreće općenito. U pravilu se nesreće raspoređuju u tri kategorije: prometne nesreće, nesreće na radnome mjestu i nesreće u svakodnevnome životu. Posljednja skupina uključuje nesreće kod kuće i u školi te, nama zanimljivo područje, sportske nesreće. Između 1986. i 1997. 48% nesreća činile su ozljede glave te općenito ozljede u različitim sportovima i aktivnostima u slobodno vrijeme (u usporedbi s nesrećama kod kuće koje su predstavljale 46% ukupnoga broja). I ovdje su najčešće dječaci bili žrtvama sportskih nesreća.

Uglavnom, sport je glavni uzrok ozljeda, ponajprije za određene kategorije ljudi, posebice mlade muškarce koji su, naravno, najaktivniji kada je riječ o bavljenju sportom.

⁶⁰ <http://universstaps.free.fr/nouvellepage68.html> (podatak od 14. listopada 2003.).

Studija Francuskoga državnoga fonda zdravstvenoga osiguranja

Argument o postojanju crne točke ili nedostatku točnih podataka u slučajevima u kojima su nesreće izravno povezane sa sportom ili drugim oblicima tjelovježbe nije prihvatljiv barem od 1999., kada je *French Caisse nationale d'assurance maladie* (ili CNAM, Državni fond zdravstvenoga osiguranja) objavio rezultate sveobuhvatne studije. Pristup CNAM-a bio je vrlo osobit budući da je riječ o tijelu odgovornome za sustav nadoknada medicinskih troškova uzrokovanih nesrećama ili općenito ozljedama. Studija širokih razmjera istaknula je ne samo čestu pojavu sportskih nesreća (gledajući općenito sve dobne skupine, one su druga najuobičajenija vrsta nesreća u svakodnevnome životu nakon nesreća kod kuće te najčešća vrsta među osobama od 10 do 24 godine) već i njihovu prirodu i troškove. Tekst koji slijedi temelji se na podacima s mrežne stranice OEPR-a i *La Lettre de l'économie du sport*, koji je od CNAM-a zatražio određene detaljne nalaze. Datoteka u kojoj su sažeti različiti rezultati i stavljeni na internet nosi indikativan naziv *Les accidents de sports sont trop fréquents* (Sportske nesreće događaju se prečesto).⁶¹

Valja imati na umu određene aspekte metodologije primijenjene u studiji CNAM-a koja je pokrivala razdoblje od 1987. do 1994. Podaci su prikupljeni poštom od reprezentativnoga uzorka osoba osiguranih u okviru općega sustava socijalnoga osiguranja (217 432 kućanstava s ukupno 606 716 pojedinaca). Studija se temeljila na dvama upitnicima, jedan se odnosio na društveno-ekonomska obilježja kućanstva, a drugi na nesreće koje su se dogodile svakomu od članova kućanstva u prethodnoj godini (s iznimkom prometnih nesreća i nesreća na radu). Čini se da „posljednjih dvanaest mjeseci“ postupno postaje prihvaćeno referentno razdoblje u većini studija fizičkoga ponašanja te općenito ponašanja potrošača (Bodin i Héas 2002). Djelujući po načelu da sudionici ankete vjerojatno nisu izvijestili o najmanjim nesrećama ili nesrećama koje su se dogodile u najskorije vrijeme, CNAM je procijenio da statistike studije nisu realne. Na kraju je 1996. CNAM zaključio studiju uz napomenu da su iz godine u godinu promjene u rezultatima bile male.

Na osnovi rezultata procijenjeno je da je 8% stanovništva u Francuskoj doživjelo nesreću u svakodnevnome životu u jednoj od godina i da je veliki broj najozbiljnijih nesreća, osobito među mladim ljudima, prouzročen sportom.⁶²

⁶¹ Br. 472, srijeda 3. ožujka 1999.

⁶² <http://www.cepr.tm.fr/fr/observatoire/statAVCmaison.html> (podatak od 14. listopada 2003.).

- U razdoblju od 1987. do 1994. bilo je 46 000 nesreća kod kuće i u slobodno vrijeme, uključujući 6 600 sportskih nesreća (14,4%). Dakle, rizik od sportske nesreće jest otprilike 11/1000. Više od polovice nesreća uzrokovano je sportom s loptom (nogomet 35%, košarka, rukomet i odbojka 10%, ragbi 6% i tenis 5%), dok su nesreće u skijanju iznosile 10%, a u biciklizmu 4%).
- Tri četvrtine nesreća doživjeli su muškarci i dječaci.
- Rizik od nesreće prilično je nizak među djecom do 10. godine i povećava se do 24. godine (kada iznosi 26/1000).
- Glavni je uzrok nesreća pad (57,2% u usporedbi s 40,9% zbog udarca ili sudara s drugom osobom ili predmetom)⁶³, osobito među osobama na donjem i gornjem kraju raspona dobnih skupina.
- Najčešće ozlijeđeni dio tijela bili su donji udovi (koji su bili povrijeđeni u 58,5% nesreća u usporedbi s 35% ozljeda trupa i 25% ozljeda gornjih udova).⁶⁴

Koje su bile posljedice nesreća?

Popis sportskih ozljeda po učestalosti od najčešćih do najrjeđih glasio je: iščašenja (25%)⁶⁵, ozljede mišića (23%), oštećenja tetive (22%), modrice i istegnuti mišići (10%), puknuće mišića (10%) i lomovi (5%). Glavni uzroci iščašenja bili su trčanje, tenis i sportovi s loptom. U 13% slučajeva žrtve sportskih nesreća morale su ostati u bolnici, a u 22% (u većini slučajeva skijaške ozljede) bila je potrebna fizioterapija. Izostanak s posla, koji je u prosjeku trajao trideset i dva dana, bio je neophodan u 25% slučajeva (neke su nesreće, ponajprije u gimnastici, skijanju i jahanju, zahtijevale duži izostanak, u prosjeku između četrdeset i dva i četrdeset i šest dana). Jasno je da su nesreće za društvo skupe. Prosječan trošak sportske nesreće u Fran-

⁶³ Slični postoci zabilježeni su u istraživanju koje je proveo EHLASS u Ujedinjenome Kraljevstvu 1998.: pad 57,6%, udarac ili sudar s drugom osobom ili predmetom 34,7%. Izvješća o nesrećama kod kuće i u slobodno vrijeme, sažetak podataka za 1998., Sektor trgovine i industrije, 2000. <http://www.dti.gov.uk> (podatak od 20. travnja 2004.).

⁶⁴ Izvor: CNAM 1999. Kasnije je istraživanje (CNAM/Inpes 2000.) pokazalo netipične posljedice nedavne zaludenosti skateboardingom i drugim sportovima sličnim koturaljkanju: u tim su slučajevima u najvećoj mjeri bili ozlijeđeni gornji udovi (63,6%), osobito ručni zglob i podlaktica (45,4%).

⁶⁵ EHLASS je utvrdio da se u razdoblju između 1986. i 1995. 30% iščašenja dogodilo u sportu.

cuskoj u to je vrijeme iznosio 837,36 eura, u usporedbi s 1 057,77 eura za nesreću kod kuće. U apsolutnome smislu i uz projekciju na nacionalnu razinu, nesreće kod kuće bile su najskuplje (1,8 milijardi eura) ispred sportskih nesreća (0,45 milijardi eura) i nesreća u slobodno vrijeme (0,25 milijuna eura).

Dopunu tim podacima predstavlja godišnje izvješće koje objavljuje Francuski državni opservatorij za sigurnost u školama i ustanovama višega obrazovanja (ONSES), o nesrećama koje su se dogodile isključivo u školi i stoga uključuju nesreće na tjelesnome odgoju i školskim sportskim aktivnostima (u usporedbi sa sportom općenito). Pozornim čitanjem toga izvješća na svjetlo dana izlazi jedan paradoks: „Među učeničkim aktivnostima tjelesni je odgoj glavni izvor nesreća (sa zabilježenih osam smrtnih slučajeva), dok je na drugome mjestu premještanje učenika iz učionice u učionicu (na hodnicima, stubama) ... Na razini srednjih škola, gdje se tjelesni odgoj smatra više formalnim i institucionalnim predmetom sa specijaliziranim osobljem, stopa nesreća vrlo je visoka. Tu dolazi do najvećega broja nesreća“ (Lorant 2000: 146). Iako zanimljiva, ta je informacija nedostatna jer se ne pojašnjava uzrok nesreća na tjelesnome odgoju. Koje su to mlade osobe najsklonije ozljedama: one koje su aktivne u sportu ili one koje su u najmanjoj mjeri „dobro pripremljene“? Ako su to najaktivnije osobe, zar ne bi u tome slučaju prekomjerno treniranje moglo biti jedan čimbenik? Ako ne, trebamo li tražiti uzroke u čimbenicima kao što su neuravnotežena prehrana, stresan način života ili možda čak i način života u kojemu je rizik nešto vrijedno divljenja? Ili ti nalazi jednostavno odražavaju manje uobičajene oblike ponašanja, na primjer ponašanje koje uključuje veliki stupanj nasilja prema sebi i drugima?

Ovdje nam francuski *Baromètre santé jeunes* (Barometar zdravlja u mladih) može ponuditi neke ideje: „Znatno je veća vjerojatnost da mlade žrtve nesreća češće (od drugih) konzumiraju alkohol, redovito puše cigarete i da su barem jednom pušile kanabis. Razborito je uputiti na uzročnu vezu između konzumacije navedenih tvari (koje dovode do smanjenoga opreza) i pojave nesreća“.⁶⁶ Sociološka tumačenja nalaza nisu jednoznačna: „Francuska studija (Arènes i dr. 1998) također pokazuje da kod mladih osoba iz kućanstava u kojima je otac nezaposlen mnogo češće dolazi do pojave nesreća nego kod drugih.“

Ta nam istraživanja omogućavaju jasniju sliku o objektivnim posljedicama sporta i drugih oblika tjelovježbe, uzimajući u obzir način na koji se ljudi

⁶⁶ Citat iz *Traumatismes et accidents chez les jeunes (13-18 ans)*, <http://homoepages.ulb.ac.be/~ndacosta/promesano22.html> (podatak od 14. listopada 2003.).

bave sportom (čimbenici kao što su uporaba – ili neuporaba – zaštitne opreme, mjesto radnje, dob uključenih osoba i priroda nadzora) i njihovu svrhu (natjecanje ili rekreacija). Istraživanja su dovela i do praktičnih prijedloga. U ožujku 1999., nastavljajući se na svoju studiju, CNAM je u suradnji s Francuskim odborom za zdravstveno obrazovanje (CFES) pokrenuo kampanju za podizanje svijesti televizijskim oglašavanjem i brošurama za promicanje uporabe zaštitne opreme u sportu za dobnu skupinu od 10 do 24 godine, osobito u kontekstu nenatjecanja. Podacima, prikupljenim istraživanjima CNAM-a na vrlo velikome uzorku stanovništva, naknadno su se određeni broj godina koristile organizacije uključene u informiranje i sprječavanje nesreća.⁶⁷

Jesmo li se time približili stvarnomu razumijevanju „sportske nesreće“ kao fenomena?

Prvo što treba utvrditi jest da te detaljne retrospektivne statistike možda podcjenjuju pojavu sportskih nesreća. Na osnovi informacija o mjestima na kojima se nesreće događaju može se zaključiti da su sport i rekreacija izvor jedne četvrtine svih nesreća. Ugrubo, polovica svih nesreća u školama (4,5% ukupnoga broja) događa se na satu tjelesnoga odgoja, a u kombinaciji s nesrećama u slobodno vrijeme (8%) i sportskim nesrećama (14%) taj postotak iznosi 26,5%, ne uključujući nesreće koje se događaju kod kuće – u vrtu, na primjer, tijekom neobavezne nogometne utakmice, ping ponga ili boćanja.

Pri razmatranju tih statistika, koje su prikupljene manje ili više sustavno, ali u konačnici nedovoljno analizirane, potreban je oprez u znanstvenome smislu u odnosu na dvije uobičajene vrste predrasuda.

Prva je visoki rizik upletanja vrijednosnih prosudbi ili čak određenoga stupnja skrbničkoga odnosa. Na primjer, u pokušajima suzbijanja „društveno-kulturne neravnoteže“ postoji rizik od stvaranja pojednostavljenih zaključaka: „Većina mladih koji su skloni nesrećama najnasilnije su osobe koje žive u situacijama obilježenim nasiljem. Sport im može pomoći da se bolje nose s različitim vrstama nasilja.“ Postoji rizik i od prevelikoga usredotočavanja na jedan glavni uzročni čimbenik (npr. društveno-profesionalne okolnosti roditelja ili nepromišljenost osoba koje se bave sportom ili osoba koje imaju ulogu skrbnika). Jedan je pedijatar, na primjer, dao sljedeći komentar: „Svi faktori rizika – kako ljudski, tako i materijalni – vezani uz nesreće mogu se pronaći u obiteljima s niskim primanjima. Učestale nesreće moraju se tumačiti-

⁶⁷ http://www.doctissimo.fr/html/sante/te.../sem02/0823/sa_5829_sport_chiffres.html (podatak od 16. rujna 2003.).

ti kao pozivi za pomoć koji upućuju na osobne ili obiteljske poteškoće.“⁶⁸ Davanje prioriteta određenom stajalištu obično odražava određeni stupanj osobnoga interesa – što nas dovodi do drugoga mogućega oblika predra-sude.

On uključuje načine na koji se tjelesni odgoj ili sport i rekreacija mogu primijeniti kao alati za ostvarivanje određenoga cilja. „Trebamo napustiti okvire odabira politike kojom pokušavamo poboljšati zdravlje nacije i propitati misionarski pristup određenih institucija i njihovih predstavnika na svakoj razini, tamo gdje volja da se čini dobro, pomogne drugima i pokaže altruizam može biti sredstvo za prisvajanje vlasti ili kontrole nad drugima“ (Lorant 2000: 150). U trenutku kada su se nove, moderne Olimpijske igre netom odigrale na povijesno važnoj lokaciji, u Grčkoj, to je misao koju zasigurno valja istaknuti.

Sport nanosi štetu, osobito u određenim razdobljima života pojedinca, a posljedice mogu biti trajne. Čini se da neki oblici tjelovježbe koji su zasigurno kontraproduktivni izazivaju odobravanje osoba koje se bave sportom (uključujući i one koji su pretrpjeli nesreću ili ozljedu) i/ili njihovih obitelji. U pokušaju rješavanja tih problema i paradoksa, usporedba situacija u različitim zemljama pomoći će nam da se preciznije pozabavimo konkretnim pitanjem nasilja u sportu.

Neaktivna Švicarska?

Postoje zemlje koje posvećuju posebnu pozornost nesrećama u sportu i drugim aktivnostima i koje imaju desetljeća iskustva u njihovoj dokumentaciji. Švicarski ured za sprječavanje nesreća, na primjer, djeluje od 1938. Posljednjih godina usredotočenost Ureda određena je sljedećom procjenom: „Gotovo milijun ljudi žrtve su nesreća svake godine, od čega se tri četvrtine događa na cestama, u kontekstu sporta, kod kuće, u vrtu ili tijekom aktivnosti u slobodno vrijeme, a jedna četvrtina na poslu. Budući da je slobodnoga vremena sve više, broj nesreća će, bez sumnje, porasti.“⁶⁹

Iz toga razloga studije ekonomskih predviđanja pokušavaju predvidjeti izravnu i neizravnu štetu izazvanu nesrećama te troškove nesreća za društvo u

⁶⁸ Profesor Chevalier, ravnatelj pedijatrije u Bolnici Ambroise Paré, citat iz *Accidents domestiques: les chiffres*, lipanj 2002.: http://www.doctissimo.fr/html/sante/tex5640_accidents_domestiques_chiffres.html (podatak od 19. travnja 2004.).

⁶⁹ http://www.bpa.ch/portrait/qui_est_le_bpa.index.html (podatak od 18. rujna 2003.).

cjelini, kako u odnosnome smislu (fizička aktivnostim nasuprot neaktivnosti), tako i potencijalno (uzimajući u obzir moguće dobitke od povećane aktivnosti ljudi). Primjerice, Švicarski savezni ured javnoga zdravstva (OFSP) objavio je podatke o ekonomskome učinku odnosa između zdravlja i fizičke aktivnosti (OFSP 2001).⁷⁰ Na osnovi provedene analize Ured je dao izjavu: „Korisni učinci redovite fizičke aktivnosti opsežno su dokumentirani u znanstvenim publikacijama⁷¹ [i naši] nalazi pokazuju da fizička aktivnost kojom se bavi većina stanovništva trenutačno dovodi do izbjegavanja 2,3 milijuna slučajeva bolesti svake godine i barem 3 300 smrtnih slučajeva te 2,7 milijuna švicarskih franaka za izravne troškove liječenja.“ Autori su prepoznali da tjelovježba, posebice sport, izlaže ljude „riziku koji također ima ekonomske povratne učinke. Svake godine sport uzrokuje oko 300 000 nesreća te 160 smrtnih slučajeva i izravne troškove liječenja u iznosu od 1,1 milijardu švicarskih franaka.“ Stoga je logično da rad OFSP-a valja podržati mjerama za kontrolu rizika od nesreća u sportu.

Švicarska nastavlja objavljivati informacije o prednostima sporta i poticati sport kao oblik preventivne zdravstvene skrbi, jer najnovije statistike pokazuju da nacija postaje neaktivna. Čini se da je pasivnost prepoznata kao neprijatelj protiv kojega se valja boriti te se traži metodički pristup za borbu protiv fizičke neaktivnosti. Programi promicanja zdravlja slijede jedan za drugim, iako studija OFSP-a priznaje da postoji bitno odstupanje u određenim pogledima, koje ponajprije proizlazi iz teze suprotne temeljnim načelima sportske sociologije, naime iz lakovjerne pretpostavke da je „omjer aktivnih i neaktivnih osoba u stanovništvu Švicarske jednak u svim dobnim skupinama.“ S obzirom na to da većina europskih naroda stari i da je pasivnost raširenija među starijim osobama, procjene OFSP-a u najboljem su slučaju optimistične. Studija detaljno prikazuje faktore rizika za ljude koji vode pasivan život u odnosu na određene bolesti: 1,84 za srčano-žilne probleme; 1,90 za rak debeloga crijeva i 2,00 za osteoporozu (pri čemu su pripadajući rizici od smrti 1,43, 1,88 i 1,68). Čini se da je „potpuna neaktivnost“ postala za život opasan hobi⁷², a u najmanju se ruku može reći da je aktivnost (i fizička, i mentalna) cijenjena.

⁷⁰ Bilten OFSP-a 33/01 od 13. kolovoza 2003., objavljen na <http://www.admin.ch/bag>.

⁷¹ Van Praagh i Duché (2000) i Lorant (2000) iznimno su skeptični spram znanstvene objektivnosti takvih tvrdnji.

⁷² Sličan je pristup usvojila i Kanada nakon što je medicinska udruga dokumentirala 21 000 pre-ranih smrti zbog neaktivnosti (Katzmarzyk i dr., „Ekonomski teret fizičke neaktivnosti u Kanadi“, *CMAJ*, br. 163 (11), studeni 2000.).

I dok se Švicarska pokušava suprotstaviti „zlu“ pasivnosti, druge su zemlje daleko manje pogođene slikom, ili stvarnošću, starenja.

Švedska: “najsportskija” zemlja Europe

Kao što je već navedeno, proizlazi da su ljudi iz sjevernoeuropskih zemalja manje otporni na sport od ljudi na jugu: tjedno oni posvećuju više vremena tjelesnim aktivnostima i njima se bave redovitije ili kroz dulje razdoblje svojega života. Osobito se ističe Švedska: sa samo 19% osoba koje su navele da se ne bave redovito nikakvim oblikom sporta, Šveđani pokazuju najveći entuzijazam za sport u Europi (CSA/TMO 1998). Razlike su između švedskih statistika i statistika drugih zemalja kao što su Francuska ili Rusija znatne. Konkretno, prema posljednoj dostupnoj opsežnoj studiji za Europu čini se da je u Švedskoj bavljenje sportom redovitije, ali ne i tako „energično“. Tamo su sportske aktivnosti u velikoj mjeri rekreativnoga karaktera i Šveđani zapravo manje treniraju od ljudi iz mnogih drugih zemalja (EORG 2003: 23). Kakva je onda situacija u toj zemlji naklonjenoj sportu u pogledu sportskih nesreća i ozljeda?

Neki su pokazatelji dostupni iz studija na lokalnoj razini (De Loes 1990), a njihovi zaključci uključuju napomene o znanstveno dokazanim prednostima sporta i tjelovježbe, ponajprije u zaštiti od koronarnih i mentalnih bolesti. Autor u nastavku ističe „čestu primjenu zdravstvene skrbi koja dovodi do velikih troškova“ u području motosporta, jahanja i sportova na snijegu, kao što je skijanje. Sportske nesreće bile su razlogom za 3% posjeta liječniku u onim bolnicama i klinikama koje su sudjelovale u istraživanju. Oslanjajući se na referentne studije, De Loes tvrdi da bi stvarni broj mogao biti mnogo veći, oko 9%. U velikome broju slučajeva hitnom su liječenju bile podvrgnute žrtve sportskih nesreća, a to se posebno odnosi na ortopedska liječenja (gdje je više od polovice pacijenata na nekim odjelima pretrpjelo sportske ozljede). Nogomet, kao najpopularniji sport, bio je odgovoran za najveći broj slučajeva (68 od 162), što nije nikakvo iznenađenje. Prosječan broj nužnih posjeta liječniku po nesreći iznosio je 1,9. Udio pacijenata koji su bili hospitalizirani kao rezultat sportske nesreće bio je manji od 1%, a prosječno trajanje boravka u bolnici iznosilo je četiri dana (što je mnogo manje od odgovarajućih brojeva za Francusku). U pogledu troškova sportskih nesreća studija je manje uvjerljiva zbog ograničene veličine uzorka i poteškoće s uspoređivanjem sustava zdravstvene skrbi i sustava plaćanja liječenja.

Svi se ti podaci čine važnima u odabiru politike u različitim europskim društvima. Iako nismo u mogućnosti navesti sve aspekte ekonomske i pravne politike za koje su sportske nesreće važne, valja napomenuti da su u pripremi, ili u nekim slučajevima već uneseni u zakonike, zakonski propisi koji zahtijevaju jasno navođenje odgovornosti osoba uključenih u raznolike oblike sporta na različitim razinama. Budući da sport i drugi oblici tjelovježbe uključuju preuzimanje rizika i predstavljaju opasnost, mnoge su zemlje požurile s klasifikacijom financijskoga opterećenja zbog potrebnoga liječenja pod stavku troškova skupih hitnih slučajeva (u Francuskoj su, na primjer, financijska izdvajanja za gorsko i zračno spašavanje te spašavanje na moru 2002. godine proširena na druge sportske aktivnosti). Veliki dio zakonskih propisa te vrste naglašava odgovornost pojedinaca uključenih na najizravniji način – tj. pojedinaca koji se bave sportom – i stoga se od njih zahtijeva da pokriju dio troškova hitne pomoći, bilo kroz posebno osiguranje ili na neki drugi način.

Znači li ta široko rasprostranjena zaokupljenost nesrećama da živimo u visoko rizičnim društvima? I za koje to još druge oblike nasilja, osim nesreća, preuzimamo rizik u sportu?

Ovisnost, sport i ljudsko tijelo: snažne političke i društvene implikacije za Europu

Čini se da danas postoji veća sklonost prema ovisnosti u sportu nego prije. Od kasnih 1990-ih godina skandali vezani uz doping potaknuli su široku javnu raspravu i polemiku o položaju različitih natjecatelja i momčadi, a time, zapravo, i o ispravnosti određenih sportova (na primjer biciklizma u Europi te američkoga nogometa i bejzbola u Sjedinjenim Američkim Državama). Iznenađujuće i ponekad nejasne smrti poznatih mladih natjecatelja pojačale su dojam da su se određeni postupci velikim dijelom odvijali bez znanja javnosti, pa čak i glavnih organizatora događaja.

U ispitivanjima mišljenja zabilježene su reakcije u rasponu od ogorčenosti zbog gubitka iluzija do rezignacije. Reakcija na skandal koji se dogodio u Festini 1998. godine tijekom natjecanja *Tour de France* bila je žestoka: 52% ispitanika izjavilo je da je šokirano činjenicom da su poznate osobe iz svijeta politike, sporta i zabave priznale konzumaciju droga (Ifop 1998, za *Santé Magazine*). Reakcija u vezi sa sportom bila je slična, možda čak i jača: samo 26% ispitanika izjavilo je da uopće nije bilo šokirano otkrićem konzumiranja droga među biciklistima; 84% složilo se s tvrdnjom da je doping neprihvatljiv jer kompromitira sliku sporta u očima mladih ljudi (Ifop 1998, za *France Soir*, 20. srpnja). Tako se neposredno nakon skandala činilo da su reakcije jednoglasne. Međutim, nekoliko godina kasnije, kada je doping u sportu postao vidljiviji (ili barem manje skriven), činilo se da je javnost zauzela stav gubitka iluzija. Glavna je razlika bila u tome što je za više od dvije trećine Francuza (sportski navijači pokazivali su malo više optimizma od drugih u tome pogledu) slika vrhunskoga sporta bila uništena. Nema sumnje da su do 2005. godine metode koje su ljudi smatrali jednakima doppingu bile široko raširene u svijetu profesionalnoga sporta (Sofres 2001, za *L'Equipe*). Reakcija na pitanje uporabe genetike za poboljšanje fizičkoga učinka bila je velikom većinom negativna: „Svaka primjena (genetike) s namjerom da se izazovu temeljne promjene fizioloških karakteristika ili poboljša učinak masovno je bila neprihvatljiva: 73% ispitanika reklo je 'ne' njihovoj uporabi u svrhu produžavanja karijera sportaša (nasuprot 25% koji su bili 'za'); u pogledu cilja povećavanja izdržljivosti 77% bilo je 'protiv' (nasuprot 22%

'za'); za poboljšanje učinka postotak odbijanja iznosio je 82% (nasuprot 17% koji su bili 'za'); a 84% bilo je za izgradnju mišića kod sportaša (nasuprot 15% 'protiv'). Jasno je da javnost ne privlači koncept sporta kao cirkusa koji nudi seriju natjecanja između 'superljudi'. Dakle, izgledalo je da postoji određena nepodudarnost između ideala i stvarnosti.

U Europi znanstvenici posvećuju veliku pozornost doping: održani su brojni kolegiji i seminari i objavljeno je mnogo publikacija. Kada je riječ o preporukama za djelovanje, Europa, zapravo, predstavlja prethodnicu: Vijeće Europe prvo je 1967. godine donijelo rezoluciju o toj temi (Rezolucija (67)12 o doping u sportaša) (vidjeti dolje) u kojoj preporučuje institucionalne, regulatorne i zakonske mjere za kontrolu nasilja koje doping u različitim oblicima predstavlja. Ipak, postoje problemi koji su neizbježni kada se pristupa društvenomu fenomenu koji uključuje osobne navike, a posebno nedopuštene navike (čak i ako je riječ o grupnim navikama). Ljudi i organizacije obično odbijaju (izričito ili na drugi način) odgovarati na upitnike (odbijaju sudjelovanje, ne distribuiraju obrasce ili ne prikupljaju rezultate). Zbog toga je teško doći do pouzdanih podataka – na primjer u veličini uzorka – iako su informacije prikupljene ispitivanjima na nacionalnoj razini donekle realistične (Laure i dr. 2004). Slične poteškoće utječu i na pokušaje prikupljanja podataka o pitanjima kao što su homoseksualnost u sportu (vidjeti dolje).

Razmatranje ovisnosti izvan okvira medicinskoga problema

Problem ovisnosti poznat je i opsežno dokumentiran u različitim regijama svijeta. Namjera nam je sagledati koncept ovisnosti, ali i trenutačnu sustavnu uporabu dopinga, budući da su oba pitanja vrlo važna.

U posljednjim se desetljećima veća pozornost pridaje konceptu ovisnosti koji se istovremeno počeo smatrati i medicinskim problemom.⁷³ „U literaturi o psihijatriji i psihoanalizi možemo vrlo jasno pratiti kako se sredinom 1970-ih godina paralelno razvijala zabrinutost zbog depresije i ovisnosti“ (Ehrenberg 1999: 141). Depresija je opisana kao glavna moderna bolest te kao odbijanje po prirodi kontradiktornoga imperativa: da kontinuirano unapređujemo vlastiti učinak u svim područjima života i istovremeno ostanemo

⁷³ Ovisnost je postojala kao koncept u srednjovjekovnome pravosuđu, prema kojemu su pojedinci morali radom otplatiti svoje dugove koje nisu mogli platiti te su na taj način postali, u određenoj mjeri, robovi (*Science et Vie*, br. 960, rujan 1997., str. 112; Yvoret 1991).

opušteni (Ehrenberg 1998, vidjeti dolje). Posebno je prepoznata, na primjer u nogometu, povezanost prekomjernoga treniranja sa simptomima depresije, kao što je gubitak samopoštovanja (Cascua 2001). Nasuprot tome, nije prepoznata veza između depresije koja je „normalna“ u adolescenciji i pojave konzumacije droga (Peretti-Watel 2003), a to demonstrira i složenost fenomena kojim se ovdje bavimo i opasnost od upadanja u vrijednosne prosudbe koje mogu stigmatizirati određeni dio stanovništva na osnovi nečega što je u biti djelomičan podatak.

Običaj psihijatarata i liječnika da se radije koriste terminom „ovisnost“ nego izrazima kao što su „konzumiranje droga“ ili „uporaba proizvoda za doping“ podsjeća nas da je riječ o temeljnim institucionalnim pitanjima. Od 1964. godine Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) također se koristi izrazom „ovisnost“ jer smatra da je on relativno nestigmatizirajući. Činjenica da današnja društva, posebno u Europi, na taj način karakteriziraju određene oblike ponašanja sportaša i drugih može se razmatrati iz Foucaultove perspektive u smislu režima kojima ljudska bića podliježu te, konkretnije, „mikromoći“ ili „biomoći“ (Foucault 1963, 1976, 1984). Medicina i njezine brojne srodne discipline, uključujući psihologiju, danas u znatnoj mjeri nadziru naša najmanja djela i postupke, a čini se da je u sportu ta situacija osobito naglašena.

Naravno, medicina uživa visoki stupanj legitimnosti, iako su njezini raznoliki nepoželjni učinci naširoko prepoznati – jedan je od njih i pojava zaraza u bolnicama, čije je nedavno izbijanje u francuskoj klinici *Clinique du Sport* bilo u velikoj mjeri popraćeno u medijima. U tome je kontekstu također primjereno spomenuti i snažne kritike upućene medicinskomu osoblju nekih sportskih tijela. Među problemima koji su istaknuti skandalom u Festini 1998. godine izdvajaju se i nedostaci vezani uz obuku i vještine medicinskoga i pomoćnoga medicinskoga osoblja koje radi s profesionalnim biciklističkim momčadima, a posebno nedostaci u smislu samoregulacije (kroz profesionalni kodeks ponašanja) i vanjskoga nadzora.

Ovisnost kao personalizirani biokemijski pristup ljudskim bićima

Kao psihomedicinski fenomeni najočitiji oblici ovisnosti jesu ovisnost o tvarima poput alkohola, duhana, općenito farmaceutskih proizvoda, a posebno dopinških sredstava ili drugih lijekova koji izazivaju ovisnost. Te ovisnosti poznate su kao „izravne psihotropne“ ovisnosti.

Studije ovisnosti u svijetu sporta u velikoj su se mjeri usredotočile na životne priče osobito poznatih sportaša – velikih i neobičnih ličnosti (Heini-

ch 2003) – dok su znanstvenici dokumentirali završetak karijere vrhunskih sportaša (Chamalidis 2000: 139; Messner 1992: 111). Kada takve osobe prestanu biti u središtu pozornosti, gube društvenu interakciju koja se povezuje sa sportom (prijašnji se kolege udaljavaju), javni se ugled razotkriva i pokazuje u pravome svjetlu (u nekim slučajevima samo kao vanjski sjaj), simpatizeri se postupno okreću od svojih junaka, a klubovi se navijača raspadaju. Čini se da se mnogi prijašnji prvaci u tome trenutku „predaju“ – ili kroničnoj neaktivnosti ili kojemu od mnogih oblika ovisnosti. Ta perspektiva o uporabi dopinga i drugih tvari ograničena je: kao prvo, jer ne pravi razliku između tvari koje u ovisničkome smislu imaju različite učinke ili čiji učinci zapravo mogu biti nepoznati (Fost 1990) te, kao drugo, jer je pojednostavnjena. Kod pristupa koji je usmjeren na ovisnost naglasak je stavljen na učinke otuđivanja i lišavanja izazvane uzimanjem opojnih droga te na umanjivanje važnosti kolektivnoga aspekta, osim u pogledu posljedica ovisnosti na društveni život.

No ipak, uzimanje tableta ili unos tvari ubrizgavanjem nije čisto individualan, pa čak u biti ni individualan čin. Shvatiti ga na takav način značilo bi pogrešno protumačiti osnovna načela sociologije devijacije (Becker 1985). Ovisnosti su same za sebe kulturni običaji i ako to izgubimo iz vida, previdjet ćemo brojne aspekte toga pitanja.

Nema sumnje da je napuštanje pozornice sportske slave vrlo težak prijelaz za mnoge sportaše, koji – bez obzira na to jesu li u potrazi za nekim oblikom nadomjeska ili pokušavaju nastaviti po starome – reagiraju tako da se okreću tvarima koje naizgled nude ponovno stvaranje užitaka te, općenitije, ponovno stvaranje osjećaja koje su prije dobivali kroz sport. To je vrlo važno reći.

Istovremeno, ako utvrdimo da je završetak karijere u natjecateljskome sportu poput napuštanja zahtjevnoga posla (bio on plaćen ili ne), tada se sport može smatrati uobičajenom, svakodnevnom aktivnošću. Ljudi koji se povlače iz drugačijih oblika aktivnosti prolaze kroz sličan proces osobnoga i društvenoga „žalovanja“: rokovnik je iznenada prazan i sada valja revidirati normalnu svakodnevnu interakciju kako bi ona ponovno postala dinamična i kako bi ti ljudi mogli zamijeniti ono što su izgubili. Michel Platini to je sažeo u rečenici: „Umro sam u 32., 17. svibnja 1987.“ – izjednačavajući tako završetak svoje profesionalne nogometne karijere sa simboličnom smrću.

Stoga želimo istaknuti druge oblike ovisnosti koji su manje očiti, ali su jednako važni. Uporaba tvari nije, zapravo, jedini način na koji osoba može pojačati svoj odnos sa svijetom (i, u kontekstu sporta, svoj učinak) ili, šire

gledano, promijeniti svoje mentalno i fizičko stanje (Héas i dr. 2005). Jasno, trebamo također sagledati i prividno opsesivne dnevne poslove koji uključuju trošenje velike količine energije ili respiratornu hiperventilaciju – drugim riječima, oblike ponašanja karakteristične za ovisnost – te uporabu tvari koje nisu psihoaktivne i koje djeluju neizravno potičući tijelo da luči vlastite kemikalije.⁷⁴

Ovisnost u sportu: pretjerano civilizirana ili necivilizirana?

Posljednjih je godina došlo do velikoga pomaka u poimanju ovisnosti: „Naglasak je sve manje na tvarima, a sve više na kompulzivnome ponašanju i potrazi za osjetom. Sve može postati ovisnost ...“ (Ehrenberg 1999: 141). Na primjer, pri prekidu ili bitnome smanjenju mentalne i fizičke hiperaktivnosti sportaši ostaju u biološkome i psihosocijalnome praznome prostoru te mogu imati poteškoća sa snalaženjem u takvoj situaciji.

Te neizravne ovisnosti otvaraju osnovna antropološka pitanja samokontrole i kontrole drugih te vladanja sobom i, kao rezultat, sposobnosti vladanja drugima (i obratno) (Foucault 1984: 116; Haroche 1993: 54; Héas 2004).

Pitanje je izravno povezano s pitanjem interakcije između pojedinaca i skupina te s fenomenom priznatoga ili nepriznatoga ugleda kao vektora društvenih odnosa. Danas je općeprihvaćena teorija da je samokontrola (a time i veći ugled) u društvenome smislu potrebna u većoj mjeri ako su društveni odnosi u međusobnoj ovisnosti i ako je njihovo djelovanje umanjeno legitimnom vlašću ustanova koje su specijalizirane za sve oblike kontrole (Elias 1973, 1994). U tome se kontekstu na ovisnost, bez obzira na to je li riječ o psihotropnim tvarima ili oblicima ponašanja, može iz perspektive sporta gledati kao na pretjerano ispravnu naviku – jer sportaš, prema savjetu svojih kolega, pokušava zadržati kontrolu nad svojim postupcima i kinetičkim osjetima – ili kao na namjerno otpuštanje kontrole. U drugome slučaju sportaš slijedi ideju prema kojoj je sport svijet za sebe u kojemu je kontrola ponašanja manja nego bilo gdje drugdje u svijetu. Komentari samih sportaša ističu obje strane njihova aktivnoga života. Tjelesno i verbalno obilje prikazuju se ne samo kao cijenjeni, poticajni i zapravo obvezni oblici grupnoga ponašanja već i kao ekstremni oblici izraza za proslavu fizičkih postignuća ili za potvrdu vlastitoga postojanja kao sportaša, kao što je slučaj sa sportašicama u određenim područjima kojima dominiraju muškarci (Héas i dr. 2004).

⁷⁴ <http://hedomania.free.fr/glossaire/addiction.htm> (podatak od 13. prosinca 2002.).

Ovisno o tome hoćemo li mu pristupiti unutar ili izvan određene sportske skupine, isti postupak kategorizirat ćemo na različite načine u rasponu od prilagođavanja do devijacije. Taj individualni i društveni pristup razvijat će se s vremenom i ovisno o mjestu aktivnosti koje razmatramo: uporaba određenih stvari ili uređaja u nekoj situaciji neće biti odobrena, dok će se u drugoj smatrati normalnom. Sama ideja linije razdvajanja između postupaka koji vode do nasilja nad sobom ili drugima te onih koji iskazuju poštovanje prema sebi i drugima nije primjerena. Svaki opaženi ili signalizirani oblik ponašanja proizlazi iz posebne, pa time i specifične društveno-kulturne konfiguracije. Njihova je analiza složen posao i od nas zahtijeva relativizaciju.

Na primjer, čak i na umjerenim razinama treniranja, određeni sportovi zahtijevaju primjereni stupanj samokontrole, što dugoročno može dovesti do iznimno restriktivnih oblika ponašanja. „Bilo mi je 12 godina. Bolest (poremećaj u prehrani) postupno se manifestirala. Počeo sam se baviti sportom i posvećivati veliku pozornost onome što jedem ... Bilo je razdoblja kada je vaga upravljala mojim životom“ (Bourdeux 2003). Tu je riječ o običaju držanja dijete s ciljem ostanka u određenoj težinskoj kategoriji. Za sportaše je vrlo uobičajeno da ograničavaju što jedu – to čini jedna do dvije trećine njih – a ponekad to može rezultirati naizgled iznenadnom smrću (Eitzen 1999: 66). Dijeta može biti i dio zdravoga načina života te u nekim slučajevima može dovesti do oblika asketizma koji osoba slijedi iz dana u dan čak i ako to više nije bitno za život prijašnjega sportaša. Kada ljudi više ili manje definitivno ostave svijet sporta iza sebe, njihove prijašnje navike prestaju biti važne i postaju društveno neprimjerene i posve jasno štetne.

Prevenција i liječenje ovisnosti u sportu

Sofisticiraniji pristup doping u i ovisnosti pomaže nam da identificiramo različite vrste ovisnosti na poslu, u sportu i na drugim mjestima. Uz različite oblike kontrole i savjetovanja, postupno se razvijaju liječenje i društvena potpora za sportaše i sportske organizatore. U različitim dijelovima Europe pokrenute su raznolike inicijative za rješavanje složenoga problema ovisnosti.

U Francuskoj se nekoliko novih klinika specijaliziralo za oblike ovisnosti vezane uz sport, a oformljene su i skupine specijalista. Primjeri uključuju *Antennes médicales de lutte contre le dopage* ili AMLD (Vanjske jedinice za borbu protiv dopinga) koji je osnovan 2001., *Centre d'accompagnement et de prévention pour les sportifs* ili CAPS (Centar za podršku i prevenciju za sportaše) koji je osnovan 2000. i Kliniku Montevideo koja je otvorila svoja vrata 2003. (Maitrot 2003: 74, 82). Analiza slučajeva upućenih jedinicama koje nisu specijalizirane

za liječenje sportaša također otkriva raširenu prirodu ovisnosti i njezinu rasprostranjenu prisutnost na svakoj razini sporta. 1999. godine provedena je studija koja je ponudila (zakasnjeli) uvid u vezu između sporta i ovisnosti o različitim tvarima: 13,9% ispitanika bavilo se sportom više od dva sata dnevno u razdoblju dužemu od tri godine, 10,5% već je sudjelovalo u nacionalnim ili međunarodnim natjecanjima i 13,1% koristilo se dopińskim sredstvima. Najčešće navedeni sportovi bili su nogomet (14,3%) i biciklizam (6%).

Ti su profesionalni sportaši, dakle, došli u kontakt s onim što nazivamo „tamnom stranom sporta“ (Bodin i Héas 2002: 100). Ali toj ideji treba pristupiti s oprezom. Na primjer, F. Nordmann, bivši plivač i pacijent Klinike Montevideo, dao je prozaičniju i možda korisniju definiciju dopinga: „Najbolji način na koji možete objasniti doping jest sindrom 'moraš' (pojam posuđen od majke čijoj je povrijeđenoj kćerki Nordmann savjetovao potpuno mirovanje). Majka me je gotovo korila kada je odgovorila: 'Gospodine, to jednostavno nije moguće. Ona mora plivati ovaj vikend!'“ (Maitrot 2003: 84).

Valja još istaknuti aksiološku klimu koja postavlja standarde i koja je, kako se čini, premoćna u nekim europskim zemljama: to je klima koja zagovara umjerenost i osuđuje neumjerenost. Iako ona sama po sebi nije nikakva novina, u povijesnome je smislu (Héas 2004: 69; Foucault 1984: 66) postala osobito vidljiva u posljednje vrijeme.

Pokušavamo li učiniti fizičku aktivnost pretjerano “umjerenom”?

Kao što je već navedeno, promicanje zdravlja danas je svugdje prisutno. U društveno-kulturnome kontekstu postoje tendencije da to postane norma, a neumjerenost svake vrste stigmatizira se u sve većoj mjeri. Potrošači koji pretjerano uživaju u dostupnim proizvodima i uslugama kako bi zadovoljili svoje želje izlažu se riziku neodobravanja obitelji i kolega. Vlade postupno uvode sustave za informiranje o rizicima te za sprječavanje i analiziranje rizika koji su izravno ili neizravno povezani sa sportom. Sankcije koje primjenjuju antidopinški odbori dio su trenda prema praćenju zdravlja i kontroli ponašanja ljudi (iako je to posljednje u velikoj mjeri i dalje nedjelotvorno). Postoji mnoštvo uputa da se ne primjenjuje ovaj ili onaj proizvod ili da se ne ponaša na ovaj ili onaj način. Masovni mediji nesputano se koriste navedenim statistikama javnoga zdravstva u kampanjama za suzbijanje osobnih navika. Preciznost analize rizika daje moralistički, ako ne i soteriološki⁷⁵,

⁷⁵ Soteriologija je doktrina spasenja.

ton porukama u kampanji. „Na kraju ljudi vjeruju da je umjerenost u svim stvarima ključ za sprječavanje preuranjene smrti pa prijašnji hedonisti postaju staromodne osobe“ (Forh i Monnin 2004: 11, 18). Kako kaže antropolog V. Nahoum-Grappe: „Asketizam i propisivanje pravila imaju religiozan aspekt“. Međutim, novina nije ljekovita priroda određenih postupaka kao ni misionarski način na koji su oni predstavljeni, već činjenica da su masovno preuzeti.

Fizička umjerenost kao masovni kult

Druge studije tjelovježbi već su istaknule način na koji su neke od njih, kao na primjer opuštanje i različiti oblici joge koja je bila popularna u Europi u 1980-im i 1990-im, bile prihvaćene kroz tu vrstu soteriologije (Héas 1996, 2004; Perrin 1986). Aktivnosti o kojima je tu riječ proizišle su iz kontrakulturnoga pokreta u kasnim 1960-im koji se poklopio s preuzimanjem Kalifornijskoga pokreta za ljudske potencijale te ponovnom procjenom drevnih običaja iz zapadnjačkoga svijeta te s Istoka i Dalekoga istoka. Masaža, vještine dubokoga disanja i tehnike opuštanja postupno su stjecale novi društveni legitimitet jer su ljudima nudile cijeli raspon osjetilnih iskustava i prednosti, bilo stvarnih bilo umišljenih, u smislu vitalnosti uz odgovarajuću brigu za sebe, druge i prirodu.

Sustavnim širenjem tih aktivnosti u razdoblju od trideset godina ideja o nepreuzimanju rizika počela se sve više cijeniti – osnovane su i nacionalne federacije i organizacije učitelja na europskoj razini koje su osiguravale profesionalne kodekse ponašanja, standardne metodologije i cijenjene institucionalizirane programe obuke (Héas 1995, 1996 i 2004). Dok su prije bile ograničene na povlaštene skupine stanovništva, te su aktivnosti danas postale široko rasprostranjene te tako i u većoj mjeri demokratizirane. One također promiču posvećivanje neprekidne pozornosti tijelu s ciljem (bilo da je jasan ili se sam po sebi podrazumijeva) ostvarivanja bolje kvalitete života, učenja o tome kako se opustiti i brinuti za sebe, usporavanja procesa starenja te, općenito, sprječavanja „trošenja“. Deseci tisuća Europljana okupljaju se svake godine na brojnim predavanjima i tečajevima. A kako je opuštanje postalo aktivnost kojom se bavimo u slobodno vrijeme, postalo je i prilično unosno zanimanje: ljudi koji su obučeni za tjelesne aktivnosti – a koji su ranije radili na marginama ustanova kao što su bolnice, škole i sportski klubovi, ponekad i na dobrovoljnoj osnovi – danas su u potpunosti uključeni u zdravstvene i obrazovne programe te programe tjelesnoga odgoja.

Paradoksalno, čini se da su obveza fizičkoga i mentalnoga opuštanja te stvarna društvena potreba za opuštanjem u suprotnosti s kultom tjelovježbe i aktivnosti koji se jednako tako promovira u istim europskim društvima. Postoji jasan izbor između umjerenosti i boli. Pa ipak, taj je izbor iluzoran, jer sve aktivnosti o kojima je riječ – bilo da su visokorizične ili niskorizične, povlače za sobom oblike nasilja kao što su ovisnost između učitelja i učenika ili pritisak na obje strane da postignu rezultate. Nadalje, postoji široko rasprostranjen podvojeni stav oko ideje poštivanja „vlastitoga“ tempa i mišljenja da treba slijediti druge. Kao i svaka paradoksalna odredba, to stvara nesigurnost koja može zbunjivati i predstavljati izvor tjeskobe za pojedince i skupine.

Opuštanje i preuzimanje rizika: moderan i paradoksalan oblik nasilja

Način na koji su se fizički modeli, povezani s aktivnostima o kojima je riječ, prenosili ljudima masovnim medijima vjerojatno je bez presedana. Takvo stalno nametanje normi – s jedne strane preko medija i oglašavanja, a s druge strane preko visoko pozicioniranih osoba zaduženih za sport – predstavlja potencijalan poziv na reakciju. Skupine ljudi u Europi koje su najbliže oblicima zagovaranoga kulturnoga ponašanja i one koje su od njih najudaljenije vjerojatno će odbaciti takvo masovno programiranje *en bloc*. Jedna se vrsta reakcije već pojavila u obliku rizičnoga ponašanja „nasljednika“ povlastica.⁷⁶ Upuštajući se u borbu protiv prirode (na primjer planinarenjem ili na otvorenome moru), oni preuzimaju rizike kako bi dali značenje svojim životima, koje, svjesno ili ne, smatraju monotonim i bez pravih izazova ili poteškoća, jer je stalna briga modernoga urbanoga okruženja ponuditi udobnost bez mrlja, sigurnost i uvijek prisutnu fizičku potporu (koju pružaju nove informacijske i komunikacijske tehnologije, motorizirani prijevoz, pokretne stube, dizala, itd.). Tehnologija je postala standard života, a kontakt sa svijetom i drugima često je neizravan uz posredstvo raspoloživih tehnoloških alata.

Čini se da i mladi ljudi iz siromašnih slojeva imaju potrebu proći drevni antropološki proces potrage za osnovnim granicama ljudskoga bića kroz različite rizične aktivnosti: prebrza vožnja i/ili uzimanje tvari koje mijenjaju raspoloženje aspekti su individualne i kolektivne potrage za smjerom. Traži

⁷⁶ Sličan društveni fenomen zabilježen je kod buržoazije devetnaestoga stoljeća, čija su djeca (i potencijalni nasljednici) pridavali preveliku važnost potrošnji općenito, a posebno putovanjima, što je bilo u suprotnosti sa stavovima njihovih roditelja (Schumpeter 1942, citirao Herpin 2001).

se stanje lakomisenosti jer se ono može identificirati s nestabilnošću, a time i s mogućim uporištima i mjestima potpore. Gubitak orijentacije na kontrolirani način postaje zapravo ključ za pronalaženje smisla života. Rizik ili preuzimanje rizika daju značenje postojanju.

Stariji Europljani koji se bave određenim ekstremnim sportovima, kao što su utrke motora ili motocikala, skijanje neuređenim stazama, alpinizam bez partnera ili sportovi koji zahtijevaju ekstremnu izdržljivost,⁷⁷ moraju svoja tijela izložiti iznimnomu stupnju stvarnoga ili potencijalnoga nasilja, bilo neposrednoga bilo odgođenoga. Rizik iznenadne smrti (ili povećana mogućnost smrti u slučaju ekstremne izdržljivosti) postao je element od ključne važnosti za neke sportaše u Europi i cijelome svijetu. Takva očajnička potraga za značenjem u modernome životu neizbježno vodi prema oblicima ovisnosti ili – drukčije rečeno – oblicima psihosocioaktivne ovisnosti.

Je li miran način život na izmaku?

Vrijednosti koje se trenutačno prenose promiču hiperaktivnost u fizičkim aktivnostima i sportovima kao sredstvo za borbu protiv mirnoga načina života u nekim zemljama Europe (navedena Švicarska tipičan je primjer). Ritualna, antropološka osnova toga odricanja od mirnoga načina života može se pojašniti upravo u odnosu na aktivnosti opuštanja u kojima fizička nepokretnost i ukočenost simboliziraju smrt te se ljudima stoga preporučuje kretanje i razgibavanje u svim područjima modernoga života (Héas 2004).

Doping kao obrazac ponašanja: strano ili poznato?

U opisanome društveno-kulturnome kontekstu različitim oblicima ovisnosti trebamo pokušati pristupiti iz složenije i nepristrane perspektive. Drugim riječima, trebamo odabrati pristup koji je više antropološki no sociološki, izbjegavajući službeno ili moralno predbacivanje i pretjerano pojednostavnjene prosudbe vrijednosti te ignorirajući glasine koje se neizbježno šire kada se s lakoćom krše pravila u područjima kao što je sport.

Uporaba dopinških sredstava te zapravo uvijek prisutna sumnja u njihovu uporabu istaknuti su čimbenici u pristupu sportu u mnogim europskim zemljama. Otpor prema vjerodostojnim provjerama na licu mjesta – kod kojih

⁷⁷ Termin koji se danas uobičajeno primjenjuje za seriju tradicionalnih aktivnosti (npr. plivanje, biciklizam i trčanje) koje sportaši redom obavljaju bez stanki ili uz mjerene stanke. U najekstremnijim slučajevima takvi događaji uključuju višednevni deka triatlon.

se nikomu unaprijed ne daje obavijest o provedbi testiranja na droge – više nije ograničen samo na određene pojedince ili tijela unutar sportskoga sustava. Umjesto toga on je postao predmetom potencijalno žučnih pregovora koji uključuju predstavnička tijela, zemlje domaćine i/ili organizatore događaja te zemlje sudionice (Maitrot 2003: 93). Međunarodne institucije, organizatori događaja i natjecatelji ubuduće će morati postići uzajamno razumijevanje ne samo u pitanju ponašanja u sportu već i u pogledu prakse u vezi s testiranjem na droge, bez obzira na to smatraju li sve strane takvu praksu dopuštenom ili ne. Sukob između službenoga nametanja kontrola s jedne strane i pokušaja da se izbjegnu kontrole s druge u sve većoj mjeri postaje osnovno obilježje sportskih događaja. U pitanje su dovedeni ne samo sportski rezultati (odnosno hoće li momčad ili natjecatelj biti eliminiran ili će proći u sljedeći krug) već i, na više prozaičnoj razini, izravne i neizravne financijske posljedice načina na koji se razvija ili unaprjeđuje ime nacionalnoga događaja. Nebrojeno je primjera sukoba oko vrijednosti i standarda koji su se dogodili posljednjih godina: na Svjetskome nogometnome prvenstvu u Francuskoj 1998., na Turniru šest nacija i *Tour de France* 1999., samo da imenujemo nekoliko. Zbog podudarnih i ponekad kontradiktornih interesa različitih uključenih strana iznimno je teško procijeniti fenomen dopinga, koji uključuje utvrđivanje granica između prihvatljivoga i neprihvatljivoga, između oblika pripreme i treninga te zabranjenoga područja umjetnih pomoćnih sredstava. Ono što danas nazivamo dopingom sutra može postati standardna praksa.

Jesu li sport i doping moderni imperativi?

Samo postojanje višestrukih interesa i pregovora koji prethode sportskim događajima stvara dodatni pritisak na natjecatelje. Čini se da je jedini čimbenik koji je ostao neizmijenjen tijekom godina ugled koji je potrebno steći u natjecateljskoj areni. A tu trebamo biti oprezni poput povjesničara jer je teško ne zapasti u naivni optimizam ili barem u određeni stupanj nostalgije.

U antičkoj Grčkoj postojale su različite serije igara. Svaki je grad (od kojih su mnogi bili lučki), kako se čini, organizirao svoje igre: osim Olimpijskih igara postojale su igre u Delfima (Pitijske igre koje su pokrenute 586. godine prije Krista), Korintu (Istamske igre koje datiraju iz 582. prije Krista) i Argosu (Nemejske igre koje su počele 573. godine prije Krista). A sve je to bilo prije zlatnoga doba antičkih Olimpijskih igara – iz vremena oko 500. – 450. godine prije Krista (300 godina nakon što su se Igre prvi put pojavile). Takav razvoj igara u organizaciji različitih gradova nije se odvijao bez

problema. Različite igre utjelovljivale su i olakšavale pokušaje stjecanja ili zadržavanja političke i trgovačke dominacije. Različiti narodi bili su zaokupljeni promicanjem svojih posebnih valuta, sirovina i, u nekim slučajevima, institucija ili, općenitije, načina života ili pogleda na svijet (osobito su se pisma i jezici iskorištavali kao alati u tom procesu). Slično tome, antički gradovi bili su, jednako kao i naša moderna društva, zaokupljeni financijskim i drugim igrama. Na primjer, demokratski atenski zakonodavac Solon (640. – 558. prije Krista), čija je politika bila smanjenje poreznoga opterećenja za siromašnije ljude, odredio je gornju granicu od 500 drahmi za dobitke od igara (Thomas 1992). Nedavne arheološke studije navode iznose novca koji su se mogli osvojiti na drevnim igrama te količine vina koje su se konzumirale u arenama.⁷⁸

Nema sumnje da doping ima dugu povijest. Naša namjera nije detaljno je istraživati. Sam sportski sustav vjerojatno je postao složeniji istovremeno s uvođenjem različitih aktivnosti, dok su neke druge aktivnosti više ili manje samovoljno odbačene. Ništa od toga nije novo. Novinu predstavlja jedino širenje – prvo postupno, a zatim sve brže – jedinstvenoga modela onoga što bi sportaš trebao biti: naime, sportaš treba uživati međunarodni ugled i treba biti plaćen za ono što je općenito postalo posao, doduše prestižan, u kojemu rad ima visoku dodanu vrijednost (vidjeti dolje). Sportski učinci i njihovo definiranje danas su u velikoj mjeri standardizirani te je tako olakšana njihova usporedba i stoga se čini da sportaši i sportašice u načelu uživaju veću osnovnu ravnopravnost. Kao rezultat, razvila se tendencija da njihova suočavanja sve više poprimaju međunarodne, ako ne i „univerzalne“ dimenzije. To je proces koji neizbježno potiče stupanj preuzimanja rizika koji je daleko iznad uobičajenoga.

Sport, ekonomija i potraga za moći: ratovanje drugim sredstvima?

Sustavan doping koji se prakticirao u nekadašnjoj Istočnoj Njemačkoj bio je drugi vid nasilja počinjenoga u ime obrane nacije ili uspostavljenoga političkoga sustava te predstavlja jedan aspekt obrambene funkcije sporta (Bodin i Héas 2002). Zahvaljujući pristupu (premda samo djelomičnome u nekim slučajevima) arhivi te na osnovi dokaza koje su dali bivši vrhunski sportaši i bivši treneri, danas su utvrđene činjenice. Štoviše, možemo čuti kako se neki svjetski rekordi opisuju – što vrlo često čine oni prvaci koji govore u

⁷⁸ Članak iz *Archeology* (Arheologija), citiran u *Le Nouvel Observateur*, br. 2059, 22. travnja 2004., str. 89.

obranu sporta i televizijski komentatori – kao da su „iz neke druge ere“ ili „nedostižni“! Naravno, uključivanje država u pripremu onih koji ih predstavljaju nije neuobičajeno ni u sportu ni u zemljama bivšega Istočnoga bloka. Stigmatizacija je uobičajena reakcija na različitost – na one koji imaju drugačije kulturološko stajalište ili koji se ne obaziru na praksu koja se smatra normalnom. Na primjer, stigmatizacija je bila usmjerena protiv aktivnosti bodybuildinga u sportovima koji zahtijevaju tehničku spretnost ili protiv treninga sporijega tempa ako je norma brzo vježbanje s mnogo ponavljanja.

Ne samo to, već i druge osjetljive aktivnosti, kao što su fizičke i psihološke pripreme i primjena borbenih jedinica, uključuju neprekidno pribjegavanje kemijskim tvarima. Pod krinkom državne tajne takve aktivnosti – bez obzira na to jesu li sustavne ili jednokratne – skriva se praksa čije su posljedice nepoznate ili mogu čak biti i zatajene. U poljima umjetničkoga i kreativnoga stvaralaštva uporaba droga predstavlja daleko manji tabu i zapravo je ponekad i poželjna kako bi potaknula kreativnost ili inspiraciju. Jesu li mnogi ljudi iskreno uvrijeđeni zbog toga i nanosi li to štetu ugledu autora i umjetnika za koje je poznato da konzumiraju droge, ako se ljudi i dugo nakon njihove smrti i dalje dive njihovim radovima?

U sportu je precizno programirana i usklađena praksa uključivala, a vjerojatno će i dalje uključivati, ozbiljne oblike nasilja: opasne eksperimente s molekularnim sastavom droga ili kombinacijama droga, privremene ili trajne popratne posljedice koje više ili manje onesposobljuju za budući život, ozljede, nesreće i prijevremene smrti. Iako izgleda kao da ovi oblici nasilja imaju izravne fizičke učinke, oni neizbježno imaju i šire posljedice na živote sportaša i članova njihovih obitelji. Drugi opravdani razlog za zabrinutost jest činjenica da oni u mnogim pogledima nalikuju vrstama koordiniranoga nasilja koje se prakticira nad nekim narodima Trećega svijeta. Dokazi o određenim praksama u siromašnijim zemljama koji su izišli na vidjelo pokazuju veliku sličnost među narodima svijeta koji su isključeni iz svjetskoga nasljeđa i sportaša – uzmimo za primjer uporabu ljudskih pokusnih kunića u nekim zemljama južne hemisfere za brzo testiranje novih tvari ili novih medicinskih „rješenja“ bez opterećivanja etičkim propisima koji se primjenjuju u razvijenome svijetu.⁷⁹

Međutim, pitanje dopinga i drugih oblika ovisnosti također otvara i pitanje njegovih neizravnih i simboličnih posljedica.

⁷⁹ *Manière de voir* (2004), br. 73, veljača/ožujak.

Pronalaženje pristupa doping u između kontrole i pregovora

U određenim slučajevima u kojima su se sportaši, nakon što su „okajali“ svoje prijašnje postupke, odlučili – na kraju svoje karijere ili, rjeđe, nakon odluke o povlačenju iz sporta svojom voljom – reći istinu o doping u kao uobičajenoj praksi, otpor prema otvorenosti spram onoga što se uistinu događa ponekad podsjeća na mafiju. Činjenica da sportaši koji pokušaju dati znak za uzbunu često budu isključeni iz momčadi ili, zapravo, iz sporta kojim se bave, otvara pitanje slobode izražavanja i djelovanja, a time i pitanje što demokracija uistinu znači. Koje postojeće ili potencijalne zaštitne mjere mogu jamčiti slobodu izražavanja ili djelovanja u tim slučajevima te kako se takve kontrole mogu primjenjivati u stvarnim situacijama?

Zakoni i propisi o kontroli doping u Europi

Iako ovisničko ponašanje i doping nisu ništa novo, čini se da su oni korak ispred ne samo preporuka izrađenih s ciljem upozoravanja natjecatelja, organizatora događaja i javnosti općenito o takvoj sustavnoj primjeni, već i naddržavnih mjera za usklađivanje. Preporuke predstavljaju redovite podsjetnike na sustavnu uporabu doping u određenim sportovima ili određenim zemljama. Mjere za usklađivanje sastavljene su kako bi se izbjegla politika vezana uz propise ili kazneno pravo koja je dvojbene pravičnosti i koja može čak biti kontradiktorna u odnosu na isti oblik ponašanja, koji tako na jednome mjestu može biti kategoriziran kao devijantan, na drugome kao kažnjiv, a negdje drugdje kao neopasan.

Prvi zakonski propisi doneseni su još 1965. godine na francuskome govornome području u Belgiji i Francuskoj. U Francuskoj su liječnici odgovorni za brigu o profesionalnim biciklistima (na natjecanjima *Tour de France* i *Tour de l'avenir*), a čini se da su oni započeli s prvim pokušajima borbe protiv doping u „svojemu“ sportu – pokušajima koji su kasnije preuzeti općenito u sportu. Na inicijativu liječnika organiziran je europski *colloquy* na osnovi kojega je 1965. godine izrađen nacrt francuskoga zakona. To je važno napomenuti, budući da to podcrtava tvrdnju da „iako dopinška kultura postoji u biciklizmu (sportu o kojemu je ovdje riječ), postoji i antidopinška kultura, što ne treba zaboraviti“.⁸⁰ Borba između tih dviju kultura nastavlja se i danas dok biciklisti i organizatori događaja pokušavaju izbjeći antidopinške

⁸⁰ Iz intervjua s P. Laureom, autorom knjige *Le dopage*, objavljene 1995. Intervju je dostupan na internetskoj stranici <http://perso.infonie.fr/arthur73/universitaire.html> (podatak od 6. siječnja 1999.).

mjere donesene na drugim mjestima. Postoji realna opasnost da će se jednostavno i dalje održavati sadašnje stanje (u kojemu je doping prepoznat, ali ga zagovornici sporta u većoj ili manjoj mjeri prikrivaju) ako se, s jedne strane, odluke ne donose demokratski i ne primjenjuju jedinstveno i ako, s druge strane, određene interesne skupine učinkovito drže monopol nad sportskim događajima. Pod krinkom da povećavaju razdoblje odmora za dobrobit sportaša nadzorna tijela mogu u bilo kojemu trenutku – odlukom o ograničavanju broja natjecanja, a time i ukidanjem određenih događaja – učinkovito prekinuti određenu praksu i isključiti određene organizacije po želji.

Od svojega osnivanja 1949. godine Vijeće Europe predvodi borbu protiv dopinga. Još 1963. godine Vijeće je opisalo doping kao namjeru da se povećaju učinci ljudskoga tijela u sportskim ostvarenjima uzimanjem tvari stranih tijelu ili bilo koje fiziološke tvari u nenormalnim količinama (Dugal 1990). Šire upozorenje na doping izdano je 1967. godine u Rezoluciji 67 (12) Vijeća Europe kojom se države članice pozivaju na uvođenje antidopinških propisa. Rezolucija je donesena u trenutku kada je kolektivnu svijest Europe uzbudila široka pokrivenost problema vezanih uz doping u medijima (Vijeće Europe, 1999.).⁸¹

Primarna svrha takvih inicijativa bila je uspostaviti kontrolu nad praksom koja se primjenjuje na elitnoj razini te upozoriti javno mnijenje u Europi u većoj mjeri no što su to učinili istaknuti novinski izvjestitelji te ponašanje i reakcije na mjestu događaja – koje su uključivale odbijanje testiranja, štrajkove, slučajeve u kojima su se sportaši razboljeli, odustali ili uistinu umrli tijekom natjecanja. Na kraju je IOC usvajanjem antidopinških pravila za Olimpijske igre održane 1968. godine u Meksiku prihvatio ton koji je zadalo Vijeće Europe i neke međunarodne sportske federacije (osobito upravno tijelo za biciklizam).

Drugi pristup Vijeća Europe pronašao je svoj izričaj u širem kontekstu Europske povelje sporta za sve (vidjeti Rezoluciju (76) 41), čijim se člankom 5. propisuje da treba tražiti metode „za zaštitu sporta i sportaša od iskorištavanja radi ostvarivanja političke, trgovačke ili financijske dobiti te od prakse zlouporabe ili ponižavanja, uključujući neprimjerenu uporabu droga“.⁸² Iako je riječ o posljednjemu nama zanimljivome pitanju, ne bismo trebali dopustiti da ono zasjeni širi problem zlouporabe sporta ili ponižavanja kroz sport, uključujući i iskorištavanje ljudskih bića.

⁸¹ Studija nacionalnih zakonskih propisa o sportu u Europi, Vijeće Europe (1999.).

⁸² Naglasio autor.

U takvome kontekstu pregovori između sportskih tijela i naddržavnih ustanova postupno su se kretali u smjeru uspostavljanja nacionalnih antidopinških odbora, korakom koji je teoretski, ako još ne politički, postao moguć. Europskom poveljom protiv dopinga u sportu – koja je uvedena Preporukom R (84) 19, usvojenom 25. rujna 1984., predviđeno je da će se problemu pristupiti na širem području poticanjem istraživanja i obrazovnih mjera te injekcijom javnih sredstava. Iako povelja nije bila zakonski obvezujuća, ona je predstavljala korak naprijed prema potpisivanju Konvencije protiv dopinga (ETS br. 135) 1989. godine. Konvencija je bila inovativna po tome što je bila potencijalno primjenjiva u svim zemljama, i u Europi i izvan nje. Na snazi je od ožujka 1990., a cilj joj je, uz ostalo, otežati nabavu i uporabu droga kao što su anabolički steroidi (koji su izdvojeni) te podupirati uvođenje testiranja na uporabu droga za vrijeme i nakon natjecanja. Ta druga navedena praksa bila je na snazi u brojnim zemljama, uključujući i Švedsku, u kojima se većina testiranja provodila izvan konteksta natjecateljskih događaja (Dugal 1990). Međutim, tek su u rujnu 1995. IOC i Europska komisija zajednički odlučili potrošiti više od 2 milijuna američkih dolara na borbu protiv dopinga koji uključuje ubrizgavanje hormona rasta, praksu za koju je poznato da se provodi od 1980-ih godina. Neki su promatrači otišli zaista toliko daleko da su optužili IOC da ništa nije učinio petnaest godina „dok su sportaši čija je priprema uključivala ne samo hormone rasta već i kortizon, EPO, testosteron i druge tvari koje nije moguće otkriti, primali medalje na mnogim događajima“ (De Mondenard 2000: 268). I što bismo onda trebali misliti o IOC-u koji je dodijelio Zlatno olimpijsko odličje za zasluge Honeckeru, bivšemu kancelaru Njemačke Demokratske Republike u čijemu je državnome sustavu doping bio služben?

Sudski sporovi

Pitanje sudskih sporova u tome kontekstu danas je postavljeno u pravo vrijeme. Ovisno o odnosima između sportskih pokreta (društava, federacija i privatnih tvrtki) i upravnih tijela u različitim europskim zemljama, rješavanje sporova može poprimiti različite oblike.

S jedne strane, dugotrajne sporove o presudama u svijetu sporta ne mogu rješavati obični sudovi. Takav se način primjenjivao na disciplinske mjere u Finskoj, Ujedinjenome Kraljevstvu i Danskoj 1999. godine. Presude sportskih tijela ne podliježu kontroli građanskih i upravnih sudova u svim državama članicama Vijeća Europe, a u onima u kojima takav sustav postoji pristupi su različiti. (Godine 1999. u Ujedinjenome Kraljevstvu izgledalo je da će doći

do razmatranja „nezavisnoga“ statusa sporta.) Takva nedosljednost unutar Europe i dalje onemogućava spoznaju da „sportski skandali“ pogađaju, najprije i u najvećoj mjeri, građane koji su slobodni i jednaki u očima zakona.

S druge strane, sudski sporovi ne tiču se isključivo ljudi koji se bave sportom povremeno ili redovito i koji, tijekom natjecanja ili igre, pretrpe ozljedu te moraju izbivati s posla najviše nekoliko tjedana. U situacijama koje uključuju uzastopne nezgode ili stvarno dokazane slučajeve dopinga, tko je odgovoran i tko bi trebao snositi nastale troškove ili sudjelovati u njima (na primjer u troškovima bolničkoga liječenja ili liječenja ovisnosti o drogama)? Treba li to biti revan, iako nepromišljen, sportaš ili društvo koje ga je poticalo da pribjegne dopinga ili zapravo nacionalna federacija? Ili bi mjere trebale biti usmjerene protiv političkih tijela odgovornih za lokaciju na kojoj se nesreća dogodila ili na kojoj je, prema navodima, konzumirana droga? Tu je umiješan cijeli niz pojedinaca i tijela, uključujući poslodavce, osiguravatelje i članove lokalnih i nacionalnih vlasti.

U 2000. godini samo se pitanju financiranja gorske službe spašavanja pristupilo na mnogo različitih načina u cijeloj Europi: u Francuskoj je to dovelo do zakona kojim se tijelima lokalne vlasti daju ovlasti da od osoba spašenih nakon nesreća prouzročениh sportskim ili rekreacijskim aktivnostima traže sudjelovanje u troškovima spašavanja (izvješće Amoudrya Francuskome parlamentu, 267, 1998.–99.). Dok se o tome pitanju raspravljalo u Francuskoj, u Španjolskoj i Italiji spašavanje je još uvijek bilo besplatno, a obavljale su ga javne službe Civilne zaštite i Nacionalnoga društva za spašavanje u planinama i špiljama, zajedničke službe javnoga i volonterskoga sektora.

U takvim slučajevima u kojima lokalne vlasti (na primjer na razini pokrajine ili kantona) osiguravaju službu spašavanja za žrtve sportskih nesreća, tendencija je da troškove dijele navedena tijela i država, uz sudjelovanje glavnoga korisnika usluge, naime unesrećenika. Prije nedavnih izmjena pravila u Belgiji sportaši koji su doživjeli nesreću nisu dobivali naknadu za medicinske troškove (čak ni za boravak u bolnici) kao ni naknadu za nesposobnost za rad u razdoblju u kojemu nisu radili.⁸³ Ubuduće će ozlijeđeni sportaši primati naknadu od belgijskih zajedničkih fondova za osiguranje na koju imaju pravo od dana nakon nesreće.

⁸³ Zakon od 24. prosinca 2003., odjeljak 233. (*Moniteur Belge* [Belgijski službeni list], 31. prosinca 2002.; Provedbena uredba od 12. svibnja 2003., *Moniteur Belge*, 26. svibnja 2003.). http://fr.indicator.be/personnel/archive/articles/WAAC-PEAR_EU100201.html (podatak od 14. listopada 2003.).

Općenitije, nisu svi Europljani jednako zadovoljni sredstvima za sport i kulturu i onim što se poduzima na lokalnoj razini. Nezadovoljstvo sredstvima za sport i rekreaciju koja osiguravaju lokalne vlasti najnezadovoljnije su žene i starije osobe (EORG 2003: 29). To vjerojatno odražava nejednakost koja pogađa sve Europljane u vezi sa sportom. Vrijednosti i standardi koji se promiču kroz sport i rekreaciju usredotočeni su na odrasle osobe i na muškarce (vidjeti nastavak teksta).

Što se dopinga tiče, u situaciji u kojoj zastupnici sportaša ili vlasnici događaja imaju dovoljno moći u vidu tržišnoga udjela ili gledanosti možda nijedan slučaj neće nikada doći pred sud. NBA (vidjeti dolje), na primjer, ima toliku moć u pregovorima da je uspio staviti veto na određene kontrole konzumacije alkohola i marihuane (Eitzen 1999: 63). S obzirom na takvu situaciju, teško nas može iznenaditi činjenica da se većina mladih igrača koristi objema navedenim drogama i da su uključeni u nasilne izgrede kako tijekom svojih sportskih karijera, tako i nakon što one završe.

Dakle, iako su sudovi i zakonodavna tijela ostvarili vidan napredak, najoštrij kritičari tvrde da zakon u svojem obliku i primjeni samo odražava današnji konsenzus, ali ne i objektivnu (i nasilnu) stvarnost koju proživljavaju muškarci i žene uključeni u sport na svim razinama (*Revue critique du sport*, br. 5, 1997., str. 4).

Nasilje usmjereno prema manjinskim grupama

U svjetlu onoga što znamo o praksi u svijetu sporta i njezinim ponekad tragičnim ishodima u pitanju ljudskoga dostojanstva, ono što se prije trideset godina smatralo radikalnom kritikom, danas izgleda vrlo realno.

Budući da takva praksa vodi nasilju nad tisućama ljudi, neizbježno je da će se prije ili kasnije primijeniti propisi i, zapravo, snaga zakona kako bi se djelovalo ne samo na obranu interesa svih uključenih pojedinaca već i na otkrivanje, a ako je moguće i na promjenu, društvenih situacija vezanih uz sport koje potencijalno imaju učinke otuđivanja ili čak ponižavanja. Prije skoro trideset godina Vijeće Europe zauzelo je stav protiv takvih potencijalnih oblika otuđivanja (Rezolucija (76) 41, članak 5.).

Kazneno djelo „nepružanja pomoći osobi u opasnosti“ može se pokazati kao pukotina kroz koju će svjetlo zakonske jasnoće konačno prodrijeti u društvene konfiguracije suvremenoga svijeta sporta (Maitrot 2003: 217).

Precijenjenost rada i umjerenosti

Po svemu sudeći, situacija u sportu ne razlikuje se bitno od situacije u drugim sektorima poduzetništva i industrije. Posljedice koje ljudi trpe, kao što su ozljede, nesreće, doping i ovisnosti u širem smislu, sastavni su dio običnoga svijeta u kojemu živimo te time i ljudske aktivnosti, a posebno rada.

Sportska se aktivnost sve više smatra aktivnošću na prvome mjestu, a zatim sportom (Laure 1995). Kao i svaka aktivnost, ona uključuje pojedince okupljene u grupe (obitelj, susjedstvo, klub, društvo, privatna tvrtka ili vladin sektor), ali ona ih isto tako uključuje u veće grupe (u raspon od lokaliteta, regija, naroda, Europe do svijeta u cjelini). Stoga ona nudi uvid u način na koji različite grupe kolektivno funkcioniraju – a one postaju sve manje i manje sposobne funkcionirati izolirano jedna od druge. Stoga sport trebamo sve više smatrati „redovitom“ ljudskom i društvenom aktivnošću.

U dvadesetome je stoljeću došlo do velikoga razvoja u području profesionalnoga i radnoga prava. Bez namjere da ulazimo u detalje, ako usporedimo evoluciju rada i evoluciju sporta, primijetit ćemo odstupanje (barem u smislu brzine razvoja) te u nekoj mjeri i suprotnost.

S jedne strane, imamo aktivnost rada koja se postupno oblikovala pregovorima o sporazumima i zakonima kojima se nameću ograničenja (u vezi sa zapošljavanjem vrlo mladih osoba, noćnim radom, brojem sati tijekom kojih ljudi mogu raditi bez stanke i organizacijom radnoga vremena). Sa svim navedenim bio je povezan i razvoj određenih zanimanja (ponajprije medicine rada i inspekcije tvornica) odgovornih za praćenje fizičkih uvjeta rada (posebno u vezi sa sigurnošću) te u nekim slučajevima za nametanje drastičnih kontrola. U posljednje su vrijeme ovlasti inspekcija proširene te pokrivaju mentalne uvjete rada. Nesreće i smrti na radnome mjestu životna su stvarnost, a njihova se pojava i dalje podcjenjuje (ILO 2003).⁸⁴ Rasprave i studije o zlostavljanju i stresu na poslu također su doprinijele procesu razvijanja sudske prakse i zakonskoga prava te općenito podizanju svijesti u europskim i drugim industrijaliziranim zemljama (Aubert 2003; Hirigoyen 1998; Leymann 1996). Prema izvješćima, 12 milijuna ljudi bili su žrtve zlostavljanja u Europi 1996. godine.⁸⁵ Zapravo, unatoč vidnomu općemu poboljšanju uvjeta rada u europskim zemljama, čini se da je rastući proces „taylorizacije“ (proces u kojemu su rukovoditelji na osnovi znanstvenoga proučavanja razbili radne procese na visoko specijalizirane i učinkovite zadatke te na taj način otklonili potrebu za većinom vještina i odgovornosti koje su radnici ranije morali posjedovati) utjecao na određene uvjete, poglavito u uslužnome sektoru te kod zapošljavanja mladih osoba „koje je (opet) moguće iskorištavati“ (Brochier 2001).

S druge pak strane, imamo sportsku aktivnost koja je u sve većoj mjeri organizirana, ali za koju zajednice mnogo sporije preuzimaju kolektivnu odgovornost, na primjer u odnosu na sigurnost uključenih pojedinaca i pritisak kojemu su izloženi. Dugi niz godina sport se – pogrešno – smatrao zasebnom aktivnošću sa svojim posebnim unutarnjim načinom rada. Tijekom nekoliko posljednjih desetljeća ranije opisane mjere protiv dopinga predstavljale su znatno zadiranje u sportski sustav ili sustave. U usporedbi s drugim područjima aktivnosti, a posebice s plaćenim zaposlenjem, izgleda da su (ponekad konfliktni) interesi u sportu tek nedavno dobili pravu potvrdu.

⁸⁴ U svojem posljednjemu izvješću – citiranomu u *Le Monde diplomatique*, lipanj 2003. – Međunarodna organizacija rada (ILO) procijenila je da rad ubija oko 5 000 ljudi dnevno.

⁸⁵ Ispitivanje radnih uvjeta u Europi 1996., izvješće objavljeno u *Le Nouvel Observateur*, br. 171, siječanj 1999.

Ako izuzmemo sindikate sportaša, još je uvijek relativno malen broj skupina koje brane interese sportaša ili skupina roditelja sportaša (prema modelu školskih udruga roditelja), dok postojeće skupine imaju malo utjecaja. Istaknuti profil nekih uspješnih organizacija, kao što je ATP koji zastupa profesionalne tenisače ili NBA koji zastupa košarkaše u Sjedinjenim Državama, zasjenjuje mnoštvo lošije organiziranih sportskih i fizičkih aktivnosti o kojima se manje izvješćuje ili barem aktivnosti kod kojih se čini da su središnje osobe (igrači ili sportaši) manje sposobne osigurati svoje zastupanje kao zasebne interesne skupine (Duret i Trabal 2001; Bodin i Héas 2002: 25; Héas i dr. 2004).

Kako bismo razjasnili to pitanje, nužno je istaknuti ponekad vrlo različite načine na koji se analiziraju kretanja u sportu kao društvenome fenomenu. Posebno se povjesničari i sociolozi mogu podijeliti na one koji tvrde da je sport novi fenomen u modernim društvima i na one koji navode da je on mnogo stariji te da je doživio svoj povratak (Bodin i Héas 2002: 45). Ta druga grupa smatra da je sport običaj preuzet od naših predaka ili običaj čiji korijeni leže u dalekoj prošlosti. Suprotna škola smješta pojavu sporta u vezu s različitim revolucijama (političkom, ekonomskom i tehničkom) sedamnaestoga i osamnaestoga stoljeća te na sport gleda kao na proizvod tih promjena. Unutar te škole postoje dvije osnovne struje: prema jednoj sport i rekreacija smatraju se političkim, pa čak i demokratskim fenomenima; prema drugoj na njih se gleda kao na fenomene oblikovane ekonomskim silama. Iz perspektive prve struje na izbor i slobodu u vezi s tjelesnim aktivnostima i oblicima izražavanja gleda se kao na pokazatelje demokratskoga napretka. Za drugu je struju podjela rada i trgovinskih odnosa u sportu povezana s trijumfom kapitalizma od devetnaestoga stoljeća pa nadalje. Iz obiju perspektiva racionalizacija ponašanja i obrazaca razmišljanja smatra se proširenjem znanstvenoga istraživanja na primjenu pokreta tijela. Ako ga promatramo tako, razvoj kao što je unaprjeđenje učinka i širenje znanstvenih spoznaja o funkcioniranju ljudskoga tijela u kulturološkome je smislu logičan i dosljedan. Moderni sportovi i proces poboljšanja tjelesnoga i ljudskoga učinka ne mogu se smatrati izvanrednim fenomenima ili marginalnim oblicima ponašanja. Upravo suprotno, vidimo ih kao jasne prozore prema suvremenim europskim društvima.

Rani i intenzivni trening i snaga dominantnoga društvenoga i kulturnoga načina razmišljanja

Kada razmatramo tempo tjelesnoga i sportskoga odgoja, trebamo vidjeti koji su odgovarajući pragovi (od kada do kada) i razine intenziteta (uključujući ne samo učestalost vježbanja već i samu definiciju fizičke aktivnosti), a to

znači, da ponovimo, pristupiti sportu i rekreaciji kao kulturnim aktivnostima u punome smislu te riječi.

Stvar je u tome da su kulturne aktivnosti pod utjecajem prevladavajućih kodeksa i shvaćanja. Određeni nasilni postupci ne smatraju se nužno takvima, sve ovisi o kontekstu u kojemu se pojavljuju. To je bio slučaj kroz mnogo desetljeća dvadesetoga stoljeća kada je riječ o zlostavljanju djece i, općenito, o dječjoj patnji i boli.

Povijesna vinjeta

Patolog dr. Ambroise Tardieu objavio je 1879. godine opis subduralnoga hematoma u dojenčadi: općenito to je bilo vrlo ozbiljno stanje, čak i smrtonosno (najčešće se i dijagnosticiralo upravo obdukcijom), s kojim su se povezivale različite neobjašnjene frakture. Klinički opis glasio je idiopatski sindrom („samostalna“ bolest koja se javlja neovisno o drugim bolestima).

Tek je 1966. profesor Neyman predložio novu definiciju sindroma – „zlostavljanje djeteta“. Do tada je ideja da roditelji zlostavljaju vlastito dijete bila u toj mjeri nezamisliva da se klinička „realnost“ iskrivljavala, i to učinkovito unatoč dokazima.

Iako je „zlostavljanje djeteta“ kao medicinski koncept bilo vrlo jasno (možda i prejasno), bilo ga je teško prihvatiti. Čak i danas postoji otpor prema toj ideji u nekim krugovima, a šutnja radi vlastite koristi određenih ljudi u čijoj su nadležnosti društva ili federacije pokriće je za intenzivnu tjelovježbu koja može dovesti do zlostavljanja. Već smo razmatrali aspekte dopinga povezane sa zlostavljanjem, ali roditelji također mogu posredno od svoje djece tražiti određenu, gotovo paklenu razinu stalnoga naprezanja. Dječji sport i rekreacija predmet su znanstvenih istraživanja, međunarodnih deklaracija i izvješća nacionalnim vladama i europskim ustanovama, a sve je to dovelo do novih upozorenja i do uvođenja mjera predostrožnosti i zakonskih mjera za zaštitu određenih kategorija pojedinaca (vidjeti dolje).

Još 1980. godine američki su liječnici upozoravali da je sindrom zlostavljanja djeteta poprimio novi oblik, naime oblik zlostavljanja kroz sport, uz odobrenje društva.⁸⁶ U Francuskoj su se tim problemom prvo počeli baviti određivši ga kao *entraînement physique intense chez les enfants et les*

⁸⁶ *Medical world news (Medicinske svjetske novosti)*, 24. studenoga 1980.

adolescents (intenzivan fizički trening koji uključuje djecu i adolescente) (Delmas 1981).

Dječji sport i rekreacija postali su središte znanstvenih studija i izvješća od kojih svi ističu opasnosti ranoga i intenzivnoga bavljenja sportom. Općenito se smatra da je sadašnji prag šest ili više sati treninga tjedno uz tjelesni odgoj u školi za dijete od 12 godina te osam ili više sati treninga za dijete od 14 godina dovoljno. Potiču se velika nastojanja u podizanju svijesti (Personne 1987, 1993) jer javnost premalo zna o riziku od oštećenja prouzročenih sportom.

U Francuskoj *Mouvement Critique du Sport* (Kritičari sportskoga pokreta) procjenjuje da je 1997. godine rani i intenzivan trening predstavljao problem za 15 000 – 20 000 djece (*Revue critique du sport*, br. 5, listopad 1997.). Informacije o situaciji u Francuskoj uključuju, na primjer, podatke o sportašima i sportašicama budućim prvacima. 1987. godine od osamdeset i osam „predolimpijskih“ sportaša jedanaest ih je bilo podvrgnuto operativnomu zahvatu i rečeno im je da prekinu s treniranjem barem dvanaest mjeseci. Srednjoročni učinci njihova režima treniranja već su u velikoj mjeri bili vidljivi: 50% imalo je kronične ozljede tetiva, a 39% imalo je osteoartikularne ozljede (među natjecateljima iz skakačkih disciplina postotak je bio 93%).

I dok se određeni fenomeni prekrivaju velom šutnje, kao što su uzastopne ozljede među mladim sportašima ili odustajanje sportaša od natjecateljskih sportova nakon operacija koje su bile neizbježne zbog prekomjernoga treniranja, sport na vrhunskoj razini i dalje nameće nove fizičke i psihološke pritiske (talentirane mlade osobe pronalaze se i treniraju u sve ranijoj dobi, povećava se trajanje treninga, odmori su sve rjeđi i kraći, a broj događaja u sezoni raste). Tu su i novi psihološki pritisci (stres, osjećaj obveze da se postignu rezultati, pritisak bliskoga kruga koji čine roditelji, treneri i voditelji klubova te problem mladih ljudi koji ostavljaju fakultet), a sve to utječe ne samo na izravan učinak mladih sportaša već i na njihovu budućnost kao ljudskih bića (Di Megglio 1999; Palierne 2003). To se s pravom može smatrati simboličnim nasiljem koje prakticiraju sportske ustanove u procesu proizvodnje nacionalne elite, a u nekim slučajevima to može ugroziti i mogućnosti zapošljavanja nekadašnjih vrhunskih sportaša. Zapravo, toliko mnogo sportaša napušta obrazovanje da je naše istraživanje ograničeno samo na one koji su „uspjeli“ (Papin 2001; Creuzé 2003). Na osnovi izoliranih promatranja manjih skupina uzoraka trebalo bi biti moguće proučiti pojedinačne obrasce karijere, vodeći računa o čimbenicima kao što su trajanje treninga, prije koliko je vremena trening počeo i jesu li sportaši bili upozoreni na povezane

opasnosti ili ne. Sljedeće je pitanje ima li sportaš još uvijek opcije u trenutku kada on ili njegova obitelj u potpunosti shvate koji su kratkoročni i srednjoročni rizici.

Kada je riječ o djeci, situacija je složenija zbog opće društvene pristranosti prema svim oblicima sporta i tjelesnoga odgoja, a posebno prema natjecateljskome sportu. Ponekad osobe nadležne za sport prenose pozitivne predrasude te vrste. Na primjer, za dječake od 4. te za djevojčice od 6. godine vodi se, iako neslužbeno, evidencija o vremenima ostvarenim u maratonu (službena dob od koje se počinje voditi evidencija u atletici jest 16 godina). U nekim kulturnim okruženjima, uključujući i Sjedinjene Države (gdje se, na primjer, iznimno cijene izgradnja mišića i učinak, a akcija je ključno obilježje filmova i videoigara), doping kao svakodnevna pojava nije toliko šokantan: prosječna dob u kojoj ljudi prvi put konzumiraju anaboličke steroide jest, prema izvješćima, 8 godina u Sjedinjenim Državama (u Francuskoj je to u dobi između 12 i 14 godina).⁸⁷

Demistifikacija sporta i provedba zakona i prava

Ne postoji nedostatak mjerodavnih regulatornih i zakonskih propisa. Problem je više kulturne prirode i odnosi se na današnje prevladavajuće društveno shvaćanje – a to je i razlog zašto je važno demistificirati natjecateljski sport za vrlo mlade osobe te provoditi postojeće zakonske propise. Kako je Clastres rekao, opisujući različite korake u politici poduzete u vezi s Deklaracijom o pravima djeteta i primjećujući kako se politika slabo primjenjuje u nekim slučajevima: „Djeca imaju prava – čak i ako su talentirana za sport.“ U nastavku teksta nalazi se neiscrpan popis sadašnjih pravila i preporuka koji potječu još od kasnoga osamnaestoga stoljeća do razdoblja političke revolucije koja je bila okidač radikalnih promjena – prvo za muškarce:

- 1789.: Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (Deklaracija o pravima žene i građanke koju je 1791. godine predvodila Olympe De Gouge ubrzo je zaboravljena kao i mogućnost uključivanja u politiku i, konkretno, mogućnost ostvarivanja političkih prava koja je bila „ponuđena“ ženama);
- 1924.: Ženevskom deklaracijom o pravima djeteta priznata je potreba djece za posebnom zaštitom;

⁸⁷ Dr. P. Laure navodi međunarodno ispitivanje provedeno 1997. godine, u *Journal du dimanche*, 9. rujna 1998., citirao Ehrenberg A. (1999.) *Du dépassement de soi à l'effondrement psychique*, *Esprit*, siječanj 1999., str. 136.

- 20. studenoga 1959.: Deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta u kojoj je navedeno da „dijete, zbog svoje fizičke i mentalne nezrelosti, treba posebne mjere zaštite i brige uključujući i odgovarajuću pravnu zaštitu, kako prije, tako i nakon rođenja“;
- 20. studenoga 1989.: Konvencija UN-a o pravima djeteta koju je potpisala 191 država članica, uz znamenitu iznimku Sjedinjenih Država, i kojom se uspostavlja pravo na zaštitu od „svih oblika fizičkoga ili mentalnoga nasilja, ozljeda ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nesavjesnoga postupanja, lošega postupanja ili iskorištavanja“ (članak 19.) te pravo na „uživanje najvećega ostvarivoga zdravstvenoga standarda“ (članak 24.). Člankom 24. točkom (e) od država partnerica zahtijeva se „da za sve segmente društva, a posebno za roditelje i djecu, osiguraju informiranje, pristup edukaciji i podršku u vezi s primjenom osnovnih spoznaja o zdravlju i ishrani djeteta ... te sprječavanju nesreća“;⁸⁸

Poštivanje članka 31. temeljem kojega se od država partnerica zahtijeva da „priznaju pravo djeteta na odmor i slobodno vrijeme, igru i rekreacijske aktivnosti koje su prikladne njegovoj dobi te na slobodno sudjelovanje u kulturnome životu i umjetnosti“ upitno je. Članak 32. bavi se zaštitom od „ekonomskoga iskorištavanja i od obavljanja bilo kakva rada koji je potencijalno opasan ili koji može biti štetan za zdravlje djeteta ili njegov fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj“. Članak 33. jasno se odnosi na nedopuštenu uporabu opojnih droga i psihotropnih tvari. Svaki se od navedenih članaka može sam za sebe primijeniti na sport, dok su drugi članci također primjenjivi, čak i ako nisu toliko eksplicitni (na primjer, člankom 36. pruža se zaštita „od svih oblika iskorištavanja koji su štetni za bilo koju vrstu dobrobiti djeteta“, a člankom 37. zabranjeno je „okrutno, nehumano i ponižavajuće postupanje“).

- 12. listopada 1995.: Lisabonskim manifestom objedinjene su preporuke o ispitivanju fizičkih sposobnosti koje podliježu ocjenjivanju od 1990.

Od 1982. dječji sport jedna je od tema kojima se bavi Odbor za razvoj sporta koji je upozorio na ono što možemo nazvati pristupom „usmjerenim na odrasle“. U nastojanju da se prioritet pridoda dječjim vlastitim ciljevima i standardima umjesto da se djeca tjeraju da čine ono što odrasli žele – uz moguće negativne učinke na njihov razvoj – Odbor je 1998. izjavio: „Sport za odrasle više ne treba biti jedini ili prevladavajući didaktički model: treba

⁸⁸ Usmudujemo se nadati da će ovaj tekst poslužiti kao jedan od izvora takvih informacija.

zadržati raznolikost pedagoških pristupa“ (CDDS (98) 90, sv. II., str. 23, str. 33). Nedavno se ispitivanje fizičkih sposobnosti počelo primjenjivati ne samo među djecom školskoga uzrasta već i među drugim skupinama, poglavito onima iznad 75. godine.

Kao posljedica izvješća profesora Eloa, Vijeće Europe 1996. godine dalo je niz preporuka o vrhunskome sportu, zahtijevajući, uz ostalo, da se natjecanja održavaju u razumnim intervalima te da se uvedu niža dobna ograničenja (između 16. i 18. godine) za međunarodna natjecanja. Gledajući izvan okvira primjene propisa i zakona, Vijeće je također naglasilo važnost ponovnoga učvršćivanja osnovnih tradicionalnih vrijednosti u sportu, naime fer-pleja i sportskoga duha te ključnu ulogu volonterskoga pokreta.

U sklopu nastojanja da se osigura okvir za razvoj sporta u duhu Europske povelje sporta, 2001. godine revidiran je Kodeks sportske etike iz 1992. Kodeksom (koji je priložen Preporuci R(92) 14 rev Odbora ministara) utemeljenim na konceptu fer-pleja, koji je ugrađen u njegov naslovni moto „Fer-plej – pobjednički put“, uređena je „borba protiv pritisaka modernoga društva“. U 2004. godini u povezanoj se inicijativi provodilo osnivanje Europskoga dječjega parlamenta.

Koje vrijednosti treba vratiti?

Odgovor na to pitanje nije očigledan, jer pokušaj vraćanja tradicionalnim temeljima sporta mogao bi biti utopijski ili čak opasan ideal. Ideja fer-pleja, na primjer, nije neutralna u povijesnome smislu: ona se izvorno odnosila na određene dijelove stanovništva u kasnome devetnaestome stoljeću, pa stoga pokušaj njezine primjene danas, iz tradicionalnih razloga, predstavlja prijeporan pothvat. Štoviše, je li fer-plej uopće kompatibilan sa sportom na natjecateljskoj razini? S obzirom na pitanje dopinga, možemo s pravom zaključiti da nije. Čini se da je danas sve, i to ne samo u vrhunskome sportu, namijenjeno postizanju rezultata koji za igrače i sportaše, voditelje klubova i sponzore poprimaju oblik društvenoga prihvaćanja, a za roditelje i sponzore oblik povrata uloženoga. Napetost koja se tu javlja vječna je napetost između činjenja (u ovome slučaju to je bavljenje sportom radi pobjede ili samo radi rekreacije) i prividnoga činjenja (postizanja statusa prvaka i s njim povezanoga divljenja te zarađivanja golemih količina novca), pri čemu izgleda da je to posljednje sve češće prioritet, ne samo kada se ljudi odluču baviti sportom već i kada pribjegavaju dopingu (Bodin i Héas 2001, 2002).

Uvođenje etičkoga kodeksa hvale je vrijedan korak, iako je danas uobičajen, a u nekim slučajevima i obvezan. Zapravo, postojanje takvih kodeksa za ne-

ke je sportove i aktivnosti postalo mjesto prodaje. Kod bavljenja sportom kao što je trekning upotrebljavaju se zbirke pravila za putnike: one se zasnivanju na određenoj turističkoj etici, ali isto tako daju legitimnost praksi koja može naići na osudu, na primjer interesnih skupina za zaštitu okoliša (Héas i dr. 2001). Preporuke o tome što predstavlja razumnu praksu, kao što smo vidjeli, bitno se razlikuju, ovisno o njihovu ekonomskome i kulturnome kontekstu. U našim se društvima shvaćanje o tome što je pretjerano, kao suprotnost umjerenome, neprekidno razvija i stoga vjerujemo da je potreban stalni oprez. Objavljivanje godišnjih izvješća o primjeni i praćenju postojećih prava i kodeksa trebalo bi biti nužna minimalna mjera.

Istovremeno moramo paziti da ne pomiješamo prilično različite probleme. Potreba za stalnim oprezom (sukladno Konvenciji o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjega rada Međunarodne organizacije rada (ILO) od 17. lipnja 1999.) u vezi s dječjim radom ne može se izjednačiti s onim što ovdje zagovaramo u sportu i drugim oblicima tjelesnoga odgoja. Pretjerani naponi koji se zahtijevaju u sportu ne mogu se usporediti s radnim opterećenjem djece robova. Kao što smo ranije naveli u kratkome osvrtu na pojam „ovisnost“, koncept „rada u svrhu otplate dugova“ vjerojatno pokriva podmuklije oblike prakse u europskim zemljama, a poglavito u svijetu sporta. Ipak, određene transakcije koje uključuju maloljetnike u sportovima kao što je nogomet zahtijevaju od svih nas da budemo oprezni te pokazuju potrebu za brzom mobilizacijom javnoga mnijenja, ali i mišljenja vlade.

Ipak, i ovdje jedinstveni splet okolnosti izaziva različite reakcije. Slučaj mladoga talijanskoga igrača kojega je 1999. godine kupio Torino mnogo govori.⁸⁹ Kao odgovor na tu trgovačku transakciju neki (posebice Arsène Wenger, direktor Arsenala od 1998.) nisu mogli shvatiti zbog čega se podigla tolika galama, dok su drugi (naročito Claude le Roy, trener Strasbourga) na to gledali kao na primjer „nove trgovine robovima“. Prvi su tvrdili da je Europa, kada je riječ o sportu, uspješno jedinstveno tržište te uspoređivali vremena putovanja iz francuskih i drugih europskih gradova. „Da je mali odabrao Rennes ili Monako, nitko ne bi pravio probleme. Ipak, u Monaku bi bio dalje od svojih roditelja nego što je ovdje u Londonu, gdje će živjeti s bakom i djedom. Ne možete govoriti s jedne strane o europskim integracijama, a s druge se strane buniti svaki put kada ih netko upotrijebi u praksi“. Negdje između tih dvaju stajališta drugi su (poglavito liječnici) otvorili pitanje rizika za mladoga igrača. Međutim, neke od korištenih metafora imale su prilično

⁸⁹ *France Soir*, 6. veljače 1999.

nevjerojatan pokroviteljski karakter. Govoreći o mladiću koji se našao u centru „prodajnog skandala“, jedan je pedijatar upotrijebio terminologiju Heatha Robinsona kako bi istaknuo rizike s kojima je mladić suočen, pri čemu je njegove mišiće nazivao „strunama“, a tetive „vijcima“. Napravljen je da igra s petnaestogodišnjacima koji prolaze kroz pubertet i razvijaju mišiće i ako primi nekoliko udaraca, njegovi vijci neće izdržati (M. Binder, u ovome trenutku pedijatar u klinici *Clinique de Sport* u Parizu).

Zlostavljanje djece i loše postupanje s djecom ipak su prepoznati na široj razini u razvijenim zemljama, barem od 19. stoljeća nadalje. Često su se smatrali fenomenima koji se pojavljuju isključivo u obiteljima ili neposrednome društvenome okruženju djece o kojoj je riječ (u školi, na primjer), a odgovornima su se smatrale osobe od autoriteta kao što su učitelji. Sport i drugi oblici tjelesnoga odgoja prerijetko su bili uključeni u pokušaje praćenja i sprječavanja nasilja kroz nadležne ustanove. Činilo se da se sustavno ignoriraju u inicijativama za pružanje podrške u obrazovanju koje su uključivale zaštitne i preventivne mjere. Treći dan nastave koju je organizirala udruga Međunarodna obrana za djecu (*Defence for Children International*) bio je, na primjer, usredotočen na temu dječjih prava u obitelji i školi.⁹⁰

Situacija danas daleko je ozbiljnija no što je bila 1980-ih godina, a već tada su članovi sportske elite povremeno davali znakove za uzbunu. Na primjer, Sebastian Coe (govoreći na tiskovnoj konferenciji 1982. godine u INSEP-u) rekao je da ako prerano počnu s treniranjem, mladi se ljudi zatvaraju u kavez, ispire im se mozak, a nakon toga se ostavljaju izloženi fizičkim deformitetima i oštećenjima kostiju. Nedavno se u izvješću pod prikladnim naslovom *Sport et vie* (Sport i život) mogao pročitati komentar „postoji prijevremena potreba za čekanjem!“⁹¹

Treba se boriti protiv dviju široko prihvaćenih ideja. Prva je da se ranoj specijalizaciji treba dati prednost i da je ona isplativa. Postoje igrači i sportaši (neki od njih su trenutačno, kao odrasle osobe, na vrhuncu u odabranome sportu) koji su kao tinejdžeri odbili specijalizaciju. Na primjer, sedamnaestogodišnji Michael Stich morao je donijeti tešku odluku hoće li se profesionalno baviti tenisom ili nogometom. Druga je pogrešna ideja da se mladi sportaši moraju suočiti s najboljima u sklopu procesa učenja. Francuska skijašica Destivelle nije se počela natjecati do svoje 24. godine. Biciklist Tony Rominger prvi

⁹⁰ <http://www.globenet.org/enfant/intro.html> (podatak od 22. travnja 2004.).

⁹¹ *Sport et vie*, br. 44, str. 50.

put je sjeo na bicikl radi natjecanja kada mu je bila 21, kako bi se osvetio mlađemu bratu za omalovažavanje. Svjetska najuspješnija biciklistica Jeannie Longo imala je 17 godina kada se počela natjecati, nakon čega je do 23. godine nastavila sa skijanjem pošto je „žrtvovala“ klizanje, spuštanje toboganom i plivanje. Sada ima više od 40 godina i još uvijek sudjeluje u natjecanjima kao profesionalna sportašica. Svi ti primjeri dovode u pitanje politiku rane identifikacije vrhunskih sportaša i zahtjeva za njihovom specijalizacijom (u bilo kojemu sportu i bez obzira na to je li naglasak na snazi ili estetskome postignuću) kako bi ostvarili najbolje rezultate. Nije neuobičajeno da uspjeh sportaša koji su „trebali“ otići u mirovinu protuslovi takvu obliku eugenike u sportu. Međutim, drugi čimbenik može biti i činjenica da, osim što pred njima leži potencijalno duža karijera, mladi sportaši također nude „prednosti“ u smislu da su ovisniji i da ih je lakše pokoriti od njihovih starijih kolega.

Od 1991. Međunarodno udruženje sportske medicine (FIMS) upozorava na problem rane specijalizacije. Na 4. svjetskome kongresu sportskih znanosti IOC-a 1997. godine neki su liječnici i psihijatri koji rade sa sportašima (uključujući profesora D. Hackforta iz Njemačke i C. Carriera iz Francuske) predložili pristupe koji su bili ispitani i provjereni u vrhunskim centrima za treniranje. FIMS je tvrdio da će, dugoročno gledano, sportašu koji nema druge interese osim sporta i stoga nije „socijaliziran“ biti vrlo teško – iz neuropsiholoških razloga, ali i iz fizičkih i hormonskih razloga (iako se obično nisu spominjali ekološki čimbenici) – prestati robovati sportu nakon što njegova karijera završi (Carrier 1992).

Potruga za drugim mogućnostima koje bi zamijenile navike iz sportskoga života, a posebno za drugim snažnim osjećajima, prečesto vodi opasnim zamjenskim navikama kao što su zlouporaba droga, bulimija ili alkoholizam.

Mouvement Critique du Sport ima osobito radikalni stav i bori se za uvođenje zakonskih propisa specifičnih za sport. Činjenica da je sportska medicina priznata grana medicine u očima MCS-a dovoljan je dokaz da sport izaziva fizičke ozljede i bolesti. Nedavne statistike o iskustvima profesionalnih nogometaša u Francuskoj ističu činjenicu da sportaši nakon ozljeda ne dobivaju preporučeno vrijeme za liječenje i fizioterapiju (Rochcongar i dr. 2004), a nalazi također potvrđuju podatke iz drugih europskih zemalja, uključujući Švedsku i Ujedinjeno Kraljevstvo, o učestalosti ozljeda (iako se nisu primjenjivale jednake istraživačke metode i pokazatelji u svim slučajevima). Stoga je nastojanja potrebno usmjeriti na sprječavanje ne samo potpunoga izostanka tjelovježbe već i pretjeranoga vježbanja, jer oboje može izazvati golemu štetu, u nekim slučajevima čak i vrlo brzo.

Stvarno nasilje ili simbolično nasilje: pitanje roda

Stvarni i simbolični oblici nasilja slijevaju se jedni u druge pa je njihovo razlikovanje stvar analize i didaktičkoga pristupa. Stvarno nasilje može voditi prema simboličnome nasilju i obratno. Štoviše, stvarno nasilje nije nužno uvijek teže za prevladavanje i – što je ključno – ta se dva oblika često pojavljuju zajedno. U našoj smo raspravi o ovisnosti ustvrdili da se kao posljedica ovisnosti o tvarima ili oblicima ponašanja vrlo vjerojatno javlja visok stupanj stigmatizacije, koja je sama po sebi simboličan oblik nasilja. Primjer je situacija u kojoj ovisna osoba osjeća neobuzdanu potrebu za drogom i u više je navrata mora tražiti od nekoga drugoga (osobito teško za sportaša koji uživa status zvijezde). Drugi je primjer ozbiljno ozlijeđeni muškarac prvak, ovisan o brizi njegovateljica koje ga peru i hrane, a ranije je bio poznat po „mačističkome“ ponašanju ili izvanbračnim izgređima. Problem s kojim je osoba suočena jest kako ponovno postati anoniman ako je riječ o nacionalnoj ili međunarodnoj zvijezdi.

Nemoguće je izdvojiti simbolično nasilje iz društvenih situacija u sportu koje su neujednačene, odnosno, u širem smislu, iz diskriminirajućih ili nepravednih situacija u sportu i u društvu općenito. To se sasvim jasno vidi kada sportu pristupimo iz perspektive razlika muško/žensko ili većina/manjina. Dakle, ti se problemi ne tiču samo načina na koji se ljudi odnose prema suprotnome spolu, već i kulturne, etničke i vjerske međusobne povezanosti, a izgleda da danas postoji tendencija u sportu da ljudi zbijaju redove unutar svojih vlastitih zajednica. Iako to nije ništa novo, posljednjih je godina postalo izraženije. Ako sportu pristupimo na taj način, to također znači da ćemo sagledati i odnose između tjelesno sposobnih osoba i osoba s invaliditetom (ili osoba s manjom pokretljivošću i/ili duševnim smetnjama).⁹² U tekstu koji slijedi istaknut ćemo određene posebne oblike opetovanoga simboličnoga nasilja.

Ovi različiti oblici stvarnoga i simboličnoga nasilja odabrani su kao fokus za istraživanje određenih fizičkih navika modernoga društva vezanih uz sport (Bodin 2003; Elias i Dunning 1986). Nedavne studije pokazuju da svatko od nas ima vlastitu društvenu konstrukciju za riječ „nasilje“. „Načini na koje kategoriziramo nasilje također su predrasude koje moramo dekonstruirati“ (Welzer-Lang 2002). Čini se da, u društvenome smislu, muškarci imaju širu lepezu definicije nasilja: postoji „raspon fizičkoga, psihološkoga, verbalnoga

⁹² Od 1980. godine Vijeće Europe uspostavilo je niz pilot-projekata za promicanje sporta za ljude s duševnim smetnjama (CDDS (98) 90, sv. II., str. 84).

i društvenoga nasilja koji se povezuje s idejom namjere“. Tako za muškarce postoji široki socijalni niz nasilnih postupaka. Te „gole“ (ali nipošto nevažne) činjenice znače i to da je veća vjerojatnost da će muškarci biti uključeni u višestruke oblike nasilja te da će njihovo nasilje općenito prije biti usmjereno prema ženama – tvrdnja potvrđena u brojnim izvješćima i studijama (npr. Méda 2001; ENVEFF⁹³ 2001). Djelomična studija provedena u Švedskoj, čiji su rezultati objavljeni 2000. godine, daje nam korisne informacije: broj prijavljenih slučajeva napada i fizičkoga zlostavljanja povećao se za 50% u šest godina, dok se broj seksualnih delikata povećao za 80% u deset godina. Više od 19 000 žena u Švedskoj je 1997. godine prijavilo izloženost zlostavljanju, „u 78% slučajeva zlostavljao ih je muškarac kojega su poznavale, a po jedna žena ubijena je svakih deset dana“.⁹⁴ Francuska studija ENVEFF uputila je na razmjere mnogih oblika obiteljskoga nasilja nad ženama, područja u kojemu nasilni postupci često ostaju neprijavljeni. U prosjeku, otprilike jedan od deset Francuza odgovoran je za bračno i/ili obiteljsko nasilje – što je drugačiji prikaz poznatijih obiteljskih statistika prema kojima je jedna od deset Francuskinja žrtva obiteljskoga nasilja. Implicitna viktimizacija u drugome načinu prikaza sama je po sebi simbolično štetna. Od objave navedenih nalaza europsko javno mnijenje (barem u Francuskoj, Italiji i Kataloniji)⁹⁵ stalo je na stranu široko rasprostranjenih informativnih kampanja te kampanja za podizanje svijesti o nasilju nad ženama (60,8% ispitanika smatralo je da su kampanje potrebne).

Brojne „zvijezde“ iz svijeta sporta sudjelovale su u nasilju nad ženama i želimo ukratko navesti neke od tih slučajeva. U Europi se tomu obliku nasilja nije pridavala velika medijska pozornost, dok su u nekim zemljama mediji naširoko izvješćivali i komentirali o postupcima obiteljskoga nasilja koje su počinili sportski prvaci (u nekim slučajevima i uz televizijski prijenos suđenja uživo), a ti su postupci ujedno i dokumentirani. Na ovoj su strani Atlantika po tome osobito poznata tri imena – Simpson, Tyson i Pippen. Osim takvih privatnih „skandala“ koji su postali javni jer je počinjeno kazneno djelo, tu su i statistike koje mnogo govore i koje valja potvrditi istraživanjem na širem uzorku: na primjer, određeni se važni sportski događaji (kao što je *Super Bowl Sunday* u Sjedinjenim Državama) poklapaju s datumima naj-

⁹³ *Enquête nationale sur les violences faites aux femmes* (Francuska nacionalna studija o nasilju nad ženama).

⁹⁴ Iz članka objavljenoga u časopisu *Femina*, br. 13, 26. ožujka 2000., <http://www.sossexisme.org/info/suedoises.html> (podatak od 26. travnja 2004.).

⁹⁵ Postupci za određivanje uzorka za te studije nisu bili specificirani. Istraživanje su proveli Informativni centri za ženska prava (*Women's Rights Information Centres*).

većega broja poziva upućenih na telefonske brojeve za hitne slučajeve za pretučene žene. Je li situacija u Europi usporediva? Nemamo saznanja jesu li se podaci ovdje sustavno prikupljali, a provedeno istraživanje nije dovoljno uvjerljivo.

Ipak, dovoljno je informacija koje pokazuju oštru kulturnu podjelu koja izgleda postoji između postupaka muškaraca i postupaka žena. S jedne strane, činjenica da su muškarci posebno uključeni i priznati u određenoj aktivnosti u kojoj je nasilje kodificirano ne sprječava ih da rabe silu u drugim situacijama. S druge pak strane – razmatrajući problem sa stajališta sportašice – iskorakom iz sfere koja je tradicionalno dodijeljena ženama (odnosno iz sfere doma i „ženskih“ poslova) žene, sa svojim vrlo realnim kulturnim granicama, kao društvena grupa mogu biti marginalizirane na način koji dovodi do nasilja, kako realnoga, tako i simboličnoga. One su u manjini na „stranome“ teritoriju sporta u kojemu dominiraju muškarci te je stoga logično, u društvenome i kulturnome smislu, da se isključe, u nekim slučajevima i na radikalnan način (Héas i dr. 2004).

Gdje i kada su žene uključene u bavljenje sportom?

Opće je priznato da su žene i djevojke u sportu izložene društvenoj dominaciji, posebno dominaciji muškaraca (Bourdieu 1990, 1998). Statistike mnogo govore, jer žene su iznimno premalo zastupljene, s manje članica u klubovima i glavnim federacijama, s manje sportašica na vrhunskoj razini i s manje natjecateljica na sportskim događajima koji se smatraju najvažnijima. Stoga one dobivaju manje medijske pozornosti. Osim Olimpijskih igara i određenih drugih sportskih susreta ili događaja s neobičajeno visokom stopom sudjelovanja žena, one jedva da se mogu vidjeti u televizijskim prijenosima sporta, s iznimkom tradicionalnih područja kao što su klizanje i gimnastika. Taj nedostatak vidljivosti ključni je dodatni oblik nasilja u pravome smislu. Nismo upoznati sa sportašicama i njihovim pothvatima – ili, jednostavno, s onim što one rade. U svijetu sporta i sportskim medijima kojima dominiraju muškarci igračice i sportašice teško mogu ostvariti priznanje (Bodin i Héas 2002).

Neke su zemlje poduzele mjere unaprjeđenja i donijele zakonske odredbe kako bi ženama osigurale više prostora u svijetu sporta općenito, kao igračicama, direktoricama i trenericama. Taj proces, na koji se u Francuskoj gleda kao na dio daljnjega pokreta „pozitivne diskriminacije“, a drugdje kao na „pozitivnu akciju“, uključuje mnoštvo lokalnih i nacionalnih inicijativa.

U Americi njegovi se učinci čine, blago rečeno, ograničenima, budući da je tamo započeo u 1970-im godinama.

Ključni čimbenik koji određuje uvjete uključenosti muškaraca i žena u sport (ili općenito u kulturne aktivnosti) jest količina vremena koje mogu organizirati sebi po volji – a činjenica je da teret posla kod kuće i u obitelji još uvijek nose gotovo isključivo žene. Statistike su nepobitne: u Francuskoj 80% kućnih poslova još uvijek obavljaju žene (Nacionalni centar za znanstvena istraživanja (CNRS) 1999).⁹⁶ Štoviše, računa se da roditeljske dužnosti u prosjeku oduzimaju trideset i devet sati tjedno, pri čemu žene obavljaju dvije trećine, a muškarci jednu (Méda 2001). I dok često slušamo o pojavi „novih očeva“ ili „novih muškaraca“, razlike su postojane, iako se u tome pogledu neke sjevernoeuropske zemlje, s izuzetkom Irske, bitno razlikuju od zemalja poput Francuske, Španjolske i Italije. Čini se da u prvoj navedenoj skupini postoji veća prilagodljivost u dijeljenju odgovornosti između supružnika i/ili roditelja.

Napredovanje prema jednakosti

Različita tijela i interesne skupine u Europi posvetile su se ostvarivanju jednakosti općenito te konkretno u svijetu sporta i rekreacije. Od sredine 1970-ih godina europske ustanove izdaju direktive i osnivaju odbore za promicanje ravnopravnosti između žena i muškaraca: izdvaja se Direktiva 76/2007 EEZ iz 1976. te Nadzorni odbor za ravnopravnost između muškaraca i žena Vijeća Europe (CDEG) koji je uspostavljen 1979. i ojačan 1992.⁹⁷ Ravnopravnost je krajnji cilj, a jednakost je sredstvo za njegovo ostvarenje, ne samo u ključnim područjima politike, uprave, obrazovanja i obuke već i sporta i rekreacije.

Jedan dio procesa jesu nastojanja vlasti i društva da postignu bolju uravnoteženost u načinu na koji ljudi provode svoje „društveno“ vrijeme raspoređujući ga između posla, roditeljskih obveza i rekreacije. Pružanje skrbi, ne samo za djecu već i za starije osobe te osobe s invaliditetom, postupno se transformira kako bi se smanjila opterećenost žena obiteljskim odgovornostima i roditeljskim dužnostima. Na primjer, u ožujku 2002. godine Europsko je vijeće na sastanku u Barceloni pozvalo države članice EU-a da do 2010. godine poduzmu u tome smjeru mjere, prilagođene današnjim potre-

⁹⁶ Citirano u *Le Nouvel Observateur*. Des Déserts S. (2001: 14), *Le retour des pères*, br. 1914, srpanj.

⁹⁷ *Mission des affaires européennes et internationales*, MAEI 2, informativni list *L'égalité entre les femmes et les hommes au CE*, siječanj 2003.

bama, koje će ženama olakšati pristup zapošljavanju i aktivnostima u slobodno vrijeme.⁹⁸ Postoji jasna politička volja, na nacionalnoj i na europskoj te na svjetskoj razini, za promicanjem „kulture ravnopravnosti“. Pokret za jednakost dobio je poseban poticaj 1995., u Međunarodnoj godini žena, poglavito kroz 4. svjetsku konferenciju o ženama održanu u Pekingu koja je imala sjedinjujući učinak te pokrenula proces integracije spolova. To podrazumijeva prihvaćanje, u svim oblicima politike i u svim aktivnostima, razlika u okolnostima, situacijama i potrebama žena i muškaraca kao nečega prirodnoga.

Jedan je od ciljeva takvih inicijativa i rješavanje jasnoga problema s kojim su žene suočene, a to je nedostatak vremena zajedno s ograničenim mogućnostima žena u organiziranju slobodnoga vremena što im je ostalo. Manje je vjerojatno da će se žene s nefleksibilnim radnim vremenom baviti sportom. Konkretna problem s kojim su one suočene jest kako odvojiti vrijeme za sebe. Društvena slika žene koja se brine o drugim članovima obitelji iznimno je snažna. Sukladno tome, veća je vjerojatnost da će se žene koje rade baviti i sportom nego žene koje ostaju doma, iako, naizgled, te druge imaju više vremena na raspolaganju. Međutim, najuočljivija razlika između muškaraca i žena u vezi sa sportom postaje očita vikendom, kada je (u Francuskoj) više od 40% muškaraca uključeno u neki oblik sporta ili tjelovježbe nasuprot 26% žena. Općenito se čini da je muškarcima lakše uskladiti slobodno vrijeme, vrijeme za obitelj i vrijeme za sport. Jasno je da je u društvenome smislu nekim ženama teško izići iz svojih kuća kako bi se bavile nečim što je čisto osobno i ne uključuje brigu o drugima.

Na osnovi tih promatranja i već opisanoga pristupa u Eliasovu stilu, imamo pravo upitati se postaje li europsko društvo zapravo naklonjenije ženama. Odgovori su na to pitanje kontradiktorni, a mogu se sažeti na sljedeći način:

- s jedne strane, da: možemo vidjeti sve više i više žena u područjima koja su ranije bila muška. To znači da žene imaju utjecaja u novim situacijama, novim ulogama i novim područjima rada i odgovornosti. U tome se području trenutačno provode inicijative i studije: na primjer, vlade objavljuju brojna izvješća o navedenoj temi,⁹⁹ a škole se također aktivno bave njome;¹⁰⁰

⁹⁸ Grésy, Zimmermann, Pareschi (koordinatori), *La Charte de l'égalité entre les hommes et les femmes, la France s'engage*, ožujak 2004., str. 166.

⁹⁹ Na primjer, *Les enseignants chercheurs à l'université, la place des femmes* (Položaj žene među znanstvenim suradnicima na sveučilištu), ožujak 2000.

¹⁰⁰ Radier V. (2001) *Carrières scientifiques: osez mesdames!* (Znanstvena karijera: dame, riskirajte!), *Le Nouvel observateur*, br. 1912, str. 132–134.

- s druge strane, ne: ono što se događa jest usklađivanje s muškim vrijednostima. Žene su ostvarile viši položaj u određenim područjima društva (uključujući poslovanje, politiku i sport) na vlastiti račun (što znači da su morale usvojiti pretežno muške navike, da su pod stalnim mentalnim pritiskom i da se moraju nositi s dvostrukim radnim opterećenjem). Kad se uzme sve u obzir, ostaje činjenica da žene još uvijek snose glavnu odgovornost za ista područja života: majčinstvo, brigu i roditeljstvo. Nedavna studija nudi uvid u tu situaciju tako da je prvi put napravljena razlika između kućanskih poslova i roditeljskih dužnosti, poglavito u pogledu prevoženja djece na aktivnosti i pomaganja oko domaćega uratka. U prosjeku žene provode jedan sat više na prevoženje djece te dva sata i dvadeset minuta više na obavljanje kućanskih poslova (Barrère-Maurisson 2001).

Smanjenje i transformacija fizičkih i kulturnih vrijednosti

Na općenitijoj razini trebamo zamijetiti naopake učinke određenih situacija u kojima su se žene i djevojke našle u svijetu sporta danas.

U sportskim federacijama koje nisu ženske – a to su one koje se bave sportovima s jakom muškom tradicijom poput hrvanja, nogometa, boksa i u manjoj mjeri biciklizma – prva faza ženskoga sporta, koja je trajala nekoliko desetljeća, obično je bila u ozračju parodije. Na primjer, u kasnim 1970-im u pokušajima da budu duhovite neke su osobe još uvijek uspoređivale ženske događaje s „izložbom stoke s rodovnikom“ (Héas i Bodin 2001). Čak se i danas ženski događaji ponekad iskorištavaju za privlačenje gledatelja prije prvih igara u sezoni – kao neka vrsta degustacije prije pravoga (tj. muškoga) događaja. Na sljedećoj razini „mačizma“ takva „zabava“, koja je već sama po sebi upitna, pretvorena je u neku vrstu erotike: primjeri uključuju hrvanje ili boksanje žena u blatu u kojemu su natjecateljice oskudno odjevene ili razgolićene do pasa. Takva je seksualizacija još uobičajenija u aktivnostima koje imaju žensku društvenu konotaciju. Termini koji se koriste za njihovo oglašavanje govore sve: na primjer erotski ples, „oku ugodno“ oblikovanje kroz gimnastiku ili „opuštanje uz masažu (i više u pravome raspoloženju)“ itd. (Héas 2004).

Istovremeno, na razini vrhunskoga sporta izgleda kao da se sportaši i sportašice više nego ikad nalaze na jedinstvenome području. Čini se da žene imaju sve više muške snage – a, naravno, jedan je od čimbenika i uporaba hormonskoga dopinga. Uporaba hormona u kombinaciji s intenzivnim treniranjem (što je u konačnici oblik vrlo teškoga rada) postupno dovodi do promjene normi za rodove te se čini da razlike između muškaraca i žena u

vrhunskome sportu postupno nestaju. Pravi učinci toga fenomena dodatno se preuveličavaju ironičnim komentarima nekih sportaša i sportašica ili u medijima.

Činjenica da djevojke koje se bave vrhunskim sportom kasnije dobivaju menstruaciju fizički je pokazatelj opisanoga trenda: uobičajena dob za pojavu prve mjesečnice pomaknula se s 12 na 14, a zatim s 15 na 17 godina, a u nekim slučajevima mjesečnica se uopće ne javlja. Za vrhunске je trkačice, na primjer, uobičajena pojava da nemaju menstruaciju (odraz smanjene razine estrogena). Izgleda da sve veći udio elitnih sportašica – i djevojaka koje se bave sportom, ali se ne natječu – ima problema s menstrualnim ciklusom, uključujući amenoreju, iako je teško dokazati povezanost sa smanjenom plodnošću ili stvarnom neplodnošću, budući da su tu uz intenzivnu fizičku aktivnost uključeni i drugi čimbenici (od kojih je jedan dijeta) (Rosetta 2002; Chapelet 1991).

Djevojke koje su na takav način „uskraćene“ za početak menstruacije mogu imati problema s identitetom, jer je njihovo iskustvo u izravnoj suprotnosti s općim trendom: djevojke nisu nikada u povijesti tako rano dosezale spolnu zrelost kao danas u razvijenim zemljama (što se javlja od 1970-ih i 1980-ih godina). Neke sportašice mogu prolaziti kroz stvarne poteškoće zbog nedostatka toga dokaza zrelosti kao žene. U međuvremenu, intenzivno vježbanje smanjuje koncentraciju testosterona kod muškaraca (što zauzvrat može rezultirati prepubertetskim hormonskim profilom). Stoga je jasno da kod muškaraca i žena koji se intenzivno bave sportom postoji tendencija prema sve sličnijim hormonskim profilima koji se razvijaju prema „neutralnoj“ ili bespolnoj sredini.

Uz nekoliko iznimaka, kao što je ponajprije tenis, za ženske se sportove na vrhunskim razinama natjecanja razvio interes na tržištu tek posljednjih godina (i još se uvijek ne „prodaju“ dobro). Pojedine sportašice u određenim sportovima, kao što je teniska zvijezda Martina Navratilova, utrlje su put sklapanjem sponzorskih ugovora i, u slučaju Navratilove, ostvarivanjem prava na vlastitu seksualnost (vidjeti dolje). Također je istina da od 1990-ih godina poslovna partnerstva u ženskome sportu imaju istaknutiji položaj u javnosti: Marie-José Pérec povezuje se s tvrtkama Mitsubishi i Reebok, Steffi Graff s Adidasom i Opelom, Marie Pierce s Nikeom i tako dalje.

Vrijednost pojedinačnih sponzorskih ugovora sa ženama i dalje je u prevelikome broju slučajeva niža (ponekad za gotovo 50%) od ekvivalentnih ugovora sklopljenih s muškarcima. Osim toga, razlike u novčanim nagradama

za muške i ženske maratone odražavaju iznimno komplicirani način razmišljanja.¹⁰¹ Argumenti koje iznose organizatori događaja nisu uvjerljivi: žene su sporije, manje ih je; ili ženski događaji manje su unosni. Sacco tvrdi da je održavanje takvih razlika na razini novčanih nagrada mjera kojom se pokušava sačuvati obraz (muškaraca). Čini se da tu tezu podupire i postojanje određenih poteškoća u vezi s organizacijom velikih ženskih sportskih događaja. Često su ženski događaji u izravnoj konkurenciji s ekvivalentnim muškim događajima: ženski *Tour de France*, na primjer, preimenovan je u *Grande boucle*, a vodeća u utrci nosi zlatnu majicu umjesto žute, kako bi se izbjegao svaki rizik da muška utrka padne u sjenu ženske ili da se pojave negativne posljedice za financijsku potporu.

Ipak, postoji opće ushićenje ženskim sportom, a sportske i rekreacijske aktivnosti usredotočene na žene popularne su u Europi od 1980-ih godina (u Sjedinjenim Državama od 1970-ih). Pokrenuti su i dalje se prodaju ženski časopisi sa snažnim naglaskom na tjelesnoj aktivnosti i tijelu, kao što su *Vital* i *Biba*. Sve publikacije za žene danas uključuju stranice o održavanju dobre forme i/ili informacije o novim vrstama sporta i rekreacije – ili, zapravo, o starim vrstama: tijekom Svjetskoga prvenstva u Francuskoj 1998. Marie-Claire je, na primjer, objavio posebno izdanje koje je ženama nudilo pomoć za bolje shvaćanje nogometa (i muškaraca koji vole nogomet). Kod mnogih djevojaka i žena u Europi takva su kretanja utjecala na duboke promjene u načinu razmišljanja o vlastitome tijelu te o sportu i drugim oblicima tjelovježbe (Travaillot 1998; Héas 2004; Perrin 1986).

Kao što je istaknuto u navedenoj raspravi, fizički određene karakteristike muškaraca i žena nisu međusobno zamjenjive: muškarac i žena u kulturnome su smislu različiti, kao što su i po prirodi različiti – od načina na koji obavljaju stvari do načina na koji govore: ženski ragbi ne može biti jednak muškome ragbiju, kao što ni baletan nije balerina.

Postoji ključna razlika između:

- ČINJENJA kao što to muškarac čini, što je sasvim moguće;
- i POSTOJANJA kao muškarac, što je praktički nemoguće (znanstveno i društveno) te nezamislivo (i u većini slučajeva vjerojatno nepoželjno).

(Prema Chodorowu)

¹⁰¹ “42 kms à pieds, ça n’use pas que les souliers”, izvaci iz članka Francesce Sacco, Švicarska, srpanj 2001., <http://www/sos-sexisme.org/infos/42.html> (podatak od 26. travnja 2004.).

Elitnim sportašicama vrlo složen problem predstavlja kako ne prijeći simboličnu, zakonsku i znanstvenu granicu između spolova. One koje ju prijeđu moraju platiti visoku cijenu. Možda će im biti teško pronaći partnere i možda će morati postati dovoljne same sebi u emocionalnome smislu ili će možda u nekim slučajevima osjećati pritisak zbog svoje neprikrivene „muškosti“. Štoviše, muškarci i žene ne mogu se razvijati neovisno jedni o drugima. Postavljena je tvrdnja da je androgeni model utopijski te stoga neodrživ. Činjenica je da društva stvaraju rodne modele za koje smatraju da su životno važni pa su stoga takvi modeli nužno polarizirani. Na zapadu (u sportu kao i drugim sferama života) žene će pokazivati sklonost divljenju zbog vanjskoga izgleda, a muškarci zbog onoga što čine. Takva stereotipna shvaćanja ostaju vrlo snažna. Sport se, kao i društvo općenito, čini netolerantnim prema sivim područjima. Stoga dolazi do odbacivanja ljudi koje u smislu seksualne orijentacije nije moguće klasificirati, s iznimkom mikrodruštava kao što su noćni klubovi u kojima je rodna neodređenost norma i gdje postoji snažna tendencija prema fizičkoj ekstravaganciji, ali članovi manjinskih rodni skupina tamo se više, nakon što dosegnu određenu dob, ne osjećaju kao „kod kuće“. Društvena standardizacija i stigmatizacija na radnome mjestu imaju snažan učinak i potiču pojedince na prilagodbu.

Kako nasilje u različitim oblicima isključuje sportaše kao i sportašice: od ginofobije do homofobije

Nisu samo žene pogođene spolnom diskriminacijom – u nečemu što opravdano možemo nazvati oblikom ginofobije – već i homoseksualci, lezbijke i transeksualci. Tendencije manjina osciliraju između želje da ih se nedvojbeno prepozna i želje za potpunom anonimnošću. U skoku s motkom Rolenberg je prije nekoga vremena punio naslovnice obznanivši svoju namjeru da će isključiti „mačistički“ aspekt iz velikih sportskih događaja tako što će postati „prvi homoseksualac na 2 metra 30“. U sportovima poput rukometa ili košarke procjenjuje se da je udio lezbijki u nekim momčadima iznad 90%.¹⁰²

IOC je objavio dokument protiv igara homoseksualaca kako bi spriječio uporabu riječi „olimpijski“ u nazivu igara. Unatoč činjenici da te igre zapravo uopće nisu medijski popraćene, one privlače veliki broj sportaša: 1982. i 1986.

¹⁰² Homoseksualnost može čak postati i kriterij u preliminarnome odabiru novih igračica za nacionalnu žensku momčad. Poznato je da je trenersko osoblje tvrdilo kako je moguće izbjeći „nesporazume“ između igračica ako su sve „iste vrste“.

u San Franciscu broj sportaša koji su sudjelovali bio je 1 300 i 3 482. Godine 1990. u Vancouveru Igre su privukle 7 200 natjecatelja, a 4. igre homoseksualaca održane 1994. godine u New Yorku uključivale su više sportaša od igara u Barceloni dvije godine prije toga (Griffin 1992: 190). Događaj je sve popularniji: 1998. u Amsterdamu je bilo 14 715 natjecatelja (42% bile su žene) s pet kontinenata, a igre su imale proračun od 7 milijuna američkih dolara.¹⁰³ Godine 2002. Igre homoseksualaca održane su u Sydneyu – u istome gradu u kojemu su održane „heteroseksualne“ Olimpijske igre – što je vjerojatno pridonijelo privlačenju javne pozornosti. U slučaju Paraolimpijskih igara, koje su izgleda poprimile sličnu ulogu kao i ženski sportski događaji posljednjih desetljeća – ulogu neke vrste „degustacije“ ili dopune „pravim“ natjecanjima, također smo vidjeli dvije vrste događaja (ili događaje s dvjema vrstama natjecatelja) koji su organizirani neposredno jedan nakon drugoga.

Organizirani su i drugi događaji kako bi se pokazala snaga homoseksualnih i lezbijskih pokreta u sportu. U Francuskoj *Fédération sportive gay et lesbienne* (Sportska federacija homoseksualaca i lezbijki) već sedamnaest godina radi na razvoju amaterskoga sporta za homoseksualce, a njezin je deklarirani cilj „priznavanje i integracija kroz sport“. Federacija promiče homoseksualni i lezbijski sport u Francuskoj gdje u tu svrhu potiče osnivanje klubova, a također ima i europsku dimenziju kao aktivna članica Europske sportske federacije homoseksualaca i lezbijki (EGLSF), organizacije koja ima savjetodavni status pri Vijeću Europe.¹⁰⁴

Takvi pokušaji rodni manjina da u sportu zauzmu istaknutiji položaj nailaze na dvije povezane prepreke: homofobiju i nisku stopu očitovanja u Europi. Proglasiti se homoseksualcem nije, zapravo, uobičajena praksa u Europi. Postoje stalna nastojanja da se takva praksa potakne, kao što je to bilo 1999. godine u Ujedinjenome Kraljevstvu, kada je tadašnji ministar sporta (Tony Banks) rekao, govoreći o homofobiji u nogometu, kako bi hrabrost nekolicine nogometnih zvijezda da se izjasne kao homoseksualci vjerojatno olakšala situaciju drugim igračima i navijačima.¹⁰⁵ Međutim, „strah od onoga što je zabranjeno“ (Saouter 2003) i (u slučaju homoseksualaca u sportu) pretpostavka muškosti koja (kako iz društvenih i povijesnih, tako i iz medijskih i marketinških razloga) sprječava sportaše da razotkriju svoje pravo 'ja' i prisiljava ih da žive u društveno ambivalentnim situacijama (Bodin i Debarbieux 2003) djeluju protiv takve ideje.

¹⁰³ <http://www.backdoor.com/castro/gaygames>.

¹⁰⁴ www.gaysport.info.

¹⁰⁵ <http://news.bbc.co.uk/1/hi/sport/344587stm> (podatak od 8. studenoga 2002.).

Čini se da u Europi pokreti homoseksualaca i lezbijki stječu istaknutiji javni položaj i istovremeno provode učinkovitiju mobilizaciju – koristeći se zakonitim, pravnim sredstvima – protiv dugotrajne homofobije. Novinari koji izvješćuju o posebno nasilnim događajima, kao što je bilo živo spaljivanje mladoga homoseksualca u sjevernoj Francuskoj u siječnju 2004., ističu s vremena na vrijeme činjenicu da homofobija zaista postoji. Homofobno ponašanje definirano je kao svaka „otvorena ili drugačija manifestacija diskriminacije, isključivanja ili nasilja na osnovi homoseksualnosti, koja je usmjerena protiv pojedinaca, grupa ili običaja koji se doživljavaju kao homoseksualni ili su homoseksualni“.¹⁰⁶ Utvrđivanje njegovih razmjera nije pravocrtano. U tijeku su studije izrađene kako bi se bolje shvatio taj oblik odbijanja na osnovi stvarnoga ili pretpostavljenoga seksualnoga ponašanja ljudi. Na primjer, ispitivanje „lezbofobije“, kod kojega se od ispitanika tražilo da naznače jesu li doživjeli diskriminaciju u jednome od šesnaest područja života s popisa, jasno upućuje na sport kao na jedno od dvaju područja.¹⁰⁷ Istraživanja u Europi tek su nedavno počela gledati na sport iz toga kuta, iako su drugdje već ranije napravljeni radovi iz toga područja (Griffin 1992; Krane 1996; Alric 2002; Picquart 2004). U svakome razmatranju pristupa sportu cjelokupni raspon seksualne orijentacije zasigurno je potencijalno zanimljiva dimenzija za istraživanje – kako s obzirom na koncept prihvaćanja razlika, tako i s obzirom na poštivanje nacionalnoga i međunarodnoga prava.

Neke zemlje koje su utrle put, kao na primjer Švedska, uvele su antidiskriminacijske programe i zakonske odredbe koji su oblikovani u korist ljudi s invaliditetom i drugih manjina, uključujući homoseksualce i lezbijke (uz uspostavljanje instituta ombudsmana protiv diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije – s prikladnim nazivom „HomO“).¹⁰⁸

Nedavno su na europskoj razini izrađene brojne preporuke te poduzete kolektivne mjere protiv homofobije (ali ne u smjeru homofilije). Među najvažnijim tekstovima izdvajaju se Rezolucija 1092 (1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o diskriminaciji žena u području sporta te posebno na Olimpijskim igrama, kao i Europska konvencija o ljudskim pravima i njezin Protokol br. 12 (članak 1.). Nedavno je Preporukom 1635 (2003) Parlamentarne skupštine, koja je usvojena u studenome 2003., propisano da se protiv homofobije u sportu treba boriti iz istih razloga kao i protiv rasizma i drugih oblika diskriminacije. Skupština je pozvala sportske organizacije (uključujući

¹⁰⁶ www.France.qrd.org/assocs/sos/definition./php (podatak od 23. travnja 2004.).

¹⁰⁷ www.France.qrd.org/assocs/sos/enquetelesbophobie.php (podatak od 23. travnja 2004.).

¹⁰⁸ http://www.sweden.se/templates/Print-CommonPageX___4722.asp (podatak od 5. prosinca 2003.).

UEFA-u u europskome nogometu) i medije da se bore protiv homofobnoga ponašanja i jezika. Kao rezultat toga, oblici nasilja (stvarni i simbolični) na rodnoj osnovi prepoznaju se i shvaćaju u sve većoj mjeri.

Vidjeli smo, dakle, kako nasilje, kao prešutna norma, podupire segregaciju u sportu – segregaciju na rodnoj osnovi, ali i njezine druge kulturne oblike. Ulaskom u mušku domenu sporta sportašice (heteroseksualne ili homoseksualne, „deklarirane“ ili ne) podliježu riziku poprimanja muških obilježja (Mennesson 2002; Saouter 2000). To se osobito odnosi na sportove kao što su dizanje utega ili biciklizam na pisti koji od njih zahtijevaju razvijanje fizičke snage (a time i primjenu određenoga oblika nasilja nad sobom) i na sportove u kojima je nasilje oblik natjecanja (borbene vještine, hrvanje i sportovi u kojima dolazi do „sraza“, kao što su boks, ragbi i američki nogomet).¹⁰⁹ Nedavne su studije u Francuskoj proučavale taj rizik kod onih koji se bave jednim oblikom boksa¹¹⁰ i onih koji se bave tradicionalno muškim sportovima kao što su nogomet i ragbi (Héas i Bodin 2001; Mennesson 2002). Slično zapažanje napravljeno je i u vezi s glavnim sportovima u Sjedinjenim Državama, uključujući američki nogomet, košarku i hokej (Griffin 1992). Poprimanje muških obilježja (zrcalni odraz procesa poprimanja ženskih obilježja koji pogađa muškarce u tradicionalno ženskim sportovima) poseban je oblik simboličnoga nasilja čija je posljedica jačanje prevladavajućega muškoga shvaćanja i održavanje uvjeta za borbu protiv integracije sportašica, posebno u tradicionalno muškim sportovima (Héas i drugi 2004). Što je više fizičkoga nasilja i sukoba u sportu i što je veće oslanjanje na modernu tehnologiju (kao u motosportu i utrkama glisera), veća je isključenost žena.

Općenito govoreći, u Europi je sport (ili barem natjecateljski sport) bio i ostao osnovna sastavnica izgradnje muškoga identiteta (Coakley 1994: 235) – do te mjere da su neki kritičari usporedili stadione i sportska borilišta s „muškim kulturnim centrima“ (Kidd 1987). Gdje se u tome „androsocijalnome“ kontekstu zapravo uklapaju sportašice kao najveća manjina u sportu?

Manjine u sportu nikada nisu daleko od isključivanja

Mrežna organizacija žena u sportu (Europske žene i sport, EWS) postoji od 1991., a danas pokriva četrdeset i jednu zemlju u Europi. Ona se bavi pristu-

¹⁰⁹ Popis se može proširiti jer Thomas tvrdi (možda ironično) da su „ženski sportovi u osnovi vještine gospode: mačevanje, jahanje i ples“ (Thomas 1993: 44).

¹¹⁰ U Francuskoj je sudjelovanje u boksu prvi put dopušteno ženama i djevojkama tek prije pet godina.

pom obrazovanju, treniranju i odgovornim položajima za žene i cilj joj je povećati uključivanje žena u sport na svim razinama i u svim vrstama uloga. Od 2002. EWS-om predsjedava Francuska, a nastojanja organizacije u Francuskoj podržava društvo *Fémix'sports* koje se bori protiv isključivanja žena u bilo kojemu obliku te protiv svih oblika nasilja nad sportašicama (fizičkoga nasilja na terenu ili izvan njega te verbalnoga nasilja). Njegovi su ciljevi razvijanje kulture ravnopravnosti između muškaraca i žena, jačanje europske mreže, uključujući južnoeuropske zemlje i zemlje nedavno uključene u mrežu, te doprinos demokraciji u društvu.¹¹¹

Obrazloženje za diskriminaciju žena u sportu iz nužde se promijenilo i nastavlja se mijenjati, djelomično kao reakcija na opisane pritiske i inicijative. U tome pogledu razne konvencije i direktive, uključujući Konvenciju o uklaňanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), pokazuju put i osiguravaju okvir za praćenje napretka. Ostvaren je vidljiv napredak, što jasno pokazuju studije i usporedbe propisa i zakonskih odredbi.

Otvorena, službena segregacija te, čak i u većoj mjeri, otvoreno nasilje stvar su prošlosti. Znakove kojima se zabranjivao ulaz „ženama i psima“ na određene terene, na primjer za golf, danas turisti fotografiraju kao zanimljivost¹¹². S druge strane, različiti oblici simboličnoga nasilja, uključujući primjerice sukob oko planiranoga restrukturiranja ili promjene rasporeda ili njegovo odbijanje, mogu još neko vrijeme poslužiti održavanju postojećega stanja u korist muškaraca. I što je još podmuklije, način na koji se prenose znanstvene ili navodno znanstvene informacije može ponekad stvoriti ideje koje pojačavaju otpor prema promjenama ili čak potaknuti oblike nasilja kao što je seksualno zlostavljanje ili grupno silovanje. Takvo iskrivljavanje informacija posebno je važno kada se žene prikazuju kao „primarne“ žrtve (muškoga) nasilja.

Naravno, sociokulturne razlike i dalje, izravno ili neizravno, u Europi sprječavaju žene iz najnižih društvenih slojeva da se uključe u sport. Na primjer, u Francuskoj zasigurno nisu sve žene imale koristi od promjena u društvu za koje se pretpostavljalo da će ga učiniti naklonjenijim ženama. Jedan od velikih izazova ovoga stoljeća jest kako napraviti mjesta za žene u sportu. Pierre de Coubertin nije imao namjeru uključiti ih u Olimpijske igre. Razvijanje ravnopravnosti spolova u sportu, priroda ženskoga sporta i pristup odgovornim položajima za žene odražavaju situaciju u građanskome društvu i točni

¹¹¹ *8 mars 2004, femmes et sport*, Francusko ministarstvo sporta, str. 13.

¹¹² Iako pomalo bolesne.

su pokazatelji društvene stvarnosti te nezavršene revolucije (Bodin i Héas 2002). Takvo isključivanje žena iz sporta – ili njihova neuspješna integracija – jedan je od oblika kolektivnoga nasilja. Osim ako nemamo iznimno pojednostavnjen pogled na stvarnost, ne možemo reći da je sloboda žena općenito uznapredovala dalje od slobode žena u sportu.

Situacije žena različite su, a ponekad te razlike predstavljaju glavna razgraničenja. Istu stvar moramo imati na umu kada razmatramo seksualne manjine, poglavito lezbijke te kulturne manjine i osobe s invaliditetom. Štoviše, postizanje slave u sportu ne nudi automatski zaštitu od stigmatizacije ili izazivanja osjećaja da ste građanin drugoga reda. Status poznate sportašice ne jamči nužno zaštitu od poprimanja cijeloga spektra muških obilježja (Bodin i Héas 2002). Kada iziđu iz svojih specifičnih područja (koja su kulturno označena kao ženska), sportašice su izložene pritisku da potvrde svoj spolni identitet (odnosno svoj rod). Neke to čine kategorički, tradicionalnim ženstvenim oblicima ponašanja: nanose šminku prije ulaska u borilište ili pristupanja primanju medalje (pada nam na pamet francuska sportašica Marie-José Pérec) ili se hvale veličanstvenom manikurom (poput Amerikanke Florence Griffith Joyner) ili nose čipkaste dresove (kao tenisačice Arantxa Sanchez i Chris Evert-Lloyd). Provedene su studije o postojanosti takvih oblika ponašanja u karijerama određenih sportašica koje su se s godinama opustile i postupno usvojile ženski stil koji je norma u njihovu sportu. Mogućnost da budu „obilježene“ kao lezbijke tu predstavlja sastavni čimbenik (Griffin 1992; Cahn 1995).

Proturječje između postizanja priznanja kao sportašice i omalovažavanja kao žene ponekad može dovesti do stvarnih problema spolnoga identiteta kada prvakinje proživljavaju svu silinu sukoba između posla koji im donosi slavu i vlastitoga identiteta. Taj je sukob vidljiv u samome jeziku kojim se komentira, analizira ili hvali ženski sport. Dvije navedene sportašice bile su poznate pod imenima „Marie-Jo“ i „Flo-Jo“ – gdje muško ime Joseph (Josip), tu u obliku umanjenice, naizgled pojačava doživljaj muškosti.¹¹³ Možda manje očita, ali ne i manje važna, jest razlika u očekivanome ponašanju na dodjeli medalja: obvezni poljubac u obraz nije isto što i rukovanje. Štoviše, medalje i trofeji obično nose slike poznatih muškaraca, a rjeđe žena. Isto se odnosi i na počasne funkcije: 1987. i 1996. godine biciklistica Jeannie Longo izabrana je za „sportaša godine u Francuskoj“. Takav spektar poprimanja muških obilježja jedva da danas postoji bilo gdje osim u sportu (i u određenim

¹¹³ Bez ulaženja u simbolizam imena „Josip“ u židovsko-kršćanskoj kulturi.

zanimanjima kao što je vojska). Iz toga smo se razloga odlučili koncentrirati na najmračniju točku sociologije sporta, naime na spolnu i seksualnu orijentaciju kao kategorije za stigmatizaciju, osobito u odnosu na vrste ponašanja koje leže izvan heteroseksualne norme, a posebno na otvorenu homoseksualnost među sportašima i sportašicama.

Hoće li gubitnici na kraju pobijediti?

Žene imaju jači položaj u igri rodnih razlika, ili njihovu nedostatku, jer mogu usvojiti muške običaje, a da se pri tome ne odreknu svojega roda (barem ne u društvenome smislu). Proces nije tako pravocrtan u suprotnome smjeru – uzmimo za primjer sinkronizirano plivanje koje je u Francuskoj tek nedavno otvorilo vrata muškarcima. Na kraju krajeva, moramo se pitati postoji li još neko područje života koje je rezervirano samo za muškarce, jer žene sve više ulaze u politiku, poduzetništvo i većinu oblika sporta i rekreacije, isto kao što polažu pravo na podrijetlo (djeca u europskim zemljama postupno dobivaju mogućnost da preuzmu majčino prezime).

Zapravo, položaji na kojima se donose odluke u velikoj mjeri i dalje ostaju domena muškaraca (u francuskim sportskim klubovima muškarci zauzimaju 90% tih položaja). Isto tako stoji da je ženska invazija na sport (odnosno ponovno uspostavljanje ravnoteže) neke muškarce navela da okušaju sreću sa sve izraženijim „mačističkim“ aktivnostima kao što su *ultimate fighting*, ekstremni paintball u zatvorenome i vojne vježbe na otvorenome – aktivnosti koje su prožete nasiljem (ili barem oblikovane tako da izgledaju nasilno).

Zaključak

Postoji li u sportu u Europi i nešto više od nasilja?

Pitanje u naslovu namjerno je provokativno i zahtijeva jasan odgovor u svjetlu vrijednosti koje pojedinci vide u sportu kao aktivnosti ili spektaklu, u svjetlu strasti koje sport može probuditi i zadovoljstva koje donosi te u svjetlu dobra za koje se opravdano može tvrditi da sport čini (u području obrazovanja, zdravlja, državljanstva i integracije) – a sve to pod uvjetom da nije na raspolaganju grabežljivcima, da nije izložen na milost i nemilost najjačemu i najbogatijemu ponuđaču te da se može razvijati u okviru koji je jasno uređen i oblikovan tako da doprinosi ljudskome napretku i dobrobiti te dostojanstvu naroda.

Sport je bez sumnje u stanju prenositi mnogo pozitivnih stvari te tako podupirati transformaciju društva u kojemu se razvio. Sport može na mnogo načina (uključujući škole, zajednice, klubove i društva, projekte, programe obuke, događaje i slobodne aktivnosti) postati ispravan društveni okvir. Ono što Europa još treba učiniti – u ostvarivanju učinkovite suradnje – jest usporediti različite vizije i kulture te lepezu ekonomskih i političkih okolnosti i pokušati iz njih izvući one elemente koji će zajedno tvoriti pravedniji i brižniji model europskoga sporta, obziran prema potrebi očuvanja nacionalnih kultura i otvoren za prijelazni razvoj.

Paradoksalno, ali upravo su nasilje i neumjerenost u sportu osigurali početnu osnovu za zajednički pristup kojim su se europski narodi obvezali na zajedničku borbu protiv najočitijih i najrasprostranjenijih problema, uključujući etičke propuste, huliganizam i nasilje na nogometnim terenima te doping. Prema tome, pritisci i poteškoće stvorili su uvjete za novo razumijevanje, jedinstvo i odlučan pristup, što predstavlja krajnji poticaj. Stajalište koje je Europa zauzela o tim pitanjima, na poticaj Vijeća Europe i uz podršku Europske komisije i Europskoga parlamenta, pokazuje da se paralelno s procesom stvaranja nove Europe otvaraju i novi politički horizonti za sport.

Danas, kada se sve više shvaća što sport može pružiti u društvenome, obrazovnome i kulturnome smislu te u smislu zdravlja i rekreacije, on u Europi

počinje igrati ključnu ulogu u obrazovanju i kulturnome razvoju. Opći je cilj koristiti se sportom za promicanje razumijevanja među ljudima te na taj način prevladati društvene barijere i promicati zdravstveno obrazovanje.

Međutim, još valja riješiti napetost koja utječe ne samo na Europu već i na cijeli svijet: riječ je o problemu ravnoteže snaga između politike i ekonomije. Jer je sport, kao i mnoge aktivnosti koje se ubrajaju u ono što nazivamo „kulturnom iznimkom“ (iako poduzetništvo osporava to načelo), trenutačno na udaru s dviju strana. S jedne strane, sport je područje podložno utjecaju sukoba između protekcionizma i deregulacije, a s druge pak strane, on zahtijeva pravila koja u obzir moraju uzeti niz interesa i čimbenika: od težnji prema nezavisnosti (koja se odražava u pravilima natjecanja koja određuju sportska tijela) do dvosmislenosti u politici (jedinstvo ili nejedinstvo, zbijeni redovi raznolikih zajednica, različite razine nacionalizma i federalizma) te zakona tržišne ekonomije koji u načelu nadilaze političke i sportske granice i postoje negdje „daleko iznad svega“ gdje su glavna načela deregulacija i slobodno tržišno natjecanje.

Istovremeno, pretvaranje sporta na europskoj razini u stvarnost mogao bi biti težak pothvat bez financiranja ili medijskih alata.

U ekonomskome smislu današnji je zadatak objektivno procijeniti ograničenja i prednosti koji su neizbježni u transformaciji sportske ekonomije. Ništa nije u potpunosti pozitivno ili negativno, iako su se naša istraživanja usredotočila na određene tamne točke u sportu i na štetu koja se brižljivo skriva iza prevladavajuće ideologije. Zapravo nema nikakve sumnje da bi radikalno odvajanje sporta od poduzetništva moglo rezultirati još većim razinama diskriminacije. Uključivanje u sport postalo bi povlastica onih s novcem, a natjecateljska dimenzija sporta te time i njegova vrijednost zabave nestali bi jer bi sport za svoje preživljavanje trebao vanjske izvore sredstava. Ipak, tržištu se ne smije dopustiti da bude samo sredstvo bez ikakva cilja na vidiku. A tu leži ključna razlika između sportske ekonomije i čisto ekonomskoga pristupa sportu.

Ako se postigne prava ravnoteža, novac u sportu može postati učinkovito oružje protiv isključivanja, diskriminacije i samovlašća. Ako se novcem u Europi pravilno raspolaže – odnosno ako se ulaže pravednije i dijeli između zemalja, federacija, razina aktivnosti, spolova i generacija – mogao bi jamčiti solidarnost u sportu koja je sama po sebi faktor uravnoteženja i pomaže ljudima da se susreću, da dijele i da komuniciraju. Nema razloga zbog kojih bi se takva situacija smatrala nedostižnom u Europi koja pokušava pomiriti interese slobodne trgovine i društvene zaštite.

Slični se zaključci mogu izvesti i u pogledu medijske pokrivenosti te poticaja koji mediji mogu dati ulaganju u sport. Treba dopustiti daljnju konkurenciju između kartela, privatnih skupina i uprava privatnoga i javnoga sektora, ali prva briga trebala bi biti kako zadovoljiti najveći broj gledatelja. Cilj bi trebao biti osiguravanje pokrivenosti koja plijeni pozornost uz poboljšanu kvalitetu i učinkovitiju distribuciju, a novac zarađen na taj način trebao bi se iskoristiti za razvijanje bogatoga nasljeđa koje postoji u različitim sportovima u različitim zemljama, a ne za zadržavanje fokusa isključivo na nekoliko muških sportova koji privlače masovnu publiku, iako je potrebno razmisliti i o univerzalnoj privlačnosti dominantnih sportskih kultura zbog strasti i veselja koje takve kulture mogu prenijeti. U okviru razboritijega pristupa pokrivanju sportova i pravednije distribucije ključni zadaci moraju biti razvoj novih sektora, održavanje osnovne pokrivenosti i omogućavanje pristupa sportu svim gledateljima iz Europe. Uzimajući u obzir iznimne prednosti medijske tehnologije, postizanje prethodno navedenoga ne bi trebalo biti problem osim u smislu političkoga izbora.

Nije sporno da je masovna zabava jedna od funkcija sporta danas. Ima li sport u toj funkciji jaču ulogu u ujedinjavanju ili razdvajanju, ostaje otvoreno pitanje, a mi stoga moramo uzeti u obzir važnost medija kao glavnoga čimbenika u svakome novome pristupu sportu. Važno je da se na osnovnoj razini izvor masovne zabave automatski ne izjednačava sa stvaranjem profita za mali broj ljudi, iako mogućnost znatne dobiti u pravilu (premda je riječ o politički i socijalno fleksibilnome pravilu) potiče ulaganja. U konačnici, dakle, postoji žurna potreba za jasnim pravilima kojima bi bilo obuhvaćeno sve što je dovedeno u pitanje te nezavisni interesi europskih gledatelja i nadležnih utjecajnih tijela i subjekata.

U tome je duhu Vijeće Europe ostvarilo napredak na brojnim frontama: kroz organizaciju konferencija, naručivanje istraživanja i održavanje seminara koji su okupljali različite zainteresirane strane, uključujući političare, sportaše i znanstvenike, radi analize postojećih situacija, praćenja postojeće prakse, predlaganja rješenja i, što je možda najvažnije, uključivanja u konstruktivan dijalog uspostavljanjem kontakata između predstavnika iz različitih zemalja. Međukulturna dimenzija rada Vijeća Europe od temeljne je važnosti jer najvjerojatnije je da ćemo upravo uspostavljanjem odnosa i izgradnjom mreža riješiti probleme i potaknuti prijateljstva koja će dugoročno moći dovesti do promjena u poretku.

Još je mnogo prepreka koje treba prevladati, a slika sporta u Europi koju smo stvorili trebala bi nam pomoći da utvrdimo područja u kojima su potreb-

ne hitne mjere za onemogućavanje glavnih izvora nasilja, bez obzira na to jesu li oni politički, ekonomski ili vezani uz medije ili možda povezani s problemima do kojih neumjerenost u sportu može dovesti, kao što su doping, nasilje na stadionima, narušavanje zdravlja ili pretjerana izloženost.

Zapravo možda ovdje leži osnovni problem: u vezi između koncepcije sporta proizišle iz aristokratskoga unutarnjega kruga u čije je ime sam Pierre de Coubertin branio određeno pravo na neumjerenost (de Coubertin 1900) – koncepcije koja se odražava u najgorim strahotama vrhunskoga sporta danas – i sporta za mase, fenomena koji se, kao aktivnost i spektakl, postupno razvijao u suprotnosti s prvim modelom. Možemo samo zaključiti da se pozornost treba posvetiti sportu kao cjelini, a posebno odnosu između dvaju modela: elitnoga i masovnoga. To se odnosi na pitanja financiranja, uvjeta razvoja i zajedničkoga poticaja, ali i na pitanja ravnoteže, jednakosti, pravednosti i solidarnosti. Međutim, u vezi s tom posljednjom tvrdnjom postoji velika zabrinutost zbog nagle promjene koja prijete da će u pitanje dovesti piramidalni model sporta u Europi, koji (unatoč svim svojim nedostacima i cjelokupnome okviru koji treba popraviti) osigurava minimalni stupanj solidarnosti između razina bavljenja sportom, između spolova i generacija te između sportova različitih vrsta.

Ali uz zabrinutost, tu je i nada koju možemo prikazati na sljedeći način.

Odgoj – posebno u tjelesnome odgoju i školskim sportskim aktivnostima – očito predstavlja bitno područje interesa u pokušaju promicanja svijesti o sportu kao zdravoj i uravnoteženoj aktivnosti u kojoj se poštuju određena načela i pravila. Odgoj nudi jedan pristup budućnosti sporta koji se sastoji u prijenosu vrijednosti, uključujući poštovanje i toleranciju: budućnosti u kojoj natjecanje i nadmetanje neće dovesti u pitanje poštovanje drugih, samopoštovanje ili poštivanje pravila koja svaku igru čine onim što jest. Štoviše, vrlo jednostavno, škola je još uvijek mjesto na kojemu djeca i mladi ljudi mogu otkrivati nove aktivnosti u kulturnome kontekstu koji se razlikuje od obiteljskoga i na kojemu su pozvani pogledati izvan onoga što im je poznato i posegnuti za drugim ljudima i idejama.

Zasigurno postoje bitne razlike unutar Europe koje valja uzeti u obzir: razlike između, na primjer, tjelesnoga odgoja francuskoga tipa (kod kojega je najvažnije zadržati razliku između sporta i fizičke aktivnosti te između tjelesnoga odgoja i sporta), njemačkoga tjelesnoga odgoja, koji uspješno uključuje poduku sporta, i švedskoga tjelesnoga odgoja, koji je snažno usmjeren na aktivnosti za unaprjeđenje zdravlja. Glavna briga na toj razini jest osigurati

da političari prepoznaju važnost tjelesnoga odgoja i odupru se iskušenju smanjivanja sredstava za tjelesni odgoj, broja sati ili broja nastavnika tjelesnoga odgoja pod izgovorom da to čine iz ekonomskih razloga. Moramo se zapitati kakvu vrstu sporta želimo prenijeti svojoj djeci. Sport, u obliku u kojemu se i dalje prakticira u školama, funkcionira kao veliki izjednačitelj jer nekoj djeci omogućava otkrivanje fizičkih i sportskih aktivnosti s kojima se drugdje ne bi susrela iz društveno-socijalnih razloga.

Slično tome, klupski sportovi imaju brojne pozitivne aspekte, uz ostalo i činjenicu da se u organizacijskome smislu oslanjaju na golem doprinos volonterskoga rada pokazujući tako nesebične porive utemeljene na užitku koji izaziva posvećenost sportu. To je model s visoko obrazovnom funkcijom koji služi kao protuteža komercijalizaciji sporta za gledateljstvo. Štoviše, predana volonterska nastojanja – koja ujedno omogućuju nastavak velikih događaja poput Svjetskoga atletskoga prvenstva i Olimpijskih igara – predstavljaju odgovarajuću protutežu sramotno velikim sumama novca koje se tu vrte. Ona ilustriraju vrstu solidarnosti koja je moguća između različitih razina natjecanja i gledanja te između masovnoga i elitnoga sporta.

Glavni sportski događaji, i zapravo svi redoviti sportski događaji, prilike su u kojima se ljudi mogu otvoriti prema drugima od kojih se razlikuju i naučiti nešto o njima, jer je sport isto tako sila bez premca koja spaja i miješa različite tipove ljudi i kultura: kratko, sport im omogućuje susrete, bez obzira na to koliko kratki bili, na kojima će podijeliti i nešto drugo osim nepovjerenja. On olakšava komunikaciju i vjerojatno služi za borbu protiv predrasuda, protiv vrijednosnih prosudbi i onih vrsta uvjerenja koja raspiruju mržnju i netoleranciju.

Paradoksalno, deregulacija svijeta profesionalnoga sporta u Europi – gdje igrači bivaju istrgnuti iz svojega okruženja kako bi se pridružili momčadima u zemljama koje možda ranije nikada nisu posjetili – ističe drugu funkciju sporta, naime promicanje integracije. Sportska natjecanja mogu biti izvrsna prilika za pokazivanje izvanredno mješovite prirode europskih momčadi (iako se u tome pogledu situacije razlikuju). Velike pobjede povećavaju osjećaj spajanja i pomažu ujedinjavanju ljudi iza igrača. Iako takvi trenuci – kada ljudi, čak i samo nakratko, doživljavaju osjećaj pripadnosti višenacionalnoj zajednici i priklanjaju se struji opće dobrobiti – ne mogu trajati, treba ih prepoznati kao ono što oni jesu, jer oni mogu dopuniti i pojačati druga iskustva na drugim mjestima i drugim područjima ljudske aktivnosti. Od sporta se ne može tražiti da ponudi nešto što je izvan njegove moći, a kritike upućene na račun sporta mogu se jednako primijeniti na brojne druge aktivnosti u

kojima integraciji nije pridana potrebna pozornost. Sport je također u službi integracije jer sportašima omogućuje da pronađu svoje mjesto u društvu lakše nego oni koji se bave drugom vrstom posla, neovisno o njihovim društvenim, etničkim ili vjerskim korijenima. Svijet sporta spremniji je „zaboraviti“, a njegova velika snaga jest i činjenica da neki od njegovih najuglednijih članova dolaze iz stranih ili siromašnih okruženja.

Sport je proslava – iako je to njegov vanjski vid i ne predstavlja sastavni dio samih događaja i natjecanja. Sport spaja ljude, prekidajući njihovu dnevnu rutinu, i upravo to spajanje daje povoda proslavi. Dimenzija proslave povećava zadovoljstvo kroz sport i umanjuje negativne dojmove nastale, na primjer, zbog neprimjerenoga ponašanja gledatelja. Nasreću, proslave idu ruku pod ruku sa sportskim događajima mnogo češće no što možemo zamisliti ako se oslanjamo na izvješća o tragičnome nasilju, nesrećama i izljevima mržnje. Proslava je utjelovljena u „trećemu poluvremenu“ igre (pojam koji je već uobičajen u nekim sportovima, a trebalo bi ga poticati i u drugim) i u završnim svečanostima velikih međunarodnih događaja, npr. u čarobnim spektaklima organiziranim povodom obilježavanja završetka Olimpijskih igara ili glavnih svjetskih prvenstava.

Sport nosi i poruku – o jednakim mogućnostima, a time i o ravnopravnosti između muškaraca i žena. Na razini osnovnoga načela sport ne isključuje nikoga – i nikome ne obećava pobjedu na temelju društvenoga statusa, spola ili rase. Upravo suprotno, sport ima mogućnost prenositi i jačati poruke o oslobađanju i prekidu isključivanja te čak doprinijeti njihovu ostvarenju. Proslavom pobjeda žena i stavljanjem takvih pobjeda u središte zanimanja javnosti u zemljama koje štite neravnopravnost između muškaraca i žena, sport pomaže usmjeravanju pozornosti međunarodne zajednice, osiguravanju protuteže nasilju koje je neizbježno kod takve diskriminacije te njegovu sve slabijemu prihvaćanju.

Za mlade ljude sport je dio njihovih snova. Sport u njihove živote donosi želju da postanu bolji, da nadiđu sebe i dokažu da mogu vlastitim zalaganjem prevladati prepreke. On može biti dio procesa odrastanja i razvijanja samopoštovanja te je stoga uloga sportskih zvijezda toliko važna. Prikazane su kao uzori i stoga se trebaju ponašati onako kako ih mladi vide, naime, kao junaci. U tome se pogledu nameće jedno lako provedivo rješenje koje bi moglo pomoći u borbi protiv mnogobrojnih oblika nasilja – onoga koje pogađa navijače koji imaju osjećaj da im je rezultatom utakmice nanesena nepravda, na primjer, ili „nasilja vikendom“, kada djeca ili odrasli oponašaju agresivno ponašanje igrača zvijezda kojima se dive. Ako bi svaki igrač koji

bi osporio odluku suca u vezi s bacanjem lopte automatski bio isključen iz određenoga broja utakmica, navijači bi, po svoj prilici, prestali imati osjećaj da im je nanesena nepravda.

Kroz sport se uvodi poštivanje pravila kojima je svima omogućeno da se bave istom igrom. Sport pretpostavlja da će se pravila poštivati, što mu daje širu odgojnu funkciju kojom se koriste ne samo škole i klubovi već i rekreacijski centri i zajednica te društveni centri u gradovima, stambenim naseljima i ruralnim područjima, čak i zatvorski sustav – gdje, možda više nego bilo gdje drugdje, ljudi moraju promisliti o načinu na koji se odnose jedni prema drugima. Zaista, uloga sporta u zatvoru pokazuje da on ne stavlja u središte pozornosti različite oblike nasilja, već da je i moćna sila koja povezuje te sredstvo kroz koje se ljudi mogu otkriti i rehabilitirati, a moderno društvo još nije iskoristilo njegov puni potencijal. Gotovo svugdje u Europi zatvorski sustavi fokus prebacuju s kažnjavanja na odgoj, a sport je jedan od glavnih alata kojim se koriste u procesu resocijalizacije.

Sve to ovisi – u najmanju ruku – o tome je li sport u svojim različitim oblicima u dovoljnoj mjeri široko priznat, postoji li nadzor resursa za sport kojim se osigurava društvena, kulturna, zemljopisna i ekonomska ravnoteža te prenose li najbogatije zemlje resurse i na sudionike koji ne pripadaju visoko pozicioniranoj manjini.

Veza između sporta i nasilja toliko je tijesna da sport ponekad može biti izvor nasilja, dok u nekim drugim trenucima on može biti sredstvo za njegovu kontrolu. Ali može li – zapravo treba li – sport biti nadmoćan u odnosu na ostatak društva? Zasigurno da ne. Vjerojatno od sporta tražimo više nego od ostalih područja života upravo zato što sport uključuje odgoj, strast i zadovoljstvo, zato što priređuje spektakle i inspirira nas da sanjamo i zato što je on jedan od kulturnih blokova na kojima su naša društva izgrađena. U idealnome (i vjerojatno utopijskome) svijetu sport i sportaši, sportski menadžeri i navijači imali bi manje nedostataka i više ograničenja, a sport bi bio potpuno neutralna sfera društva lišena napetosti ili razdora. Ipak, sport ne može učiniti više doli biti odrazom naših društava, što znači da smo suočeni sa stvarnim izazovom. Moramo izgraditi pravedniju, mirniju Europu u kojoj pravda i prijateljstvo među ljudima mogu napredovati – i izraziti se kroz sport.

Bibliografija

Alric T., *Le sexe et le sport. Enquête sur la vie intime des dieux du stade*, Chiron, Paris, 2002

Andreff W., "L'émergence de nouveaux pays sportifs", in *Le Monde diplomatique*, September 1998a, pp. 18-19

Andreff W. (ed.), *Un nouveau secteur économique: le sport*, La Documentation française, Paris, 1998b, p. 581

Andreff W., "Economic environment of sport: A comparison between Western Europe and Hungary", in *European journal of sport management*, No. 4, 1996

Andreff W. et al., *Les enjeux économiques du sport en Europe: financement et impact économique*, Council of Europe, Dalloz, 1995

Andreff W. and Nys J.F., *Economie du sport*, PUF, Paris, 2001

Arendt H., *Le système totalitaire*, Plon, Paris, 1951, 1972 edition

Arènes J., Janvrin M.P. and Baudier F., *Baromètres Santé Jeunes 97/98*, Editions CFES, Paris, 1998

Armstrong G., Harris R. and Frankenberg R., "Football hooligans: theory and evidence", in *The sociological review*, No. 39-3, pp. 427-458, 1991

Arnaud P., "Sports et relations internationales. La nouvelle donne géopolitique. 1919-1939", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 15-24, 1999

Arnaud P., "La méthode des modèles et l'histoire des exercices physiques", in G. Pfister, T. Niewerth and G. Steins (eds.), *Les jeux du monde, entre tradition et modernité*, Academia, Sankt Augustin, pp. 133-146, 1993

Arnaud P. and Broyer G., *La psychopédagogie des activités physiques et sportives*, Privat, Toulouse, 1985

Aubert N., *Le Culte de l'urgence. La société malade du temps*, Flammarion, Paris, 2003

Augustin J.P., "Les avatars de l'olympisme contemporain", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 79-88, 1999

Bancel N. and Blanchard P., "L'intégration par le sport. Quelques réflexions autour d'une utopie", in *Migrance*, No. 22, pp. 50-59, 2003

Barrère-Maurisson M.A., *Partage des temps et des tâches dans les ménages*, Editions La Documentation Française, Paris, 2001

Barthes R., *Mythologies*, Paladin, London, 1973
Bassons C., *Positif*, Stock, Paris, 2000

Beaulieu M. and Perelman M., "Histoire d'un espace. Le stade.", in *Quel corps*, No. 7, pp. 31-40, 1977

Becker H.S., *Outsiders. Etudes de sociologie de la déviance*, Métailié, Paris, 1963, 1985 edition

Bénabent J., "OPA sur les champions", in *Télérama*, No. 2690, pp. 54-57, 2001

Blociszewski J., "Sous la pression technologique? Le football face au vidéoarbitrage", in *Le Monde diplomatique*, No. 33, March 1996

Bodin D., *Le hooliganisme*, PUF, Paris, 2003

Bodin D., "La déculturation du public comme facteur du hooliganisme: mythe ou réalité?", in *Staps*, No. 57, pp. 85-106, 2002

Bodin D. (ed.), *Sports et violences*, Chiron, Paris, 2001a

Bodin D., "Les problèmes posés par l'utilisation des statistiques policières et judiciaires comme source d'interprétation sociologique", in *Revue juridique et économique du sport*, No. 58, pp. 7-19, 2001b

Bodin D., *Hooliganisme: vérités et mensonges*, ESF, Paris, 1999a

Bodin D., "Le hooliganisme en France", in *Sport*, No. 165/166, pp. 38-118, 1999b

Bodin D., "Football, supporters, violence: la non-application des normes comme vecteur de la violence", in *Revue juridique et économique du sport*, No. 51, pp. 139-149, 1999c

Bodin D., "Sports et violences. Analyse des phénomènes de déviances et violences chez les supporters de football à partir d'une étude comparative du supportérisme dans le basket-ball, le football, le rugby et le volley-ball", dissertation defended in the Department of Science and Technology for Physical Education and Sports, University of Bordeaux 2, 11 December 1998

Bodin D. and Debarbieux E., "Révéler l'impensable ou la question de l'homosexualité masculine dans le sport de haut niveau", in P. Duret and D. Bodin (eds.), *Le sport en questions*, Chiron, Paris, pp. 161-172, 2003

Bodin D. and Debarbieux E., "Le sport, l'exclusion, la violence", in D. Bodin (ed.), *Sports et violences*, Chiron, Paris, pp. 13-33, 2001

Bodin D. and Héas S., *Introduction à la sociologie des sports*, Chiron, Paris, 2002

Bodin D. and Héas S., "Le dopage: entre désir d'éternité et contraintes sociales", proceedings of colloquy entitled "Le corps extrême dans les sociétés occidentales", GDR2322 Anthropologie des représentations du corps/Société d'ethnologie française, Marseilles, 17, 18 and 19 January 2001

Bodin D. and Trouilhet D., "Le contrôle social des foules sportives en France: réglementation, difficultés d'application et extension des phénomènes de violences", in D. Bodin (ed.), *Sports et violences*, Chiron, Paris, pp. 147-168, 2001

Bodin D., Robène L. and Héas S., "Les femmes hooligans: paralogisme ou réalité sociale éludée?", in *Science et motricité*, 2004a (forthcoming) Bodin D., Robène L., Héas S. and Gendron M., "Une approche de la criminalité féminine à travers l'exemple du hooliganisme", in *Criminologie*, 2004b (forthcoming)

Bœuf J.L. and Léonard Y., *La République du Tour*, Seuil, Paris, 2003

Boniface P., "Géopolitique du football", in *Manière de voir*, No. 39, pp. 10-12, 1998

Boudon R., *Effets pervers et ordre social*, PUF, Paris, 1977

Boudon R. and Bourricaud F., *Dictionnaire critique de la sociologie*, PUF, Paris, 1982

Bourdeux C., "Par moments, la balance était mon dieu", in *Soins psychiatrie*, No. 227, pp. 18-20, 2003

Bourdieu P., *La domination masculine*, Seuil, Paris, 1998

Bourdieu P., "La domination masculine", in *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, No. 84, pp. 3-31, 1990

Bourdieu P., *Questions de sociologie*, Editions de Minuit, Paris, 1984

Bourdieu P., *La distinction. Critique sociale du jugement*, Editions de Minuit, Paris, 1979

Bourdieu P., "Comment peut-on être sportif ?", in *Questions de sociologie*, Editions de Minuit, Paris, 1978, 1984 edition

Bourg J.F., "Le sport à l'épreuve du marché", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 51-58, 1999

Bourg J.F., *L'argent fou du sport*, La table ronde, Paris, 1994

Bourg J.F. and Gouguet J.J., *Economie du sport*, La Découverte, Paris, 2001

Bourg J.F. and Gouguet J.J., *Analyse économique du sport*, PUF, Paris, 1998

- Bredkamp H., *La naissance du football: une histoire du calcio*, Frontières, Paris, 1998
- Brochier C., “Des jeunes corvéables”, in *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 38, pp. 73-84, 2001
- Brohm J.M., *Les meutes sportives. Critique de la domination*, L'Harmattan, Paris, 1993
- Brohm J.M., *Sociologie politique du sport*, PUN, Nancy, 1992
- Bromberger C., *Football, la bagatelle la plus sérieuse du monde*, Bayard, Paris, 1998
- Bromberger C., “Aimez-vous les stades?”, in *Manière de voir*, No. 30, pp. 37-40, 1996
- Bromberger C., *Le match de football. Ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1995
- Broussard P., *Génération supporter. Enquête sur les Ultras du football*, Robert Laffont, Paris, 1990
- Bureau J., “Football, déontologie et corruption”, in *Pouvoirs*, No. 101, pp. 113-119, 2002
- Cahn S.K., *Coming on strong. Gender and sexuality in twentieth-century women's sport*, The Free Press, New York, 1995
- Caillat M., *Sport et civilisation*, L'Harmattan, Paris, 1996
- Carrier C., *L'adolescent champion: contrainte ou liberté?*, PUF, Paris, 1992
- Cascua S., *Blessures du footballeur, Comprendre, prévenir, guérir et reprendre plus vite*, Amphora, Paris, 2001
- Chaker A.N., *Study of national sports legislation in Europe*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 1999
- Chamalidis M., *Splendeurs et misères des champions; l'identité masculine dans les sports de haut niveau*, VLB, Montreal, 2000
- Chapelet J.L., *Le système olympique*, PUG, Grenoble, 1991
- Charroin P., “Allez les verts! De l'épopée au mythe: la mobilisation du public de l'association sportive de Saint-Etienne”, thesis defended in the Department of Science and Technology for Physical Education and Sports, C. Bernard Lyon I University, 1994
- Chartier R. and Vigarello G., “Les trajectoires du sport: pratiques et spectacle”, in *Le débat*, No. 19, pp. 35-58, 1982

- Chesnais J.C., *Histoire de la violence*, Pluriel, Paris, 1981
- Clarke J., "Football and working class fans", in R. Ingham et al. (eds.), *Football hooliganism*, Inter-Action, London, pp. 37-60, 1978
- Clarke J., *Football hooliganism and the skinheads*, Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham, 1973
- Coadic L., "Tueurs de foot", in *Sport et vie*, No. 31, 1995
- Coakley Jay J., *Sport and society, issues and controversies*, CV Mosby, St Louis, Missouri, 1994
- Colomé G., "Conflits et identités en Catalogne", in I. Ramonet and C. De Brie (eds.) *Football et passions politiques, Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 39, pp. 57-59, 1998
- Colovic I., "Nationalismes dans les stades en Yougoslavie", in I. Ramonet and C. De Brie (eds.) *Football et passions politiques, Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 39, pp. 54-56, 1998
- Comeron M., *The prevention of violence in sport*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2002
- Comeron M., "Violence dans les stades de football et projet Fan Coaching au R. Standard de Liège C.", in *CM Sport: jeux et enjeux*, No. 189, pp. 118-138, 1993
- Comeron M., Sécurité et violence dans les stades de football, in *Revue de droit pénal et de criminologie*, No. 9-10, pp. 829-850, 1992
- Coser L., *Les fonctions du conflit social*, PUF, Paris, 1956
- Coubertin (de) P., "La psychologie du sport", in *Revue des deux Mondes*, pp. 167-179, 1900
- Council of Europe, *The prevention of violence in sport*, report of the Lisbon conference of 23 and 24 June 2003 on "The role of local and regional authorities in preventing violence at sports events, in particular football matches", Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2002
- Council of Europe, *The Council of Europe and sport, 1966-1998*, Vol. 1, Legal and political texts, CDDS (98) 90 Part I
- Coutel C., "Le spectacle sportif à l'heure de la mondialisation", in O. Choiaux, and C. Coutel, (eds.), *Ethique et spectacle sportif*, Artois presses université, Arras, pp. 19-27, 2003

Creuzé C., "L'après sport: les sportifs sont-ils tous égaux?," in P. Duret and D. Bodin (eds.) *Le sport en questions*, Chiron, Paris, pp. 35-49, 2003

Dasque E., "La fuite des muscles", in *Télérama*, No. 2799, p. 18, 2003

Davisse A., and Louveau C., *Sport, école, société: la différence des sexes. Féminin, masculin et activités sportives*, L'Harmattan, Paris, 1998

Debarbieux E. (ed.), *L'oppression quotidienne. Recherches sur une délinquance des mineurs*, Report to IHESI, 2002 (typewritten)

Debarbieux E., *La violence en milieu scolaire: état des lieux*, ESF, Paris, 1996

Debarbieux E., "Education, exclusion, mutation", in *Le nouvel éducateur*, No. 237, pp. 3-25, 1992

Debord G.E., *La société du spectacle*, Gallimard, Paris, 1967, 1996 edition

De Brie C., "La dérive du sport de compétition", in *Le Monde diplomatique*, pp. 22-23, 1994

De Brie C., "Pour le bonheur du peuple, l'Afrique sous la coupe du football", in *Le Monde diplomatique*, No. 21, 1996

De Knop P. and Elling A., *Société et sport, sport et égalité des chances*. Brussels, 2000: Fondation roi Baudoin, available on the Internet at: <http://www.kbs-frb.be>

Delmas A., "Sur l'entraînement physique intense chez les enfants et les adolescents", in *Bulletin de l'Académie nationale de médecine*, Vol. 165, No. 1, pp. 121-126, 1981

De Loes M., "Medical treatment and costs of sports-related Injuries in a total population", in *International journal of sports medicine*, No. 11, pp. 65-72, 1990

De Mondenard J.P., *Dopage, l'imposture des performances*, Chiron, Paris, 2000

De Silva I., "La judiciarisation du football", in *Pouvoirs*, No. 101, pp. 105-112, 2002

Devereux G., *Ethnopsychanalyse complémentariste*, Flammarion, Paris, 1972

Di Megglio A., "Enfants sportifs et traumatismes", in *Microtraumatismes et traumatismes du sport chez l'enfant*, Masson, Paris, 1999

Druon M., "Du patriotisme sportif", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 3-5, 1999

Dubet F., *La galère: jeunes en survie*, Fayard, Paris, 1987

Dufour-Gompers R., *Dictionnaire de la violence et du crime*, Erès, Toulouse, 1992

- Dugal R., "Tendances et développement récents dans la lutte contre le dopage athlétique sur le plan international", in F. Landry, M. Landry and M. Yerlès, *Sport...: The Third Millenium: Proceedings of the International Symposium*, Quebec City, Canada, pp. 487-493, 1990
- Duhamel G., *Scènes de la vie future* Le Mercure de France, Paris, 1930
- Dupuis B., "Le hooliganisme en Belgique. Histoire et situation actuelle", Part 1, in *Sport*, No. 143, pp. 133-157, 1993a
- Dupuis B., "Le hooliganisme en Belgique. Histoire et situation actuelle", Part 2, in *Sport*, No. 144, pp. 195-226, 1993b
- Duret P., *Les larmes de Marianne. Comment devient-on électeur du FN?*, Armand Colin, Paris, 2004
- Duret P., *Les jeunes et l'identité masculine*, PUF, Paris, 1999
- Duret P., *Anthropologie de la fraternité dans les cités*, PUF, Paris, 1996
- Duret P. and Bodin D., *Le sport en questions*, Chiron, Paris 2003
- Duret P. and Trabal P., *Le sport et ses affaires. Une sociologie de la justice de l'épreuve sportive*, Métailié, Paris, 2001
- Durkheim E., *Les règles de la méthode sociologique*, PUF, Paris, 1895, 1997 edition [published in English as *The rules of sociological method*, 1895]
- Durkheim E., *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1893, 1960 edition [published in English as *The division of labour*, 1893]
- Economic and Social Council of the French Republic, "Sport de haut niveau et argent", draft opinion submitted on behalf of the Environment Section, Rapporteur Jean-Luc Bennahmias, 15 May 2002
- Ehrenberg A., "Du dépassement de soi à l'effondrement psychique; les nouvelles frontières de la drogue", in *Esprit*, No. 249, pp. 134-146, 1999
- Ehrenberg A., *La fatigue d'être soi*, Odile Jacob, Paris, 1998
- Ehrenberg A., *Le culte de la performance*, Pluriel, Paris, 1991
- Eitzen B. S., *Fair and foul: beyond the myths and paradoxes of sport*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 1999
- El Ali M., Marivain T., Le Poulitier F. and Léziart Y., "Douleur et stratégies de doping chez les marathoniens", Congrès International de la SFPS, INSEP, Paris, 2000
- Elias N., *La société de cour*, Flammarion, Paris, 1985 [published in English as *The Court Society*, 1983]

Elias N., *La dynamique de l'occident*, Agora, Paris, 1969a, French translation of 1975

Elias N., *La civilisation des mœurs*, Agora, Paris, 1969b, French translation of 1973

Elias N. and Dunning E., *Sport et civilisation. La violence maîtrisée*, Fayard, Paris, 1994 [first published in English as *The quest for excitement: sport and leisure in the civilizing process*, Blackwell, Oxford, 1986]

Elo M. (Finland, Socialist), *Report to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on young people in high-level sport*, 18 January 1996 (Doc. 7459)

Epron A. and Robène L., "La lutte bretonne, du jeu au sport traditionnel: une pratique conservée par la pratique", in L. Robène and Y. Léziart, (eds.), *L'homme en mouvement: Histoire et anthropologie des techniques sportives*, Chiron, Paris, 2004

Ernault G., "Une réussite universelle", in *Manière de voir*, No. 39, pp. 13-15, 1998

European Commission, DGX, 1996, "The European Union and sport", Europe on the Move, Brussels/Luxembourg, 1996

European Commission, DGX, "The European model of sport", 1998, available on the Internet at: <http://www.sport-in-europe.com/SIU/HTML/PDFfiles/EuropeanModelofSport>

European Commission, DGX, "Sport and employment in Europe", final report by N. Le Roux, P. Chantelat and J. Camy, 1999, on the Internet at: <http://www.ensshe.lu/pdfs/EOSEfr.pdf>

European Commission, Eurobarometer special on-line survey of European Union citizens and sport [September 2003, published in November 2003], available on the Internet in pdf format

Fansten M., "Financement de la télévision publique en Europe: les termes du débat", available on the Internet: http://www.ebu.ch/union/publications/pdf/publications_dif_3_99-10.fr.pdf (consulted on 15 April 2004)

Fillieule R., *Sociologie de la délinquance*, PUF, Paris, 2001

Fohr A. and Monnin I., "La France raisonnable: alcool, tabac, vitesse: un pays à consommation modérée", in *Le Nouvel Observateur*, pp. 10-22, 1 April 2004

Fontanel J. and Bensahel L., *Reflexions sur l'économie du sport*, PUG, Grenoble, 2001

- Fost N.C., "Ethical and social issues in anti-doping strategies in sport", in F. Landry, M. Landry and M. Yerlès, *Sport...: The Third Millenium: proceedings of the international symposium*, Quebec City, Canada, pp. 478-485, 1990
- Foucault M., "Le souci de soi", in *Histoire de la sexualité*, Vol. 3, Gallimard, Paris, 1984
- Foucault M., "La volonté de savoir", in *Histoire de la sexualité*, Vol.1, Gallimard, Paris, 1976
- Foucault M., *Surveiller et punir, naissance de la prison*, Gallimard, Paris, 1975
- Foucault M., *Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical*, PUF, Paris, 1963
- Galland O., "Les valeurs de la jeunesse", in *Sciences humaines*, No. 79, pp. 26-29, 1998
- Garfinkel H., *Studies in ethnomethodology*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1967
- Genevois B., "Le football, la gloire fragile d'un jeu", in *Pouvoirs*, No. 101, pp. 5-14, 2002
- Gernet L., *Recherches sur le développement juridique et moral en Grèce*, Leroux, Paris, 1917
- Girard R., *Les origines de la culture*, Desclée de Brouwer, Paris, 2004
- Girard R., *La violence et le sacré*, Pluriel, Paris, 1972
- Giulianotti R., "Participant observation and research into football hooliganism: reflections on the problems of entree and everyday risks", in *Sociology of Sport Journal*, pp. 1-120, 1995
- Goffman E., "Role distance" in *Encounters*, Bobbs Merrill, Indiannapolis, 1961
- Goldstein J.M. and Arms R.L., "Effects of observing athletic contests on hostility", in *Sociometry*, No. 34, pp. 83-90, 1971
- Gouguet J.J. and Primault D., "Formation des joueurs professionnels et équilibre compétitif: l'exemple du football", in *Revue juridique et économique du sport*, No. 68, pp. 7-34, 2003
- Green R.G. and Quanty M.B., "The catharsis of agression: an evaluation of hypothesis" in L. Berkowitz (ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 10, pp. 1-37, 1977

Grésy B. (ed.), *L'image des femmes dans la publicité*, report to the State Secretary for Women's Rights and Vocational Training, La Documentation française, Paris, 2002

Griffin P., "Changing the game: homophobia, sexism, and lesbians in sport", in *Quest*, No. 44 (2), pp. 251-265, 1992

Grubisa D., "Le water-polo ou la guerre par d'autres moyens", *Courrier international*, No. 660, p. 14, 2003

Guichard N., *Publicité télévisée et comportement de l'enfant*, Economica, Paris, 2000

Hargreaves J., "Sex, gender and the body in sport and leisure: has there been a civilising process?", in E. Dunning and C. Rojek (eds.) *Sport and leisure in the civilizing process: critique and counter-critique*, MacMillan, London, 1992

Haroche C., "Se gouverner, gouverner les autres: éléments d'une anthropologie des mœurs et des manières (XVI-XVIIe siècles)", in *Communication*, No. 54, pp. 51-68, 1993

Harrington J., *A preliminary report on soccer hooliganism to Mr Denis Howell*, Minister of Sport, HMSO, 1968

Héas S., *Anthropologie des relaxations: des moyens de gestion de soi entre loisirs et soins?*, L'Harmattan, Paris, 2004

Héas S., "La relaxation comme 'médecine' de ville?", doctoral dissertation in Social Sciences (Sociology), supervisor D. Le Breton, University of Strasbourg 2, 1 October 1996

Héas S., "Relaxation: propédeutique d'une pratique à non risque", in *Cahiers de Sociologie Economique et Culturelle*, No. 23, pp. 111-122, 1995

Héas S., Bodin D., Amossé K. and Kerespar S., "Football féminin: C'est un jeu d'hommes", in *Cahiers du Genre*, No. 36, p. 185-204, 2004

Héas S., Bodin D. and Robène L., "Symboles et postures: les relaxations comme techniques signifiantes", in *L'Année matérialiste*, 2005 (forthcoming)

Heinich N., "Art et sport au regard d'une sociologie de la singularité", in D. Bodin and P. Duret, (eds.), *Le sport en questions*, Chiron, Paris, pp. 125-134, 2003

Héritier F., *De la violence*, Odile Jacob, Paris, 1996

Hirigoyen M.F., *Harcèlement moral*, Syros, Paris, 1998

- Hobbes T., *Le Léviathan*, Sirey, Paris, 1971 [English original, *Leviathan*, London, 1651]
- Hoch P., *Rip off the big game*, Anchor Books, New York, 1972
- Hurtebise C., "Sport politique et politique du sport de la RDA", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 35-44, 1999
- IFDHBP [Paris Bar Institute of Human Rights Training], *Rapport sur les violences dans les stades et le droit*, confidential internal report, 1995
- James J., "The money game", in *Time*, pp. 50-55, 5 June 2000
- Jaspard M., Brown E. and Condon S., *Les violences envers les femmes en France: une enquête nationale*, La Documentation française, Paris, 2003
- Jeu B., *In honorem Bernard Jeu. Le sportif, le philosophe, le dirigeant*, PUL, Lille, 1993
- Jeu B., *Analyse du sport*, PUF, Paris, 1987, 1992 edition
- Jeu B., *Le sport, la mort, la violence*, PUL, Lille, 1975
- Jeu B., "Définition du sport", in *Diogène*, No. 80, pp. 153-167, 1972
- Johnson G., *Oi ! A view from the dead end of the street*, Babylon Books, London, 1982
- Jusserand J.J., *Les sports et jeux d'exercice dans l'ancienne France*, Champion, Geneva, 1901, 1986 edition
- Kadritzke N., "Acheter Manchester United pour mieux vendre", in *Le Monde diplomatique*, No. 22, January 1999
- Kapuscinski R., "Les médias reflètent-ils la réalité du monde?", in *Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 63, pp. 50-55, 2002
- Kapuscinski R., *La guerre du foot et autres guerres et aventures*, Plon, Paris, 1986, 2003 edition
- Kidd B., "Sport and masculinity", in M. Kaufman, *Beyond patriarchy: Essays by men on pleasure, power and change*, Oxford University Press, New York, pp. 250-265, 1987
- Krane V., "Lesbians in sport: toward acknowledgment, understanding and theory", in *Journal of sport and exercise psychology*, No. 18 (3), pp. 237-246, 1996
- Lanfranchi P., "Football, cosmopolitisme et nationalisme", in *Pouvoirs*, No. 101, pp. 15-25, 2002

Lassalle J.Y., “Les responsabilités civile et pénale des auteurs de violences sportives”, in *La semaine juridique édition générale*, No. 49, pp. 2223-2229, 2000

Laure P., *Le Dopage*, PUF, Paris, 1995

Laure P., Binsinger C. and Le Scanff C., “Difficultés méthodologiques lors d’enquêtes nationales sur le dopage des adolescents. A propos d’un cas”, in *Science & sports*, Vol. 19, No. 2, pp. 86-90, April 2004

Le Bon G., *Psychologie des foules*, PUF, Paris, 1895, 5th quadriga edition 1995

Legros P., “Le surentraînement: bilan des recherches et perspectives”, in M.J. Manidi. and I. Dafflon-Arvanitou (eds.), *Activité physique et santé. Apports des sciences humaines et sociales, Education à la santé par l’activité physique*, Masson, Paris, pp. 127-141, 2000

Lepoutre D., *Cœur de banlieue. Codes, rites et langages*, Odile Jacob, Paris, 1977, 2001 edition

Le Roux. N. and Camy J., “Etude préliminaire à la constitution d’un Observatoire Européen des Professions du Sport”, report to the MJS/EZUS Convention, 1995

Le Saux L., “Ils se foot du monde!”, in *Télérama*, No. 2730, pp. 152-153, 2002

Lévi-Strauss C., *Triste tropique*, Pocket, Paris, 1955, 2001 edition

Lewis R.W., “Football hooliganism in England before 1914: a critique of the Dunning thesis”, in *International journal of the history of sport*, Vol. 13-3, pp. 310-339, 1996

Leymann H., *Mobbing: la persécution au travail*, Seuil, Paris, 1993, French translation of 1996

Linton R., *De l’homme*, Editions de Minuit, Paris, 1936, French translation of 1968

Lorant J., “Les bienfaits de l’exercice physique: mythe ou réalité?”, in M.J. Manidi and I. Dafflon-Arvanitou (eds.), *Activité physique et santé. Apports des sciences humaines et sociales, Education à la santé par l’activité physique*, Masson, Paris, pp. 142-152, 2000

Maigret E., *Sociologie de la communication*, Armand Colin, Paris, 2003

Maitrot E., *Les scandales du sport contaminé: enquête sur les coulisses du dopage*, Flammarion, Paris, 2003

Manzella A., "La dérégulation du football par l'Europe", in *Pouvoirs*, No. 101, pp. 39-47, 2002

Marinova J., "The attitudes of adolescents to the issue of gender-based violence", in *Learning from violence: the youth dimension*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2004

Marsh P., *Aggro: the Illusion of violence*, Dent, London, 1978

Martins M., "The European Convention on Spectator Violence", in J. de Quidt and E. Johnston, Report of the Conference on the Role of Local and Regional Authorities in Preventing Violence at Sports Events, in particular at Football Matches, Council of Europe, 20 October 2003 (typewritten)

Mauss M., "Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques", in *Sociologie et anthropologie*, PUF, Paris, 1923, 1997 edition

Mendiague F., "L'église et les interdits religieux du jeu: hasard, passion et désordre du XVe au XVIIIe siècle", in *Staps*, No. 32, pp. 57-66, 1993

Menesson C., "Aller aux J.O. sans être un monstre: les processus de construction de l'identité sexuée des femmes haltérophiles de haut niveau", *Recherches Féministes Francophones* [French-language Feminist Research], third international colloquy "Ruptures, Résistances et Utopies", Toulouse, Le Mirail University, September 2002

Merton, R.K., "Structure sociale, anomie et déviance" in *Eléments de théorie et méthode sociologique*, Plon, Paris, 1965.

Messner M., *Power at play: sport and the problem of masculinity*, Beacon Press, Boston, 1992

Messner M., Hunt D. and Dunbar M., *Boys, men, sports media*, Los Angeles, 1999; available on the Internet at: [http:// www.children now.org](http://www.childrennow.org)

Miège C., *Les organisations sportives et L'Europe*, INSEP Publications, Paris, 2000

Miège C., *Le sport en Europe*, PUF, Paris, 1996

Mignon P., "La lutte contre le hooliganisme: comparaison européennes", in *Football, ombres au spectacle. Les cahiers de la sécurité intérieure*, No. 26, pp. 92-107, 1996

Mignon P., *La violence dans les stades: supporters, ultras et hooligans*, Les cahiers de l'INSEP, Paris, No. 10, 1995

Mignon P., *La société du samedi: supporters, ultras et hooligans*, Etude comparée de la Grande-Bretagne et de la France, report to the Institut des hautes études de la sécurité intérieure, 1993

Morgan W.J., *Leftist theories of sport, a critique and reconstruction*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1994

Nuytens W., "Essai de sociologie des supporters de football. Une enquête à Lens et à Lille", dissertation defended on 11 December 2000 in the Faculty of Economics and Social Science, University of Lille

Nys J.F., "L'économie du sport", lecture, *L'université de tous les savoirs* [15 April 2004]; available on the Internet at: <http://www.canal-u.education.fr>

Nys J.F., "Le poids économique du sport en 2001 et son évolution", in *Revue juridique et économique du sport*, No. 67, pp. 79-83, June 2003

Nys J.F., "Informations économiques", in *Revue juridique et économique du sport*, No. 65, pp. 69-75, December 2002

Palierne C., "Le sport de haut niveau: de nouvelles contraintes et leurs conséquences", in P. Duret and D. Bodin (eds.), *Le sport en questions*, Chiron, Paris, pp. 51-71, 2003

Papin B., "La violence symbolique de l'institution sportive dans le processus de production de ses élites", in D. Bodin, (ed.), *Sports et violences*, Chiron, Paris, pp. 89-106, 2001

Peretti-Watel P., "Le normal et le pathologique: dépressivité et usages de drogue à l'adolescence", in *Sciences sociales et santé*, Vol. 21(3), pp. 85-114, 2003

Perrin E., *Le culte du corps*, Pierre-Fabre, Geneva, 1986

Personne J., *Le sport pour l'enfant. Ni records, ni médailles. Conseil aux parents*, L'Harmattan, Paris, 1993

Personne J., *Aucune médaille ne vaut la santé d'un enfant*, Denoël, Paris, 1987

Personne J., Commandre F. and Gounelle de Pontanelle H., report to the Académie nationale de médecine on "L'entraînement sportif intensif et précoce, et ses risques" [Early and intensive sports training and its risks], 18 October 1983, Paris

Picquart J., *Pour en finir avec l'homophobie*, Chiron, Paris, 2004

Pierrat J.L. and Riveslange J., *L'argent secret du foot*, Plon, Paris, 2002

- Pociello C., *Les cultures sportives*, PUF, Paris, 1995
- Pociello C., *Sports et sociétés. Approche socioculturelle des pratiques*, Vigot, Paris, 1981
- Poutignat P. and Streiff-Fenart J., *Théories de l'ethnicité*, PUF, Paris, 1995
- Pujol M., Freydière P.I. and Bayeux, P., "La sécurité des équipements sportifs", in *Voiron*, Pus, No. 23, 2004
- Ramonet I., "Passions nationales", in I. Ramonet and C. De Brie, (eds.), "Le sport c'est la guerre", in *Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 30,
- Ramonet I. and De Brie C. (eds.), "Football et passions politiques", in *Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 39, 1998
- Ramonet I. and De Brie C. (eds.), "Le sport c'est la guerre", in *Le Monde diplomatique, Manière de voir*, No. 30, 1996
- Raspiengeas J.C., "Le Tour infernal" [interview with Christophe Bassons], in *Télérama*, No. 2686, pp. 78-80, 4 July 2001
- Ravenel L., "Le football de haut niveau en France: espaces et territoires", thesis in Geography (spatial structures and dynamics) defended on 24 October 1997 at the University of Avignon and the Pays du Vaucluse
- Redeker R., *Le sport contre les peuples*, Berg International, Paris, 2002
- Redhead S., *Sing when you're winning*, Pluto, London, 1987
- Ricard S., "Image et son", in *Vingtième siècle*, No. 14, pp. 79-89, 1987
- Robène L., "L'aménagement des terrains de jeux scolaires à Bordeaux, 1940-1944", in P. Arnaud et al. (eds.), *Le sport et les Français pendant l'occupation, 1940-1944*, L'Harmattan, Paris, pp. 85-104, 2002
- Robène L., "Icare et la violence des jours", in D. Bodin (ed.), *Sports et violences*, Chiron, Paris, pp. 35-61, 2001
- Rochongar P., Bryand F., Bucher D., Ferret J.M., Eberhard D., Gerard A and Laurans J., "Etude épidémiologique du risque traumatique des footballeurs français de haut niveau", in *Science & sports*, Vol. 19, No. 2, pp. 63-68, April 2004
- Roché S., *La délinquance des jeunes*, Seuil, Paris, 2001
- Roché S., *La société incivile: qu'est-ce que l'insécurité?*, Seuil, Paris, 1996
- Rosé J.C., "L'Odyssée du coureur de fond", 90-minute documentary, France, 1997

Rosetta L., “Fécondité féminine et activité physique intense et répétée”, in *Science & sports*, Vol. 17, No. 6, pp. 269-277, 2002

Rouibi N., Colloquy on “La sécurité et la violence dans les stades lors des manifestations sportives” [Safety and violence in stadiums during sports events], French Ministry of the Interior, internal document, 1989, updated on 15 February 1994

Roumestan N., *Les supporters de football*, Anthropos, Paris, 1998
Roussel B., *Tour de vices*, Hachette, Paris, 2001

Roversi A., “Football violence in Italy”, in *International review for the sociology of sport*, 26, pp. 311-331, 1991

Saouter A., “Sport et proximité corporelle: la peur du tabou”, in P. Duret and D. Bodin (eds.), *Le sport en questions*, Chiron, Paris, pp. 149-159, 2003

Saouter A., *Etre rugby*, Maison des sciences de l’homme, Paris, 2000
Skogan G.W., *Disorder and decline: crime and the spiral of decay in American neighborhoods*, The Free Press, New York, 1990

Slater M.D., Henry Kimberly L., Swaim Randall C. and Anderson Lori L., “Violent media content and aggressiveness in adolescents: a downward spiral model”, in *Communication research*, Vol. 30, No. 6, pp. 713-736, December 2003

Sobry C., *Socioéconomie du sport. Structures sportives et libéralisme économique*, De Boeck University, Brussels, 2003

Society of European Sport Studies, “Organization of sport in Europe”: <http://www.sport-in-europe.com/> [consulted on 15 April 2004]

Society of European Sport Studies, “Sport policy of the European Union”: <http://www.sport-in-europe.com/> [consulted on 15 April 2004]

Sporeco, “Comparaison des budgets des clubs de l’élite en sport collectif”: <http://www.sporeco.com> [consulted on 15 April 2004]

Taylor Y., “Class, violence and sport: the case in soccer hooliganism in Britain”, in H. Cantelon and R. Gruneau (eds.), *Sport, culture and the modern state*, University of Toronto Press, Toronto, pp. 39-96, 1982

Taylor Y., “Soccer consciousness and soccer hooliganism”, in S. Cohen, *Images of deviance*. Hardmondsworth Penguin, London, pp. 163-164, 1973

Taylor Y., “Football mad: a speculative sociology of football hooliganism”, in *The sociology of sport*, pp. 357-377, 1971

- Thibault J., *Sports et éducation physique, 1870-1970*, Vrin, Paris, 1991
- Thom R., "Aux frontières du pouvoir humain: le jeu", in *Modèles mathématiques de la morphogénèse*, C. Bourgeois, Paris, 1980
- Thomas R., "Le sport dans l'histoire", in *Géopolitique*, No. 66, pp. 6-14, 1999
- Thomas R., *Sociologie du sport*, PUF, Paris, 1993
- Thomas R., *Histoire du sport*, PUF, Paris, 1992
- Thuillier J.P., *Le sport dans la Rome Antique*, Errance, Paris, 1996
- Tranter N.L., "The Cappielow riot and the composition and behaviour of soccer crowds in late Victorian Scotland", in *International journal of the history of sport*, Vol. 1, No. 3, pp. 125-140, 1995
- Travailot Y., *Sociologie des pratiques d'entretien du corps*, PUF, Paris, 1998
- Tsoukala A., "Vers une homogénéisation des stratégies policières en Europe?", in *Les cahiers de la Sécurité intérieure*, No. 26, pp. 108-117, 1996
- Tsoukala A., "Sport et violence: évolution de la politique criminelle à l'égard du hooliganisme en Angleterre et en Italie depuis 1970", doctoral dissertation in Law, University of Paris 1, 1993
- Van Limbergen K., Ardant P., Carcassonne G. and Portelli H., "Aspects sociopsychologiques de l'hooliganisme: une vision criminologique", in *Pouvoirs*, No. 61, pp. 177-130, 1992
- Van Limbergen K., Colaers C. and Walgrave L., "The societal and the psychosociological background of football hooliganism", in *Current psychological research and reviews*, Vol. 8, pp. 4-14, 1989
- Van Praagh E. and Duché P., "L'enfant et l'adolescent", in M.J. Manidi and I. Dafflon-Arvanitou (eds.), *Activité physique et santé. Apports des sciences humaines et sociales, Education à la santé par l'activité physique*, Masson, Paris, pp. 101-106, 2000
- Vassort P., *Football et politique: sociologie historique d'une domination*, Editions La Passion, Paris, 1999
- Vassort P., Ollier S. and Vaugrand, H. (eds.), *L'illusion sportive: sociologie d'une idéologie totalitaire*, Institut de Recherches Sociologiques et Anthropologiques, Montpellier, 1998
- Vaugrand H., *Sociologie du Sport*, L'Harmattan, Paris, 1999
- Vedel T. (ed.), *Médias et violence*, Les cahiers de la sécurité intérieure, 20, Paris, 1995

Vernant J.P., Vidal-Naquet P., *Mythes et tragédies*, II, La Découverte, Paris, 1986

Vogler C. and Schwartz S. E., *The sociology of sport: an introduction*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1993

Wahl A., *La balle au pied: histoire du football*, Gallimard, Paris, 1990, 1996 edition

Welzer-Lang D., “Etudier les hommes et les rapports sociaux de sexe: où sont les problèmes?”, in N. Le Feuvre (ed.), “Le genre: de la catégorisation du sexe”, in *UNITAM- Revue de sociologie et d’anthropologie*, No. 5, pp. 289-312, 2002

Wieviorka M., *Violence en France*, Seuil, Paris, 1999

Wieviorka M., *Le racisme, une introduction*, La Découverte, Paris, 1998

Wieviorka M., “Les skinheads”, in *La France raciste*, Seuil, Paris, 1992

Williams J., “When violence overshadows the spirit of sporting competition: Italian football fans and their clubs (Commentary on paper by Zani B. and Kirchler E.)”, in *Journal of community and applied social psychology*, Vol. 1, pp. 23-28, 1991

Zani B. and Kirchler E., “When violence overshadows the spirit of sporting competition: Italian football fans and their clubs”, in *Journal of community and applied social psychology*, Vol. 1, pp. 5-21, 1991

Zimmerman M., “La violence dans les stades de football: le cas de l’Allemagne fédérale”, in *Revue de droit pénal et de criminologie*, No. 5, p. 441-463, 1987

Osim što u ljudima budi emocije, strasti, osjećaj uspjeha i potiče ih na obrazovanje, sport doprinosi i povezivanju. Međutim, on je također i uzrok nerazumnoga i nasilnoga ponašanja, bilo za vrijeme ili nakon sportskih događaja. Popis negativnih pojava vezanih uz sport obuhvaća i grubost, zlostavljanje, verbalno i fizičko nasilje, rasističke i ksenofobne stavove i komentare, uzimanje dopinga, korupciju, neprimjereno važnu ulogu biznisa i političko upletanje. No je li sve to uistinu neizbježno? Sport je društvena aktivnost poput „bilo koje druge“. U tome kontekstu, smije li sport superioran ostatku društva?

Nismo željeli omalovažiti sport navođenjem njegovih negativnih strana već samo uputiti na ona područja u kojima je podbacio s ciljem boljega upoznavanja tih pojava i poduzimanja popravnih mjera. Paradoksalno, ali upravo su nasilje i propusti vezani uz sport bili poticaj za pokretanje prvoga europskoga projekta kojime se sport želi sačuvati za našu djecu kao obrazovna i rekreativna aktivnost kako bi ona mogla razvijati osjećaj vlastitoga uspjeha, ali i preko sporta uspostaviti prijateljstva, kulturnu razmjenu i mir.

Ta europska nastojanja, čiji su začetnici Vijeće Europe i njezinih 46 zemalja članica, a imaju potporu Europske komisije i Europskoga parlamenta, s vremenom su rezultirala uspostavom europskoga modela sporta koji se zasniva na višemju stupnju ravnopravnosti i potiče veću solidarnost. Međutim, postoji problem koji je još uvijek prisutan u zemljama širom Europe i ostatka svijeta, a to je opseg utjecaja političke moći na ekonomiju...

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

Vijeće Europe ima 46 zemalja članica, čime pokriva gotovo cijeli europski kontinent. Posvećeno je razvoju zajedničkih demokratskih i pravnih principa utemeljenih na Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i drugim relevantnim dokumentima koji se odnose na zaštitu pojedinaca. Sve od 1949. godine, kad je osnovano kao reakcija na Drugi svjetski rat, Vijeće Europe simbolizira pomirenje.

ISBN 978-953-6414-09-3

9

789536 414093

180,00 kn